

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BÖLÜMÜ
HADİS ANABİLİM DALI

SAHABE MÜRSELİ

Doktora Tezi

Mehmet TURAN

Ankara-2022

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BÖLÜMÜ
HADİS ANABİLİM DALI

SAHABE MÜRSELİ

Doktora Tezi

Mehmet TURAN

Prof. Dr. Enbiya YILDIRIM

ANKARA-2022

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BÖLÜMÜ
HADİS ANABİLİM DALI

SAHABE MÜRSELİ

DOKTORA TEZİ

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Enbiya YILDRIM

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

İmzası

- 1- Prof. Dr. Enbiya YILDIRIM**
- 2- Prof. Dr. Kamil ÇAKIN**
- 3- Prof. Dr. Müfit Selim SARUHAN**
- 4- Doç. Dr. İlyas CANİKLİ**
- 5- Doç. Dr. Ferhat GÖKÇE**

Tez Savunması Tarihi: 14.06.2022

T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Prof. Dr. Enbiya YILDRIM danışmanlığında hazırladığım “SAHABE MÜRSELİ (Ankara-2022)” adlı doktora tezindeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Tarih: 14.06.2022

Adı-Soyadı ve İmza

Mehmet TURAN

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	V
KISALTMALAR	XI
ÖNSÖZ.....	XII
GİRİŞ.....	1
A. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ	1
B. TEZİN KONUSU	3
C. TEZİN AMACI VE ÖNEMİ	4
BİRİNCİ BÖLÜM.....	7
MURSEL HADİS.....	7
1.1. MURSEL HADİSİN TANIMI	7
1.1.1. Sözlük Anlamı.....	7
1.1.2. Terim Anlamı	11
1.1.2.1. Erken Dönem Hadis Ulemâsının Mursel Tanımı	11
1.1.2.2. Mutekaddimûn Hadis Ulemâsının Mursel Tanımı	12
1.1.2.3. Muteahhirûn Hadis Ulemâsının Mursel Tanımı	13
1.1.2.4. Fıkıh ve Usûl Âlimlerinin Mursel Tanımı.....	15
1.2. TEORİDE YAPILAN TANIMLARIN PRATİKLE MUKAYESESİ	17
1.3. SENEDİNDE İNKİTÂ‘ BULUNAN HADİSLERLE MURSEL HADİS ARASINDAKİ FARK.....	23
1.3.1. Mu‘allak Hadis.....	24
1.3.2. Mu‘dal Hadis.....	24

1.3.3. Munkatı‘ Hadis.....	25
1.3.4. Mudelles Hadis.....	27
1.3.5. Mursel-i Hafî.....	29
1.4. MURSEL RİVAYETLERİN HÜCCİYET DEĞERİ	30
1.4.1. Muhaddislerin Yaklaşımı	30
1.4.2. Usûl Âlimlerinin Yaklaşımı	34
1.4.2.1. Hanefî Usûlcüler.....	34
1.4.2.2. Mâlikî Usûlcüler	41
1.4.2.3. Şâfiî Usûlcüler	49
1.4.2.3.1. Şâfiî’nin Saîd b. el-Museyyeb’in Mursel Rivayetlerine Yaklaşımı	56
1.4.2.3.2. Murselin Kabulü Hususunda Şâfiî’nin İcmâ‘a Muhalefet Ettiği İddiası	61
1.4.2.4. Hanbelî Usûlcüler	65
1.4.3. Şia’nın Yaklaşımı.....	75
1.5. RAVİLERİN HADİS İRSAL SEBEPLERİ	80
1.5.1. Hadisin Birçok Kimse Tarafından Rivayet Edilmiş Olması	80
1.5.2. Rivayette Bulunduğu Kimsenin İsmi Unutması	82
1.5.3. Ravinin Hadisi Müzakere Amaçlı Aktarması	84
1.5.4. Hadis İşittiği Şeyhinin Zayıf bir Kimse Olması.....	87
1.5.5. Ravinin Hocasına Olan Güveni.....	88
1.5.6. Ravinin Tembelliği ve Üşengeçliği.....	90
1.5.7. Ravinin Şüpheyeye Düşmesi	91

1.5.8. Hadis Aldığı Kişinin Yaşça Kendisinden Küçük Olması	92
1.5.9. Hocanın Oluşan Yoğunluktan Dolayı Öğrencilerinden Bıkması	93
1.5.10. Hocanın Rızasının Olmaması.....	94
1.5.11. Siyer ve Meğaziye Dair Rivayetlerden Olması.....	95
1.5.12. Senedin Tezyin Vazifesi Gördüğü Durumlar	96
1.5.13. Politik Baskı	98
1.6. İRSAL VE VASLIN TEÂRUZU	100
1.6.1. İrsal ve Vaslın Teâruzu Durumunda Hükümün Vasla Göre Verileceği.....	101
1.6.2. İrsal ve Vaslın Teâruzu Durumunda Hükümün İrsale Göre verileceği.....	102
1.6.3. Çoğunluğa Göre Hüküm Verilme Şekli	103
1.6.4. Hafızanın Esas Alınma Durumu	104
İKİNCİ BÖLÜM	105
SAHABE VE SAHABE MURSELİ	105
2.1. SAHABE	105
2.1.1. Sözlük Anlamı.....	105
2.1.2. Terim Anlamı	106
2.1.2.1. Hadisçilerin Tanımı	106
2.1.2.2. Usûlcülerin Tanımı	113
2.1.3. Sahabeyi Tanıma Yolları.....	118
2.1.4. Sahabe Sayısı.....	119
2.1.5. Sahabeyi Ele Alan Eserler.....	122
2.2. SAHABE MURSELİ.....	127

2.2.1. Sahabe Murselinin Tanımı	127
2.2.2. Sahabe Döneminde Mursel Rivayet Olgusu	129
2.3. SAHABEDE MURSEL RİVAYET ÖRNEKLERİ.....	137
2.3.1. Abdullah b. Abbas Örneği.....	138
2.3.2. Ebû Hureyre Örneği	142
2.3.3. İbn Ömer Örneği	148
2.3.4. Hz. Âişe Örneği.....	151
2.3.5. Abdullah b. Zubeyr Örneği	153
2.3.6. Câbir b. Abdillâh Örneği.....	156
2.3.7. Enes b. Mâlik Örneği	158
2.3.8. Ebû Bekre Örneği.....	162
2.3.9. Misver b. Mahreme Örneği	163
2.4. SAHABE MURSELİNİ TESPİT ETME YOLLARI	165
2.4.1. Sahabenin, Anlattığı Olay Esnasında Henüz Doğmamış Olması	165
2.4.2. Olay Esnasında Yaşının Küçük Olması	166
2.4.3. Anlattığı Olaya Şahit Olmadığının Bilinmesi	167
2.4.4. Sahabenin İkrarı	168
2.4.5. Sahabenin, Hadisi Rivayet Ederken Kullanmış Olduğu Lafız	169
2.4.6. Hz. Peygamber'den Hadis İşitmediğinin Saptanması	170
2.5. Sahabe Murselinin Doğurduğu Sorunlar	170
2.6. SAHABENİN, HADİSLERİ MURSEL RİVAYET ETME NEDENLERİ	171
2.6.1. İsnad Uygulamasının Olmaması	171

2.6.2. Hz. Peygamber'in Hayatta Olması.....	171
2.6.3. Hadisin Müzakere Amacıyla Aktarılması	172
2.6.4. Sahabenin Birbirlerine Duymuş Oldukları Güven	172
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	174
SAHABE MURSELİNİN HÜCCİYETİ.....	174
3.1. SAHABE MURSELİNİ KABUL EDENLER.....	174
3.1.1. Hadisçilerin Yaklaşımı.....	174
3.1.2. Usûl Âlimlerinin Yaklaşımı	176
3.2. SAHABE MURSELİNİ KABUL EDENLERİN ÖNE SÜRDÜKLERİ DELİLLER	178
3.2.1. Sahabenin Âdil Oluşu.....	179
3.2.1.1. Sahabenin Âdil Oluşuna Dair Deliller.....	182
3.2.1.1.1. Kur'an'dan Deliller	182
3.2.1.1.2. Sünnetten Deliller	206
3.2.1.1.4. Akıl Delili	218
3.2.2. Sahabenin Sadece Sahabeden Hadis Rivayet Ediyor Oluşu	219
3.3. Sahabe Murselinin Hücciyetini Reddedenler ve Öne Sürdükleri Deliller	223
3.3.1. Hadisin Sahabe Dışında Başka Birinden İşitilmiş Olma İhtimalinin Bulunması.....	223
3.3.2. Hadisin, İslami Emirlere Muhalif Davranan Bazı Sahabilerden Aktarılmış Olma İhtimali	239
3.3.3. Sahabenin Tâbiîden Hadis Rivayeti	240
3.3.4. Sahabenin Tâbiînden Merfû Rivayet Örnekleri	243

3.3.4.1. Sehl b. Sa‘d (91/712) Örneği.....	244
3.3.4.2. es-Sâib b. Yezîd (91/712) Örneği.....	247
3.3.4.3. Câbir b. Abdillâh (78/697).....	249
3.4. SAHABE MURSELÎ’NE DAİR FARKLI YAKLAŞIMLAR.....	255
3.4. MUHADRAM OLARAK İSİMLENDİRİLEN KİMSELERİN RİVAYETLERİ	265
SONUÇ.....	269
KAYNAKÇA	281
ÖZET.....	321

KISALTMALAR

a.s. : Aleyhisselâm

b. : İbn, Bin

bkz. : Bakınız

bnt. : Bint

c. : Cilt

Çev. : Çeviren

DİA : Diyanet İslam Ansiklopedisi

Ed. : Editör

Hız. : Hazreti

M.Ü. İFAV : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları

No : Numara

s. : Sayfa

r.a. : Radiyallahu anh

s.a.v. : Sallallâhu aleyhi ve sellem

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

Thk. : Tahkik eden

Ty. : Tarih Yok

vd. : ve diğerleri

Yy. : Yer Yok

ÖNSÖZ

Hadis bilginleri, Hz. Peygamber'den aktarılan rivayetlerin doğru bir şekilde günümüze ulaşmasını sağlamak için yoğun çaba sarf etmişlerdir. Bu nedenle de Hz. Peygamber'den hadis aktaran ravileri cerh ve tadile tabi tutmuşlardır. Fakat sahabe nesli adil kabul edilmiş, cerh ve tadil işlemine tabi tutulmalarına gerek olmadığı belirtilmiştir. Nitekim senedinde bulunan kopukluk nedeniyle mursel hadisler zayıf kabul edilirken sahabenin sahabeyi düşürdüğü mursel rivayetler ise mevsûl hükmünde kabul edilip sahih olduğu dile getirilmiştir. Aynı şekilde bu rivayetler fıkıh ve usûl âlimlerince sahabe murseli olarak isimlendirilmiş, sahih kabul edilerek dinde delil olarak kullanılmasında bir beis görülmediği ifade edilmiştir. Ayrıca kaynaklarda sahabe murselinin delil olarak kullanılması hususunda icmâ olduğu da aktarılmıştır.

Yaptığımız araştırma neticesinde ne yurt içinde ne de yurt dışında sahabe murselini müstakil olarak ele alıp değerlendiren bir çalışmaya rastlamış değiliz. Genelde mursel hadis konusunu çalışan araştırmacıların sahabe murseline de işarete bulunduğu görülmektedir. Vâkıf olabildiğimiz kadarıyla mursel hadis ile ilgili yapılan bazı çalışmalarda sahabe murseline ya hiç değinilmemiş ya da sadece sahabe murselinin bütün âlimlerce hüccet olarak kabul edildiği belirtilmiştir. Bazı çalışmalarda ise sahabe murseline sadece birkaç sayfayla temas edildiği görülmüştür. Bu nedenle de sahabe murselinin bütün yönleriyle ele alınıp incelenmesi kanaatimizce bir zorunluluk arz etmektedir. Sahabe murseli hususunda müstakil bir çalışmanın bulunmaması bizi bu konuyu çalışmaya sevk eden etkenlerden biri olmuştur.

Bu çalışmamızda sahabe murseli ele alınacak; sahabe murselinin kabulü ve hücciyeti noktasında bir icmânın olup olmadığı ortaya konulmaya çalışılacaktır. Sahabe murselini mevsûl hükmünde kabul edenlerin öne sürdükleri deliller irdelenecek, sahabe

murselinin reddedilmesi gerektiğini söyleyenlerin ise ortaya koymuş olduğu argümanlar değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Sahabe murseliyle ilgili örnekler verilip konu etraflıca ele alındıktan sonra sahabe murseline nasıl yaklaşılması gerektiği hususunda bir çözüm önerisi sunulmaya gayret edilecektir.

Çalışmamızda olabildiğince ana kaynaklardan istifade edilmeye çalışılmış, konuyla ilgili varsa güncel kaynaklar incelenmiş, eskiyi tekrar edip yeni bir şey söylemeyen eserlere çalışmamızda ya değinilmemiş ya da onlara işaret etmekle yetinilmiştir.

Konu seçiminden tezin bitme aşamasına kadar bilgi ve birikimiyle her zaman kendisinden istifade ettiğim değerli hocam ve tez danışmanım sayın Prof. Dr. Enbiya Yıldırım'a şükranlarımı sunuyorum. Bilgi ve deneyimleriyle yetişmemde büyük emeği ve katkıları olan başta Muhammed Salih Ekinci ile Abdülkerim Tanrıku olmak üzere bütün hocalarıma minnettar olduğumu belirtmek isterim. Tezimi baştan sona kadar okuyan öneri ve eleştirilerinden istifade ettiğim Musa Pekel ve Hayrullah Engin arkadaşlarıma da son derece müteşekkirim. Tezin birer bölümünü okuyarak olgunlaşmasına katkı sunan Haşim Özdaş, Bahattin Alphan ve Abdulmelik Kutluay ile tezle ilgili teknik konularda yardımlarını esirgemeyen Ramazan Kılıç hocalarıma da teşekkür ediyorum. Ayrıca sürdürmüş olduğum çalışma nedeniyle kendilerine yeterli zaman ayıramadığım, ihmal ettiğim, dua ve desteklerini her an hissettiğim başta annem ve babam olmak üzere fedakâr eşime ve yeterli zaman ayıramadığım çocuklarıma da teşekkürü bir borç bilirim.

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ

Kur'an-ı Kerim'in anlaşılması ve yorumlanmasında Hz. Peygamber'in sünnetinin son derece önemli ve belirleyici olduğu aşikârdır. Bu nedenle Hz. Peygamber'in sünneti Kur'an-ı Kerim'den sonra en önemli kaynak olarak kabul edilmiş ve incelenmiştir. Sünnetin günümüze, doğru bir şekilde intikali için de başta hadis âlimleri olmak üzere İslam ulemâsı tarafından yoğun çabalar sarf edilmiştir.

Hız. Peygamber'e nispet edilen söz ve haberlerin sıhhatini tespit etmek için hadis âlimleri birtakım prensipler geliştirmişlerdir. Bunun için de hadis usûlü denen bir ilim dalı ortaya çıkmıştır. Hadis usulü, kabul ve red açısından hadisin metnini ve senedini inceleyen bir bilim dalı olarak tanımlanmıştır. Hız. Peygamber'e nispet edilen metinleri bize ulaştıran ravilerin yer almış olduğu silsile, senedi meydana getirmektedir. Hadisler kabul ve red açısından incelenirken evvela hadisin senedine daha sonra ise çeşitli açılardan metnine bakılmıştır. Bir hadisin sahih kabul edilebilmesi için hadis âlimleri birtakım kriterler belirlemişlerdir. Bu kriterleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Senedinde yer alan ravilerin adil olması
2. Senedinde yer alan ravilerin zabt sahibi olması
3. İsnadın muttasıl olması
4. Hadisin şâz olmaması
5. Hadisin sıhhatini zedeleyen bir illetin bulunmaması

Yukarıda görüldüğü üzere hadisin sıhhat şartlarından biri de senedinin muttasıl olmasıdır. Yani senedin başından sonuna kadar senedde bir kopukluk olmaması

gerekmektedir. Bir başka ifadeyle, hadisi rivayet etmiş olan her bir ravinin, hadisi bizzat rivayette bulunduğu şahıstan tahammül etmiş olması şart koşulmuştur. Bu nedenle de bir yandan ravilerin hadis rivayetine ehil olup olmadıkları araştırılmış diğer yandan hadisin isnadında bir kopukluk olup olmadığı incelenmiştir.

Sihhat açısından hadisler makbûl ve merdûd olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Makbûl hadisler, sahih ve hasen olmak üzere iki kısma ayrılmakta; merdûd hadisler ise zayıf ve mevzû‘ başlıkları altında incelenmektedir. Zayıf kabul edilen hadisleri iki ana başlık altında incelemek mümkündür. Bunlardan birincisi; senedinde bulunan inkıtâ (kopukluk) sebebiyle zayıf kabul edilen hadislerdir. İkincisi ise ravisinde bulunan bir kusur sebebiyle zayıf kabul edilen hadislerdir. İsnadındaki kopukluk sebebiyle zayıf kabul edilen hadisler; muallak, munkatı, mu‘dal, mursel ve mudelles şeklinde sıralanabilir.

Yukarıda görüldüğü üzere isnadında bulunan kopukluk nedeniyle zayıf kabul edilen hadislerden biri de mursel hadislerdir. Hadisçiler, mursel hadisi zayıf kabul etmektedir. Fakat aynı durum sahabe murselinde de bulunmasına rağmen hadisçiler, onu zayıf kabul etmemişlerdir. Nitekim onun musned ve muttasıl hükmünde kabul edildiği hadisçilerce dile getirilmiştir. Sahabe murselinde de hadislerin zayıf kabul edilme nedenlerinden biri olan, senedin kopuk olması gibi bir sebep olduğu halde, onun neden ayrı bir muameleye tabi tutulduğu; bunun altında yatan etkenlerin neler olduğu çalışmamızın ana problemini teşkil etmektedir. Ayrıca isnadında inkıtâ olmasına rağmen sahabe murselinin hücciyeti hususunda ulemâ arasında icmâ olduğu dillendirilmektedir. Bu konuda gerçekten bir icmânın olup olmadığının ortaya konulması da son derece önem arz etmektedir. Diğer raviler için aranan bazı şartların neden sahabe tabakasındaki raviler için aranmadığı irdelenmeyi beklemektedir. Raviler hadis rivayetine ehliyetleri açısından cerh ve tadile tabi tutulurken sahabe neslinin tümünün adil kabul edilmesinin

gerekçelerinin ortaya konulması ve bu konuda dile getirilen argümanların tarafsız bir şekilde ele alınıp incelenmesi bir zorunluluk arz etmektedir.

B. TEZİN KONUSU

Mursel hadis genelde tâbiîlerin, doğrudan Hz. Peygamber'e hadisi isnad ederek rivayette bulunmaları şeklinde tanımlanmıştır. Bu daha çok hadisçilerin yapmış olduğu bir tanımlamadır. Usûl âlimleri ise mursel hadisi farklı şekilde tanımlamışlardır. Tanımlar arasındaki bu farklılığın ortaya konulması ve mursel tanımının kavramsal bir çerçevesinin çizilmesi gerekmektedir.

Mursel hadis, hadisçilerin büyük çoğunluğuna göre ayrıca birçok fukaha ve usûlcüler nazarında zayıf kabul edilmiş ve onunla ihticac edilemeyeceği söylenmiştir. Bununla beraber başta Ebû Hanife (150/767) ve İmam Mâlik (179/795) olmak üzere mursel hadisin sahih olduğu görüşünü savunanlar da olmuştur. Bu nedenle de bu konunun fıkhi boyuta yansımaları söz konusudur. Mursel hadisle ihticac edenlerin hangi gerekçelere dayanarak onunla amel ettikleri açıklanması gereken önemli bir husustur. Tabîî murseli ile ilgili daha önce yapılan çalışmalarda müstakil olarak ele alınmayan veya eksik bırakılan bazı hususların tezimizin ilk bölümünde ele alınmaya çalışıldığını belirtmeliyiz. Nitekim çalışmamızın ilk bölümü Mâlikî, Hanefî, Şafîî ve Hanbelî mezheplerinin mursel hadise yaklaşımlarını ve mursel hadisle amel edebilmek için öne sürdükleri delillerin ele alınıp incelenmesini konu edinmektedir. Ayrıca bu bölümde hadis ve usûl âlimlerinin mursel hadis tanımları verilecek ve teoride yapılan bu tanımlamaların pratikle mukayesesi yapılacaktır. Daha sonra ise ravilerin hadis irsal sebepleri araştırılacak ve mursel hadisin, isnadında inkıtâ bulunan diğer hadislerle münasebeti ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Tezimizin asıl konusunu ve ana omurgasını ise sahabe murseli oluşturmaktadır. Zira mursel hadisin zayıf kabul edilme nedeni isnaddan düşürülen ravinin adalet ve zabt

yönlerinden halinin bilinmemesinden kaynaklanmaktadır. Aynı durum sahabe murseli için de söz konusu olduğu halde sahabe murseli özel bir muameleye tabi tutulmuş; başta hadisçiler olmak üzere cumhur tarafından da sahih kabul edilip hüccet olarak kullanılmasında bir beis görülmemiştir. Bu nedenle çalışmamızda sahabe murseli ele alınıp incelenecek, sahabe murselinden neyin kast edildiği beyan edilip sahabe murselinin hücciyet değeri tartışılacaktır. Sahabe dönemindeki mursel rivayet olgusu üzerinde durulacak, sahabe murselinin mursel hadisle münasebeti ve aralarındaki fark ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Sahabe murseline dair somut örnekler verilip bu örnekler değerlendirilmeye tabi tutulacaktır.

Sahabe murselinin hüccet olarak kabulünde gerçekten bir icmânın varlığından söz edilip edilemeyeceği konu edinilecek, cumhurun sahabe murselini sahih kabul etme nedenleri ve öne sürdükleri deliller ele alınıp irdelenecektir. Ayrıca sahabenin, Hz. Peygamber'den işitmediği halde ona isnad ettiği haberlerin, başka bir sahabiden alınmış olduğuna hükmedilmiştir. Bu da araştırılması gereken bir durumdur. Zira hadis usûlünde “Rivâyetu'l-Ekâbir ani'l-Asâğir” başlığı altında sahabenin tâbîünden rivayetlerine de rastlanılmaktadır. Bu nedenle de sahabenin, sahabi olmayan kimselerden de rivayette bulunulabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Tezimizde sahabe murselinin sıhhatini savunan cumhurun öne sürdüğü deliller ile onu reddedenlerin öne sürdükleri deliller incelenecek ve sahabe murseliyle ilgili nasıl bir yol izlenilmesi gerektiği hususunda okuyucuya yeni bir perspektif sunulmaya çalışılacaktır.

C. TEZİN AMACI VE ÖNEMİ

Sahabe ve özellikle de tâbîîn devrinde hadislerin mursel bir şekilde rivayet edildiği bilinmektedir. İslam hukukunda da önemli bir yere sahip olan mursel hadisler, başta tanımı ve hücciyet değeri olmak üzere çeşitli tartışmalara konu edilmiştir. Çalışmamız hem hadisçiler hem de fukaha nezdinde mursel hadis konusunun kavramsal

çerçevesini ortaya koyması açısından önem arz etmektedir. Ayrıca senedin muttasıl olmasına büyük bir ehemmiyet verilmesine rağmen senedinde kopukluk bulunan sahabe murselinin neden delil olarak kabul edildiği; bu konuda fıkıh ve usûl âlimlerinin ne gibi görüş ve deliller öne sürdüğünün ele alınıp incelenmesi gerekmektedir. Mursel hadis, senedinden düşen ravinin kim olduğunun bilinmemesinden dolayı zayıf kabul edilmiştir. Fakat isnadında kopukluk olduğu halde sahabe murseli ayrı bir kategoride değerlendirilmiş ve hücciyeti hususunda icmâ olduğu dahi dile getirilmiştir. Bu sebeple de sahabe murselinin sahih olarak kabul edilme nedenlerinin ne olduğu, bu konuda ne gibi delillerin öne sürüldüğü ve bu delillerin ele alınıp incelenmesi tezimizin ana amacını oluşturmaktadır.

Bu çalışmada mursel hadis teriminin kavramsal çerçevesinin belirlenmesi, sahabe murselinden neyin kastedildiğinin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Ayrıca sahabeden gelen mursel rivayet örnekleri okuyucuya sunulurken sahabe dönemindeki mursel rivayet olgusunun muşahhaslaştırılması hedeflenmektedir. Hadis ve usûl ulemâsının sahebe murseli hakkındaki yaklaşımlarını ortaya koymayı hedefleyen bu çalışma, sahabe murselinin hücciyeti hususunda nasıl bir yol takip edilmesi gerektiğini tartışmaktadır.

Tezimizde aşağıdaki hususların açıklığa kavuşturulacak olması tezin önemini ortaya koyması açısından dikkate değerdir.

- Sahabe döneminde var olan mursel rivayet olgusunun irdelenmesi
- Sahabe murseline dair somut örnekler sunulması
- Sahabe murseliyle ilgili dile getirilen icmâ iddiasının doğruluğunun tespiti ve bu konuda lehte ve aleyhte zikredilen görüşlerin değerlendirilmesi
- Sahabe murselini kabul eden yahut red eden kimselerin öne sürdükleri deliller ve bunların objektif bir gözle ele alınıp sorgulanması

- Sahabe murseliyle ilgili farklı yaklaşımların okuyucuya sunulması

- Elde edilen veriler sonucunda sahabe murseline nasıl yaklaşılmaması gerektiğiyle ilgili bir yaklaşımın ortaya konulması

Son olarak bu çalışmada sahabe murseli konusunun vuzuha erdirilmesinin sağlanması ve böylelikle çalışmamızın hadis ilmine bir nebze de olsa katkı sunması amaçlanmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

MURSEL HADİS

1.1. MURSEL HADİSİN TANIMI

1.1.1. Sözlük Anlamı

Mursel kelimesi “أرسل” fiilinin kökü olan irsal masterından türetilmiş bir ism-i mefûldür. Çoğulu “merâsîl” dir.¹ Örneklerle beyan edecek olursak, sözlükte şu anlamlara gelmektedir:

a) أرسل الشيء: Bir şeyi terk etmek, önem vermemek ve serbest bırakmak gibi anlamlara gelmektedir. Örneğin “أرسلت الطائر من يدي” ifadesi kuşun salıverilmesini yani serbest bırakılmasını ifade etmektedir.² İrsal, imsak (tutma) kelimesinin karşıtı olarak da kullanılmaktadır.³ Bu anlamda Ayet-i Kerimede şöyle buyurulmaktadır:

“مَا يَفْتَحِ اللَّهُ لِلنَّاسِ مِنْ رَحْمَةٍ فَلَا مُمْسِكَ لَهَا وَمَا يُمْسِكْ فَلَا مُرْسِلَ لَهُ مِنْ بَعْدِهِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ”

*“Allah’ın insanlar için açtığı rahmeti tutacak (kısabilecek) kimse yoktur. Onun tuttuğunu ise O’ndan sonra bırakacak/salıverecek yoktur. O, Aziz ve Hakim’dir.”*⁴

¹ Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed el-Ezherî el-Herevî, **Tehzibu’l-Luğa**, Thk. Muhammed Avd Murib, Dâru İhyai’t-Turasi’l-Arabî, 1. Baskı, Beyrut 2001, c. 12, s. 274.

² Ezherî, **Tehzibu’l-Luğa**, c. 12, s. 274.

³ Ebu’l-Kâsım Huseyn b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, **el-Mufredât fî Garîbi’l-Kur’ân**, Dâru’l-Marife, 4. Baskı, Beyrut 2005, s. 202.

⁴ 35 Fâtır 2.

Söz konusu sözlük anlamının ıstılâhî anlamla ilişkisi şu şekilde kurulmaya çalışılmıştır:

- Birincisi ravinin, hadisi belirli bir şahısla kayıt altına almayıp⁵ senedi salıvermesine⁶ benzetilmiş,
- İkinci olarak da ravinin, ismini zikretmesi gereken kişinin ismini terk edip zikretmemesi⁷ ile irtibatlandırılmıştır.

Görüldüğü üzere sözlük ve terim anlamları arasında bir uygunluk söz konusudur.

Ayrıca bu kelime ‘musallat etmek’⁸ anlamı da bulunmaktadır. “أَنَا أَرْسَلْنَا الشَّيَاطِينَ”⁹ ayetinde⁹ yer alan “erselna” fiilinde şeytanların kâfirlere “musallat edilmesi, salıverilmesi” anlamı vardır.¹⁰

⁵ Ebu’l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed es-Sehâvî, **Fethu’l-Muğîs bi-Şerhi Elfiyyeti’l-Hadîs li’l-Irâkî**, Thk. Ali Huseyn Ali, Mektebetu’s-Sunne, Mısır 2003, c. 1, s. 169.

⁶ Ebû Saîd Salâhuddîn Halîl b. Keykeldî el-Alâî, **Câmiu’t-Tahsîl fî Ahkâmi’l-Merâsîl**, Thk. Hamdi Abdulmecîd es-Selefi, Alemu’l-Kutub, Beyrut 1986, s. 23.

⁷ Hasan Muzaffer Razk, “**el-Kavlu’l-Fasl fî’l-Amel bi’l-Hadisi’l-Mursel, Mecelletu’l-Câmiati’l-İslâmiyye**, Cilt: XVI, Sayı: 62, (Medine 1984), s. 31.

⁸ Ebu’l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Bilgrâmî el-Huseynî ez-Zebîdî, **Tâcu’l-Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs**, Dâru’l-fikr, 1. Baskı, Beyrut 1994, c. 14, s. 281.

⁹ 19 Meryem 83. “*Biz şeytanları kâfirlerin/inkârcıların üzerine musallet ettik/saldık.*”

¹⁰ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer et-Teymî er-Râzî eş-Şâfiî, **Mefâtihu’l-Ğayb**, Dâru’l-Kutubi’l-İlmîyye, 1. Baskı, Beyrut 2000, s. 214.

b) Mursel kelimesi “نَاقَةٌ رَسَلَةٌ” yani “hızlı ve seri yürüyen deve” tabirinden de türetilmiş olabilir.¹¹ Bu anlamın, ıstılâhî anlamla ilişkisi ise şu şekilde kurulmuştur: Hadisi mursel olarak rivayet eden ravi, aceleci davranıp bazı ravileri hafzetmiş¹² ve hadisi vasletmeden hızlıca Hz. Peygamber’e ulaşmaya çalışmıştır.

c) Mursel kelimesinin itmi’nan (اطْمَأْنَنَ) anlamına gelen “اسْتَرْسَلَ” fiilinden türetildiği de söylenmiştir.¹³ Buna göre bir nevi, ravi, hocalarına duyduğu güvenden dolayı hadisi mursel olarak aktarmış ve hadis aldığı kişinin ismini zikretmemiştir.¹⁴

d) Meşhur kıraat ve nahiv âlimlerinden biri olan İmam Kisâî (189/805), “امْرَأَةٌ” tabirinin kocası vefat eden veya kocası tarafından boşanan kadın için kullanıldığını beyan etmiş ve ondan müştak olabileceğini söylemiştir.¹⁵ Bu tabir, kocasının kendisini boşayacağını hisseden ve bundan dolayı başkaları için süslenen kadın için de kullanılmaktadır.¹⁶ Ayrıca, “جَارِيَةٌ رُسُلٌ” tabiri yaşı küçük olduğundan dolayı örtünmemesinde bir beis olmayan yani bu konuda bir serbestliğe sahip olan küçük kızlara denmektedir.¹⁷ Dolayısıyla buradaki tabirlerde bir serbestlik anlamı söz konusudur. Zira

¹¹ Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Dureyd el-Ezdî, **Cemheretu’l-Luğa**, Thk. Remzî Mûnîr Ba‘lebekkî, Dâru’l-İlim li’l-Melâîyîn, 1. Baskı, Beyrut 1987, c. 2, s. 719.

¹² Alâî, **Câmiu’t-Tahsîl**, s. 24; Sehâvî, **Fethu’l-Muğîs**, c. 1, s. 169.

¹³ Zebîdî, **Tâcu’l-Arûs**, c. 14, s. 283.

¹⁴ Alâî, **Câmiu’t-Tahsîl**, s. 23.

¹⁵ Ezherî, **Tehzibu’l-Luğa**, c. 12, s. 274.

¹⁶ İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, **es-Sihâh**, Dâru’l-Ma‘rîfe, Beyrut 2008, 3. Baskı, s. 407.

¹⁷ Ebu’t-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya‘kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, **el-Kâmûsu’l-Muhît**, Muessesetu’r-Risâle, 8. Baskı, Beyrut 2005, s. 1006.

kocası vefat eden veya kocasından boşanan kadının eşiyle olan bağı ortadan kalktığı için bazı hususlarda daha serbest ve rahat davranabileceği ortadadır.

e) شعر رسل: Bu tabir saç, gelişi güzel bırakmak, saçın düz ve uzun olmasını yani kıvrıcık olmamasını ifade etmektedir.¹⁸ ترسل الكاتب terkibi yazarın sözlerini gelişi güzel, cümle sonlarındaki vezinlere uymaksızın irad etmesidir.¹⁹ Bu tabirde de bir serbestlik söz konusudur. Bu da ravinin senedi muttasıl bir şekilde getirmesi gerekirken bu kurala uymayıp serbest davrandığına benzetilebilir. Diğer bir ifadeyle asıl olan senedin muttasıl getirilmesiyken, ravi, bu kurala uymayıp irsalde bulunmuştur.

f) جاءت الخيل أرسالاً: Hayvanların ayrı ayrı, bölük bölük, parça parça ve grup grup geldiklerini ifade eden bir kalıptır. Aslında bu kalıp hem hayvan sürüleri hem de insan toplulukları için kullanılmaktadır.²⁰ Burada da ravinin, senedi bir bütün olarak vermeyip parçalamasına benzetilebilir.²¹

g) İrsal kelimesi şu ayet-i kerimede²² “فَارْسِلْ مَعَنَا أَخَانًا نَكْتَلُ” olduğu gibi yollamak ve göndermek gibi anlamlara da gelmektedir.²³

¹⁸ Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî, **Mucmelu'l-Luğa**, Thk. Züheyr Abdulmuhsin Sultân, Muessesetu'r-Risâle, 2. Baskı, Beyrut 1986, c. 1, s. 376

¹⁹ Ahmed Muhtâr Abdulhamid Ömer, **Mu'cemu'l-Luğati'l-Arabiye el-Muâsire**, Alemu'l-Kutub, 1. Baskı, Y.y. 2008, c. 2, s. 888.

²⁰ Ahmed Muhtâr, **Mu'cemu'l-Luğa**, c. 2, s. 888.

²¹ Alâî, **Câmiu't-Tahsîl**, s. 23.

²² 12 Yusuf 63. “Kardeşimizi bizimle gönder de (payımızı) ölçüp alalım.”

²³ Ahmed Muhtâr, **Mu'cemu'l-Luğa**, c. 2, s. 887.

h) Bazen de “رجل فيه رَسْلة” tabirinden müştak edildiği söylenmiştir. Bu tabir tembellik eden kimseler için kullanılmaktadır.²⁴ Burada da ravinin, senedin tamamını vermeye üşendiği bu nedenle de tembellik edip seneddeki bazı ravileri düşürdüğünden söz edilebilir.

Dolayısıyla mursel kelimesi için yukarıda zikretmiş olduğumuz anlamların hepsi de ihtimal dâhilindedir.²⁵ Mursel kelimesi için daha farklı anlamlar da sözlüklerde zikredilmiştir. Burada sadece ıstılâhî anlamla ilişkisini kurabildiğimiz iştikaklara yer verilmiştir.

1.1.2. Terim Anlamı

Mursel hadis ile ilgili hadis ulemâsı ve usûl ulemâsı tarafından farklı tanımlamalar yapılmıştır. Bu tanımlamaları şu başlıklar altında incelemek mümkündür:

1.1.2.1. Erken Dönem Hadis Ulemâsının Mursel Tanımı

Erken dönemden, müstakil olmasa da hadis usûlü ile ilgili kuralların yazıya geçirilmeye başlandığı hicri üçüncü asırda telif edilen eserler kastedilmektedir. Bu dönemde hadis ile ilgili kaleme alınan kaynaklara baktığımızda mursel hadisin munkatı anlamında kullanıldığını müşahade etmekteyiz. Hadis usûlü ile ilgili kuralları yazılı hale getirdiği bilinen ve müstakil olamamakla beraber günümüze ulaşan hadis usûlü çalışmalarından ilki kabul edilen İmam Şâfiî'nin (204/820) *Risâle* isimli eserine baktığımızda, mursel hadisin, senesinde kopukluk olan hadis anlamında yani; munkatı

²⁴ Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem b. Alî İbn Manzur el-Ensârî er-Ruveyfî el-İfrîkî, **Lisânu'l-Arab**, Dâru Sâdır, Beyrut 1993, c. 11, s. 283.

²⁵ Mursel kelimesiyle ilgili ayrıca bkz. Selahattin Polat, **Mürsel Hadis ve Delil olma Yönünden Değeri**, TDV Yayınları, Ankara 2010, s. 61-63.

anlamında kullanıldığı görülmektedir.²⁶ Yine İmam Muslim'in (261/875) *Sahih* adlı eserinin mukaddimesinde, mursel ile ilgili kullanmış olduğu ifadelerden hareketle, murselin munkatı anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır.²⁷ Ebû Dâvûd'un (275/889) *Sunen* adlı eserini tanıtmak için Mekke ehline göndermiş olduğu mektupta ise murselin muttasıla mukabil olarak kullanıldığını belirten ifadeler yer almaktadır.²⁸ Ayrıca mursel tabirinin, senesinde inkıtâ olan hadis için kullanılması Buhârî (256/870), Ebû Zur'a (264/878), İbn Ebî Hâtim (327/938) ve Dârekutnî (385/995) tarafından da kabul edildiği bilinmektedir.²⁹

1.1.2.2. Mutekaddimûn Hadis Ulemâsının Mursel Tanımı

Mutekaddimûn döneminde, munkatı hadisi de kapsayacak şekilde mursel hadis için geniş bir tanımlama yapan âlimlere rastlamaktayız. Mutekaddimûn muhaddislerden Hatîb Bağdâdî (463/1071) mursel hadisi şu şekilde tanımlamıştır:

“وَأَمَّا الْمُرْسَلُ: فَهُوَ مَا انْقَطَعَ إِسْنَادُهُ , وَهُوَ أَنْ يَرَوِيَ الْمُحَدِّثُ عَنْ مَنْ لَمْ يَسْمَعْ مِنْهُ”

²⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbas eş-Şâfiî, **er-Risâle**, Thk. Ahmed Şakir, Mektebetu'l-Halebî, Mısır 1940, s. 461.

²⁷ Ebu'l-Huseyn Muslim b. el-Haccâc b. Muslim el-Kuşeyrî, **el-Câmiu's-Sahîh**, Thk. Muhammed Fuad Abdulbakî, Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut Ty. c. 1, s. 30-31.

²⁸ Ebû Dâvûd Suleymân b. el-Eşas b. İshâk el-Ezdî es-Sicistânî, **Risâletu Ebî Dâvûd ilâ Ehli Mekke fi Vasfi Sunenihi**, Thk. Muhammed b. Lutfî es-Sabbâğ, el-Mektebetu'l-İslâmî, Beyrut 1984, 3. Baskı, s. 30.

²⁹ Zeynuddîn Abdurrahman b. Ahmed b. Receb el-Bağdâdî ed-Dımaşkî el-Hanbelî, **Şerhu İleli't-Tirmizî**, Thk. Hemmâm Abdurrahîm Saîd, Mektebetu'l-Menar, Ürdün 1987, s. 183.

“*Mursel Hadis: Senedi munkatı olan ve ravinin, hadisi işitmediği kimseden rivayet etmesidir.*”³⁰

Bu tanımdan hareketle, mursel hadisin munkatı hadisi de içine alacak şekilde tanımlandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Hatîb, pratikte mursel tabirinin daha çok tâbîîlerin Hz. Peygamber’den rivayeti için kullanıldığını da beyan etmiştir.³¹ Dolayısıyla mutekaddimûn bilginler senedin başında, ortasında yahut sonunda yer alan her türlü inkıtâ için irsal tabirini kullanmış daha sonraları ise bu tabir özel anlamı olan bir ıstılaha dönüşmüştür.³²

1.1.2.3. Muteahhirûn Hadis Ulemâsının Mursel Tanımı

Muteahhirûn hadis ulemâsı, mursel hadisin tanımıyla ilgili farklı tariflere yer vermişlerdir. Bu tanımları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Mursel, kibâr-ı tâbîînden birilerinin sened zincirindeki sahabeyi düşürmek suretiyle doğrudan “قَالَ رَسُولُ اللَّهِ” diyerek, rivayet ettikleri hadis, şeklinde tanımlanmıştır.³³

İbn Abdilberr (463/1071), çok sayıda sahabeyle karşılaşmış görüşen ve rivayetlerinin

³⁰ Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî, **el-Fakîh ve'l-Mutefakkîh**, Thk. Ebû Abdurrahman Âdil b. Yusuf el-Garazî, Dâru İbni'l-Cevzî, Suudi Arabistan 2000, 2. Baskı, c. 1, s. 291.

³¹ Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî, **el-Kifâye fî 'İlmi'r-Rivâye**, Thk. Mahir Yasin el-Fahl, Dâru İbni'l-Cevzî, Dammam 2011, c. 1, s. 114.

³² Enbiya Yıldırım, **Hadis İlminin İncelikleri**, Ensar Yayıncılık, İstanbul 2021, 1. Baskı, s. 24.

³³ Ebû Amr Takıyyuddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdurrahmân b. Musâ eş-Şehrezûrî, **Ulûmu'l-Hadîs**, Thk. Nureddin Itr, Dâru'l-Fikr, Suriye - Dâru'l-Fikri'l-Muâsir, Beyrut 1986, s. 51; Polat, **Mürsel Hadis**, s. 64.

büyük çoğunluğunu onlardan alan -Ubeydullah b. Adî b. el-Hıyâr,³⁴ Kays b. Ebû Hâzım (97/715) ve Saîd b. el-Museyyeb (94/713) gibi³⁵ - tâbiînin büyüklerinin (kibâr-ı tâbiînin) bu şekilde rivayet ettikleri hadis için mursel tabirinin kullanılması hususunda icmâ olduğunu dile getirmiştir.³⁶ Nevevî (676/1277) de bu konuda âlimler arasında ihtilaf olmadığını belirtmiştir.³⁷

Kısacası; tâbiînin büyüklerinin (kibâr-ı tâbiînin) bu şekilde rivayet ettiği hadise, mursel denildiği hususunda âlimler arasında bir ittifak olduğu görülmektedir. Bu tanımla esas alan âlimlerden bazılarına göre sahabeden az sayıda rivayeti bulunan ve rivayetlerinin çoğunu diğer tabiîlerden alan -İbn Şihâb ez-Zuhrî (124/742), Ebû Hâzım (140/757) ve Yahyâ b. Saîd b. el-Ensârî (143/760) gibi³⁸ - sığar-ı tabiînin “قَالَ رَسُولُ اللَّهِ” şeklinde rivayet ettiği hadisler, mursel değil munkatı olarak kabul edilmelidir.³⁹

³⁴ Ölüm tarihiyle ilgili net bilgi bulunmamakla beraber Velîd b. Abdilmelik'in (96/715) hilâfet döneminde vefat ettiği belirtilmiştir. Hayatıyla ilgili bkz. Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, **et-Tabakâtu'l-Kubrâ**, Thk. Muhammed Abdulkadir Ata, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1990, 1. Baskı, c. 5, s. 36; Şemsuddin Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymaz ez-Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ**, Dâru'l-Hadis, Kahire 2006, c. 4, s. 489.

³⁵ Celâluddîn Abdurrahman b. Ebû Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî, **Tedribu'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî**, Thk. Muhammed Eymen b. Abdillâh eş-Şebrâvî, Dâru'l-Hadîs, Kahire 2004, s. 159.

³⁶ Ebû Ömer Cemâluddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, **et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta mine'l-Meânî ve'l-Esânîd**, Thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî, Muhammed Abdulkebîr el-Bekrî, Vizaretu Umumi'l-Evkaf veş-Şuûnil-İslamiyye, Mağrib 1967, c. 1, s. 19, 20.

³⁷ Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, **et-Takrîb ve't-Teyisîr li Ma'rifeti Suneni'l-Beşîri'n-Nezîr**, Thk. Muhammed Osman el-Hışt, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1985, s. 34.

³⁸ İbnu's-Salâh, **Ulûmu'l-Hadîs**, s. 52.

³⁹ İbn Abdilberr, **Temhîd**, c. 1, s. 20-21.

2. Mursel için yapılan bir diğer tanım ise tabîinden birilerinin -ister tâbiînin büyüklerinden (kibâr-ı tâbiînden) isterse de tâbiînin küçüklerinden (sıgâr-ı tâbiînden) olsun fark etmez- “قَالَ رَسُولُ اللَّهِ” diyerek rivayet ettiği hadis şeklindedir. Bu tanım hadis âlimlerinin büyük çoğunluğu tarafından kabul edilmiş ve âlimler arasında şöhret bulmuştur.⁴⁰ Mutekaddimûn âlimlerden Hâkim Nîsâbûrî (405/1014) de tâbiîlerin “قَالَ رَسُولُ اللَّهِ” şeklinde rivayette bulunduğu hadisler için mursel tabirini kullanmıştır.⁴¹ Ayrıca o, çoğunlukla mursel tabirinin tâbiîlerin Hz. Peygamber’den rivayeti için kullanıldığını da beyan etmiştir.⁴²

1.1.2.4. Fıkıh ve Usûl Âlimlerinin Mursel Tanımı

Fıkıh ve usûl âlimleri, mursel hadisi, isnadında kopukluk bulunan hadis şeklinde tanımlamışlardır.⁴³ Düşen ravinin sahabe, tabîî, tebe-i tabîî veya başka bir tabakadan olması fark etmez.⁴⁴ Onlara göre mursel, senedinin herhangi bir yerinde kopukluk

⁴⁰ Muhammed Acâc el-Hafîb, **Usûlu'l-Hadis Ulumuhû ve Mustalahuhu**, Dâru'l-Fikr, Yy. 1971, s. 337, 338; İbnu's-Salâh, **Ulûmu'l-Hadîs**, s. 51; Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî es-San'ânî el-Yemenî, **İrşâdu'l-Fuhûl ilâ Tahkîki'l-Hak min İlmi'l-Usûl**, Thk. Ahmed İzv İnaye, Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Dimeşk 1999, 1. Baskı, c. 1, s. 172-173.

⁴¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbûrî, **Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs**, Thk. Seyyid Muazzam Huseyn, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1977, 2. Baskı, s. 25.

⁴² Hâkim, **Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs**, s. 36. Mursel ve murselle alakalı terimler için ayrıca bkz. Abdullah Aydınli, **Hadis Istılahları Sözlüğü**, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2016, 9. Baskı, s. 213-215.

⁴³ Ebu'l-Beka Takıyyuddîn Muhammed b. Ahmed b. Abdilazîz b. Ali İbnu'n-Neccâr el-Futûhî el-Hanbelî, **Şerhu'l-Kevkebi'l-Munîr**, Thk. Muhammed ez-Zuhaylî, Nezîh Hammâd, Mektebetu'l-Ubeykan, Riyad 1993, c. 2, s. 574.

⁴⁴ Nevevî, **Takrîb**, s. 35; İbnu's-Salâh, **Ulûmu'l-Hadîs**, s. 51.

bulunan ve kişinin kendisinden hadis işittiği kimseyi atlayarak rivayette bulunduğu hadistir.⁴⁵ İmam Nevevî mursal tabirinin, Hatîb Bağdâdî dâhil olmak üzere fukahâ ve usûl âlimleri tarafından munkatı anlamında kullanıldığını dile getirmiştir.⁴⁶ Âmidî (631/1233) ise mursal için Hz. Peygamber'e mülâkî olmayan birinin “قَالَ رَسُولُ اللَّهِ” diyerek rivayette bulunmasıdır şeklinde bir tanımlama yapmıştır.⁴⁷

Şirâzî (476/1083) haber-i vahidleri musned ve mursal olmak üzere iki kısma ayırmıştır.⁴⁸ Onun yapmış olduğu bu taksim, murselin munkatı anlamında kullanıldığının açık bir göstergesidir.

Kısaca ifade etmek gerekirse, şöhret bulan ve muhaddislerin büyük bir çoğunluğu tarafından kabul edilen görüşe göre; tabiîlerin kendileriyle Hz. Peygamber arasında yer alan vasıtayı atlayıp “قَالَ رَسُولُ اللَّهِ” diyerek rivayette bulundukları hadise, mursal denilmektedir. Bu konuda kibâr-ı tabiîn ile siğar-ı tabiîn arasında bir fark bulunmamaktadır. Usûl âlimlerinin büyük çoğunluğu ise hangi tabakada olursa olsun Hz. Peygamber'le karşılaşmamış birinin “قَالَ رَسُولُ اللَّهِ” diyerek rivayet ettiği hadise, mursal demişlerdir. Böylece onlar isnaddaki her türlü kopukluk için mursal tabirini

⁴⁵ Ebu'l-Huseyn Muhammed b. Alî b. Tayyib el-Basrî, **el-Mu'temed fî Usûli'l-Fıkh**, Thk. Halîl el-Meys, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1983 1. Baskı, c. 2, s. 143; Şevkânî, **İrşâdu'l-Fuhûl**, c. 1, s. 173; Rıdvan Kalaç - Hayrullah Engin, “**Mürsel ve Müdelles Rivâyetler - İbnü'l-Mibred El-Makdisî (ö.909/1503) Özelinde-**”, Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 7/1 (Haziran 2020), s. 55-56.

⁴⁶ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, **el-Minhâc fî Şerhi sahîhi Muslim b. Haccâc**, Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut 1972, c. 1, s. 30.

⁴⁷ Ebu'l-Hasen Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim es-Sa'lebî el-Âmidî, **el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm**, Thk. Abdurrezzâk Afîfî, el-Mektebetu'l-İslamî, Beyrut 1985, 2. Baskı, c. 2, s. 123.

⁴⁸ Ebû İshâk Cemâluddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf eş-Şirâzî, **el-Luma fî Usûli'l-Fıkh**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Yy. 2003, 2. Baskı, s. 72.

kullanmışlardır. Bu da onların murseli, munkatı anlamında kullandıklarını göstermektedir. Ayrıca erken dönem hadis âlimlerinin de murseli bu anlamda kullandıkları görülmektedir.

1.2. TEORİDE YAPILAN TANIMLARIN PRATİKLE MUKAYESESİ

Yukarıda hem hadis, hem de fıkıh ve usûl âlimlerinin teoride yaptıkları tanımlamalar verilmeye çalışılmıştır. Fakat bu tanımların pratikteki yansımalarına bakmak gerekmektedir. Zira, bazen teoride yapılan tanımla pratik yani vakıa birbirini tutmamaktadır. Bu nedenle pratikte var olan uygulamanın teoride yapılmış tanımlarla ne derece uygunluk arz ettiğinin tespit edilmesi önem arz etmektedir.

Bu başlık altında merâsîl literatürü ile ilgili yazılan “Kitâbu’l-Merâsîl” türü eserler incelenip o kitaplarda yer alan hadislerden yola çıkılarak pratikte murselin hangi anlamda kullanıldığı tespit edilmeye çalışılacaktır.

Ebû Dâvûd’un (275/889) *el-Merâsîl* adlı eserine baktığımızda mursal rivayetlerin yanı sıra birçok munkatı rivayete de rastlamak mümkündür. Bu konuda birkaç örneğe değinmek yerinde olacaktır.

a) Birinci Örnek:

"حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ هُوَ ابْنُ سَلَمَةَ عَنْ بُرْدِ أَبِي الْعَلَاءِ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ مُوسَى، عَنْ

رَجُلٍ، مِنْ بَنِي عَدِيٍّ بْنِ كَعْبٍ أَنَّهُمْ دَخَلُوا عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ يُصَلِّي جَالِسًا، فَقَالُوا: مَا شَأْنُكَ يَا

رَسُولُ اللَّهِ؟ فَقَالَ: «لَسَعْتَنِي عَقْرَبٌ»، ثُمَّ قَالَ: «إِذَا وَجَدَ أَحَدُكُمْ عَقْرَبًا وَهُوَ يُصَلِّي، فَلْيَقْتُلْهَا بِنَعْلِهِ الْيُسْرَى»، قَالَ

أَبُو دَاوُدَ: سَلِمَانُ لَمْ يُدْرِكِ الْعَدْوِيَّ هَذَا"⁴⁹

Ebû Dâvûd (275/889), bu hadisin senedinde yer alan ravilerden Süleyman b. Musa'nın kendisinden rivayette bulunduğu kimseye ulaşmadığını beyan etmiştir.⁵⁰ Bu da rivayetin munkatı olduğu anlamına gelmektedir. Zira bir ravinin ulaşmadığı bir kimseden rivayette bulunması, hadisin senedinde inkıtâ olduğunun göstergesidir.

b) İkinci Örnek:

"حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ خَالِدٍ، حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى الْحُسَيْنِيُّ، عَنْ زَيْدِ بْنِ وَاقِدٍ، عَنْ مَكْحُولٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ

الصَّامِتِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "أَقِيمُوا الْحُدُودَ فِي الْحَضَرِ وَالسَّفَرِ عَلَى الْقَرِيبِ وَالْبَعِيدِ،

وَلَا تُبَالُوا فِي اللَّهِ لَوْمَةً لَأَنِّم"⁵¹

⁴⁹ "... "Benî Adîyy b. Ka'b kabilesine mensup bir adamdan aktarıldığına göre; onlar Hz. Peygamber'in yanına geldiklerinde o, oturarak namaz kılıyordu. Bunun üzerine: "Sana ne oldu Ey Allah'ın Rasûlü?" diye sordular. Hz. Peygamber: "Akrep soktu" diye cevap verdikten sonra şöyle buyurdu: "Sizden biri namazdayken akrep görürse onu sol ayakkabısıyla öldürsün.""

⁵⁰ Ebû Dâvûd Suleymân b. el-Eşas b. İshâk b. Beşîr b. Şeddad b. Amr el-Ezdî es-Sicistânî, **Merasîl**, Thk. Şuayb el-Arnaut, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1988, s. 97-98, Hadis No: 47.

⁵¹ Ebû Dâvûd, **Merasîl**, s. 203, Hadis No: 241. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Hiç kimsenin kınamasına aldırış etmeden -yakın ve uzak farketmez- seferde ve hazarda Allah'ın hadlerini uygulayın."

Bu rivayetin senedinde yer alan ve adı Ebû Abdillâh b. Muslim el-Huzelî⁵² olan Mekhûl (113/733) isimli zat, Şam'ın önde gelen tabiîn fakihlerinden biridir.⁵³ Yukarıdaki hadiste görüldüğü üzere Mekhûl, söz konusu rivayeti, Ubâde b. Sâmit'ten (34/654) nakletmektedir. Ancak kaynaklarda Mekhûl'un, Ebû Cendel (18/639), Ubey b. Ka'b (33/654), Ubâde b. Sâmit (34/654), Ebû Hureyre (58/678) ve Hz. Âişe (58/678) başta olmak üzere bir grup sahabiye ulaşmadığı halde onlardan rivayette bulunduğu nakledilmektedir.⁵⁴ Bu da rivayetin munkatı olduğu anlamına gelmektedir. Bezzâr (292/905) da Mekhûl'un bir grup sahabeden işitmediği halde rivayette bulunduğunu söylemiştir. Saydığı sahabeler arasında yukarıda zikretmiş olduğumuz rivayetin senedinde geçen ve Mekhûl'un kendisinden rivayette bulunduğu Ubâde b. Sâmit de yer almaktadır.⁵⁵

c) Üçüncü Örnek:

"حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ إِسْمَاعِيلُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، عَنْ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءِ الْخُرَّاسَانِيِّ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَا وَصِيَّةَ لَوَارِثٍ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ الْوَرِثَةُ» قَالَ أَبُو دَاوُدَ: عَطَاءُ الْخُرَّاسَانِيُّ لَمْ يُدْرِكْ ابْنَ عَبَّاسٍ وَلَمْ يَرَهُ"⁵⁶

⁵² Şemsuddin Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymaz ez-Zehebî, **Tezkiretu'l-Huffâz**, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut 1998, 1. Baskı, c. 1, s. 82.

⁵³ Şemsuddin Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymaz ez-Zehebî, **Mîzânu'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl**, Thk. Ali Muhammed el-Becavî, Dâru'l-Marife, Beyrut 1963, 1. Baskı, c. 4, s. 177-178.

⁵⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz: Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'**, c. 5, s. 472; Yûsuf b. Abdurrahmân b. Yûsuf Ebu'l-Haccâc Cemâluddîn el-Mizzî, **Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâ'i'r-Ricâl**, Thk. Beşşar Avvad Maruf, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1980, 1. Baskı, c. 28, s. 464-475.

⁵⁵ Ebû Abdillâh Alâuddîn Moğultay b. Kılıç b. Abdillâh el-Bekcerî el-Misrî el-Hikrî el-Hanefî, **İkmâlu Tehzîbi'l-Kemâl fî Esmâ'i'r-Ricâl**, Thk. Ebû Abdurrahman Adil b. Muhammed, Ebû Muhammed Usame b. İbrahim, el-Faruku'l-Hadîse li't-Tibâati ve'n-Neşr, Kahire 2001, 1. Baskı, c. 11, s. 350.

⁵⁶ Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: "Vârisler istemedikçe vârise vasiyet yoktur."

Örnek olarak getirdiğimiz bu rivayette Atâ el-Horasânî (135/752)⁵⁷ hadisi İbn Abbas'tan (68/687) aktarmaktadır. Ebû Dâvûd'un da belirttiği gibi Atâ el-Horasânî, İbn Abbas'a ulaşmamış ve onu görmemiştir.⁵⁸ Dârekutnî (385/995) de Atâ'nın İbn Abbas'la karşılaşmadığını dile getirmiştir.⁵⁹ Ayrıca, Ahmed b. Hanbel (241/855), Atâ el-Horasânî'nin İbn Abbas'tan hiçbir şey işitmediğini belirtmiştir.⁶⁰ Dolayısıyla Ebû Dâvûd'un eserine almış olduğu bu rivayet de mursel değil munkatıdır.

d) Dördüncü Örnek:

"حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَعِيدٍ الْكِنْدِيُّ، أَنَّ سُلَيْمَانَ بْنَ حَبَّانٍ حَدَّثَهُمْ عَنْ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءِ الْخُرَّاسَانِيِّ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: عَلَيَّ بَدَنَةٌ وَأَنَا مُوسِرٌ لَهَا، وَلَا أَجِدُ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «اذْبَحْ سَبْعَ شِيَاهٍ»⁶¹

Bu örneğimizde de yine Atâ el-Horasânî, hadisi İbn Abbas'tan rivayet etmektedir. Yukarıda da beyan ettiğimiz üzere Atâ el-Horasânî'nin İbn Abbas'ı görmediği⁶² onunla karşılaşmadığı⁶³ ve ondan hadis işitmediği kaynaklarda belirtilmiştir.⁶⁴

⁵⁷ Ebu'l-Fadl Şihâbuddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed Ahmed b. Hacer el-Askalânî, **Tehzîbu't-Tehzîb**, Matbaatu Daireti'l-Mearifi'n-Nizamiyye, Hindistan 1908, 1. Baskı, c. 7, s. 213.

⁵⁸ Ebû Dâvûd, **Merasîl**, s. 256, Hadis No: 349.

⁵⁹ İbn Hacer el-Askalânî, **Tehzîbu't-Tehzîb**, c. 7, s. 213; Zehebî, **Mîzânu'l-İ'tidâl**, c. 3, s. 74.

⁶⁰ Yusuf b. Hasan b. Ahmed b. Hasan b. Abdulhadî es-Salihî Cemaluddin İbnu'l-Mibred el-Hanbelî, **Bahru'd-Dem fi men Tekelleme fihi'l-İmâm Ahmed bi Medhin ev Zem**, Thk. Ruhiyye Abdurraman es-Suveyfi, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1992, 1. Baskı, s. 109.

⁶¹ Ebû Dâvûd, **Merasîl**, s. 155, Hadis No: 154. "İbn Abbas'tan aktarıldığına göre bir adam Hz. Peygamber'e gelerek: "Bir deve kesmem gerekli, gücüm yettiği (param olduğu) halde deve bulamıyorum." dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "Yedi koyun kes" buyurdular."

⁶² Ebû Dâvûd, **Merasîl**, s. 256.

⁶³ İbn Hacer el-Askalânî, **Tehzîbu't-Tehzîb**, c. 7, s. 213; Zehebî, **Mîzânu'l-İ'tidâl**, c. 3, s. 74.

⁶⁴ İbnu'l-Mibred el-Hanbelî, **Bahru'd-Dem**, s. 109.

Ebû Dâvûd'un *el-Merâsîl* adlı eseri tedkik edildiğinde her ne kadar çoğunlukla tabiînin doğrudan Hz. Peygamber'den aktardığı mursal rivayetler eserde yer alsada da tabiînin ile sahabe arasında kopukluk bulunan yani; sahabeye varmadan önce isnadda bir ravinin atlanmış olduğu munkatı rivayetlere de rastlanılmaktadır. Yukarıda zikretmiş olduğumuz örneklerden, bu durumu müşahade etmek mümkündür. Dolayısıyla Ebû Dâvûd'un söz konusu eserinde mursal tabirini munkatı hadisi de içine alacak şekilde benimsediğinden söz edilebilir. Ayrıca Ebû Dâvûd'un, mursal terimini munkatı anlamında kullandığı, Sehâvî (902/1497) tarafından da dile getirilmiştir.⁶⁵

Konuyla ilgili olarak baktığımız bir başka eser ise İbn Ebî Hâtim'in (327/938) *el-Merâsîl* isimli eseridir. Bu eserde de mursal rivayetlerin yanı sıra birçok munkatı rivayete rastlamak mümkündür. Eseri tahkik eden Şukrullah Nimetullah Kûçânî, ister tâbiînden ister tebe-i tabinden olsun, kişinin karşılaşmadığı birinden rivayette bulunması şeklinde bir tanımın kitapta benimsendiğini; ayrıca benimsenen bu tanım nedeniyle eserde munkatı, mu'dal ve mudelles rivayetlere rastlamanın mümkün olduğunu belirtmiştir.⁶⁶ Örneğin İbn Ebî Hâtim'in, eserinin başında İbrâhîm en-Nehaî'ye (96/714) yer verilmektedir. Ardından Hz. Peygamber'in sahabilerinden hiç kimseyle karşılaşmadığına dair nakiller zikredilmiştir. İbrâhîm en-Nehaî'nin, Hz. Âişe'yi (58/678) gördüğüne dair rivayetler bulunmakla beraber Hz. Âişe'den hadis işitmediği halde rivayette bulunulduğuna da değinilmiştir. Dolayısıyla onun sahabe adı zikrederek yapmış olduğu rivayetlerin munkatı olduğu ortaya çıkmaktadır.⁶⁷

⁶⁵ Sehâvî, **Fethu'l-Muğîs**, c. 1, s. 173.

⁶⁶ Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ebî Hâtim Muhammed b. İdrîs el-Hanzelî er-Râzî, **Kitabu'l-Merâsîl**, Thk. Şukrullah Nimetullah Kûçânî, Muessesetu'r-Risâle, Lübnan 1998, 2. Baskı, s. 16-17.

⁶⁷ İbn Ebî Hâtim, **Kitabu'l-Merâsîl**, s. 8-10.

Merâsîl literatürü ile ilgili yazılmış diğer bir eser ise Alâî'nin (761/1359) *Câmiu't-Tahsîl fî Ahkâmi'l-Merâsîl* isimli eseridir. Bu eserde, rivayetlerinin mursal olduğu yönünde hüküm verilen ravilere bir bölüm ayrılmıştır. Bu bölüm incelediğinde mursal terimiyle, ister sahabe isterse de tabî olsun, senedinden bir ravinin düşürüldüğü yani senedi muttasıl olmayan rivayetlerin kastedildiği anlaşılmaktadır. Örneğin “Rivayetlerine Mursal Hükümü Verilen Raviler” adlı başlık altında zikredilen şahıslardan ilki Ebân b. Osmân b. Affân'dır (105/723). Ebân'nın, babası Hz. Osman'dan (35/656) aktardığı “İhramlı kişi evlenemez ve evlendiremez.” hadisinin mursal olduğu dile getirilmiştir. Ayrıca Ahmed b. Hanbel'e: “Ebân babasından hadis işitmiş mi?” diye sorulduğunda, hayır cevabını verdiği aktarılmıştır.⁶⁸ Dolayısıyla hadiste bir inkitâ söz konusudur. Burada Alâî'nin getirmiş olduğu örnekten hareketle bu misali verilmiştir. Fakat kaynaklarda Ebân'ın, babası Hz. Osman'dan hadis işittiği⁶⁹ ve ondan rivayette bulunduğu⁷⁰ nakledilmektedir.⁷¹ Böylece bu rivayetin, aslında mursal olmadığını söylemek mümkündür. Dolayısıyla bu örneğin Alâî tarafından sehven zikredildiği söylenebilir.

Bir diğer örnek ise İbrahim b. Cerîr b. Abdillâh el-Becelî'dir. İbrahim'in, babası Cerîr b. Abdillâh el-Becelî'den (51/671) hadis işitmediği belirtilmiştir.⁷² Kaynaklarda Yahyâ b. Maîn'in (233/848): “İbrahim b. Cerîr b. Abdillâh el-Becelî, babasından hiçbir

⁶⁸ Alâî, *Câmiu't-Tahsîl*, s. 139.

⁶⁹ Şemsuddin Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymaz ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, Thk. Beşar Avvad Ma'ruf, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 2003, 1. Baskı, c. 2, s. 923.

⁷⁰ Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Hibbân b. Muaz Ebû Hâtim el-Bustî, *es-Sikât*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1998, c. 2, s. 23.

⁷¹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, c. 5, s. 205-206.

⁷² Alâî, *Câmiu't-Tahsîl*, s. 139.

şey işitmemiştir.” dediği nakledilmiştir.⁷³ İbn Sa‘d (230/845) *et-Tabakâtu’l-Kubrâ* isimli eserinde İbrahim’in, babasının vefatından sonra dünyaya geldiğini belirtmiştir.⁷⁴ Bu da onun, babasından hiçbir şey işitmediğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla onun, “babamdan işittim” diye rivayet ettiği hadislerde bir inkıtâ söz konusudur ve bu rivayetler mursel olarak kabul edilmiştir. Ayrıca Ebû Zur‘a, İbrahim’in Hz. Ali’den (40/661) rivayet ettiği hadislerin de mursel olduğunu dile getirmiştir.⁷⁵

Yukarıda zikredilen bilgiler göz önünde bulundurulduğunda, pratikte mursel terimi için, “kişinin hadis işitmediği bir kimseden rivayette bulunması” şeklinde geniş kapsamlı bir tanımın benimsendiğini dolayısıyla da bu kriterleri taşıyan ravi ve rivayetlerinin bu kitaplarda incelendiğini söylemek mümkündür.

1.3. SENEDİNDE İNKİTÂ‘ BULUNAN HADİSLERLE MURSEL HADİS ARASINDAKİ FARK

Bu başlık altında senedinde bulunan inkıtâdan dolayı zayıf kabul edilen hadisler kısaca ele alınacak ve mursel hadisle aralarındaki fark ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Ayrıca senedlerinde inkıtâ bulunan hadisler tarif edilirken genellikle ilgili hadislerin hadis âlimleri arasında şöhret kazanmış tanımlarına yer verilmeye gayret edilecektir.

⁷³ Ebû Ahmed b. Adî b. Abdillâh el-Curcânî, **el-Kâmil fî Duafâi’r-Ricâl**, Thk. Âdil Ahmed Abdulmevcud, Ali Muhammed Muavvaz, Abdulfettah Ebû Sunne, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Lübnan 1997, c. 1, s. 418-419.

⁷⁴ İbn Sa‘d, **Tabakâtu’l-Kubrâ**, c. 6, s. 300.

⁷⁵ Alâî, **Câmiu’t-Tahsîl**, s. 139.

1.3.1. Mu'allak Hadis

Mu'allak terimi, عَلَّقَ fiilinin mastadarı olan تَعْلِيق kelimesinden türetilmiş bir ism-i mefûldür. Sözlükte, “bir şeyi kendisinden daha yüksekte bulunan bir şeye asmak”⁷⁶ ve “bir şeyi veya işi askıda bırakmak” gibi anlamlara gelmektedir.⁷⁷ Terim olarak ise senedinin başından bir veya birkaç ravisinin⁷⁸ peş peşe düşürüldüğü hadistir.⁷⁹ Bazen de senedin tümünün hazfedilip “قَالَ رَسُولُ اللَّهِ” denilerek veya senedden sadece sahabenin zikredildiği hadislerle de mu'allak denilmiştir. Senedinden ravi düşmüş olması açısından mursal ile mu'allak arasında bir benzerlikten söz edilebilirse de mursal hadis ile mu'allak hadis arasında şöyle bir fark vardır: Mursal hadiste kopukluk, isnadın sonunda yer almaktadır. Mu'allak hadiste ise kopukluk, senedin baş tarafındadır.⁸⁰

1.3.2. Mu'dal Hadis

Mu'dal kelimesi أَغْضَلَ fiilinin masdarı olan إِعْضَال kelimesinden türetilmiş bir ism-i mefûldür. Sözlükte, zorlu, sıkıntılı ve meşakkatli⁸¹ gibi anlamlara gelip kişinin güç

⁷⁶ Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî, **Mu'cemu Makayîsi'l-Luğa**, Thk. Abdusselam Muhammed Harun, Dâru'l-Fikr, Kahire 1979, c. 4, s. 125.8

⁷⁷ Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Ömer b. Ahmed el-Havârizmî ez-Zemahşerî, **Esâsu'l-Belâğa**, Thk. Muhammed Basıl Uyunu's-Sud, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Lübnan 1998, 1. Baskı, c. 1, s. 674.

⁷⁸ İbnu's-Salâh, **Ulûmu'l-Hadîs**, s. 24.

⁷⁹ Muhammed Cemâluddîn el-Kâsimî ed-Dımaşkî, **Kavâidu't-Tahdîs min Funûni Mustalahi'l-Hadîs**, Thk. Musatafa Şeyh Mustafa, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 2004, 1. Baskı, s. 180; Subhî İbrâhîm es-Sâlih el-Lubnânî, **Ulûmi'l-Hadîs ve Mustalahuhu**, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1984, 15. Baskı, s. 224.

⁸⁰ Ebu'l-Fadl Şihâbuddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed Ahmed b. Hacer el-Askalânî, **Nuzhetu'n-Nazar fî Tavzîhi Nuhbeti'l-Fiker**, Dâru'l-Âsâr, Kahire 2002, 1. Baskı, s. 27-28; Polat, **Mürsel Hadis**, s.69-71.

⁸¹ Zebîdî, **Tâcu'l-Arûs**, c. 15, s. 495.

yetiremediği işler için bu tabir kullanılmaktadır.⁸² Terim olarak ise mu‘dal, “senedinden peş peşe olmak kaydıyla iki ya da daha fazla ravisinin düşürüldüğü hadistir.”⁸³

Senedlerinden ravi düşülmüş olması açısından, mursel ile mu‘dal hadis arasında bir benzerlikten söz edilebilir. Fakat mursel hadisin meşhur tarifi esas alındığında, hadisin mursel olabilmesi için düşen ravinin senedin sonunda olması gerekir. Mu‘dal hadiste ise peş peşe olmak şartıyla senedden düşen raviler, senedin sonunda olabileceği gibi ortasında, sonunda veya başında da olabilir. Burada şu hususa da değinmekte fayda vardır. Mu‘allak hadis ile mu‘dal hadis bazı durumlarda birleşebilir. Mu‘allak hadis ile mu‘dal hadisin birleştiği nokta, senedinin başından birden daha fazla ravinin peş peşe düşürüldüğü durumlardır. Fakat isnadın ortasında veya sonunda peş peşe ravilerin düşürüldüğü hallerde ise hadis, mu‘dal olarak isimlendirilir ve mu‘allak ile aralarındaki fark da bu surette ortaya çıkar. Bu nedenle İbn Hacer el-Askalânî (852/1449) mu‘allak hadis ile mu‘dal hadis arasında umum husus min vech olduğunu söylemektedir.⁸⁴ Yani senedinin başından birden fazla peş peşe ravisi düşürülen her mu‘allak hadis aynı zamanda mu‘dal sayılmakla beraber, mu‘dal olan her hadise mu‘allak denilmez.

1.3.3. Munkatı‘ Hadis

Munkatı‘ kelimesi, انْقَطَعَ fiilinin masdarı olan انْقِطَاع kelimesinden türetilmiş bir ism-i fâildir. Sözlükte, bir şeyi kesmek, kırmak, birbirinden ayırmak gibi anlamlara gelmektedir.⁸⁵ Terim olarak ise “peş peşe olmamak kaydıyla senedinde bir veya daha

⁸² İbn Manzûr, **Lisânu’l-Arab**, c. 11, s. 552.

⁸³ İbn Hacer el-Askalânî, **Nuzhetu’n-Nazar**, s. 30; Suyûtî, **Tedribu’r-Râvî**, s. 177. Mu‘dal hadis ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Eren Üçkan, *Hadis Usûlünde Mu‘dal Hadis*, (İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakfı Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Entistüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), s. 54-98.

⁸⁴ İbn Hacer el-Askalânî, **Nuzhetu’n-Nazar**, s. 28-29.

⁸⁵ İbn Fâris, **Makayîsi’l-Luğa**, c. 5, s. 101; Zebîdî, **Tâcu’l-Arûs**, c. 11, s. 378.

fazla ravinin düşürüldüğü hadis” şeklinde tanımlanmıştır.⁸⁶ İmam Nevevî ise seneddeki her türlü kopukluk için munkatı teriminin kullanıldığını ve sahih olan tanımın da bu olduğunu dile getirmiştir.⁸⁷ Hâkim Nîsâbûrî’ye (405/1014) göre ise munkatı hadis, sened zincirinde tâbîûden önce gelen bir ravinin, işitmediği bir raviden rivayet ettiği hadistir. Böylece Hâkim Nîsâbûrî’nin bu tanımına göre mursel ve munkatı hadisler birbirinden farklılık arz etmektedir. Aralarındaki fark da şu şekilde ortaya çıkmaktadır: Tâbîûnin Hz. Peygamber’den rivayeti yani tâbîûnin sahabeyi düşürerek yapmış olduğu rivayetler mursel, tâbîûne varmadan önceki bir ravinin rivayeti ise munkatı olmaktadır.⁸⁸ Zaten İmam Nevevî de munkatı terimini pratikte daha çok tâbîûnden önce gelen bir ravinin, sahabeden rivayeti şeklinde tanımlamıştır.⁸⁹ Sonuç olarak mursel terimi tâbîûnin Hz. Peygamber’den rivayeti için kullanılmaktadır. Dolayısıyla tâbîûnden önce senedde herhangi bir kopukluk varsa buna mursel değil munkatı denilir.⁹⁰

Konuyla alakalı olarak seneddeki inkıtâın açık olabileceği gibi gizli de olabileceği hususunu hatırlatmakta fayda vardır. Nitekim buraya kadar zikrettiğimiz kısımlar kopukluğun aşikâr olduğu kısımlardı. Şimdi ise kopukluğun gizli olduğu haller ele alınacaktır.

⁸⁶ İbn Hacer el-Askalânî, **Nuzhetu’n-Nazar**, s. 30.

⁸⁷ Nevevî, **Takrîb**, s. 35.

⁸⁸ Hâkim, **Ma‘rifetu Ulûmi’l-Hadîs**, s. 28.

⁸⁹ Nevevî, **Takrîb**, s. 35.

⁹⁰ Nevevî, **Takrîb**, s. 34.; Ayrıca bkz. Polat, **Mürsel Hadis**, s. 65-68.

1.3.4. Mudelles Hadis

Mudelles kelimesi, دَلَّسَ fiilinin masdarı olan تدليس kelimesinden türetilmiş bir ism-i mef'ûldür. Sözlükte, karanlık, bir şeyi örtmek veya gizlemek gibi anlamlara gelen⁹¹ دَلَّس tabiri, daha çok, bir şeyin kusurunu gizleyip açıklamama yani dolandırma, hile yapma anlamına gelmektedir.⁹²

İbn Abdilberr tedlisi şu şekilde açıklamaya çalışmıştır:

*“Tedlis, ravinin kendisiyle görüşüp karşılaştığı, aynı zamanda kendisinden hadis işitip rivayette bulunduğu bir kimseden, işitmediği hadisleri rivayet etmesidir.”*⁹³

İbnu's-Salâh (643/1245) mudelles hadisi, “ravinin mülâkî olduğu, yani karşılaşp görüştüğü kimseden, duymadığı bir hadisi duymuş gibi veya muâsırı olup da karşılaşmadığı kimseden, karşılaşmış izlenimi verecek tarzda rivayette bulunması” şeklinde tanımlamıştır.⁹⁴ Nevevî'nin de “ravinin, muâsırı olduğu kimseden işitmediği halde işittiği izlenimini verecek lafızlarla rivayette bulunması” şeklinde bir tarif benimsediği görülmektedir.⁹⁵ Bu tariflerden anlaşıldığı kadarıyla bir hadisin mudelles sayılabilmesi için ravilerin muâsır olmaları yeterlidir. Dolayısıyla bunlara göre hadisin mudelles olması için mülâkât şart değildir. İbn Hacer ise mudelles hadisi, kişinin sadece mülâkî olduğu kimseden, bir vasıta aracılığıyla işittiği hadisi, aradaki vasıtayı zikretmeden rivayette bulunması şeklinde tanımlamıştır. Ona göre bir hadisin mudelles

⁹¹ İbn Fâris, **Makayîsi'l-Luğa**, c. 2, s. 296; İbn Manzûr, **Lisânu'l-Arab**, c. 6, s. 86.

⁹² Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî el-Basrî, **Kitâbu'l-Ayn**, Thk. Mehdi el-Mahzûmî, İbrâhim es-Sâmerrâî, Yy. Ty., c. 7, s. 228; Zebîdî, **Tâcu'l-Arûs**, c. 8, s. 290.

⁹³ İbn Abdilberr, **Temhîd**, c. 1, s. 15.

⁹⁴ İbnu's-Salâh, **Ulûmu'l-Hadîs**, s. 73.

⁹⁵ Nevevî, **Takrîb**, s. 39.

sayılabilmesi için mülâkâtın sabit olması lazımdır.⁹⁶ Mursel hadis ile aralarındaki fark da bu ayrıntıda gizilidir. Zira mursel hadiste ravi, muâsırı olmadığı yani görüşüp karşılaşmadığı birinden rivayette bulunmaktadır. Ayrıca karşı tarafı yanıltma, aldatma gibi bir durum da söz konusu değildir. Fakat mudelles hadiste, kişi görüşüp karşılaştığı birinden işitmediği hadisi rivayet etmekte ve isnadda bulunan kopukluğu gizlemeye çalışmaktadır. Bu nedenle de irsal yapanlar değil de tedlis yapanlar âlimlerce zemmedilmiştir.⁹⁷

Görüldüğü üzere tedliste kişi mülâkî olup kendisinden rivayette bulunduğu bir kimseden işitmediği bir hadisi aktarmaktadır. Murselde ise durum farklıdır. Zira murselde kişi mülâkî olmadığı kimseden rivayette bulunmaktadır. Dolayısıyla görünürde aralarında her ne kadar bir benzerlik bulunsa da hakikatte bunların birbirinden ayrı olduğu; mursel hadisteki inkıtâ zâhir iken müdellesteki inkıtân ise hafî olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

Müdelles hadis, hadis âlimler tarafından şu kısımlara ayrılmıştır:

1. Tedlîsu'l-İsnâd
2. Tedlîsu't-Tesviye
3. Tedlîsu's-Şuyûh
4. Tedlîsu's-Sukût

⁹⁶ İbn Hacer el-Askalânî, **Nuzhetu'n-Nazar**, s. 31

⁹⁷ Hatîb el-Bağdâdî, **Kifâye**, c. 2, s. 144.

1.3.5. Mursel-i Hafî

Mursel-i hafî, “ravinin, muâsırı olup mülâkî olmadığı kimseden rivayette bulunması” şeklinde tarif edilmiştir.⁹⁹ Burada şu hususa değinmek faydalı olacaktır: Yukarıda İbnu's-Salâh'ın mudelles hadis için yapmış olduğu tanım göz önünde bulundurulduğunda bunun mursel-i hafîyi de içine alacak şekilde kapsamlı bir tarif olduğu görülecektir.¹⁰⁰ Fakat İbn Hacer, mudelles hadis ile mursel-i hafînin aynı olmadığını ve aralarında ince bir farkın bulunduğunu dile getirmektedir. Zira mudelles hadiste lika söz konusuyken mursel-i hafîde ise lika bulunmamaktadır. Böylece İbn Hacer bunların iki ayrı kısım olduğunu belirtmiştir.¹⁰¹ Buna göre aralarındaki farkı şu şekilde açıklamamız mümkündür: Mursel-i hafîde kişi muâsırı olup mülâkî olmadığı kimseden rivayette bulunmaktadır. Mudelles hadiste ise mülâkî olup hadisini işittiği bir kimseden işitmediği bir hadisi işitmişçesine rivayette bulunma söz konusudur.

⁹⁸ Konun uzamaması için ilgili kısımların sadece isimlerini vermekle yetindik. Ayrıntılı bilgi için şu eserlere bakılabilir: Veysel Özdemir, **Tedlîs Değerlendirmelerinde Usûl**, İlâhiyat Yayınları, Ankara 2014, 1. Baskı, s. 75-95; Polat, **Mürsel Hadis**, s. 71-74; Mustafa Tanrıverdi, **Mudelles Hadîs ve Tedlîs Yapan Raviler**, (İğdır: İğdır Üniversitesi, Sosyal Bilimler Entistüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), s. 47-65; Ebu'l-Vefâ Burhânuddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Halîl et-Trâblusî el-Halebî eş-Şafîî Sıbtu İbni'l-Acemî, **et-Tebyîn li-Esmâ' i'l-Mudellisîn**, Thk. Yahya Şefik Hasan, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1986, 1. Baskı, s. 11-13; Ebu'l-Fadl Şihâbuddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed Ahmed b. Hacer el-Askalânî, **Ta'rîfu Ehli't-Takdîs bi-Merâtibi'l-Mevsûfine bi't-Tedlîs (Tabakâtu'l-Mudellisîn)**, Thk. Asım b. Abdillâh el-Kureyvitî, Mektebetu'l-Menar, Amman 1983, 1. Baskı, s.16-18; Suyûtî, **Tedribu'r-Râvî**, s. 188-191.

⁹⁹ İbn Hacer el-Askalânî, **Nuzhetu'n-Nazar**, s. 31.

¹⁰⁰ İbnu's-Salâh, **Ulûmu'l-Hadîs**, s. 73.

¹⁰¹ İbn Hacer el-Askalânî, **Nuzhetu'n-Nazar**, s. 31.

Mursel-i hafî ile mursel hadis arasındaki farkı ise şu şekilde izah etmek mümkündür: Mursel hadiste muâsarat ve lika söz konusu değildir. Mursel-i hafîde ise muâsarat bulunmakla beraber lika söz konusu değildir. Dolayısıyla bir birinden farklı iki kısım olarak ele alınmaları daha uygundur.

1.4. MURSEL RİVAYETLERİN HÜCCİYET DEĞERİ

Bu başlık altında mursel rivayetlerin hücciyeti ele alınacaktır. Evvela muhaddislerin mursel hadis hakkında verdikleri hükme değinilecek, ardından mezheplerin mursel hadis yaklaşımları, mursel hadisin hüccet olarak kabul edilip edilmediği ve kabulünde öne sürdükleri deliller ele alınacaktır. Mursel hadisin hüccet olarak kabul edilmesinde ne tür koşulların öne sürüldüğü irdelenmeye çalışılacak ve bu konudaki yaklaşımlar değerlendirilmeye tabi tutulacaktır.

1.4.1. Muhaddislerin Yaklaşımı

Bir hadisin sahih kabul edilebilmesi için muhaddislerce birtakım şartlar öne sürülmüştür. Bu şartlardan biri de hadisin senedinin muttasıl olması gerektiği yönündedir.

Senedin muttasıl olması, hadisi rivayet eden ravilerin, hadisi rivayet ettikleri kişiden bizzat işitmiş olmaları anlamına gelmektedir. Kısaca ifade etmek gerekirse hadisin senedinde bir kopukluğun olmaması yani aradaki bir ravinin düşürülmemiş olması gerekmektedir. Buna göre hadisin senedi muttasıl olmadığı takdirde hadis sahih olma vasfını yitirir. Nitekim senedinde kopukluk olması hasebiyle mursel hadis muhaddislerce zayıf kabul edilmiş ve senedinde bulunan inkitâ sebebiyle, zayıf kabul edilen hadisler arasında mursel hadise de yer verilmiştir.

İmam Muslim mursal hadisin hüccet olmadığını dile getirmiştir.¹⁰² Nevevî de mursal hadisin İmam Şâfiî dâhil olmak üzere muhaddislerin büyük çoğunluğu tarafından zayıf kabul edildiğini söylemiştir. Ayrıca o, birçok fukahâ ve usûl âliminin de bu görüşte olduğunu belirtmiştir.¹⁰³

Mursal hadisin muhaddislerce zayıf kabul edilme nedenini daha iyi anlayabilmek için şu bilgileri aktarmak yararlı olacaktır:

Ravinin adâlet ve zabt sıfatını kaybetmesine neden olan bazı kusurlar bulunmaktadır. Bunların bir kısmı ravinin zabtıyla ilgiliyken bir kısmı ise ravinin adâletiyle ilgilidir. Ravinin, adâletiyle ilgili eleştirildiği hususlardan biri de “Cehâletu’r-Râvi” diye ifade edilen, ravinin bilinememe durumudur.¹⁰⁴

Cehalet genellikle hadisçiler tarafından iki kısma ayrılmıştır:

1. Cehâletu’l-Ayn: Bu tabir, kendisinden sadece bir kişinin rivayette bulunması nedeniyle hadisçiler tarafından tanınmayan kimse için kullanılmaktadır.¹⁰⁵ Bu tür kimselerin her ne kadar ismi/kimliği bilinse de şahsı tanınmamaktadır.

2. Cehâletu’l-Hâl: Bu tabir ise kendisinden iki veya daha fazla ravi rivayette bulunsa da cerh ve ta’dîl ulemâsınca hakkında malumat bulunmayan kimseler için kullanılmaktadır.¹⁰⁶ Dolayısıyla ravi hakkında herhangi bir cerh ve ta’dîl ifadesine rastlanılmamaktadır. Münekkit âlimlerce, hakkında cerh ve ta’dîl bilgisi bulunmayan

¹⁰² Muslim **Sahîh**, c. 1, s. 30.

¹⁰³ Nevevî, **Minhâc**, c. 1, s. 30; Suyûtî, **Tedribu’r-Râvî**, s. 161.

¹⁰⁴ İbn Hacer el-Askalânî, **Nuzhetu’n-Nazar**, s. 40

¹⁰⁵ İbn Hacer el-Askalânî, **Nuzhetu’n-Nazar**, s. 41; Mechûl ile alakalı kavramlar için bkz. Aydınî, **Hadis İstılahları Sözlüğü**, s. 172-173; Ebû Hafs Mahmud b. Ahmed b. Mahmud et-Tahhân, **Teyisîru Mustalahi’l-Hadis**, Mektebetu’l-Ma’arif, kahire 2010, s. 150.

¹⁰⁶ İbn Hacer el-Askalânî, **Nuzhetu’n-Nazar**, s. 41; Sehâvî, **Fethu’l-Muğîs**, c. 2, s. 56.

ravinin, hadis rivayetine ehil olup olmadığı bilinmediğinden dolayı hadis zayıf kabul edilmektedir.

Hatîb Bağdâdî, kim olduğu yani şahsı tanınmayan ve cerh-ta'dîl durumu bilinmeyen kimselerin rivayetlerinin kabul edilmeyeceğini nakletmektedir. Zira o, bu tür kimselerin adâletlerinin tespit edilemeyeceğini belirtir ve bu hususa binaen mursel hadisin kabul edilmediğini dile getirir.¹⁰⁷ Bu nedenle şahsen tanınmayan raviler ile haklarında herhangi bir cerh ve ta'dîle rastlanılmayan ravilerin rivayetleri makbul görülmemiştir. Cehalet nedeniyle kabul edilmeyen bir diğer hadis ise “an raculin veya an fulanın” şeklinde senedde adı açıkça zikredilmeyen bir ravinin yer aldığı mübhem hadistir. Zira ismi zikredilmeyen ravinin kim olduğu bilinemediğinden, âdil olup olmadığı da tespit edilememektedir. Dolayısıyla senedde ismi anılmayan ravinin adı yani kimliği açıklanmadığı sürece hadis makbul görülmemektedir.¹⁰⁸

Yukarıdaki bilgileri zikretmemizin nedeni, mursel hadisin neden zayıf kabul edildiğinin daha iyi anlaşılmasını sağlamak içindi. Mursel hadisin zayıf kabul edilmesi, senedinden düşürülen ravinin kim olduğunun bilinmemesinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla senedden düşürülen ravi, sahabe olabileceği gibi tâbî de olabilir. Zaten murselin muhaddislerce hüccet olarak kabul edilmemesi, senedinden sahabeyle beraber bir veya birkaç tâbînin düşme ihtimaline binaendir. Bu ihtimal göz önünde bulundurulduğunda, düşen ravinin kim olduğu bilinmemekte ve zayıf bir kimse olma ihtimali ortaya çıkmaktadır. Hadisçiler, ismi bilinse bile cehalet sebebiyle ravinin hadisini kabul etmezler. Burada ise ravi için hem cehâletü'l-hâl hem de cehâletü'l-ayn söz konusudur. Dolayısıyla mursel hadis öncelikli olarak reddedilmelidir.¹⁰⁹ İbn Hacer tam

¹⁰⁷ Hatîb el-Bağdâdî, **Kifâye**, c. 2, s. 168.

¹⁰⁸ İbn Hacer el-Askalânî, **Nuzhetu'n-Nazar**, s. 41.

¹⁰⁹ Suyûtî, **Tedribu'r-Râvî**, s. 161.

da bu sebepten dolayı murselin kabul edilmediğini açıklamıştır.¹¹⁰ Zira bu durumda senedden düşen ravinin hali yani cerh ve ta'dîl durumu tespit edilememektedir. Nitekim senedden düşen ravi sahabe olabileceği gibi tabîi de olabilir. Tabîi olduğu varsayıldığında da, bu kişinin zayıf veya sika olma ihtimali ortaya çıkmaktadır. Sika bir kimse olduğu varsayıldığında ise bu kişinin yine hadisi sahabeden mi yoksa başka bir tâbîinden mi işittiği ihtimali doğmaktadır. Tabîinden işitme ihtimaline binaen, bu kişinin sika veya zayıf olabilme ihtimali tekrarlanır. Böylece aklen bu ihtimaller sonsuza kadar uzayabilir. Fakat tabîinin tabîinden rivayetleri araştırıldığında, pratikte bu ihtimallerin en fazla altı veya yedi olabileceği ortaya çıkmaktadır.¹¹¹ Ayrıca hadisi mursal olarak rivayet eden ravinin, sadece sika kimselerden irsalde bulunması da yeterli değildir. Zira birinin sika kabul ettiği bir ravi, başka biri tarafından sika kabul edilmeyebilir.¹¹²

Hadisin sıhhat şartlarından biri de ravilerinin sika olmasıdır. Burada ise durumu ve hali bilinmeyen bir ravi bulunmaktadır. Dolayısıyla düşen ravinin adaleti bilinmediğinden dolayı hadis zayıf kabul edilmiştir.¹¹³ Sonuç olarak farklı görüşler var olmakla beraber hadis âlimlerinin büyük çoğunluğu mursal hadisi zayıf görmektedir.¹¹⁴

¹¹⁰ İbn Hacer el-Askalânî, **Nuzhetu'n-Nazar**, s. 41.

¹¹¹ İbn Hacer el-Askalânî, **Nuzhetu'n-Nazar**, s. 29-30.

¹¹² Hatîb el-Bağdâdî, **Kifâye**, c. 2, s. 168; İbn Hacer el-Askalânî, **Nuzhetu'n-Nazar**, s. 41.

¹¹³ Ebu'l-Fadl Zeynuddîn Abdurrahîm b. el-Huseyn b. Abdirrahmân b. Ebîbekr b. İbrahim el-İrâkî, **Şerhu't-Tebsıra ve't-Tezkire**, Thk. Abudlîlatif el-Hemim, Mahir Yasîn Fahl, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2002, 1. Baskı, c. 1, s. 205, 207.

¹¹⁴ Ebu'l-Fidâ' İsmâîl b. Ömer b. Kesîr el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî, **İhtisâru Ulûmi'l-Hadîs**, Thk. Mahir Yasin Fahl, Dâru'l-Meyman, Riyad 2013, 1. Baskı, s. 137-138; İbn Hacer el-Askalânî, **Nuzhetu'n-Nazar**, s. 30.

1.4.2. Usûl Âlimlerinin Yaklaşımı

Muhaddislerin mursel hadis ile ilgili verdikleri hüküm ve yaklaşımlar yukarıda ele alınmaya çalışıldı. Bu başlık altında ise usûl âlimlerinin söz konusu hadis hakkındaki yaklaşımlarına değinilecektir. Zira mursel hadisin dinde delil olarak kullanılıp, kullanılmayacağı daha çok usûl ilminde ele alınan bir husustur.¹¹⁵

1.4.2.1. Hanefî Usûlcüler

Mursel teriminin, usûl âlimlerince her türlü inkıtâ kapsayacak şekilde tanımlandığı daha önce belirtilmişti.¹¹⁶ Burada daha çok mursel olarak rivayet edilen hadislerin hücciyetine ve onlarla amel edilip edilmediğinin açıklanmasına gayret edilecektir.

Ebû Hanîfe'nin (150/767) mursel hadisi hüccet olarak kabul ettiği kaynaklarda aktarılmaktadır.¹¹⁷ İmam Ebû Hanîfe'ye göre hadisi mursel olarak rivayet eden ravinin âdil olması durumunda mursel hadisin kabul edileceği ve onunla amel etmenin de vacip olduğu zikredilmektedir.¹¹⁸ Ebû Hanîfe'den sonra gelen Hanefî usûlcüler de mursel hadisin kabul edilmesi gerektiğini düşünmektedirler. Bu konuda sahabe murseli ile diğer tabakalarda yer alan tâbiî ve tebe-i tâbiînin murselleri arasında bir fark gözetmedikleri görülmektedir. Nitekim Îsâ b. Ebân'ın (221/836) sahabe, tabiî, tebe-i tabiî ve ayrıca her

¹¹⁵ İbn Kesîr, **İhtisâru Ulûmi'l-Hadîs**, s. 137.

¹¹⁶ İbnu's-Salâh, **Ulûmu'l-Hadîs**, s. 52; Nevevî, **Takrîb**, s. 35; Âmidî, **İhkâm**, c. 2, s. 123.

¹¹⁷ İbnu's-Salâh, **Ulûmu'l-Hadîs**, s. 55; Nevevî, **Takrîb**, s. 35; Irâkî, **Şerhu't-Tebîr**, c. 1, s. 205-206; Muhammed b. Suleyman b. Sa'd b. Mesud er-Rumî el-Hanefî Ebû Abdullahel-Kafiyecî, **el-Muhtasar fi İlmi'l-Eser**, Thk. Ali Zevin, Mektebetu'-Ruşd, Riyad 1987, 1. Baskı, s. 172; Mustafa Uzunpostalcı, "EBÛ HANÎFE", **DİA**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1984, c. 10, s. 136.

¹¹⁸ Hatîb el-Bağdâdî, **Kifâye**, c. 2, s. 185; İsmail Lütî Çakan, **Hadîs Usûlü**, M.Ü. İFAV Yayınları, İstanbul 2014, 33. Baskı, s. 115.

asırda hadis ilmindeki yetkinliği ile bilinen âlimlerin mursel rivayetlerini kabul; yetkinliği bulunmayan kimselerin mursel rivayetlerini ise red ettiği aktarılmıştır.¹¹⁹

Haneî usûlcüler senedden düşürülen ravinin bilinmemesini, hadisın hüccet olarak kabul edilmesine bir engel olarak görmezler. Zira hadisi mursel olarak rivayet eden kimsenin sika olması rivayetin kabulü için yeterlidir. Onlar bilinmeyen ravinin zayıf olma ihtimalinden çok, hadisi mursel olarak rivayet eden ravinin sika olmasıyla ilgilenirler. Çünkü onlara göre asıl gerekli olan, senedden düşürülen kişinin kim olduğunun tespit edilmesi değil, adâleti bilinen kimsenin taklid edilmesidir.¹²⁰ Dolayısıyla adâlet sahibi sika raviyi taklid edip, rivayeti hüccet olarak kabul etmek gerekir.

Ebu'l-Hasen el-Kerhî (340/952) de dönem fark etmeksizin âdil olan herkesin mursel rivayetlerinin kabul edilmesinden yanadır.¹²¹ Ayrıca onun, musned rivayetleri makbul görülen kimselerin mursel rivayetlerinin de makbul görülmesi gerektiğini belirttiği kaynaklarda aktarılmaktadır.¹²²

Haneî fakihlerinden Cessâs (370/981) ise mursel rivayetlerle ilgili şu hususlara değinmektedir:

¹¹⁹ Ebû Bekr Alâuddîn Muhammed b. Ahmed es-Semerkindî, **Mîzânu'l-Usûl fî Netâ'ici'l-'Ukûl**, Thk. Muhammed Zeki Abdulber, Metabiû Doha el-Hadise, Katar 1984, s. 435.

¹²⁰ Fahru'l-İslâm Alî b. Muhammed el-Pezdevî, **Usûlu'l-Bezdevî** (Kenzu'l-Vusûl ila Ma'rifeti'l-Usûl), Thk. Sait Bektaş, Dâru's-Sirac-Dâru'l-Beşairi'l-İslamiyye, Medine-Beyrut 2014, 1. Baskı, s. 390, 393.

¹²¹ Abdulaziz b. Ahmed b. Muhammed Alaaddin el-Buhârî el-Haneî, **Keşfu'l-Esrar an Usûli'l-Pezdevî**, Thk. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1997, 1. Baskı, c. 3, s. 10; İsmail Hakkı Ünal, **İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Haneî Mezhebinin Hadis Metodu**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2018, 5. Baskı, s. 200.

¹²² Ebû Bekr Şemsu'l-Eimme Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl es-Serahsî, **Usûlu's-Serahsî**, Thk. Ebu'l-Vefa el-Afganî, Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Kahire 1953, c. 1, s. 363.

"مَذْهَبُ أَصْحَابِنَا: أَنَّ مَرَاسِيلَ الصَّحَابَةِ وَالتَّابِعِينَ مَقْبُولَةٌ. وَكَذَلِكَ عِنْدِي: قَبُولُهُ فِي أَتْبَاعِ التَّابِعِينَ، بَعْدَ أَنْ

يُعْرَفَ بِإِرْسَالِ الْحَدِيثِ عَنِ الْعُدُولِ الثَّقَاتِ." ¹²³

Görüldüğü üzere o, sahabe ve tabiînin mursel rivayetlerinin makbul olduğunu dile getirir ve bunu mezhebin görüşü olarak sunar. Ayrıca tebe-i tabiînin murselleri ile ilgili kendi kanaatini de dile getiren Cessâs'a göre, sika ve âdil kimselerden rivayette bulunmakla bilinenlerin hadisleri kabul edilmelidir.¹²⁴ Cessâs'ın yukarıdaki ifadelerinden tebe-i tabiînin mursellerinin sadece kendisi tarafından kabul edildiği zannedilebilir. Fakat bunun böyle olmadığı Cessâs'ın şu ifadelerinden anlaşılmaktadır:

"وَالصَّحِيحُ عِنْدِي، وَمَا يَدُلُّ عَلَيْهِ مَذْهَبُ أَصْحَابِنَا: أَنَّ مُرْسَلَ التَّابِعِينَ وَأَتْبَاعِهِمْ مَقْبُولٌ، مَا لَمْ يَكُنْ الرَّاوي

مِمَّنْ يُرْسَلُ الْحَدِيثُ عَنْ غَيْرِ الثَّقَاتِ، فَإِنَّ مَنْ اسْتَجَارَ ذَلِكَ لَمْ تُقْبَلْ رَوَايَتُهُ" ¹²⁵

Bu ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla Hanefî usûlcülerine göre -tabiî olsun tebe-i tabiî olsun fark etmez- hadisi mursel olarak rivayet eden ravi, sadece sika kimselerden

¹²³ "Ashabımızın görüşü sahabe ve tabiîn mursellerinin makbul olduğu yönündedir. Kanaatimce Adil ve sika kimselerden irsalde bulundukları bilinen tebe-i tabiînin murselleri de aynı şekilde kabul edilmelidir."

¹²⁴ Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessâs el-Hanefî, **el-Fusûl fi'l-Usûl**, Vizaretu'l-Evkâfi'l-Kuveytiyye, Kuveyt 1994, 2. Baskı, c. 3, s. 145.

¹²⁵ "Ashabımızın ortaya koyduğu ve benim de doğru bulduğum görüş: Hadisi rivayet eden ravinin sika olmayan kimselerden irsalde bulunmayan biri olması halinde, tabiî ve tebe-i tabiînin mursellerinin kabul edilmesidir. Çünkü sika olmayan kimselerden irsalde bulunmakta bir sakınca görmeyenlerin mursel rivayetleri kabul edilmez."

irsalde bulunan biriyse rivayeti kabul edilir.¹²⁶ Zayıf ravilerden de irsalde bulunmada bir sakınca görmeyen kimselerin rivayetleri ise merdud kabul edilmiştir.¹²⁷

Cessâs, dördüncü asır ve sonrasında yer alan kimselerin mursel rivayetleriyle ilgili ihtilafa da değinmektedir. Kimi Hanefî âlimler, toplumda meydana gelen bozulma, sıdk ve emanet ortamının kaybolması, toplum arasında yalanın olabildiğince yayılması gibi durumları göz önünde bulundurarak, dördüncü asır ve sonrasındaki mursel rivayetlerin kabul edilmemesi gerektiğini vurgulamışlardır. Buna göre dördüncü asır ve sonrasında sadece sıdk, adâlet ve emanetiyle şöhet bulan kimselerin rivayetlerinin kabul edileceği dile getirilmiştir.¹²⁸ Debûsî (430/1039) *Takvîmü'l-Edille* isimli eserinde, mechul olan kimselerin rivayetinin ancak selef âlimlerinin kendilerinden rivayette bulunup o rivayetle amel etmiş olması kaydıyla kabul edilebileceğini ifade etmektedir. Ona göre adil olmakla meşhur birinin herhangi bir itirazda bulunmadan hadisi mursel olarak aktarması irsalde bulunduğu kimse için tadil sayılmaktadır. Bu durum güven ortamının hâkim olduğu hicri ilk üç asır için geçerlidir. Debûsî, günümüzde ise yalanın yaygın olması ve toplumsal bozulma sebebiyle adâleti ortaya konulmadığı müddetçe, mechul kimselerin rivayetinin

¹²⁶ Cessâs, **Fusûl**, c. 3, s. 147.

¹²⁷ Cessâs, **Fusûl**, c. 3, s. 146.

¹²⁸ Cessâs, **Fusûl**, c. 3, s. 145. Cessâs'ın mursel hadis yaklaşımıyla ilgili ayrıca bkz: Nejla Hacıoğlu, ““el-Fusûl fi'l-Usûl” İsimli Eseri Bağlamında Cassâs'ın Hadis İlmindeki Yeri”, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Entistüsü, Doktora Tezi, 2010) s. 162-178; Ali Duman-Abdullah Önder, “Cessâs'a Göre Mürsel Haber ve Değeri”, İslami İlimler Araştırmaları Dergisi, 2021, Sayı: 9, s. 188-129.

kabul edilmemesi gerektiğini bildirmektedir.¹²⁹ Yaşadığı dönem göz önüne alındığında 4. asır ve sonrası için bu şartı koştugu anlaşılmaktadır.

Haneî fakihlerden Pezdevî (482/1089), İnkıtâ'ı zâhir ve batin olmak üzere iki kısma ayırır. İnkıtâ'ı zâhir/açık olan kısmın mursel haberleri ihtiva ettiğini açıkladıktan sonra mursel haberleri dört kısma ayırır:

1. Sahabe murseli

2. Tabiîn ve tebe-i tabiînin murselleri (ikinci ve üçüncü tabakada yer alan kimselerin murselleri)

3. Âdil kimselerin herhangi bir asırda rivayet ettikleri murseller

4. Muttasıl ve mursel olmak üzere iki farklı vecihle rivayet edilenler¹³⁰

¹²⁹ Ebû Zeyd Abdullah b. Ömer b. İsa ed-Debûsî el-Haneî, **Takvîmü'l-Edille fi Usûli'l-Fıkh**, Thk. Halil Muhyiddin el-Meys, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2001, s. 182. Recep Tuzcu'nun, Debûsî tarafından mursel haberin delil alınamayacağını belirttiği görülmektedir. Bkz. Recep Tuzcu, **Haneî Usûlünde Hadis -Debûsî Örneği-**, M.Ü. İFAV Yayınları, İstanbul 2014, 1. Baskı, s. 106. Bu hususun bir yanlış anlaşılardan kaynaklandığını düşünmekteyiz. Zira ilgili dipnot kontrol edildiğinde Debûsî'nin ilgili açıklamasının mursel hadislerle alakalı olmadığı görülmektedir. Nitekim ilgili açıklamanın siyak ve sibakından, söz konusu açıklamanın, sahabe ve tabiînin söz ve fetvalarının taklidi meselesiyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Kanaatimizce sahabenin verdiği fetvanın Hz. Peygamber'den işitilme ihtimalinin bulunduğu, tabiîn sözleri için ise bu ihtimalin söz konusu olmadığı vurgulanmak istenmektedir. Dolayısıyla burada Hz. Peygamber'e herhangi bir hadis isnadı söz konusu değildir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Debûsî, **Takvîmü'l-Edille**, s. 256-258. Ayrıca Recep Tuzcu'nun kendisi de daha sonraki sayfalarda Debûsî'nin başka bir delille desteklenen mursel hadislerle ihticac ettiği sonucuna ulaşmaktadır. Bkz. Tuzcu, **Haneî Usûlünde Hadis**, s. 107-109.

¹³⁰ Pezdevî, **Usûl**, s. 390.

Sahabe murseliyle ilgili görüşler ileride ele alınacağı için burada bu konuya değinilmeyecektir. İkinci kısımda yer alan, tabî ve tebe-i tabînin mürsellerinin ise kabul görülmektedir.¹³¹

Üçüncü kısımda zikredilen yani dördüncü asır ve sonrasında âdil bir ravinin rivayet ettiği mursal rivayetlerle ilgili olarak ise farklı görüşler öne sürülmüştür. Kimileri bu tür kimselerden âdil olanların rivayetlerini kabul ederken, kimileri ise kabul edilmemesi gerektiğini öne sürmüşlerdir.¹³²

Dördüncü kısımda zikrettiğimiz, bir yönüyle muttasıl başka bir yönüyle mursal olarak gelen rivayetlerle ilgili usûl âlimleri, musned rivayetin ravisinin âdil ve zabıt olması durumunda ona göre hüküm verilmesi gerektiğini ve onun hüccet olarak alınacağını dile getirmişlerdir.¹³³

Îsâ b. Ebân (221/836) ise kendi döneminde irsalde bulunan bir kimsenin din âlimi olması durumunda, tıpkı musned rivayetinin kabul edildiği gibi mursal rivayetinin de kabul edilmesi gerektiğini söylemiştir. Fakat âlimler tarafından sadece musned rivayetleri kabul edilen kimsenin ise mursal olarak rivayet ettiği hadisler reddedilmelidir. Dolayısıyla onun ravileri şu şekilde kategorize ettiği söylenebilir:

1. İlim ehline musned rivayetlerinin kabul edildiği gibi mursal rivayetlerinin de kabul edildiği kimseler

2. Sadece musned rivayetlerinin kabul edilip mursal rivayetlerinin reddedildiği kimseler

¹³¹ Cessâs, **Fusûl**, c. 3, s. 147.

¹³² Pezdevî, **Usûl**, s. 393.

¹³³ Abdulazîz el-Buhârî, **Keşfu'l-Esrar**, c. 3, s. 12.

Buna göre birinci kısımda yer alanların mursal rivayetleri makbul, ikinci kısımda yer alanların mursal rivayetleri ise merdud sayılmıştır.¹³⁴ Onun *el-Mücmel ve'l-Müfesser* adlı eserinde “الْمُرْسَلُ أَقْوَى عِنْدِي مِنَ الْمُسْنَدِ” (*benim nezdimde mursal hadis musned hadisten daha kuvvetlidir*) demek suretiyle mursal rivayetleri musned hadislerle öncelediği zikredilmektedir.¹³⁵ Serahsî (483/1090), ikinci ve üçüncü asrın murselleri ile ilgili olarak “âlimlerimiz nezdinde ikinci ve üçüncü asrın murselleri hüccettir.”¹³⁶ diyerek kendisinden önceki Hanefî usûlcülerin bu konudaki yaklaşımlarına yer vermektedir. Dördüncü asır ve sonrası mursal rivayetlerin kabulü için ise hadisi irsal eden ravinin, sadece âdil ve sika kimselerden irsalde bulunan biri olması gerektiğini vurgulamıştır.¹³⁷ Mursal olarak gelen rivayetin senedi sağlam¹³⁸ olup, hadisi mursal olarak rivayet eden ravi de güvenilir, âdil ve sika bir kimse olursa, hadis kabul edilip delil olarak kullanılmaktadır.¹³⁹

İbnu'l-Humâm (861/1457), ikinci ve üçüncü neslin mursal rivayetlerinin kabulü hususunda herhangi bir şüphenin olmadığını dile getirmiş ve bu nesillerin mursal

¹³⁴ Cessâs, **Fusûl**, c. 3, s. 146; Pezdevî, **Usûl**, s. 393.

¹³⁵ Cessâs, **Fusûl**, c. 3, s. 146. Îsâ b. Ebân'ın mursal hadis yaklaşımıyla ilgili ayrıca bkz. Mehmet Sadık Akgündüz, **Îsâ b. Ebân'ın Sünnet Anlayışı**, (İstanbul: Fatih Üniversitesi, Sosyal Bilimler Entistüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), s. 75-76; Yunus Yazıcı, “**Îsâ b. Ebân'ın Hadis-Sünnet Anlayışı**”, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Entistüsü, Doktora Tezi, 2017) s. 162-168.

¹³⁶ Serahsî, **Usûl**, c. 1, s. 360.

¹³⁷ Serahsî, **Usûl**, c. 1, s. 363.

¹³⁸ Kemâluddîn Muhammed b. Abdilvâhid es-Sivâsî el-İskenderî İbnu'l-Humâm el-Hanefî, **Fethu'l-Kadîr**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2002, c. 2, s. 128.

¹³⁹ Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Halebî İbn Emîru Hâc, **et-Takrîr ve't-Tahbîr**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Yy. 1983, 2. Baskı, c. 2, s. 290; İbnu'l-Humâm, **Fethu'l-Kadîr**, c. 2, s. 298.

rivayetlerinin mutlak olarak kabul edildiğini açıklamıştır. Ayrıca o, dördüncü ve sonraki nesillerin mursel rivayetleri hususunda, mezhepte tercih edilen görüşün, bunların kabul edilmesi yönünde olduğunu aktarmaktadır.¹⁴⁰

Sonuç olarak, Hanefî usûlcülerin ilk üç neslin mursel rivayetlerini kabul ettikleri görülmektedir. Dördüncü ve sonraki nesillerin mursel rivayetlerini ise ravinin sika olmasına; yani adelet ve zabt sıfatlarını taşımasına bağlamışlardır.¹⁴¹

1.4.2.2. Mâlikî Usûlcüler

Mâlikî usûl âlimleri de diğer usûlcüler gibi mursel hadisi, senesinde inkıtâ bulunan hadis şeklinde tanımlamışlardır.¹⁴² Mâlikî mezhebinin kurucusu olan Mâlik b. Enes'in (179/795) mursel hadisi hüccet olarak kabul ettiği kaynaklarda aktarılmaktadır.¹⁴³ Ebû Dâvûd, *Sunen*'ini tanıtmak için Mekke ehline göndermiş olduğu risâlede, önceleri mursel hadislerle âlimlerin ihticada bulunduğunu belirtmekte ve bu âlimlere örnek verirken de Sufyan es-Sevrî, Mâlik b. Enes ve Evzaî isimlerini zikretmektedir.¹⁴⁴ Hâkim Nîsâbûrî ise, İmam Mâlik'in mursel hadisleri zayıf addettiğini ve hüccet olarak kabul

¹⁴⁰ İbnu'l-Humâm, **Fethu'l-Kadîr**, c. 10, s. 44; İbnu'l-Humâm'ın mursel yaklaşımına dair ayrıca bkz. Bekir Özudoğru, **İbnü'l- Hümâm'ın Fethu'l-Kadîr'de Hadis Usûlü Meselelerine Yaklaşımı**, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Entistüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), s. 70-74.

¹⁴¹ Hanefî usûlcülerin mursel hadis yaklaşımıyla ilgili ayrıca bkz. Mutlu Gül, **Hanefî Usûlünde Hadis Tenkidi**, M.Ü. İFAV Yayınları, İstanbul 2018, 1. Baskı, s. 98-116.

¹⁴² Ebu'l-Velîd Suleymân b. Halef el-Bâcî, **İhkâmu'l-Fusûl fî Ahkâmi'l-Usûl**, Thk. İmran Ali el-Arabî, Camiatu'l- Markib, Libya 2005, 1. Baskı, c. 2, s. 538.

¹⁴³ İbnu's-Salâh, **Ulûmu'l-Hadîs**, s. 55; Nevevî, **Takrîb**, s. 35; Irâkî, **Şerhu't-Tefsîr**, c. 1, s. 205-206; Kafiyeçî, **Muhtasar**, s. 172; Tahhân, **Teyisîr**, s. 89.

¹⁴⁴ Ebû Dâvûd, **Risâle**, s. 25.

etmediğini dile getirmiştir.¹⁴⁵ Fakat İmam Mâlik'ten nakledilen meşhur görüş, onun mursel hadisi hüccet olarak kabul ettiği yönündedir.¹⁴⁶ Nitekim İbn Abdilberr, konu ile ilgili olarak şu hususları dile getirmiştir:

"وَأَصْلُ مَذْهَبِ مَالِكٍ رَحِمَهُ اللَّهُ وَالَّذِي عَلَيْهِ جَمَاعُهُ أَصْحَابَنَا الْمَالِكِيِّينَ أَنَّ مُرْسَلَ الثَّقَةِ تَجِبُ بِهِ الْحُجَّةُ

وَيُلْزَمُ بِهِ الْعَمَلُ كَمَا يَجِبُ بِالْمُسْنَدِ سَوَاءً"

“İmam Mâlik’in ve Mâlikî ashabımızın çoğunluğunun asıl görüşü, musned haberlerle ihticacta bulunup amel etmenin gerekli görüldüğü gibi aynı şekilde sika kimsenin mursel rivayetleriyle de ihticacta bulunmanın vacip ve onlarla amel etmenin de gerekli olduğu yönündedir.”¹⁴⁷

Yukarıda aktarmış olduğumuz bilgilerden hareketle, İmam Mâlik’in mursel hadisi hüccet olarak kabul ettiği ortaya çıkmaktadır. Fakat İmam Mâlik, hadisi mursel olarak rivayet eden ravinin sika olması gerektiğini dile getirmiştir. Ayrıca ravinin sika olması durumunda, mursel hadisle amel etmenin vacip olduğu Mâlikî ashabı tarafından da belirtilmiştir. Dolayısıyla Mâlikî mezhebinde, ravi sika ise musned hadiste olduğu gibi mursel hadisle ihticac edilmesi gerekmektedir.

Prensip gereği, sadece sika kimselerden rivayette bulunanların mursel rivayetlerinde bir beis görülmemiştir. İrsal hususunda asıl itibara alınan ise muhaddisin

¹⁴⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbü'rî, **el-Medhal fi Usûli'l-Hadîs**, Muhammed Rağîb et-Tebbağ Mektebetuhu'l-İlmiyye, Halep 1932, s. 12.

¹⁴⁶ Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ruşd el-Kurtubî, **el-Mukaddimât ve'l-Mumehhidât**, Tkh. Muhammed Hucî, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Baskı, Beyrut 1988, c. 3, s. 327; İmam Mâlik'in mursel hadisi yaklaşımına dair ayrıca bkz. Muhammed Sâlih Câbir, Hatem Dâvud Bay, **Hucciyyetu'l-Hadisi'l-Mursel inde'l-İmâm Mâlik b. Enes**, Ulumu's-Şeriatî ve'l-Kânûn, Cilt: 33, Sayı: 2, (Ürdün 2006) s. 429-438.

¹⁴⁷ İbn Abdilberr, **Temhîd**, c. 1, s. 2.

durumdur. Eğer kendisi sika olup yalnızca sika kimselerden rivayette bulunan biriye, hem musned hem de mursel rivayetlerinin kabulü vacip görülmüştür. Eğer ravi zayıf kimselerden rivayette bulunup bu konuda müsamahakâr davranıyorsa rivayetleri hususunda tevakkuf edilir ve irsalde bulunduğu kişinin ismini zikretmediği müddetçe mursel rivayetleriyle amel edilmez.¹⁴⁸

Daha önce de belirttiğimiz gibi Hâkim Nîsâbûrî, İmam Mâlik'in mursel hadisleri zayıf addettiğini ve hüccet olarak kabul etmediğini aktarmıştı.¹⁴⁹ Hâkim Nîsâbûrî'nin bu iddiasının aksine, İmam Mâlik'in *Muvatta* adlı eseri incelendiğinde, eserinde çok sayıda mursel rivayete yer verdiği ve bu rivayetleri hüccet olarak kabul ettiği görülmektedir. Bu da söz konusu iddianın gerçeği yansıtmadığını göstermektedir. Konuyu somutlaştırmak adına birkaç örnek zikretmek yerinde olacaktır.

1. Şuf'a (Komşuluk Hakkı) Hadisi

"حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ مَالِكٍ عَنْ ابْنِ شَهَابٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، وَعَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ

عَوْفٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «قَضَى بِالشُّفْعَةِ، فِيمَا لَمْ يُقْسَمَ بَيْنَ الشُّرَكَاءِ، فَإِذَا وَقَعَتِ الْحُدُودُ بَيْنَهُمْ

فَلَا شُفْعَةَ فِيهِ»¹⁵⁰

Zikredilen bu hadis, komşuluk hakkıyla ilgili olup *Muvatta*'da yer alan mursel rivayetlerdendir. Zira, Ebû Seleme b. Abdurrahman b. Avf tabiînden olup Hz.

¹⁴⁸ İbn Abdilberr, **Temhîd**, c. 1, s. 17.

¹⁴⁹ Hâkim en-Nîsâbûrî, **Medhal**, s. 12.

¹⁵⁰ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Âmir el-Asbahî el-Medenî, **el-Muvatta**, Thk. Muhammed Fuad Abdalbaki, Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Berut 1985, Şuf'a, 1, c. 2, s. 713. Abdurrahman b. Avf'dan aktarıldığına göre Hz. Peygamber, "Ortaklar arasında taksim edilemeyen (gayrimenkul) mallarda şuf'a hakkına hükmetti. Aralarında sınır bulunduğu zaman ise Şufa hakkı olmaz."

Peygamber'i görmemiştir. Dolayısıyla doğrudan Hz. Peygamber'den rivayet etmiş olduğu bu hadis, murseldir. Hadisin sonunda İmam Mâlik'in "nezdimizde kendisinde ihtilaf bulunmayan sünnet bu şekildedir" sözü de¹⁵¹ süre gelen bir uygulamaya yani Medine ehlinin uygulamasına da işaret sayılabilir. Görüldüğü üzere İmam Mâlik, mursal olarak rivayet ettiği bu hadisle amel etmekte bir beis görmemiştir.

2. Şahitle Beraber Yemin Etme Hadisi

"قَالَ مَالِكٌ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «قَضَى بِالْيَمِينِ مَعَ

الشَّاهِدِ»¹⁵²

Hiz. Peygamber'in şahitle beraber yemin edilmesine hükmettiğini bildiren bu hadis, İmam Mâlik tarafından mursal olarak rivayet edilmiş ve *Muvatta* adlı eserinde yer almıştır. Hadisin musned tariklerine baktığımızda, sened zincirinde sahabeden Câbir b. Abdullah'ın (78/697) düşürüldüğünü görmekteyiz.¹⁵³ Ayrıca İmam Mâlik, bu hadisle amel edilmesini de gerekli görmüştür.¹⁵⁴ Dolayısıyla İmam Mâlik'in, mursal hadisi hüccet olarak kabul ettiğini anlaşılmaktadır.

3. Hayvanlar Tarafından Verilen Zararların Hükümüyle İlgili Hadis

¹⁵¹ Mâlik, **Muvatta**, c. 2, s. 713.

¹⁵² Mâlik, **Muvatta**, Akdiye 5, c. 2, s. 721. "Ca'fer b. Muhammed babasından aktardığına göre Hz. Peygamber: "Şahitle beraber yemine dayanarak hüküm verdi.""

¹⁵³ İbn Abdilberr, **Temhîd**, c. 2, s. 134.

¹⁵⁴ İbn Abdilberr, **Temhîd**, c. 1, s. 3.

"عَنْ مَالِكٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ حَرَامٍ بْنِ سَعْدٍ بْنِ مُحِیَصَّةَ، أَنَّ نَافَةَ لِبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ دَخَلَتْ حَائِطَ رَجُلٍ

فَأَفْسَدَتْ فِيهِ. فَقَصَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَنَّ عَلَى أَهْلِ الْحَوَائِطِ حِفْظَهَا بِالنَّهَارِ، وَأَنَّ مَا أَفْسَدَتْ

الْمَوَاشِي بِاللَّيْلِ ضَامِنٌ عَلَى أَهْلِهَا»¹⁵⁵

Berâ' b. Âzib'in (71/690) devesinin bir bahçeye girip zarar vermesi sebebiyle Hz. Peygamber'in verdiği hükmü ifade eden bu hadis, *Muvatta*'nın bütün ravileri tarafından mursel olarak rivayet edilmiştir.¹⁵⁶ Ayrıca bu kıssayı aktaran Harâm b. Sa'd b. Muhayyisa, hadisi Berâ' b. Âzib'ten işitmemiştir.¹⁵⁷ İmam Mâlik, mursel olarak rivayet ettiği bu hadise *Muvatta* adlı eserinde yer vermiş ve onunla amel edilmesi gerektiğini belirtmiştir.¹⁵⁸

Yukarıda zikredilen örneklerde görüldüğü üzere, İmam Mâlik, mursel hadisleri rivayet edip onlarla amel etmiştir. Bu da onun mursel hadisi hüccet olarak kabul ettiğinin delilidir. Ayrıca *Muvatta* şarihlerinden Zurkânî (1122/1710), eserinde, Mâlikî fakihlerinden Ebû Bekr el-Ebherî'nin (375/986) *Muvatta*'da yer alan hadislerle ilgili şu değerlendirmelerine yer vermiştir:

¹⁵⁵ Mâlik, **Muvatta**, Akdiye, 37, c. 2, s. 747-748. Harâm b. Sa'd b. Muhayyisa'nın aktardığına göre, Berâ' b. Âzib'e ait bir deve bir adamın bahçesine girip zarar verdi. Hz. Peygamber: "Bahçe sahiplerinin gündüzleyin bahçelerini korumalarına hükmedip hayvanların geceleyin verdiği zararın ise hayvan sahiplerine ait olduğuna karar verdi."

¹⁵⁶ İbn Abdilberr, **Temhîd**, c. 11, s. 81.

¹⁵⁷ İbn Hibbân, **Sikât**, c. 2, s. 106.

¹⁵⁸ İbn Abdilberr, **Temhîd**, c. 1, s. 3.

“*Muvatta’da yer alan toplam hadis sayısı 1720 olup; bunlardan 600 tanesi musned, 222 tanesi mursel, 613 tanesi mevkûf ve 285 tanesi de maktû hadistir.*”¹⁵⁹

Bu taksim göz önünde bulundurulduğunda, *Muvatta’da* çok sayıda mursel hadisin yer aldığı görülmekte, ayrıca Hâkim Nîsâbûrî’nin söz konusu iddiasının pratikle de uyuşmadığı ortaya çıkmaktadır.

Mâlikî fakihlerden İbnu’l-Kassâr (397/1007) İmam Mâlik’in, ravinin âdil olması kaydıyla mursel rivayetleri hüccet olarak kabul ettiğini belirtmiştir.¹⁶⁰ Zerkeşî’nin (794/1392) aktardığına göre Mâlikî fakihlerinden Kadî Abdulvehhâb’ın (422/1031) *el-Mulahhas* isimli eserinde belirttiği gibi İmam Mâlik’in mursel hususunda izlemiş olduğu yol; ravi dikkatli biri olup aynı zamanda âdil ise mursel rivayetlerinin mutlak olarak kabul edilmesi yönündedir.¹⁶¹ Mâlikî fakihlerinin önde gelen âlimlerinden Bâcî (474/1081) ise sadece sika kimselerden irsalde bulunduğu bilinen kimselerin mursel rivayetlerinin, başta İbrahim en-Nehaî (96/714), Saîd b. el-Museyyeb ve Hasan-ı Basrî (110/728) olmak üzere, fukahânın büyük çoğunluğu tarafından kabul edildiğini ve İmam Mâlik’in de bu görüşte olduğunu dile getirmektedir.¹⁶² İmam Mâlik, Ebû Hanîfe ve Mu‘tezile’nin büyük bir

¹⁵⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilbâkî b. Yûsuf ez-Zurkânî, **Şerhu’l-Muvatta’**, Thk. Taha Abdurrauf Sa’d, Mektebetu’s-Sekafetu’d-Diniyye, Kahire 2003, 1. Baskı, c. 1, s. 61.

¹⁶⁰ Ebu’l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed İbnu’l-Kassâr el-Bağdâdî el-Mâlikî, **el-Mukaddime fî Usûli’l-Fıkh**, Thk. Mustafa Mahdûm, Dâru’l-Ma’leme, Riyad 1999, 1. Baskı, s. 220.

¹⁶¹ Ebû Abdillâh Bedruddîn Muhammed b. Bahâdır ez-Zerkeşî, **el-Bahru’l-Muhît fî Usûli’l-Fıkh**, Dâru’l-Ketbî, Kahire 1994, c. 6, s. 352.

¹⁶² Bâcî, **İhkâmu’l-Fusûl**, c. 1, s. 538-539.

çoğunluğunun mursel rivayetleri hüccet olarak kabul ettiği kaynaklarda ayrıca aktarılmıştır.¹⁶³

Mâlikî mezhebinde, mursel hadisin hücciyeti kabul edilmekle beraber farklı bir takım görüşlerin de bulunduğu belirtilmelidir. Örneğin bir grup Mâlikî ashabı mursel hadisleri musned hadislere öncelemektedir. Bu düşüncede olanların gerekçelerini şu şekilde açıklamak mümkündür: Hadisi mursel olarak rivayet eden kimse, rivayette bulunup ismini zikretmediği kimsenin güvenilirliğini üstlenmiş yani uhdesine almış bulunmaktadır. Hadisi musned olarak rivayet eden kimse ise ravinin sika olup olmadığını araştırmacıya havale etmiştir.¹⁶⁴ Dolayısıyla hadisi mursel olarak rivayet eden sika kimse, bir nevi hadisin sıhhatine kefil olmaktadır. Bu nedenle de musned hadislerden daha evla olduğu belirtilmiştir.

Mâlikî ashabından bir grup ise mursel hadis ile musned hadis arasında hücciyet bakımından bir farkın olmadığını dile getirmiştir. Mâlikî mezhebinden bu görüşü savunan fakihlere, Ebu'l-Ferec Amr b. Muhammed el-Mâlikî (330/941) ile Ebû Bekr el-Ebherî (375/986) örnek olarak verilebilir.¹⁶⁵

Mâlikî'lerden diğer bir grup ise hadis ve fıkıh ehline kabulü ve hüccet olarak kullanılması gerektiği hususunda ittifak bulunan musned hadislerin, hükmü ve kabulü hususunda ihtilaf bulunan mursel hadislerden ayrıcalıklı olduğunu ve daha üstün kabul edildiğini aktarmıştır. Buna göre musned rivayetin daha üstün kabul edilmesinin nedeni,

¹⁶³Ebu'l-Abbas Şihâbuddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdîrrahmân el-Mâlikî el-Karâfî, **Nefâisu'l-Usûl fî Şerhi'l-Mahsûl**, Thk. Adil Ahmed Abdulmevcud-Ali Muhammed Mavved, Mektebetu Nezar Mustafa el-Baz, Riyad 1995, c. 7, s. 3014; Ebu'l-Abbas Şihâbuddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdîrrahmân el-Mâlikî el-Karâfî, **Şerhu Tenkihi'l-Fusûl fî İhtiyari'l-Mahsul fi'l-Usûl**, Dâru'l-Fikr, Beyrut 2004, s. 295.

¹⁶⁴ İbn Abdilberr, **Temhîd**, c. 1, s. 3.

¹⁶⁵ İbn Abdilberr, **Temhîd**, c. 1, s. 4.

söz konusu ittifakın bulunması ve birçok kimse tarafından aktarıldığı için kişiyi tatmin eden bir güvenin oluşmasıdır. Bu, daha çok şahitlik yapmaları caiz olan kimselerden bazılarının, birtakım özelliklerinden dolayı diğer şahitlere tercih edilmesi gibidir. Sonuç itibarıyla böyle bir durumda bile mursal hadisle amel etmek yine de vacip görülmüştür. Bu görüşü dile getirenlere, İbn Huveyz Mendâd (390/1000) örnek olarak verilebilir.¹⁶⁶

Bunun yanı sıra Mâlikî fakihlerden, mursal hadisin hüccet olmadığını dile getiren âlimler de bulunmaktadır. Bu âlimlere, Ebû İshâk İsmâil el-Basrî (282/895) ile Ebû Bekr b. Cehm (329/940) örnek olarak verilebilir.¹⁶⁷ Ayrıca Ebû Bekr el-Bâkılânî'nin (403/1013) mursal hadisi mutlak olarak kabul etmediği de kaynaklarda aktarılmıştır.¹⁶⁸

Yukarıda zikredilen veriler neticesinde İmam Mâlik'in ve Mâlikî fukahâsının büyük bir çoğunluğunun mursal ile ilgili görüşünün, sika olan ravinin mursal rivayetlerinin kabulü yönünde olduğunu söylemek mümkündür.¹⁶⁹ Ayrıca burada ravinin sika olması dışında farklı bir şartın da bulunduğu belirtilmelidir. O da mursal olarak rivayet edilen hadisin, Medine ehlinin uygulamasına muhalif olmaması gerektiğidir.¹⁷⁰ Zira mursal rivayetler bir yana, musned haberlerin bile bu gerekçeyle kabul edilmediği bilinmektedir.¹⁷¹

¹⁶⁶ İbn Abdilberr, **Temhîd**, c. 1, s. 5.

¹⁶⁷ Bâcî, **İhkâmu'l-Fusûl**, c. 1, s. 539.

¹⁶⁸ Ebû Zur'a Veliyyüddîn Ahmed b. Abdirrahîm el-İrâkî, **el-Gaysu'l-Hâmi' Şerhu Şerhi Cemi'l-Cevâmi'**, Thk. Muhammed Tâmir Hicâzî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2004, s. 466.

¹⁶⁹ İbn Abdilberr, **Temhîd**, c. 1, s. 2; Malikî mezhebinin konuya yaklaşımıyla ilgili ayrıca bkz. Mehmet Sırrı Şık, “**Malikî Mezhebi Fıkıh Usûlcülerine Göre Sünnetin Kaynağı Olarak Haber**”, (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Entistüsü, Doktora Tezi, 2020) s. 166-169.

¹⁷⁰ İbn Abdilberr, **Temhîd**, c. 1, s. 3.

¹⁷¹ İbn Abdilberr, **Temhîd**, c. 1, s. 6.

1.4.2.3. Şâfiî Usûlcüler

Şâfiî usûlcülerin mursel hadis yaklaşımına değinmeden önce İmam Şâfiî'nin bu konudaki yaklaşımını ele almak gerekir. Zira İmam Şâfiî'nin mursel hadise karşı farklı bir yaklaşımı söz konusudur. Öncelikle şunu belirtmeliyiz ki; İmam Şâfiî bir hadisin hüccet olarak kabul edilebilmesi için bazı şartlar öne sürmektedir. Aynı zamanda hadisin sıhhatine işaret eden bu şartlardan biri, hadisin senedinde, baştan sona bir kopukluğun olmaması gerektiğidir.¹⁷² Dolayısıyla senedinde kopukluk bulunan hadisler, doğal olarak zayıf kabul edilmiştir. Bu nedenle İmam Şâfiî, mursel hadisin hüccet olamayacağını söylemiş ve mursel hadisle amel edilebilmesi için birtakım şartlar öne sürmüştür.¹⁷³ İmam Şâfiî senedinde inkıtâ bulunan mursel hadisle ilgili görüşünü *Risâle* isimli eserinde dile getirmiştir. Ona göre tâbiünden, Hz. Peygamber'in ashabını görüp hadisi mursel olarak aktaran kimselerin bu tür rivayetlerinin hüccet olarak kabul edilebilmesi için birtakım şartların bulunması gerekmektedir.¹⁷⁴ Söz konusu şartları şu şekilde sıralamak mümkündür:

a) Hadisin musned tariklerle desteklenmesi

Ravinin rivayet ettiği hadise bakılır; rivayet ettiği hadisi anlam bakımından birebir karşılayan musned rivayetleri güvenilir hafızlarca rivayet edilirse söz konusu durum mursel hadisin sıhhatine yorumlanır.¹⁷⁵ Dolayısıyla musned rivayetlerle desteklenen mursel hadisler hüccet olarak alınır.

¹⁷² Şâfiî, **Risâle**, s. 371-372.

¹⁷³ Hatîb el-Bağdâdî, **Kifâye**, c. 2, s. 215-216.

¹⁷⁴ Şâfiî, **Risâle**, s. 460.

¹⁷⁵ Şâfiî, **Risâle**, s. 462.

b) Mursel rivayetin farklı bir tarikle rivayet edilmiş başka bir mursel hadisle takviye edilmesi

Eğer ravinin mursel rivayetini destekleyen musned rivayetler yoksa ve ravi irsalde yalnız kalmışsa o zaman hadisin farklı bir tarikle gelen bir başka mursel rivayetinin olup olmadığı araştırılır. Eğer hadisin farklı tarikle rivayet edilmiş mursel bir rivayeti bulunursa bu, mursel rivayete olan güveni artırır. Böylece başka bir mursel tarikle desteklenen bu hadis hüccet kabul edilir. Fakat musned tarikle desteklenmiş olan mursel hadisten daha düşük mertebede yer alır.¹⁷⁶

c) Mursel hadise muvafık bir sahabe kavlinin olması

Eğer mursel hadisi destekleyen bir başka (tarikle rivayet edilmiş) mursel rivayet yoksa hadisin içeriğine uygun bir sahabe kavlinin olup olmadığı araştırılır. Şayet ona muvafık bir sahabe kavline rastlanırsa bu, mursel hadisin sahih bir aslının olduğuna işaret sayılır.¹⁷⁷ Buna göre sahabe kavliyle desteklenmiş olan mursel hadisle amel edilebilir.

d) İlim ehlinin çoğunluğu tarafından hadisin içeriğini destekleyecek yönde fetva verilmiş olması

Hadisin içeriğini destekler nitelikte âlimler tarafından fetva verilmiş olması, mursel hadise olan güveni arttırmakta ve aynı şekilde bir aslının olabileceğine işaret sayılmaktadır.¹⁷⁸

e) Rivayette bulunduğu kimselerin mechul yahut hadis alma konusunda kendisinden sakınılan bir kimse olmaması

¹⁷⁶ Şâfiî, **Risâle**, s. 462.

¹⁷⁷ Şâfiî, **Risâle**, s. 462-463.

¹⁷⁸ Şâfiî, **Risâle**, s. 463.

Ravinin rivayette bulunduğu şahısların sika ve güvenilir kimseler olması irsalde bulunduğu kişinin de sika olması ihtimalini güçlendirmektedir. Bu da hadisin mahrecinin sıhhatine işaret sayılmıştır. Ayrıca irsalde bulunan ravi, hadisi aldığı kaynağı açıkladığında, verdiği kaynak mechul veya hadisleri kabul edilmeyen biri değilse, bu durum mursal olarak rivayet ettiği hadisin sahih olabileceğine yorumlanır.¹⁷⁹

f) Sika kimselere muhalif rivayette bulunmaması

Ravinin diğer ravilerle ortaklaşa rivayet ettiği hadislerde, rivayetinin diğer sika kimselerin rivayetine muhalif olmaması gerekir. Muhalefetin olmaması, ravinin rivayetine ve mahrecinin sıhhatine olan güveni arttırmaktadır.¹⁸⁰

Mursal olarak rivayet edilmiş bir hadiste, zikretmiş olduğumuz hususların bulunması durumunda hadisin kabulü İmam Şâfiî tarafından hoş karşılanmıştır. Bu şartları taşımayan mursal rivayetlerin kabulü ise caiz görülmemiştir. Fakat gerekli şartları taşıyan mursal hadisler her ne kadar hüccet olarak kabul edilse de muttasıl hadisin hüccet olma değerine erişememektedir.¹⁸¹

İmam Şâfiî'nin, yukarıda sıralamış olduğumuz şartları kibâr-ı tabiînin murselleri için zikrettiği anlaşılmaktadır. Zira o, söz konusu şartları zikrettikten sonra, kibâr-ı tabiînden sonra gelen ve Hz. Peygamber'in sahabilerinden birkaçı ile görüşmüş olan sığar-ı tabiînin rivayetlerini kabul eden hiç kimseyi tanımadığını belirtmiştir. İmam Şâfiî,

¹⁷⁹ Şâfiî, **Risâle**, s. 463.

¹⁸⁰ Şâfiî, **Risâle**, s. 463.

¹⁸¹ Şâfiî, **Risâle**, s. 463-464; İmam Şâfiî'nin mursal hadis yaklaşımıyla ilgili ayrıca bkz. Halîl İbrahim Mollâ Hâtır, “**el-Mursal inde'l-İmam eş-Şâfiî**” Mecelletu'l-Buhûsu'l-İslamiyye, Cilt: 1, Sayı: 4, (Riyad 1978), s. 255-268; Mansur Koçinkağ, “**İmâm Şâfiî'nin Mürsel Hadis Anlayışı**”, Journal of Intercultural and Religious Studies Dergisi, 2014, Sayı: 7 s. 61-80.

tabiînin büyüklerinden sonra gelen ravilerin rivayetlerinin kabul edilmeme nedenlerini ise şu şekilde açıklamaktadır:

1. Rivayette bulundukları kimseler hususunda, sıkı değil gevşek davranmaları
2. Mursel olarak rivayet ettikleri hadislerin kaynağının zayıflığına işaret eden delillerin bulunması
3. Kibâr-ı tabiînden sonraki dönemlerde ravilerin çoğalması ve sened zincirinin uzamasından dolayı hadis, zayıf ravilerden nakledilme ihtimalinin artmış olması¹⁸²

İmam Şâfiî'nin *Risâle* isimli eserindeki görüşleri göz önüne alındığında, onun, yalnızca kibâr-ı tabiînin mursel rivayetlerini, belirli kriterleri haiz olduğu takdirde kabul ettiği anlaşılmaktadır. Sığâr-ı tabiînin ve sonraki nesillerin mursel rivayetlerini ise kabul etmeyen İmam Şâfiî, bu hususu şu şekilde dile getirmektedir: “*Hadis/usûl ilmini pür dikkat ve ilmi deneyimle inceleyen kimse, mursel rivayetlerle ilgili açık delillere dayanarak –konumsal olarak- kibâr-i tabiînin altında bulunan herkesin mursel rivayetlerini terkedecektir.*”¹⁸³ Konuyla ilgili verdiği örnekler,¹⁸⁴ onun araştırma neticesinde böyle bir kanaate varmış olabileceğine işaret etmektedir.

İmam Şâfiî'nin mursel rivayetlerin kabulü için sıralamış olduğu şartlarla ilgili çeşitli eleştiriler mevcuttur. Örneğin Hanefîler, mursel hadisin musned bir hadisle desteklenmesi durumunda musned hadisle amel edileceği için mursel hadisin gereksiz olup devre dışı kalacağını belirtmişlerdir.¹⁸⁵ Bu eleştiriye, isnadında kusur bulunup tek başına delil olmaya elverişli olmayan musned bir hadisin kast edilmiş olabileceği şeklinde

¹⁸² Şâfiî, **Risâle**, s. 465; Hatîb el-Bağdâdî, **Kifâye**, c. 2, s. 216.

¹⁸³ Şâfiî, **Risâle**, s. 467.

¹⁸⁴ Şâfiî, **Risâle**, s. 467-471.

¹⁸⁵ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hasan b. Huseyn et-Teymî er-Râzî, **el-Mahsûl fî İlmi Usûli'l-Fıkıh**, Thk. Tâhâ Câbir Feyyaz el-Alvânî, Muessesetu'r-Risâle, Yy. 1997, 2. Baskı, c. 4, s. 462.

cevap verilmiştir. Böylelikle her ikisinin bir araya gelerek birbirini takviye ettiği aktarılmıştır.¹⁸⁶ Fahreddin er-Râzî (606/1210) söz konusu eleştirileri sıraladıktan sonra İmam Şâfiî'nin bu şartlardan kastettiği şeyi açıklamaya çalışmıştır. İmam Şâfiî'nin bu şartlardan kastının, senedinden düşürülen ravinin bilinmemesinden dolayı rivayete karşı bir güvensizliğin meydana geldiği, söz konusu şartların bulunmasıyla rivayete güvenin arttığı ve doğru olma cihetinin ağırlık kazandığı yönündedir.¹⁸⁷ Dolayısıyla söz konusu destekleyici unsurların bulunması, mursel rivayeti kuvvetlendirmekte ve amel edilebilir seviyeye yükseltmektedir.

İbn Hacer el-Askalânî, *Nuzhetu'n-Nazar* isimli eserinde İmam Şâfiî'nin, mursel hadisi, musned veya mursel olan bir başka tarikle desteklenmesi durumunda kabul ettiğini belirtmiştir. Ona göre, hadisin söz konusu şekilde desteklenmesi, senedinden hazfedilen ravinin sika olma ihtimalini güçlendirmektedir.¹⁸⁸

Şâfiî usûlcülerden İmâmü'l-Haremeyn el-Cuveynî (ö. 478/1085), mursel hadisi senedinde inkıtâ bulunan hadis şeklinde tanımladıktan sonra hüccet olarak kabul edilmediğini açıklamıştır. Fakat Saîd b. el-Museyyeb'in mursellerini bunun dışında tutmuştur. Zira onun mursel rivayetlerinin araştırıldığını ve musned olduklarının tespit edildiğini söylemiştir.¹⁸⁹

Şâfiî usûlcülerin mursel hadis yaklaşımı, İmam Şâfiî'nin mursel hadis yaklaşımına paralellik arz etmektedir. Zira Şâfiî usûlcülerin büyük bir çoğunluğu, mursel

¹⁸⁶ Muhammed Salih b. Ahmed el-Gursî, **en-Nuketü'l-Gurer**, Dâru'l-Kadirî, Dimeşk 2008, 1. Baskı, s. 222-223.

¹⁸⁷ Râzî, **Mahsûl**, c. 4, s. 462-463.

¹⁸⁸ İbn Hacer el-Askalânî, **Nuzhetu'n-Nazar**, s. 30.

¹⁸⁹ İmâmü'l-Haremeyn Ebu'l-Meâlî Ruknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cuveynî en-Nisâbü'rî, **el-Varakât**, Dâru's-Semî, Riyad 1996, s. 15.

hadisi hüccet olarak kabul etmemektedir. Konuyla ilgili olarak İmam Nevevî, الْحَدِيثُ hadisi hüccet olarak kabul etmemektedir. Konuyla ilgili olarak İmam Nevevî, الْحَدِيثُ diyerek, Şâfiî usûlcülerince de mursel hadisin kabul edilmediğini ifade etmiştir. İmam Nevevî mursel hadisin kabul edilmeme nedenini ise şu şekilde açıklamıştır:

" إِذَا كَانَتْ رَوَايَةُ الْمَجْهُولِ الْمُسَمَّى لَا تُقْبَلُ لِحِفَاةِ حَالِهِ فَرَوَايَةُ الْمُرْسَلِ أَوْلَى لِأَنَّ الْمُرْوِيَّ عَنْهُ مَحْذُوفٌ

مَجْهُولُ الْعَيْنِ وَالْحَالِ".¹⁹⁰

Buna göre onun, mursel hadisi, hem senedinden düşürülen ravinin mechûlu'l-hâl olması yani cerh ve ta'dîl yönünden durumunun bilinmemesi hem de mechûlu'l-ayn olmasından dolayı reddettiği anlaşılmaktadır.

Beyhakî (458/1066), eserinin başında mursel hadisin kabul şartlarını sıralamış¹⁹¹ ve mursel hadisin desteklenmeyip tek başına kaldığı durumlarda hüccet olarak kabul edilmeyeceğini açıklamıştır.¹⁹² Keza Cuveynî de "bizde mursel hadis hüccet değildir" demiştir.¹⁹³ Gazzâlî (505/1111), İmam Şâfiî'nin mursel hadisleri merdud kabul ettiğini

¹⁹⁰ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, **el-Mecmû' Şerhu'l-Muhezzeb**, Thk. Muhammed Necib el-Mutiî, Mektebetu'l-İrşad, Cidde Ty., c. 1, s. 100. "İsmi açıklanıp birkaç kişinin kendisinden rivayette bulunduğu, fakat cerh ve tadil yönünden durumu bilinmediği için mechul sayılan kimsenin rivayeti kabul edilmiyorsa; mursel olarak aktarılan dolayısıyla senedden düşürüldüğü için hem hâli hem de şahsı bilinmeyen kimselerin rivayetleri öncelikli olarak reddedilmelidir.

¹⁹¹ Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Alî b. Musa el-Husrevcirdî el- Horasânî el-Beyhakî, **Ma'rifetu's-Sunen ve'l-Âsâr**, Thk. Abdulmutî Emîn Kal'acî, Dâru'l-Vefâ, Kahire 1991, c. 1, s. 163-164.

¹⁹² Beyhakî, **Ma'rifetu's-Sunen**, c. 1, s. 402.

¹⁹³ İmâmü'l-Haremeyn Ebu'l-Meâlî Ruknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cuveynî en-Nîsâbü'rî, **Kitabu't-Telhîs fi Usûli'l-Fıkh**, Thk. Abdullah Cevlem en-Nibâlî, Beşir Ahmed el-Umerî, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1996, 1. Baskı, c. 2, s. 135.

belirtip¹⁹⁴ şahsı bilinmeyen birinin adâletinin tespit edilemeyeceğini söylemiştir. Ayrıca Gazzâlî, irsalde bulunan ravinin âdil bir kimse olmasının da bu durumu değiştirmeyeceğini ifade etmiştir.¹⁹⁵ Şâfiî fakihlerinden Tâceddîn es-Subkî (771/1370) de mursal hadislerin kabul edilmediğini bildirmiştir.¹⁹⁶ Ayrıca başka kaynaklarda da mursal hadisin kabul edilmemesi gerektiği aktarılmıştır.¹⁹⁷

Bir hadisin kabul edilebilmesi için ravisinin âdil olduğunun bilinmesi gerekmektedir. Mursal hadiste ise düşen ravinin kim olduğu bilinmemektedir. Bu nedenle de reddedilmesi gerektiği belirtilmiştir.¹⁹⁸ Çünkü isnadsız hadisin kabul edilmesi durumunda dinin ifsad olacağından endişe edilmiştir. Ravinin irsalde bulunduğu kimseyi sika olarak görmesi de durumu değiştirmemektedir. Zira birinin sika kabul ettiğini bir başkası zayıf kabul edebilir. Bir ravinin cerh ve ta'dîli hususunda kimi zaman ulemânın farklı kanaat ve görüşleri olduğu ehline malumdur. Örneğin Ebû Hanîfe'nin; "*Câbir el-Cu'fî' den (128/746) daha yalancısını görmedim.*" dediği kaynaklarda aktarılmaktadır. Başka âlimler ise onun, hadiste güvenilir biri olduğunu belirtmişlerdir.¹⁹⁹ Aynı şekilde Ebû Hanîfe'nin; "*Haris el-A' ver (65/684) ve Atâ el-Horasânî'den (135/752) daha doğru sözlüsünü görmedim.*" dediği nakledilmiştir. Fakat bu iki ravi bazı âlimlerce zayıf kabul

¹⁹⁴ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî, **el-Menhul min Talikâti'l-Usûl**, Thk. Muhammed Hasan Heyto, Dâru'l-Fikr, Dimeşk 1998, s. 364.

¹⁹⁵ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî, **el-Mustasfa fi İlmi'l-Usûl**, Thk. Muhammed b. Suleyman el-Eşkar, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1997, c. 1, s. 318.

¹⁹⁶ Ebu'l-Hasen Takıyyuddîn Alî b. Abdilkâfi b. Alî b. Temmâm b. Hamid b. Yahya es-Subkî, Ebû Nasr Tâcuddîn Abdulvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi es-Subkî, **el-İbhâc fî Şerhi'l-Minhâc**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1995, c. 2, s. 339.

¹⁹⁷ İbnu's-Salâh, **Ulûmu'l-Hadîs**, s. 55.

¹⁹⁸ Ebû Muhammed Cemâluddîn Abdurrahîm b. el-Hasen b. Alî el-İsnevî eş-Şâfiî, **Nihâyetu's-Sûl fî Şerhi Minhâci'l-Usûl**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1999, 1. Baskı, s. 277.

¹⁹⁹ Zehebî, **Târihu'l-İslâm**, c. 3, s. 385.

edilmişlerdir.²⁰⁰ Dolayısıyla ravinin, ismini zikretmediği kimseyi sika olarak nitelemesi yeterli görülmemiş ve bu husustaki şahitliği kabul edilmemiştir. Bu nedenle de ancak irsalde bulunan kimsenin ismi zikredilip hali araştırıldıktan sonra rivayetin kabul edilebileceği söylenmiştir.²⁰¹

Şâfiî fakihleri arasında farklı görüşte olan âlimler de bulunmaktadır. Örneğin Seyfuddin el-Âmidî (631/1233), âdil kimselerin mursal rivayetlerinin kabulü yönündeki görüşü, tercihe şayan bulmuştur.²⁰²

Sonuç olarak, Şâfiî mezhebinin büyük bir çoğunluğunun, mursal hadisi hüccet olarak kabul etmediği, yukarıda sayılmış olan kriterlerin bulunması durumunda ise mursal hadisin hüccet olarak kabul edildiği ortaya çıkmaktadır.

1.4.2.3.1. Şâfiî'nin Saîd b. el-Museyyeb'in Mursal Rivayetlerine Yaklaşımı

İmam Şâfiî'nin, Saîd b. el-Museyyeb'in²⁰³ mursal rivayetlerine ayrı bir değer verdiği bilinmektedir. Konuyla ilgili olarak İmam Şâfiî'nin şöyle dediği nakledilmiştir:

"إِرْسَالُ ابْنِ الْمُسَيَّبِ عِنْدَنَا حَسَنٌ."

²⁰⁰ Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ b. Hammad el-Ukaylî el-Mekkî, **ed-Duafâu'l-Kebîr**, Thk. Abdulmutî Emîn Kal'acî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1984, c. 3, s. 405-407; İbn Adî, **Kâmil fî Duafâ**, c. 2, s. 449.

²⁰¹ Zerkeşî, **Bahru'l-Muhîr**, c. 6, s. 341.

²⁰² Âmidî, **İhkâm**, c. 2, s. 123.

²⁰³ Saîd b. el-Museyyeb'in hadis ilmindeki yeri için bkz. Serdar Yayatıcı, **Saîd b. el-Müseyyeb ve Hadis İlmindeki Yeri**, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Entistüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), s. 52-114; Recep Bilgin, "Saîd b. Müseyyeb'in Hayatı, Kişiliği ve Hadis İlmindeki Yeri", Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2018/2, Cilt: 5, Sayı: 9, s. 550-559.

“Bize göre *İbnu 'l-Museyyeb 'in murselleri hasendir.*”²⁰⁴

İmam Şâfiî'nin meşhur talebelerinden Müzenî'nin (264/878) aktarmış olduğu bu bilgi, birçok Şâfiî fakihi tarafından da dile getirilmiştir. Ayrıca İmam Şâfiî'nin, Saîd b. el-Museyyeb'in munkatı rivayetlerini, diğer munkatı rivayetlerden ayrı tuttuğu da kendisinden nakledilmiştir.²⁰⁵ Hatta onun, Saîd b. el-Museyyeb'in mursellerini araştırdığı ve başka tariklerden musned olduğunu tespit ettiği aktarılmıştır.²⁰⁶ Kaynaklarda en sahih mursellerin, ona ait olduğu hususunda ittifak edildiği de zikredilmektedir.²⁰⁷ Ahmed b. Hanbel ve Yahyâ b. Maîn gibi meşhur hadis âlimleri de bu görüştedirler.²⁰⁸ Onun Medineli meşhur yedi fakihten biri olması ve âlimler tarafından nice övgülere mazhar olması da mursellerinin ayrı bir değer görmesine vesile olmuştur.²⁰⁹ Hâkim Nîsâbü'rî de en sahih mursal rivayetlerin Saîd b. el-Museyyeb'e ait olduğunu dile getirerek onun mursellerinin sahih görülmesinin delillerini ise şu şekilde sıralar:

1. Sahabe evladı olması. Zira babası Museyyeb b. Hazn, Bey'atu'r-Rıdvân'a katılan sahabiler arasında yer almaktadır.

²⁰⁴ Ebû İbrâhîm İsmâîl b. Yahyâ b. İsmâîl el-Muzenî el-Mısırî, **el-Muhtasar**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1990, c. 8, s. 176.

²⁰⁵ Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Alî b. Musa el-Husrevcirdî el-Horasânî el-Beyhakî, **Menâkıbu's-Şâfiî**, Thk. Ahmed Sakr, Mektebetu Dâri't-Turas, Kahire 1970, 1. Baskı, c. 2, s. 30.

²⁰⁶ İmâmu'l-Haremeyn Ebu'l-Meâlî Ruknuddîn Abdumelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cuveynî en-Nîsâbü'rî, **el-Burhân fî Usûli'l-Fıkh**, Thk. Salih b. Muhammed b. Uveyde, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1997, c. 1, s. 245.

²⁰⁷ Ebu'l-Fadl Şihâbuddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed Ahmed b. Hacer el-Askalânî, **Takrîbu't-Tehzîb**, Thk. Muhammed Avvame, Dâru'r-Reşîd, Süriye 1986, s. 241.

²⁰⁸ Alâî, **Câmiu't-Tahsîl**, s. 47.

²⁰⁹ İbn Sa'd, **Tabakâtu'l-Kubrâ**, c. 3, s. 289-293.

2. Saîd b. el-Museyyeb'in, cennetle müjdelenen on sahabe de erişmiş olması; nitekim Saîd b. el-Museyyeb ve Kays b. Hazim dışında tabiûnden hiç kimsenin onlara erişip hadis işitmediği belirtilmiştir.

3. Hicaz bölgesinin en önde gelen fakihlerinden olması (İmam Mâlik tarafından icmâlarının bütün insanların icmâ etmesine eş değer görülen yedi meşhur fakihin ilki olması)

4. Mutekaddim âlimlerin incelemesi sonucunda İbnu'l-Museyyeb'in mursal rivayetlerinin sahih isnadlarının bulunması.²¹⁰

İmam Şâfiî'nin, Saîd b. el-Museyyeb'in mursal rivayetlerini iyi ve güzel bulması ve onun bu sözden ne kast etmiş olabileceği fakihler tarafından tartışılmıştır. Bu konuda farklı görüşlerin öne sürüldüğü görülmektedir. Kimileri, İmam Şâfiî'nin kavî-i kadimi esas alındığında, İbnu'l-Museyyeb'in mursal rivayetlerinin tek başına hüccet kabul edildiğini belirtmişlerdir. Zira rivayetlerinin, araştırma sonucu başka tariklerden musned olduklarının tespit edildiği söylenmiş; ayrıca rivayetlerinin farklı tariklerle desteklendiği belirtilmiştir. Kayınpederi Ebû Hureyre (58/678) ile aralarında bulunan akrabalık sebebiyle, mursal olarak rivayet ettiği haberlerin ondan alındığı varsayımı kuvvet kazanmış, bu nedenle de mursal olarak rivayet ettiği hadisler musned muamelesi görmüştür. İmam Şâfiî'nin kavî-i cedidinde ise mursal hadislerin kabulü için saymış olduğu kriterlerin bulunması durumunda, Saîd b. el-Museyyeb ile başkalarının murselleri

²¹⁰ Hâkim, **Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs**, s. 25-26; Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân b. Ömer ed-Dânî, **Kitabun fi İlmi'l-Hadis**, Thk. Ali b. Muhammed el-Kindî el-Marar, Muessesetu Beynune, Ebû Dabi 2006, s. 33.

arasında bir fark gözetmediği anlaşılmaktadır. Saîd b. el-Museyyeb'in mursellerini hasen görmesi de bu kriterlerin varlığını bizzat müşahade ettiğinden dolayıdır.²¹¹

İmam Nevevî de söz konusu ihtilafa değinmekte ve bu konuda iki ana görüşün olduğunu belirtmektedir. Birinci görüş; İbnu'l-Museyyeb'in mursellerinin iyi/hasen olmasından kasıt, hüccet olduğudur. Onlara göre yalnızca Saîd b. el-Museyyeb'in murselleri hüccet olup başkalarının mursal rivayetleri hüccet değildir. Zira İbnu'l-Museyyeb'in mursal rivayetlerinin, araştırma neticesinde musned olduklarının görüldüğü söylenmiştir. İkinci görüşe göre ise Saîd b. el-Museyyeb'in mursal rivayetleri ile başkalarının mursal rivayetleri arasında herhangi bir fark söz konusu değildir. Mursal rivayetlerinin hasen olduğu sözünden, Saîd b. el-Museyyeb'in mursellerinin başkalarının mursal rivayetlerine tercih edildiği anlaşılmalıdır.²¹² İbnu's-Salâh, başka bir tarikle sahih olduğu tespit edilmeyen mursal hadislerin zayıf kabul edildiğini dile getirir. İmam Şafî'nin, Saîd b. el-Museyyeb'in mursal rivayetleriyle ihticac etmesini ise, musned olarak farklı tariklerle desteklenmiş olmasına bağlamaktadır. İbnu's-Salâh, bu durumun yalnızca Saîd b. el-Museyyeb'in mursellerine has olmayıp farklı tariklerle musned oldukları tespit edilen diğer rivayetler için de geçerli olduğuna dikkat çekmiştir.²¹³

Hatîb Bağdâdî, yukarıda zikretmiş olduğumuz ihtilaflara değindikten sonra ikinci görüşü tercih ettiğini belirtmekte ve Saîd b. el-Museyyeb'in murselleri arasında, musned olduğu tespit edilemeyen rivayetlerin de bulunduğu dikkat çekmektedir. Bu nedenle o, kibâr-ı tabîîn mursellerinin, İmam Şafî tarafından diğer mursellerden üstün

²¹¹ Ebu'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Bağdâdî el-Mâverdî, **el-Hâvî'l-Kebîr**, Thk. Ali Muhammed Muavvaz, Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1999, c. 5, s. 158.

²¹² Nevevî, **Mecmû'**, c. 1, s. 101.

²¹³ İbnu's-Salâh, **Ulûmu'l-Hadîs**, s. 53-54.

tutulduğunu ve bu mursalrler arasından da Saîd b. el-Museyyeb'in mursalrlerinin diğerrlerine nazaran tercihe şayan görüldüğünü dile getirmektedir.²¹⁴

Beyhakî de İmam Şâfiî'nin, kibâr-ı tabîînin mursalrlerini, sıhhatine delalet edecek takviye edici unsurların bulunması durumunda kabul ettiğini ifade etmiştir. Yani İmam Şâfiî'nin mursal hadisin kabulü için öne sürdüğü şartların mevcut olması durumunda kibâr-ı tabîînin mursalrlerini kabul ettiği anlaşılmaktadır. Bu şartların bulunmaması halinde kimden geldiğine bakılmaksızın İmam Şâfiî tarafından mursal rivayetlerin kabul edilmediği belirtilmiştir. Çünkü Saîd b. el-Museyyeb'in gerekli şartları taşımayan bazı mursal rivayetleri İmam Şâfiî tarafından kabul edilmezken söz konusu şartları haiz başka kimselerin mursalrlerinin ise kabul edildiği görülmektedir.²¹⁵

İmam Şâfiî'nin bazı meziyetlerden dolayı özellikle Saîd b. el-Museyyeb'in mursalrlerini vurguladığı ve onun mursalrlerini başka kimselerin mursal rivayetlerine tercih ettiğini düşünüyoruz. Zira bizzat kendisi *Risâle* adlı eserinde **إذا وجدت الدلائل بصفة** "İfada bulunduğunda deliller bir özellik"

حديثه بما وصفت أحببنا أن نقبل مرسله diyerek²¹⁶ gerekli şartları taşıyan mursal hadislerin kabulünün kendisi tarafından hoş karşılandığını belirtmiştir. Böylece söz konusu durumun sadece Saîd b. el-Museyyeb'in mursalrllerine has olmayıp gerekli şartları taşıyan diğerr mursal rivayetler için de geçerli olduğu ortaya çıkmaktadır. Sonuç olarak biz de İmam Şâfiî'nin ifadelerinden hareketle ikinci görüşün daha isabetli olduğunu düşünmekteyiz.

²¹⁴ Hatîb el-Bağdâdî, **Kifâye**, c. 2, s. 215.

²¹⁵ Beyhakî, **Menâkıbu's-Şâfiî**, c. 2, s. 32.

²¹⁶ Şâfiî, **Risâle**, s. 464. "Ravinin mursal olarak aktardığı hadisin sıhhatine işaret eden bahsettiğimiz özelliklerin bulunması durumunda onun mursal rivayetini kabul edebiliriz."

1.4.2.3.2. Murselin Kabulü Hususunda Şâfiî'nin İcmâ'a Muhalefet Ettiği

İddiası

Mursel hadisin kabulü hususunda, icmânın var olduğu daha sonra ise İmam Şâfiî'nin icmâa muhalefet ederek mursel hadisi reddettiği iddia edilmiştir. Konuyla ilgili olarak Ebû Dâvûd şu açıklamayı yapmaktadır:

“İmam Şâfiî bu hususta görüş bildirene kadar mursel hadisler, Sufyan es-Sevrî, Mâlik b. Enes ve el-Evzaî gibi âlimler başta olmak üzere geçmiş âlimlerce hüccet olarak kabul edilmekteydi.”

Ebû Dâvûd'un bu açıklamasından da mursel hadislerin önceleri hüccet olarak kabul edildiği ve ilk itirazın İmam Şâfiî tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim Ebû Dâvûd, bu sözün devamında başta Ahmed b. Hanbel olmak üzere daha sonra gelen âlimlerin bu konuda İmam Şâfiî'ye tabi olduklarını zikretmiştir.²¹⁷

İbn Abdilberr böyle bir iddianın, Muhammed b. Cerîr et-Taberî (310/923) tarafından dile getirildiğini aktarmıştır. Taberî'nin mursel hadislerle ilgili yaklaşımına değinen İbn Abdilberr, onun, mursel hadislerle hücciyeti vacip gördüğünü belirtmiştir. Ayrıca onun, hüccet olma noktasında murselle musned arasında bir ayrım gözetmediğine değinmiş daha sonra icmâ ile ilgili olarak İbn Abdilberr şu açıklamayı yapmıştır:

“Taberî, mursel hadislerin kabulü noktasında bütün tabîîlerin icmâ ettiklerini ileri sürmüştür. Ayrıca hicri 200'lü yılların başlarına kadar ne tâbîîlerin ne de onlardan sonra gelen kimselerin, bu durumu inkâr ettiğini de belirtmiştir. Sanki o, bu sözüyle, mursel hadisi ilk inkâr edenin İmam Şâfiî olduğunu kastetmektedir.”²¹⁸

²¹⁷ Ebû Dâvûd, **Risâle**, s. 25.

²¹⁸ İbn Abdilberr, **Temhîd**, c. 1, s. 4.

İbn Abdilberr'in söz konusu hususu açıklarken kullanmış olduğu " زعم الطبري " "

ifadesi bu görüşü zayıf bulduğuna işaret sayılabilir. Çünkü " زعم " fiili iddia ve zan anlamı içermektedir. Söylenilen hususun doğru veya yanlış olduğunun net bilinmemesi de bu sözcükten anlaşılabilir. Zira Arapların emin oldukları hususlar için " ذَكَرَ فلانٌ " tabirini, yalan veya batıl olduğu hususunda şüphe duydukları durumlarda ise genellikle " زَعَمَ فلانٌ " tabirini kullandıkları nakledilmiştir. Ayrıca bu tabirin zem edilen görüşler için kullanıldığı da bilinmelidir.²¹⁹ Bu nedenle İmam Şâfiî'nin icmâa muhalefet ettiği iddiasına İbn Abdilberr'in şüpheyile yaklaştığını söylemek mümkündür.

Ebû Dâvûd ve Taberî tarafından dile getirelen bu iddianın pek de isabetli olduğu söylenemez. Zira Şâfiî öncesinde de mursel rivayetlere itiraz edildiği müşahade edilmektedir. Örnek olarak İmam Muslim'in, *Sahih* adlı eserinin mukaddimesinde İbn Abbas'tan nakletmiş olduğu şu rivayet verilebilir:

“Buşeyr el-Adevî, İbn Abbas’a gelip “*Rasûlullah şöyle buyurdu, Rasûlullah böyle buyurdu*” diyerek hadis rivayet etmeye koyuldu. İbn Abbas ise kendisine iltifat etmeyip konuşmasına kulak vermedi. Bunun üzerine Buşeyr el-Adevî, “*Ey İbn Abbas! Hz. Peygamber’den hadis nakletmeme rağmen neden beni dinlemezsin?*” diyerek bunun gerekçesini sordu. İbn Abbas, “*Önceleri Hz. Peygamber şöyle buyurdu diyen birini duyduğumuzda gözlerimizi dört açar söylediklerine kulak kesilirdik. Fakat insanlar - hırçın uysal fark etmeksizin- her önüne gelen bineğe binmeye başlayınca (Yani insanlar farklı farklı yollara sapınca) biz de sadece bildiğimiz hadisleri alır olduk.*”²²⁰

²¹⁹ Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, c.16, s. 316.

²²⁰ Muslim *Sahih*, c. 1, s. 13.

Bu örnekte hadis naklettiğini söyleyen kişi, tabîünden sika bir kimse olmasına rağmen onun " قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ " diyerek rivayet etmiş olduğu hadisin İbn Abbas tarafından dinlenilmediği görülmektedir.

Bir diğer örnek ise İbn Sîrîn'den (110/729) aktarılan şu rivayettir: "Önceleri isnad sorulmazdı. Ne zamanki fitne vuku buldu, 'ravilerinizin isimlerini bize söyleyin' demeye başladılar. Böylece ravilere bakılır; ehl-i sünnetten ise hadisleri alınır, ehl-i bidattan ise alınmazdı."²²¹

Bu rivayetlerden hareketle İmam Şâfiî'den önce de mursel yani munkatı rivayetlerin kabul edilmediği ortaya çıkmaktadır. Ayrıca kaynaklarda, İbn Şihâb ez-Zuhrî'nin (124/742), mursel hadis rivayetinde bulunan İshak b. Ebî Ferve'ye, aktardığı hadisleri, ravilerin adlarını zikrecek şekilde musned olarak aktarmasını ve ipsiz sapsız rivayetlerde bulunmamasını tembihlediği, bu konuda onu azarlayıp uyardığı aktarılmaktadır.²²² Abdullah b. el-Mubârek (181/797) ise, "Şayet isnad olmasaydı dileyen dilediğini söylerdi" sözüyle hadislerin musned olarak rivayet edilmesi gerektiğine dikkat çekmektedir.²²³ Ayrıca İmam Şâfiî'den önce yaşayan ve mursel hadisleri kabul etmeyip eleştiren bir diğer âlim ise Yahyâ b. Saîd el-Kattân'dır (198/813). O, Zuhrî (124/742) ve Katâde'nin (117/735) mursel rivayetlerinin hiçbir değerinin olmadığını belirtmiştir.²²⁴ Kaynaklarda, Şu'be (160/776), Evzâî (157/774), Leys b. Sa'd (175/791) ve Abdurrahman b. Mehdî (198/813-14) gibi âlimlerin de mursel hadisi kabul etmediği aktarılmıştır. Bu âlimlerin Şâfiî'den önce yaşamış olmaları, Taberî'nin söz konusu iddiasının yerinde

²²¹ Muslim **Sahîh**, c. 1, s. 15.

²²² Ukaylî, **Duafâ'l-Kebîr**, c. 1, s. 102.

²²³ Muslim **Sahîh**, c. 1, s. 15.

²²⁴ Ebû Abdillâh Bedruddîn Muhammed b. Bahâdır ez-Zerkeşî, **en-Nuket alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh**, Zeynelâbidîn b. Muhammed b. Belâferîc, Edvâu's-Sunne, Riyad 1998, c. 1, s. 494.

olmadığını ortaya koymuş bulunmaktadır.²²⁵ Zerkeşî de gerekli delilleri sıraladıktan sonra, bir icmâdan söz edilemeyeceğini, dolayısıyla Taberî'nin söz konusu iddiasında yanıldığını söylemektedir.²²⁶

Görüldüğü üzere mursel rivayetleri eleştirip ona karşı çıkan âlimler de bulunmaktadır. Mursel rivayetlere karşı çıkan ve musned rivayetleri teşvik eden yukarıda isimlerini zikrettiğimiz âlimler, İmam Şâfiî'den önce yaşamış ve ikiyüzlü yıllara varmadan önce vefat etmişlerdir. Her ne kadar bu dönemlerde mursel hadis rivayeti yaygın olarak görülse de Taberî'nin söz konusu iddiasının yerinde olmadığını ve bir icmânın varlığından söz etmenin gerçekte bağdaşmadığını belirtmeliyiz.

²²⁵ Alâî, *Câmiu't-Tahsîl*, s. 70.

²²⁶ Zerkeşî, *Bahru'l-Muhît*, c. 6, s. 345.

1.4.2.4. Hanbelî Usûlcüler

Ahmed b. Hanbel'in mursel hadise yaklaşımı ile ilgili kendisinden iki farklı görüş aktarılmıştır. Bu görüşlerden ilki mursel hadisin kabulü ve hüccet olduğu yönündedir.²²⁷ Meşhur olan görüş de budur.²²⁸

Mursel hadisin hüccet olduğu yönündeki görüş, Esrem'in (261/874-75)²²⁹ nakletmiş olduğu bir rivayete dayandırılmaktır. Rivayete göre Ahmed b. Hanbel şöyle demiştir: *“Tabiîn'den biri isim belirtmeksizin ‘‘Bana Hz. Peygamber'in sahabilerinden biri rivayet etti’’ derse bu hadis sahihtir.”*²³⁰

²²⁷ Ebû Ya‘lâ Muhammed b. el-Huseyn b. Muhammed b. Halef b. el-Ferrâ', **el-Udde fî Usûli'l-Fıkh**, Thk. Ahmed b. Ali Seyr el-Mubârekî, Riyad 1990, 2. Baskı, c. 3, s. 906-908; Ebu'l-Hattâb Mahfûz b. Ahmed b. el-Hasen el-Kelvezânî el-Hanbelî, **et-Temhîd fî Uşûli'l-Fıkh**, Muhammed b. Ali b. İbrâhim, Dâru'l-Medenî, Cidde 1985, c. 3, s. 130-131; Ebu'l-Berekât Mecdüddîn Abdusselâm b. Abdillâh b. el-Hadır el-Harrânî, Şihâddin Ebi'l-Mehâsin Abdulhalim b. Abdusselam, Ebu'l-Abbas Takıyyuddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî, **el-Musevvede fî Usûli'l-Fıkh**, Thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmâil, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2007, 1. Baskı, s. 240-241; Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed ez-Zerkeşî el-Mısırî, **Şerhu'z-Zerkeşî alâ Muhtasari'l-Hirakî**, Thk. Abdulmunim Halil İbrahim, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2002, c. 1, s. 360; İbn Kesîr, **İhtisârü Ulûmi'l-Hadîs**, s. 138; Sehâvî, **Fethu'l-Muğîs**, c. 1, s. 175; Tahhân, **Teyşîru**, s. 89.

²²⁸ Ebu'l-Hasen Alâuddîn Alî b. Suleymân b. Ahmed el-Merdâvî, **et-Tahbîr fî Şerhi't-Tahrîr**, Tkh. Abdurrahman b. Abdillâh el-Cibrîn, İvaz b. Muhammed el-Karanî ve Ahmed b. Muhammed b. Sâlih es-Serrâh, Mektebetu'r-Ruşd, Riyad 2000, 1. Baskı, c. 5, s. 2140; Suyûtî, **Tedrîbu'r-Râvî**, s. 161; Zerkeşî, **Bahru'l-Muhîr**, c. 6, s. 340.

²²⁹ Tam adı Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. Hânî el-Esrem (261/874-75 [?]) olup Ahmed b. Hanbel'in öğrencilerindendir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Mizzî, **Tehzîbu'l-Kemâl**, c. 476-480; Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'**, c. 10, s. 212.

²³⁰ Ebû Ya‘lâ, **Udde**, c. 3, s. 906.

Meymûnî'nin (274/888)²³¹ Ahmed b. Hanbel'den aktardığı bir rivayette ise onun, sırf senedi muttasıl olduğu için musned hadisi yazıp da munkatı hadisleri terk edenlere şaşırdığı aktarılmıştır.²³² Ona göre munkatı hadisin musned hadisten daha sağlam olduğu durumlar olabilir.²³³ Zira sened muttasıl olsa bile hadis haddizatında zayıf olabilmektedir. Ayrıca o, bazen munkatı hadisin senedinin muttasıl hadisin senedinden daha sağlam olabileceğini de belirtmektedir.²³⁴ Ebû Ya'lâ (458/1066), âdil kimselerin mursel rivayetlerinin kabul edilmesi gerektiğini ortaya koyduktan sonra Ahmed b. Hanbel'in sözlerinden, onun, tabî, tebe-i tabî ve daha sonraki nesillerin mursel rivayetlerini de kabul ettiğini çıkarmıştır.²³⁵ İbn Akîl (513/1119) de bu konuda Ebû Ya'lâ ile hemfikirdir.²³⁶ Fakat İbn Teymiyye, Ebû Ya'lâ ve İbn Akîl'in söz konusu çıkarımını yanlış bulmuş ve bunun Ahmed b. Hanbel'in görüşünü yansıtmadığını belirtmiştir. Ayrıca İbn Teymiyye, onun, kendisine çağdaş olan muhaddislerin mursel rivayetlerini bile hüccet olarak kabul etmeyip onlardan isnad talebinde bulunduğunun altını çizmiştir.²³⁷

Mursel hadisin hücciyeti ile ilgili delil olarak getirilen bir diğer rivayet ise İbn Cureyc'in (150/767), Amr b. Dînâr (150/767) ve İbn Ebî Muleyke'den (117/735) âbık

²³¹ Tam adı Ebu'l-Hasan Abdülmelik b. Abdulhamîd el-Meymûnî (274/888) olup Ahmed b. Hanbel'in talebelerindendir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Zehebî, **Tezkiretu'l-Huffâz**, c. 2, s. 134-135; Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'**, c. 10, s. 265.

²³² Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî, **el-Câmi li-Ahlâkı'r-Râvî ve Adâbi's-Sâmi**, Thk. Mahmud Tahhân, Mektebetu'l-Mearif, Riyad 1983, c. 2, s. 191.

²³³ Ebu'l-Vefâ Alî b. Akîl b. Muhammed b. Akîl el-Bağdâdî ez-Zaferî, **el-Vâdih fî Usûli'l-Fıkh**, Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1999, c. 4, s. 421.

²³⁴ Ebû Ya'lâ, **Udde**, c. 3, s. 906-907; Zerkeşî, **Nuket**, c. 1, s. 492.

²³⁵ Ebû Ya'lâ, **Udde**, c. 3, s. 916-918.

²³⁶ İbn Akîl, **Vâdih**, c. 4 s. 431.

²³⁷ İbn Teymiyye, **Musevvede**, s. 242.

(firari/kaçak) kölelerle ilgili rivayet etmiş olduğu hadistir.²³⁸ Bu hadisi Amr b. Dînâr ve İbn Ebî Muleyke Hz. Peygamber'den rivayet etmişlerdir. Ahmed b. Hanbel bu hadisin hüccet olarak kabul edilmesi gerektiğini belirtmiştir.²³⁹ Hem Amr b. Dînâr hem de İbn Ebî Muleyke tâbiî olup Hz. Peygamber'i görmemişlerdir. Dolayısıyla sened zincirinden sahabe düşürülerek aktarılan bu rivayet murseldir. Ahmed b. Hanbel'in bu hadisi kabul edip hüccet olarak alması, onun mursel hadisi delil olarak aldığına yorumlanmıştır. Ahmed b. Hanbel'in bu hadisi hüccet olarak kabul edip onunla amel etmesinin, Amr b. Dînâr'ın sika bir kimse olmasından kaynaklandığını düşünmekteyiz. Çünkü Ahmed b. Hanbel, “*Amr b. Dînâr'ın mursellerini beğenirim; zira o, yalnızca sika kimselerden rivayette bulunur*”²⁴⁰ demektedir.

Ahmed b. Hanbel'in “أخبرني الثقة” ve “أخبرني رجل عدل” gibi ifadelerle rivayet edilen hadisleri de mursel kategorisinde değerlendirdiği nakledilmiştir.²⁴¹ Kaynaklar incelendiğinde Ahmed b. Hanbel'in, her önüne gelen mursel hadisi hüccet olarak kabul etmediği anlaşılmaktadır. O, güvenip itimad ettiği sika kimselerin mursel hadislerini kabul etmiş ve âdil birinin bir başkasından rivayette bulunmasını, o kimse için ta'dîl addetmiştir. Zira o, “*Abdurrahman b. Mehdî'nin (198/813-14) “عن رجل” diyerek rivayet ettiği hadisler hüccettir.*” demektedir. Aynı şekilde onun, “*Mâlik b. Enes'in maruf olmayan birinden rivayeti hüccettir.*” dediği de kaynaklarda aktarılmıştır.²⁴² Burada zikredilen örnekler de onun, âdil kimselerin mursel rivayetlerini kabul ettiğini teyid

²³⁸ Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî, **el-Musannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr**, Thk. Kemal Yusuf el-Hût, Mektebetu'r-Ruşd, Riyad 1989, c. 4, s. 442.

²³⁹ Ebû Ya'lâ, **Udde**, c. 3, s. 908.

²⁴⁰ İbn Akîl, **Vâdih**, c. 4 s. 437.

²⁴¹ Ebû Ya'lâ, **Udde**, c. 3, s. 906; İbn Akîl, **Vâdih**, c. 4 s. 421.

²⁴² İbn Akîl, **Vâdih**, c.4 s. 424-425.

etmektedir. Zira bu misallerde Ahmed b. Hanbel'in, isimlerini zikrettiği Mâlik b. Enes ve Abdurrahman b. Mehdî, hadis ve fıkıh alanında tanınmış güvenilir şahsiyetlerdir. Kanaatimizce Ahmed b. Hanbel, onlara duyduğu itimad nedeniyle bu rivayetleri kabul etmiş bulunmaktadır.

Ahmed b. Hanbel'den aktarılan ikinci görüş ise mursel hadisin kabul edilmemesi gerektiği yönündedir.²⁴³ Kaynaklarda Ahmed b. Hanbel'e, "*Hz. Peygamber'den sağlam ve güvenilir ravilerce rivayet edilen mursel hadis mi yahut sahabeden (mevkûf olarak) sağlam ve güvenilir ravilerce aktarılan muttasıl hadis mi daha sevimlidir?*" diye sorulduğu; onun da cevap olarak sahabeden gelen rivayeti daha hoş karşıladığını belirttiği aktarılmıştır. Onun, sahabe sözünü, Hz. Peygamber'den merfû olarak aktarılan mursel hadislerle öncelemesi, mursel hadisleri hüccet olarak kabul etmediğine yorumlanmıştır. Zira mursel hadisi kabul edenlerin onu sahabe sözüne önceledikleri belirtilmiştir.²⁴⁴

Sözü edilen yorum Ebû Ya'lâ'ya aittir. Ebû Ya'lâ'nın bu yorumunun isabetli olmadığı kanaatindeyiz. Çünkü Ahmed b. Hanbel'in fıkhi dayanaklarının ilk etapta kitap ve sünnet olduğu bilinmektedir. Bir konuda kitap ve sünnetten bir nas bulunmaz ise sahabe fetvasına başvurulmaktaydı. Sahabe fetvasının olmadığı durumlarda ise zayıf ve mursel hadisler, muarızı olmamak kaydıyla hüccet olarak kabul edilip onlarla amel edilmekteydi.²⁴⁵ Ayrıca onun, muarızı olmayan mursel ve zayıf hadisleri kıyasa

²⁴³ Ebû Ya'lâ, **Udde**, c. 3, s. 909; Kelvezânî, **Temhîd**, c. 3, s. 131; İbn Teymiyye, **Musevvede**, s. 241.

²⁴⁴ Ebû Ya'lâ, **Udde**, c. 3, s. 909.

²⁴⁵ Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn b. Hasan b. İdris el-Buhûtî, **el-Minehu's-Şâfiyât**, Abdullah b. Muhammed, Dâru Kûnuzi İşbilya, Suudi Arabistan 2006, c. 1, s. 26.

öncelediği de kaynaklarda aktarılmaktadır.²⁴⁶ Dolayısıyla Ahmed b. Hanbel'in iki rivayet arasında tercihte bulunması veya birini diğerine öncelemesi, onun, diğer rivayeti hüccet olarak kabul etmediği anlamına gelmemelidir.

İbn Teymiyye, Ebû Ya'lâ'nın tam tersi bir çıkarımda bulunmuştur. Ona göre, yukarıda aktarılan söz konusu rivayetten, murselin hüccet olduğu anlaşılmaktadır. Zira çelişki anında aralarında tercih imkânı yapılabilmektedir. Bu da her ikisinin münferiden birer delil olduklarına delalet etmektedir.²⁴⁷

Ahmed b. Hanbel'in mursel hadisi hüccet olarak kabul etmediğine dair bir diğer delil ise Muhennâ²⁴⁸ tarafından aktarılan bir rivayete dayandırılmaktadır. Muhennâ şöyle demiştir:

*“Ahmed b. Hanbel'e, Sevbân b. Bucdud'ün (54/674) “istikamet üzere oldukları müddetçe Kureyş'e itaat edin” hadisini sordum. Ahmed b. Hanbel, “Bu hadis sahih değildir; zira Salim b. Ebi'l-Ca'd, Sevban²⁴⁹ ile karşılaşmamıştır” dedi.”*²⁵⁰

²⁴⁶ Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dımaşkî el-Hanbelî, **İ'lâmu'l-Muvakkûn an Rabbi'l-Âlemîn**, Thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âlû Selmân, Dâru İbni'l-Cevzî, Suudi Arabistan 2002, c. 1, s. 22; Abdulkadir b. Ahmed b. Mustafa b. Abdurrahîm b. Muhammed Bedran, **el-Medhal ilâ Mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel**, Thk. Muhammed Emin Denavî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1996, 1. Baskı, s. 50.

²⁴⁷ İbn Teymiyye, **Musevvede**, s. 241.

²⁴⁸ Tam adı Ebû Abdillâh Muhammed b. Yahya eş-Şamî'dir. Ahmed b. Hanbel'in ashabından olup 251-260/865-873 yılları arasında vefat ettiği nakledilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Zehebî, **Târihu'l-İslâm**, c. 6, s. 217.

²⁴⁹ İsmi Rafî' el-Eşcaî olan Salim b. Ebi'l-Ca'd'ın (98-101/717-720) tarihleri arasında vefat ettiği aktarılmıştır. Ahmed b. Hanbel, onun Sevban'dan hadis işitmediğini ve onunla karşılaşmadığını belirtmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Mizzî, **Tehzîbu'l-Kemâl**, c. 10, s. 130.

²⁵⁰ Ebû Ya'lâ, **Udde**, c. 3, s. 909.

Ebû Ya‘lâ, bu rivayetten hareketle Ahmed b. Hanbel’in mursel olduğu için hadisin batıl olduğu yönünde hüküm verdiğini belirterek, onun bu sözünü mursel hadisi hüccet olarak kabul etmediğine yorumlamıştır.²⁵¹

Ebû Ya‘lâ’nın bu görüşünün eleştiriye açık olduğunu belirtmeliyiz. Zira Ahmed b. Hanbel’in sözünden, onun, mursel hadisi kesin bir şekilde hüccet olarak kabul etmediği anlaşılmamaktadır. Nitekim yukarıda onun bazı durumlarda mursel ve zayıf hadisleri hüccet olarak kabul ettiğini ve kıyasa öncelediğini aktarmıştık.

İbn Teymiyye, bu sözden mursel hadisin hüccet olmadığına anlaşılmaması gerektiğini söylemiştir. Çünkü ona göre bir hadisin sahih olmamasından, onun hüccet de olmadığı anlamı çıkmayacağı gibi bir hadisin mursel olması hüccet olmasına da engel teşkil etmez.²⁵²

Hanbelî usûl âlimleri mursel hadisi hüccet olarak kabul edip onunla amel edilmesi gerektiği görüşündedirler.²⁵³ Ebû Ya‘lâ, murselin hüccet olduğu görüşünü dile getirdikten sonra onun hücciyetini ispat için pek çok delil sıralamaktadır.²⁵⁴ O, bu delillerin hemen akabinde, “*mursel hadisin hüccet olduğu ispat edildikten sonra çağdaşlarımızın mursel rivayetleriyle daha öncekilerin mursel rivayetleri arasında bir fark yoktur*” demektedir.²⁵⁵ Ona göre sika birinin irsalde bulunması, irsalde bulunduğu kimse için ta‘dîl anlamı taşımaktadır. Ayrıca hadisi aktaran kimsenin adâleti tespit edildikten sonra ilk asırdan bir kimse olup olmadığına bakılmaksızın rivayet kabul edilmektedir. Bu nedenle adâleti tespit edilen kimsenin hangi asırda yaşadığına bakılmaksızın mursel

²⁵¹ Ebû Ya‘lâ, **Udde**, c. 3, s. 909.

²⁵² İbn Teymiyye, **Musevvede**, s. 241.

²⁵³ Ebû Ya‘lâ, **Udde**, c. 3, s. 906; Kelvezânî, **Temhîd**, c. 3, s. 130.

²⁵⁴ Ebû Ya‘lâ, **Udde**, c. 3, s. 910-917.

²⁵⁵ Ebû Ya‘lâ, **Udde**, c. 3, s. 917.

rivayetleri de aynı şekilde kabul edilmelidir.²⁵⁶ Ayrıca Kelvezânî (510/1116) de, “ لا فرق ” (murseller hususunda asırlar arasında bir fark yoktur) diyerek, murselin kabulü hususunda, ilk üç asırda yaşayanlarla daha sonraki asırlarda yaşayanlar arasında bir fark gözetilmediğini dile getirmiştir. Nasıl ki musnedin kabulünde ravi âdil ise ve asır farkı gözetilmeksizin rivayet kabul ediliyorsa aynı şekilde mursal hadiste de ravi âdil olduktan sonra kabul hususunda bir fark gözetilmemelidir.²⁵⁷

Hanbelî âlimlerinden İbn Akîl de mursal hadisin hüccet olduğunu söyleyip onunla amel edilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Mursal hadisin kabulü hususunda o da, önceki ve sonraki asırların mursal rivayetleri arasında bir fark gözetmemektedir.²⁵⁸ Ancak önceki asırların mursellerinin daha sonraki asırların mursal rivayetlerine öncelenebileceğini veya tercih sebebi olabileceğini de belirtir.²⁵⁹ Hanbelî usûlcülerinden İbn Kudâme (620/1223), mursal rivayetlerin kabul edildiğini belirtmiştir.²⁶⁰ Zira âdil bir ravinin, irsalde bulunduğu kişinin güvenilir olduğuna emin olmadan, hadisi Hz. Peygamber’e nispet etmesi düşünülemez.²⁶¹ Aksi halde Hz. Peygamber’e yalan nispet etme tehlikesiyle karşı karşıya kalacaktır.²⁶² İbn Kayyım el-Cevziyye (751/1350), mursal ve zayıf hadisle, ancak kendilerine muhalif bir nas, sahabe sözü veya aksine bir icmânın olmadığı durumlarda

²⁵⁶ Ebû Ya‘lâ, **Udde**, c. 3, s. 919

²⁵⁷ Kelvezânî, **Temhîd**, c. 3, s. 143-144.

²⁵⁸ İbn Akîl, **Vâdih**, c. 4, s. 431.

²⁵⁹ İbn Akîl, **Vâdih**, c. 4, s. 433.

²⁶⁰ Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâîlî el-Makdisî, **Ravzatu’n-Nâzir ve Cunnetu’l-Munâzir fî Usûli’l-Fıkh alâ Mezhebi’l-İmâm Ahmed**, Muessesetu’r-Reyyân, Beyrut 2002, c. 1, s. 365.

²⁶¹ Kelvezânî, **Temhîd**, c. 3, s. 131-132.

²⁶² İbn Kudâme, **Ravzatu’n-Nâzir**, c. 1, s. 367; Ebû Ya‘lâ, **Udde**, c. 3, s. 911.

amel edilip kıyasa önceleneceğini nakletmiştir.²⁶³ Diğer bir Hanbelî fakihi olan İbn Muflih (763/1362), Ahmed b. Hanbel'in, mursel hadisi hüccet olarak kabul ettiğini aktarmıştır. Ardından Ahmed b. Hanbel'den aktarılan en sahih görüşün, murselin kabulü yönünde olduğunu ve Ahmed b. Hanbel'in ashabının da bu görüşü benimsediğini belirtmiştir.²⁶⁴ Hanbelî fakihlerinden Merdâvî de (885/1480), mursel hadisin her üç mezhep imamı (Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî) ve kendilerine tabi olan fakihlerce hüccet olarak alındığını dile getirmiştir.²⁶⁵

Sonuç olarak, Ahmed b. Hanbel'den gelen farklı rivayetler olmasına rağmen onun, belirli kriterleri taşıyan mursel rivayetleri kabul ettiği söylenebilir. Ayrıca mursel hakkında ilk eleştirilerin İmam Şâfiî'den geldiği, daha sonra Ahmed b. Hanbel ve diğer âlimlerin de ona tabi olduğu Ebû Dâvûd tarafından dile getirilmişti.²⁶⁶ Ebû Dâvûd'un sözlerinden, her ne kadar İmam Şâfiî'den itibaren mursel hadise farklı yaklaşımların ortaya çıktığı anlaşılrsa da mursel hadisi mutlak manada kabul etmedikleri anlaşılmamalıdır. Nitekim aşağıda getireceğimiz delillerde Ahmed b. Hanbel'in mursel hadisi hüccet olarak kabul ettiği görülecektir. Zira Ahmed b. Hanbel'in, muarızı olmayan mursel hadisi kabul ettiği kaynaklarda aktarılmıştır.²⁶⁷ Ayrıca bazı mursel rivayetlerle ilgili yapmış olduğu değerlendirmeler de bunu destekler mahiyettedir. Konuyla ilgili kendisinden aktarılan şu rivayetler örnek olarak verilebilir:

²⁶³ İbn Kayyim el-Cevziyye, **İ'lâmu'l-Muvakkîn**, c. 2, s. 55.

²⁶⁴ Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Muflih b. Muhammed el-Makdisî er-Râmînî, **Usûlu'l-Fıkh**, Thk. Fehd b. Muhammed es-Sedhân, Mektebetu'l-Abîkân, Riyad 1999, 1. Baskı, c. 2, s. 635; Merdâvî, **Tahbîr**, c. 5, s. 2140.

²⁶⁵ Ebu'l-Hasen Alâuddîn Alî b. Suleymân b. Ahmed el-Merdâvî, **Tahrîru'l-Menkûl ve Tehzîbu İlmi'l-Usûl**, Thk. Abdullah Haşim, Hişam el-Arabî, Vizâretul Evkâf ve Şuûnil İslamiyye, Katar 2013, s. 190.

²⁶⁶ Ebû Dâvûd, **Risâle**, s. 25.

²⁶⁷ Abdulkadir Bedrân, **Medhal**, s. 33,85.

“Saîd b. el-Museyyeb’in bütün mursel rivayetleri sahihtir. Onun mursellerinden daha sahih olanını görmedik. Hasan ve Atâ b. Ebî Rebâh’in mursel rivayetlerine gelince onlar son derece zayıftır. Zira o ikisi -zayıf sika ayırımı yapmadan- herkesten rivayette bulunur.”²⁶⁸

Başka bir rivayette ise kendisine: “Mucâhid’in mursel rivayetlerini mi yoksa Atâ’nın mursel rivayetlerini mi beğenirsin?” diye sorulmuş ve Ahmed b. Hanbel: “Mucâhid’in mursel rivayetlerini beğenirim. Zira Mucâhid kendisinden daha düşük seviyede bulunan kimseden rivayette bulunmazdı. Atâ ise kendisinden daha düşük seviyede bulunan kimselerden de rivayette bulunurdu.” cevabını vermiştir.²⁶⁹

Bir diğer rivayette ise kendisine: “İsmâil b. Ebî Halid’in murselleri mi yoksa Amr b. Dînâr’ın murselleri mi daha sevimlidir” diye sorulmuştur. Ahmed b. Hanbel cevaben: “İsmâil b. Ebî Halid kimden rivayette bulunduğu dikkat etmez. Eş’as b. Sevvâr’dan da Mucalid’den de rivayette bulunur.”²⁷⁰ Amr b. Dînâr ise yalnızca sika kimselerden rivayette bulunur. Bu nedenle Amr’ın mursel rivayetlerini daha çok beğenirim.” demiştir.²⁷¹

Ayrıca Muhennâ’nın kendisine sorduğu “A ‘meş’in mursel rivayetlerinden neden hoşlanmazsın?” sorusuna “Zira o, kimden hadis aldığına dikkat etmez” diyerek cevap vermiştir. Ahmed b. Hanbel’in, “Yahyâ b. Ebî Kesîr’in mursel rivayetlerini

²⁶⁸ Ebû Ya‘lâ, **Udde**, c. 3, s. 907; İbn Teymiyye, **Musevvede**, s. 243.

²⁶⁹ İbn Akîl, **Vâdih**, c. 4 s. 431.

²⁷⁰ Söz konusu şahısların zayıf olduğu belirtilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî el-Horasânî en-Nesâî, **ed-Duafâ’ ve’l-Metrûkûn**, Tkh. Mahmûd İbrâhim Zâyed, Dâru’l-Vaî, Halep 1976, 1. Baskı, s. 20; Mizzî, **Tehzîbu’l-Kemâl**, c. 3, s. 264-269.

²⁷¹ İbn Akîl, **Vâdih**, c. 4 s. 436-437.

*beğenmiyorum. Zira o, zayıf kimselerden rivayette bulunur” dediği de kaynaklarda aktarılmıştır.*²⁷²

Verilen örneklerden hareketle Ahmed b. Hanbel’in, mursel rivayetleri kabul ettiği ve aralarında bir tercihte bulunduğu anlaşılmaktadır. Ahmed b. Hanbel’in yalnızca sika kimselerden rivayette bulunanların mursel rivayetlerine ayrı bir değer verdiği de görülmektedir. Ayrıca o, zayıf kimselerden veya her önüne gelenden rivayette bulunanların mursel rivayetlerine ise ihtiyatlı yaklaşmıştır. Bir konuda kitab ve sünnetten bir dayanak bulamazsa; sahabe fetvasına başvurmuş, sahabe fetvasının olmadığı durumlarda ise muarızı olmamak kaydıyla mursel hadislerle ihticac etmiştir. Bununla beraber mursel rivayetlerle ihticac ederken irsalde bulunan ravinin sika ve güvenilir olmasına da özen göstermiştir. Hatta kendisinin, mursel rivayetler hususunda; bir beldenin sakini olan yani mukim olan ravinin mursellerini mukim olmayanın mursel rivayetlerine tercih ettiği de zikredilmektedir.²⁷³ Dolayısıyla irsalde bulunan ravinin hali yani cerh ve ta’dil durumunun mursel rivayetlerde göz önüne alındığı ortaya çıkmaktadır.

İbn Receb el-Hanbelî (795/1393), fakihlerin büyük çoğunluğunun mursel hadisi delil olarak kabul ettiğini dile getirdikten sonra Hanbelî ashabının sahih bulduğu görüşe göre Ahmed b. Hanbel’in de mursel hadisi delil olarak kabul ettiğini belirtmiştir.²⁷⁴ Hanbelî fakihlerin mursel hadis yaklaşımlarıyla ilgili yukarıda aktarmış olduğumuz bilgilerden hareketle, büyük bir çoğunluğunun mursel rivayetleri hüccet olarak kabul ettikleri anlaşılmaktadır.

²⁷² İbn Akîl, **Vâdih**, c. 4 s. 437.

²⁷³ İbn Akîl, **Vâdih**, c. 4 s. 437.

²⁷⁴ Ebu’l-Ferec Zeynuddîn Abdurrahman b. Ahmed b. Receb b. el-Huseyn es-Selamî el-Bağdâdî ed-Dımaşkî, **Şerhu İleli’t-Tirmizî**, Thk. Hemmâm Abdurrahîm Saîd, Mektebetu’l-Menâr, Ürdün 1987, c. 1, s. 187.

1.4.3. Şia'nın Yaklaşımı

Şia'nın mursel hadisi hüccet olarak kullanıp kullanmadığına geçmeden önce yapmış oldukları mursel tanımına değinmek yerinde olacaktır. Şiî kaynaklar incelendiğinde mursel için biri genel diğeri özel olmak üzere iki tanımlama yapıldığı görülmektedir.

Genel anlamda mursel hadis şu şekilde tarif edilmiştir:

"وهو ما رواه عن المعصوم من لم يدركه."

*"Masum'a ulaşmayan kimsenin ondan rivayette bulunmasıdır."*²⁷⁵

Burada Masum'a ulaşmaktan kasıt; ravinin, rivayet etmiş olduğu hadisi ondan telakki etmiş olmak anlamındadır. Dolayısıyla bizzat Masum'dan işitmediği halde ondan hadis rivayet edenlerin rivayetleri mursel kabul edilmiştir. Bu nedenle Hz. Peygamber'e ulaşip onunla bir araya gelen sahabenin bizzat Hz. Peygamber'den işitmediği hadisleri ona nispet ederek rivayet etmeleri de bu kapsamda değerlendirilmiş ve mursel kabul edilmiştir. Murseli bu şekilde tanımlayanlar, hadisi mursel olarak rivayet eden ravinin tabiîn büyüklerinden veya küçüklerinden olmasını hatta tabiîn tabakasından olması gerektiğini bile şart koşmamaktadırlar. Ayrıca senedden düşürülen ravinin bir veya birden çok olması da durumu değiştirmemekte, hadis mursel olarak isimlendirilmektedir. Ravinin bir aracı vasıtasıyla Masum'dan aktardığı hadisi direkt ona nispet etmesi veya aradaki vasıtayı unuttuğu için zikretmemesi yahut aradaki vasıtayı bilerek terk etmesi ya

²⁷⁵ Şehîdu's-Sânî Zeynuddîn b. Alî b. Ahmed el-Âmilî, **er-Riâye fi İlmi'd-Dirâye**, Thk. Abdülhuseyn Muhammed Ali el-Bekkâl, Mektebetu Ayetullah el-Mer'âşî en-Necefî, İran/Kum 2012, 3. Baskı, s. 136.

da mubhem bırakması halinde de hadis yine mursel olarak isimlendirilmektedir. Şia ashâbı nezdinde bilinen mursel tanımı da budur.²⁷⁶

Mursel terimi için yapılan özel tanımlama ise tabînin, Hz. Peygamber’le kendi arasında yer alan vasıtayı zikretmeksizin hadisi Hz. Peygamber’e nispet etmesi şeklindedir.²⁷⁷ Dar anlamda yapılan bu tanımlama ehl-i sünnet âlimlerince de mursel hadis için kullanılan bir tanımlamadır. Fakat daha önce de belirttiğimiz gibi Şia nezdinde maruf olan tanım, genel anlamıyla yapılan tanımlamadır.²⁷⁸ Nitekim bu tanım, dar anlamda yapılan tanımlamayı da kapsamaktadır.

Şia’da mursel hadisin hüccet olarak kullanılıp kullanılamayacağı hususunda farklı görüşlerin öne sürüldüğü görülmektedir. Bu görüşleri şu şekilde sıralamak mümkündür.

²⁷⁶ Şehîdu’s-Sânî Zeynuddîn b. Alî b. Ahmed el-Âmilî, **ed-Dirâye fi İlmi Mustalahi’l-Hadîs**, Matbaatu’n-Numan, Necef Ty., s. 49; Şehîdu’l-Evvel Muhammed b. Cemâlidîn Mekkî el-Cizzînî el-Âmilî, **Zikra’ş-Şî’a fi Ahkâmi’ş-Şerî’a**, Muessesetu Âli’l-Beyt li İhyâi’t-Turâs, Kum 1998, 1. Baskı, c. 1, s. 48; Muhyiddin el-Mûsevî el-Gurayfî, **Kavâidu’l-Hadis**, Dâru’l-Edva, Beyrût 1986, 2. Baskı, s. 72-73; Abdullah el-Mâmikânî, **Mikbâsu’l-Hidaye fi İlmi’d-Dirâye**, Thk. Muhammed Rıdâ el-Mâmikânî, Muessesetu Âli’l-Beyt li İhyâi’t-Turâs, Kum 1990, 1. Baskı, c. 1, s. 339; Hasan Yardak, **Şia’da Sahih Hadis**, (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Entistüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015) s. 60-61.

²⁷⁷ Şehîdu’s-Sânî Zeynuddîn b. Alî b. Ahmed el-Âmilî, **Şerhu’l-Bidâye fi İlmi’d-Dirâye**, Menşûrâtu Diyâi’l-Feyrûzâbâdî, Kum 1970, 1. Baskı, s. 50; Ca’fer es-Subhânî, **Usûlu’l-Hadis ve Ahkâmihi fi İlmi’d-Dirâye**, Dâru Cevâdi’l-Eimme, Beyrut 2012, 1. Baskı, s. 108; Mâmikânî, **Mikbâs**, c. 1, s. 341.

²⁷⁸ Şehîdu’s-Sânî, **ed-Dirâye**, s. 49; Şehîdu’l-Evvel, **Zikra’ş-Şî’a**, c. 1, s. 48; Gurayfî, **Kavâidu’l-Hadis**, s. 72-73; Mâmikânî, **Mikbâs**, c. 1, s. 339. Şia’da mursel hadis için ayrıca bkz. İbrahim Kutluay, **Şia’da Hadîs Usûlü**, Rağbet yayınları, İstanbul 2020, 1. Baskı, s. 244-248.

1. Mursel hadisin mutlak hüccet olduğunu kabul edenler: Bu görüş, Şîî fakihlerden Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Hâlid el-Berkî'ye (274/887)²⁷⁹ nispet edilmiş ve babası Ebû Abdillâh Muhammed b. Hâlid el-Berkî'nin de bu görüşte olduğu belirtilmiştir.²⁸⁰

2. Mursel hadisin mutlak olarak hüccet olmadığını söyleyenler. Bu görüş, Şîî âlimlerden Allame el-Hillî/İbnu'l-Mutahhar el-Hillî'ye (726/1325) aittir.²⁸¹ Ayrıca bu görüşte olanlara Ebû Ca'fer et-Tûsî (460/1067), Muhakkık el-Hillî (676/1277), Şehîd-i Evvel (786/1384) ve Şehîd-i Sâni (966/1559) de örnek olarak verilmiş ve daha sonra gelen fakihlerin de bu görüşte olduğu belirtilmiştir.²⁸²

3. Yalnızca sika kimselerden irsalde bulunduğu bilinen kişilerin murselleri hüccet olarak alınmalıdır. Bu görüş Allame el-Hillî/İbnu'l-Mutahhar el-Hillî'nin ikinci görüşü

²⁷⁹ Şîî fakihlerden olup aslen Kûfelidir. Şîa'nın biyografi âlimlerinden Ahmed b. Alî en-Necâşî (450/1058), onun haddi zatında sika bir kimse olduğunu fakat zayıf kimselerden de rivayette bulunup mursel hadislere itimad ettiğini belirtmiştir. Hayatıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Alî b. Ahmed b. Abbas en-Necâşî el-Esedî el-Kûfî, **Ricâlu'n-Necâşî (Fihrisu Esmâi Musannifi's-Şîa)**, Thk. Musa el-Beşîrî ez-Zencânî, Muessesetu'n-Neşri'l-İslâmî, Kum 1997, 6. Baskı, s. 76-77; Abdurrasul Abdulhasan el-Gaffar, **el-Kuleynî ve'l-Kâfî**, Muessesetu'n-Neşri'l-İslâmî, Kum 1995, 1. Baskı, s. 485-488.

²⁸⁰ Gurayfî, **Kavâidu'l-Hadis**, s. 73; Subhânî, **Usûlu'l-Hadis**, s. 108; Mâmikânî, **Mikbâs**, c. 1, s. 342; Mîr Dâmâd Muhammed Bâkır el-Huseynî el-Esterâbâdî, **er-Ravâşihu's-Semâviyye**, Thk. Gulamhuseyn Kayseriyyehâ-Nimetullah el-Celîlî, Dâru'l-Hadis, Kum 2001, 1 baskı, s. 254; Seyyid Muhammed Ali el-Hulû, **et-Temhîd fi İlmi'd-Dirâye**, Matbaatu'n-Nûr, Yy. 2012, s. 62; Bâbulî, **Resâil**, c. 1, s. 408.

²⁸¹ Cemâluddîn Ebi Mansûr el-Hasan b. Yûsuf İbnu'l-Mutahhar el-Hillî, **Tehzîbu'l-Vusûl ila İlmi'l-Usûl**, Thk. Seyyid Muhammed Hüseyin er-Ridavî el-Keşmîrî, Muessesetu'l-İmam Ali, Londra 2001, 1. Baskı, s. 240; Abdulhadi el-Fadlî, **Usûlu'l-Hadis**, Merkezu'l-Gadîr, Beyrut 2009, 2. Baskı, s. 227; Subhânî, **Usûlu'l-Hadis**, s. 108; Muhammed Ali, **Temhîd**, s. 60.

²⁸² Gurayfî, **Kavâidu'l-Hadis**, s. 73; Mâmikânî, **Mikbâs**, c. 1, s. 344.

olarak görülmekte ve Mîrzâ Ebî'l-Kâsım el Kummî'nin de (1231/1816)²⁸³ bu görüşte olduğu belirtilmektedir.²⁸⁴

4. Sahih-musned hadislerle muarız olmayan mursel hadisler hüccettir.²⁸⁵

5. Mursel hadisler hususunda tavakkuf etmek gerekir.²⁸⁶

Şia mezhebi, zikrettiğimiz söz konusu görüşler dışında bazı kimselerin rivayetlerinin tartışmasız kabul edilmesi gerektiğini düşünmektedir. Nitekim masum kabul edilen imamlardan birinin Hz. Peygamber'e nispet ederek rivayet etmiş olduğu hadisin mursel değil muttasıl olduğu kabul edilmiştir.²⁸⁷ Zira bir hadisin mursel kabul edilme nedeni senedinden düşürülen ravinin kim olduğunun bilinmemesine ve zayıf biri olma ihtimalinin bulunmasına binaendir. Masum imamların sözleri ise zaten hüccet olarak kabul edildiği için söz konusu ihtimal, onlar için geçerli görülmemiştir.²⁸⁸ Çünkü onların, Hz. Peygamber adına konuştukları ifade edilmiş; ilim ve fetva verdikleri hükümleri ondan aldıkları söylenmiştir. Bu nedenle de sened zikretmeseler bile onlardan

²⁸³ Mîrzâ Ebî'l-Kâsım el-Kummî, **el-Kavânînu'l-Muhkeme fi Usûlu'l-Mutkane**, Şrh. Rıdâ Huseyn Subhi, Dâru'l-Mahacceti'l-Beydâ, Beyrut 2010, 3. Baskı, c. 2, s. 536-537. İran'ın Kum kentinde dünya gelmiş önemli Şîî fakihlerden biridir. Hayatıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Ebû Muhammed el-Bâkır Muhsin b. Abdilkerîm b. Alî el-Emîn el-Huseynî el-Âmilî, **A'yânu's-Şîa**, Thk. Hasan el-Emîn, Dâru't-Ta'âruf lil Matbû'ât, Beyrut 1983, c. 2, s. 411-413.

²⁸⁴ Subhânî, **Usûlu'l-Hadis**, s. 108; Fadlî, **Usûlu'l-Hadis**, s. 228.

²⁸⁵ Gurayfî, **Kavâidu'l-Hadis**, s. 73.

²⁸⁶ Subhânî, **Usûlu'l-Hadis**, s. 108.

²⁸⁷ Huseyn b. Abdissamed b. Muhammed el-Âmilî el-Hârisî, **Vusûlu'l-Ahyâr ilâ Usûli'l-Ahbâr**, Thk. Cafer el-Mucâhidî-Ataullah er-Rasûlî, Dâru'l-Kutubi'l-Vataniyye, Bağdâd 2015, s. 155.

²⁸⁸ Ebû Muhammed Sadruddîn es-Seyyid Hasan es-Sadr, **Nihâyetu'd-Dirâye**, Thk. Mâcid el-Garbâvî, Matbaa İtimad, Yy. Ty., s. 192; İbrahim Kutluay, **İmâmiyye Şîası'na Göre Cerh ve Ta'dîl**, Rağbet Yayınları, İstanbul 2012, 2. Baskı, s. 84-85.

aktarılan mursel rivayetlerin vakıada musned oldukları aktarılmıştır.²⁸⁹ Dolayısıyla kendileriyle Hz. Peygamber arasında yer alan vasıtaların bilinip bilinmemesi, hadisin sıhhatine herhangi bir etki etmemektedir.

Rivayetleri sahih kabul edilen bir diğer zümre de icma ashabıdır. Sened zincirinin icma ashabından sonraki kısmı dikkate alınmamış bu nedenle de onlardan aktarılan musned, mursel, merfû ve maktû bütün rivayetlerin sahih kabul edildiği belirtilmiştir.²⁹⁰ Ayrıca konuyla ilgili ihtilaf bulunmakla beraber Şia'nın ana kaynakları arasında yer alan ve *Kutub-i Erbaa* olarak bilinen eserlerde yer alan bütün hadislerin sahih olduğu dile getirilmiştir.²⁹¹

Herhangi bir kriter göz önünde bulundurulmadan sırf bazı kişilerden aktarılmış olması yahut bazı eserlerde yer alıyor olması kanaatimizce bir hadisin sıhhati için bir kriter olamaz. Çünkü zayıf yahut hadis uyduran ravilerin senedde yer alıyor olmasına bile bakılmadan sırf bazı kişilerden aktarılmış olması ve bu tür rivayetlerin sahih hükmünde

²⁸⁹ Ali Hudayyir Haccî-Abduzzuhre Lefte, **el-Hadisu'l-Mursel Mefhûmuhi ve Esbâbuhu ve tatbikâtuhu**

Lede'l-İmâmiyye, Mecelletu Merkezi Dirasâti'l-Kûfe, Cilt: 1, Sayı: 6, (2007), s. 90. İmamların Allah ve Rasûlun'den ilim aldıkları, yanlışlarının veya yanlış bilgiye sahip olmalarının mümkün olmadığı da dile getirilmiştir. Zira Şia'ya göre imamlar yaptığı her işi Allah'ın emri doğrultusunda yapar. Onlara göre yeryüzünde daima masum birinin bulunması gerekmektedir. Hz. Peygamber'den sonra da bu görev imamlara tevdi edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb b. İshâk el-Kuleynî er-Râzî, **el-Kâfi**, Menşûrâtı'l-Fecr, Beyrut 2007, 1. Baskı, c. 1, s. 167-175. Şia'nın, bir hadis ravisi olarak masum imamlara bakışı için bkz. Hikmet Gültekin, **Şia'da Hadis ve Nehcü'l-Belâğa**, Nuhbe Yayınları, Ankara 2018, s. 53-60. Masum imam inancının rivayetler üzerindeki etkisi için bkz.

Yusuf Suiçmez, **Şia Hadis Tarihi: Hz. Muhammed'in Söz ile Fiillerinin Şii İmamlara Nispeti**, Endülüs Yayınları, İstanbul 2018, s. 73-141.

²⁹⁰ Gurayfî, **Kavâidu'l-Hadis**, s. 37.

²⁹¹ Fadlî, **Usûlu'l-Hadis**, s. 267.

kabul edilmesi, hadis ilmi açısından kabul edilemez bir durumdur. Zira bu durum hadis ilmi için ortaya konulan çaba ve gayretleri anlamsız kılmaktadır.

Sonuç olarak mursel hadislerle ilgili aktardığımız bilgilerden de anlaşılacağı gibi konuyla ilgili çeşitli tartışmalar bulunmakla beraber; zayıf kabul edilmesine rağmen mursel hadislerle, ravinin sika olması durumunda amel edilebileceği kanaati Şia mezhebinde ağır basmaktadır. Ayrıca kendileri mursel hükmünde görmüyor ve mursel olarak isimlendirmiyor olsa bile vakıada senedinde inkıta olan hadislerle amel ettikleri anlaşılmaktadır.

1.5. RAVİLERİN HADİS İRSAL SEBEPLERİ

Hadis rivayetinde asıl olan, ravinin, hadisi muttasıl bir şekilde rivayet etmesidir. Diğer bir ifadeyle hadisi işitmiş olduğu şeyhin adını zikretmesi ve seneddeki ravi zincirinde herhangi bir kopukluğa yer vermemesi gerekir. Fakat bazı ravilerin, hadis rivayetinde bulunurken rivayette bulundukları hocayı zikretmedikleri ve hadisi daha üstteki bir raviden aktardıkları görülmektedir. Mursel hadiste de durum bu şekildedir. İrsal konusunun daha iyi anlaşılabilmesi için ravilerin hadis irsal sebeplerine değinmek yerinde olacaktır. Ravileri hadisleri mursel olarak rivayet etmeye sevk eden nedenleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

1.5.1. Hadisin Birçok Kimse Tarafından Rivayet Edilmiş Olması

Hadis irsal sebepleri arasında zikredebileceğimiz sebeplerden birisi, hadisin çok sayıda ravi tarafından rivayet edilmiş olmasıdır. Hadisin birçok sika kimse tarafından rivayet edilmesi, sıhhatine olan kanaati iyice pekiştirdiğinden dolayı raviler, isnadı

zikretmeye gerek duymadan hadisi mursel olarak aktarmada bir beis görmemişlerdir.²⁹² Örneğin kaynaklarda A‘meş’in (148/765) İbrahim en-Nehaî’ye “*Abdullah b. Mes‘ûd’tan (32/653) rivayette bulunduğu zaman bana isnadını da aktar*” dediği nakledilmektedir. İbrahim en-Nehaî, bu istek üzerine şunları söyleme gereği duymuştur: “*Hadisi Abdullah b. Mes‘ûd’tan musned bir şekilde aktardığımda bu, o hadisi, ismini verdiğim şahıstan işittiğim anlamına gelmektedir. Fakat isnad zikretmeden doğrudan “Kâle Abdullah” diye irsalde bulunduğumda ise bu, o hadisi, birçok kimseden işittiğim anlamına gelmektedir.*”²⁹³ Görüldüğü üzere hadis Nehaî’ye birçok kimse tarafından nakledildiği için onun hadise duyduğu güven pekişmekte ve böylece o, hadisi mursel olarak doğrudan Abdullah b. Mes‘ûd’a nispet etmektedir.

Hasan-ı Basrî’nin, “*Bir rivayet Hz. Peygamber’in ashabından dört kişi tarafından rivayet edildiği vakit, artık onu mursel olarak aktarırdım*” dediği nakledilmektedir.²⁹⁴ Ayrıca kaynaklarda onun, “*حَدَّثَنِي فُلَانٌ*” diye isim vererek aktardığı hadisleri, ismini zikrettiği kişiden işittiğini, fakat “*قَالَ رَسُولُ اللَّهِ*” diyerek doğrudan Hz. Peygamber’e nispet ettiği hadisleri ise yetmiş veya daha fazla kişiden işittiğini belirttiği aktarılmaktadır.²⁹⁵ Dolayısıyla bir hadis çok sayıda kişi tarafından rivayet edildiğinde, artık hadisin sıhhatine

²⁹² Alâî, **Câmiu’t-Tahsîl**, s. 88; İbn Abdilberr, **Temhîd**, c. 1, s. 17; Ebu’l-Fadl Şihâbuddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed Ahmed b. Hacer el-Askalânî, **en-Nuket alâ Kitâbi’bni’s-Salâh**, Rabî’ b. Hadî Umeyr el-Medhalî, el-Camiatu’l-İslamiyye, Medine 1984, 1. Baskı, c. 2, s. 555.

²⁹³ Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre b. Musa b. Dahhâk et-Tirmizî, **el-Câmiu’l-Kebîr =Sunenu’t-Tirmizî**, Thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf, Dâru Garbi’l-İslâmî, Beyrut 1998, c. 6, s. 252; Serahsî, **Usûl**, c. 1, s. 361; Abdulazîz el-Buhârî, **Keşfu’l-Esrar**, c. 3, s. 7.

²⁹⁴ Serahsî, **Usûl**, c. 1, s. 361; Alâî, **Câmiu’t-Tahsîl**, s. 79.

²⁹⁵ Abdulazîz el-Buhârî, **Keşfu’l-Esrar**, c. 3, s. 7.

olan güven artmakta ve bu nedenle de sened zikretme gereği duyulmadan hadis direkt Hz. Peygamber'e nispet edilebilmekteydi.

Âmir eş-Şa'bî (104/722) ve Hasan-ı Basrî'den aktarılan şu rivayetler örnek olarak gösterilebilir: Şa'bî, Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: “*Kim sahibinin besleyemediğinden dolayı terkedip saldığı bir hayvanı bulur da onu alıp yaşama döndürürse onun olur.*” Şa'bî, bu hadisi doğrudan Hz. Peygamber'e nispet ederek rivayet etmiştir. Bu hadisi kimden duyduğı kendisine sorulunca: “*Birçok sahabeden işittim.*” diyerek cevap vermiştir.²⁹⁶ Aynı şekilde, Hz. Peygamber'den, hacamat yapan ve yaptırmanın orucunun bozulacağına dair rivayette bulunan Hasan-ı Basrî'ye bu rivayeti kimden duyduğı sorulunca “*عَنْ غَيْرِ وَاحِدٍ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ*” (Hz. Peygamber'in birçok sahabesinden) şeklinde benzer bir cevap verdiği kaynaklarda zikredilmiştir.²⁹⁷

1.5.2. Rivayette Bulunduğı Kimsenin İsmi Unutması

Hadis irsal sebeplerinden biri de ravinin kendisinden hadis işittiğı hocasının ismini unutmasıdır. İbn Abdilberr, hadis irsal sebeplerini zikrederken bu hususa da değinmiş ve hadisi rivayet eden ravinin, hadisi kimden işitmiş olduğunu unutmuş olabileceğine; fakat hadisin metnini ve kime nispet edildiğini bildiğı için hadisi mursal

²⁹⁶ Ebû Dâvûd Suleymân b. el-Eşas b. İshâk el-Ezdî es-Sicistânî, **Suneni Ebî Dâvûd**, Thk. Şuayb el-Arnaût, Muhammed Kâmil Karabelelî, Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, Dımeşk 2009, c. 5, s. 384 Ebu'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed b. Mehdî ed-Dârekutnî, **Sunenu'd-Dârekutnî**, Thk. Şuayb el-Arnaût vd., Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 2004, 1. Baskı, c. 4, s. 33; Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Alî b. Musa el-Husrevcirdî el-Horasânî el-Beyhakî, **es-Sunenu'l-Kubrâ**, Tkh. Muhammed Abdulkadir Atâ, Dâru'l-Kutubu'İlmiyye, Beyrut 2003, 3. Baskı, c. 6, s. 326.

²⁹⁷ Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, **es-Sunenu'l-Kubrâ**, Dâru't-Te'sîl, Kahire 2012, 1. Baskı, c. 5, s. 374.

olarak doğrudan ona nispet ettiğine dikkat çekmiştir.²⁹⁸ Yani burada şöyle bir husus söz konusudur. Ravi kimden hadis işittiğini unutmuştur. Fakat hadisin metnini ve kime nispet edildiğini iyi bilmektedir. Metnin kime nispet edildiğini iyi bildiği için de hadisi mursel olarak aktarmaktadır.²⁹⁹ Hadis hocalarının ve ravilerinin çokluğu göz önünde bulundurulduğunda bunun makul bir sebep olduğu anlaşılabacaktır. Hatîb Bağdâdî de bu hususa dikkat çekmiş ve ravinin, hocasının ismini unuttuğundan dolayı da hadisi irsal edebileceğini söylemiştir. Nitekim bazen, bir ravi daha önce ismini unuttuğu için mursel olarak rivayet ettiği bir hadisi kimden aldığını hatırlayıp musned olarak da rivayet edebilir.³⁰⁰ Abdulazîz el-Buhârî (730/1330) de irsalle ilgili bazı hususlara değinirken şöyle demektedir.

"يجوز أن يكون سمع الحديث مستندا ونسي من يروي عنه، وقد علم أنه سمعه مستندا متصلا فأرسله

اعتمادا عليه"

*“Ravinin, hadisi musned olarak işitmesi ve (sonrasında) kimden rivayette bulunduğunu unutması mümkündür. Ravi, hadisi musned muttasıl olarak işittiğini kesin olarak bildiğinden, buna duyduğu itimad nedeniyle de hadisi mursel olarak aktarır.”*³⁰¹

Görüldüğü üzere ravi, hadis aldığı şeyhi unuttuğu için irsalde bulunabilir.³⁰² Konuyla ilgili olarak Şu‘be ile Hammad arasında geçen şu olay zikredilebilir. “Şu‘be: *“Hammad’a soru sorardım. O da bana cevap verirdi. Ona, bu söyledikelerini*

²⁹⁸ İbn Abdilberr, **Temhîd**, c. 1, s. 17.

²⁹⁹ Alâî, **Câmiu’t-Tahsîl**, s. 87; Hacer el-Askalânî, **Nuket**, c. 2, s. 555.

³⁰⁰ Hatîb el-Bağdâdî, **Kifâye**, c. 2, s. 222.

³⁰¹ Abdulazîz el-Buhârî, **Keşfu’l-Esrar**, c. 3, s. 11.

³⁰² Hıssa bnt. Abdulazîz es-Sagîr, **el-Hadîsu’l-Mursel beyne’l-Kabûli ve’r-Red**, Dâru İbn Hazm, 1. Baskı, Beyrut 2000, c. 1, s. 368.

İbrahim'den mi rivayet ediyorsun? diye sorduğumda "Bilmiyorum sözümü kesme!(beni durdurma!) unutmuş olabilirim" derdi." Başka bir rivayette ise bu soru karşısında Hammad, aradan çok vakit geçtiğini ve hadis aldığı ismi unuttuğunu beyan etmiştir.³⁰³

Konuyla ilgili zikredebileceğimiz örneklerden biri de Ali b. Zeyd ile Hasan-ı Basrî arasında geçmektedir. Ali b. Zeyd, "Hasan'a bir hadis rivayet ettim. Daha sonra ona aktardığım hadisi rivayet ettiğini gördüm. Ona Ey Ebû Saîd bu hadisi size kim bildirdi" diye sordum. Hasan-ı Basrî "Bilmiyorum" dedi. Ben de: "Bu hadisi size ben aktardım" dedim."³⁰⁴ Görüldüğü üzere raviler hadisi işitmiş oldukları kimseyi unuttuklarından dolayı irsalde bulunabilmişlerdir. Ayrıca kaynaklarda ravilerin, adetleri gereği çoğunlukla ezberleyip hatırladıkları durumlarda hadisin isnadını zikrettikleri, hadisi almış oldukları hocayı unuttukları takdirde ise hadisi mursel olarak rivayet ettikleri aktarılmıştır.³⁰⁵

1.5.3. Ravinin Hadisi Müzakere Amaçlı Aktarması

Hadis irsal sebeplerinden biri de uyarı, öğüt, ders, fetva veya müzakere amaçlı hadis metninin aktarılıyor olmasıdır. Bu tür durumlarda amaç, hadis metninin anlaşılması veya söz konusu metinden fikhî hükmün istinbatı olduğu için sened zikredilmeden "kâle Rasûlullah" denilerek rivayette bulunulabiliyordu. Zira böyle durumlarda gaye, hadis rivayeti değil, soru soran veya metni anlamayan kişiye bilgi vermektir.

Haîb Bağdâdî, hadisin müzakere ve uyarı amacıyla mursel olarak rivayet edilebileceğini söylemiştir. Bunun bazen karşı tarafın dikkatini çekme ve hadisin kimden

³⁰³ Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ebî Hâtîm Muhammed b. İdrîs el-Hanzelî er-Râzî, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, Dairetu Mearifi'l-Osmaniyye, Haydarâbâd 1952, 1. Baskı, c. 1, s. 165.

³⁰⁴ İbn Sa'd, **Tabakâtu'l-Kubrâ**, c. 7, s. 122.

³⁰⁵ Ebû İshâk Cemâluddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf eş-Şîrâzî, **et-Tabsire fi Usûli'l-Fıkh**, Muhammed Hasan Heyto, Dâru'l-Fıkr, Dîmeşk 1983, s. 328.

işitildiğini karşı tarafa sorgulatma amacı güttüğü de söylenilmiştir. Nakledildiğine göre Ömer b. Abdulazîz (101/720), bir gün namazı geciktirmişti. Bunun üzerine Urve b. Zubeyr (94/713) ona gelerek, Ebû Mes'ûd'un Kufe'de Muğire b. Şu'be'nin (50/670) namazı geciktirmesinden dolayı Cebrâîl'in Hz. Peygamber'e imamlık yapıp namaz vakitlerini öğrettiğini beyan eden hadisi aktarmıştır. Bunun üzerine Ömer b. Abdulazîz, *"Ne rivayet ettiğine dikkat et! Namaz vakitlerini Hz. Peygamber'e Cebâril mi öğretti yani?"* diye sormuştur. Bu soru üzerine Urve, yukarıda ikaz etme amacıyla direkt Abdullah b. Mes'ûd'a nispet ettiği hadisi Beşir b. Ebî Mes'ûd'un, babası Ebû Mes'ûd'tan aktardığını açıklamıştır. Yani müzakere ve uyarı amacıyla mursel olarak rivayet ettiği hadisi, Ömer b. Abdulazîz'in sorusu üzerine isnad etme gereği duymuştur. Hatîb, fukahânın ders esnasında uyguladıkları yöntemlerden birisinin de, hadisi mursel olarak rivayet etmeleri olduğunu beyan etmiştir. Ayrıca o, fukahânın, gerek ihtisar amacıyla gerekse de talebenin hadisteki ahkâmı daha iyi anlamasına vesile olması gayesiyle yalnızca hadisin metnini aktardıklarını söylemiştir.³⁰⁶

İbn Abdilberr, müzakere esnasında sened zikretmenin insana zor geldiğini belirterek hadisin bu nedenle mursel rivayet edildiğini söylemektedir.³⁰⁷

İbn Hacer el-Askalânî de yukarıda zikretmiş olduğumuz hususlara dikkat çekmiş ve hadis irsal sebeplerinden bazılarını sıralarken şunları dile getirmiştir:

"ومنها: أن لا يقصد التحديث بأن يذكر الحديث على وجه المذاكرة أو على جهة الفتوى، فيذكر المتن،

لأنه المقصود في تلك الحالة دون السند"

³⁰⁶ Hatîb el-Bağdâdî, **Kifâye**, c. 2, s. 201-202.

³⁰⁷ İbn Abdilberr, **Temhîd**, c. 1, s. 17; Alâî, **Câmiu't-Tahsîl**, s. 88.

*“Hadis irsal sebeplerinden biri de hadisin rivayet amacıyla değil, müzakere veya fetva verme yönünden zikredilmesidir. Böyle bir durumda hadisin senedi değil, metni esas alındığından metin zikredilmektedir.”*³⁰⁸

Bu konuya örnek olarak, İbn Uyeyne’ye (198/814), Kâbe’yi tavaf etmeden önce adet gören kadının durumunu soran bedevi ile ilgili rivayet zikredilebilir. İbn Uyeyne, ona kadının Kâbe’yi tavaf etme dışında, diğer hacıların yaptığı herşeyi yapması gerektiğini söyler. Bunun üzerine o şahıs, böyle bir uygulamanın bir örneğinin daha önce bulunup bulunmadığını sorar. İbn Uyeyne de Hz. Âişe’nin Kâbe’yi tavaf etmeden önce adet gördüğünü bunun üzerine de Hz. Peygamber’in tavaf dışında hacıların yapacağı her işi yapmasını emrettiğini söyler. Bunu duyan şahıs, bu konuda Hz. Âişe’den bir rivayetin aktarılıp aktarılmadığını sorar. İbn Uyeyne, bu konuda Hz. Âişe’den aktarılan bir rivayetin olduğunu belirterek, hadisin kendisine Abdurrahman b. el-Kâsım’ın kendi babasından, babasının da Hz. Âişe’den rivayeti şeklinde ulaştığını söyler.³⁰⁹ Dolayısıyla İbn Uyeyne, fetva sormak için gelen bedeviye önce fetvayı vermiş ve hadisin sadece ilgili metnini nakletmiştir. Hz. Âişe’den aktarılan böyle bir hadisin olup olmadığı; yani hadisin isnadı sorulunca da hadisin kim tarafından kendisine rivayet edildiğini açıklamıştır.

Hatîb Bağdâdî, âlimlerin “kâle Rasûlullah” diye rivayet ettikleri hadislerin senedlerinin insanlar tarafından sorulduğunu dile getirmiştir. Ayrıca o, tabî ve tebe-i tabîînden bazı kimselerin sünneti araştırdıklarını ve bazı konularda herhangi bir rivayet metninin olup olmadığını tedkik ettiklerini; kendilerine hadis metni aktarıldığı vakit ise bu metnin muttasıl bir senedinin olup olmadığını sorguladıklarını aktarmıştır.³¹⁰ Dolayısıyla fetva yahut müzakere amacıyla hadislerin mursel olarak rivayet edildiği; bu

³⁰⁸ Hacer el-Askalânî, **Nuket**, c. 2, s. 555.

³⁰⁹ Hatîb el-Bağdâdî, **Kifâye**, c. 2, s. 213.

³¹⁰ Hatîb el-Bağdâdî, **Kifâye**, c. 2, s. 213.

minvalde aktarılan hadisın isnadı merak edilip sorulduğu takdirde ise hadisın isnadının zikredildiği görölmektedir.

1.5.4. Hadis İşittiği Şeyhinin Zayıf bir Kimse Olması

Hadis irsal sebeplerinden bir diğeri ise ravinin hadis rivayetinde bulunduğu hocasının cerh edilip zayıf biri olarak kabul edilmesidir. Böyle bir durumda ravi ya hadise olan rağbeti arttırma ya da seneddeki zaafi gizlemeye çalışmaktadır. Bu nedenle sika veya zayıf olduğuna bakılmaksızın her önüne gelen kimseden hadis rivayetinde bulunanların mursal rivayetleri kabul edilmemiş ve özellikle eleştirilmiştir. Zira böyle bir durumda ravinin, hadisi irsal etmesi şeyhinin zayıf olduğunun ortaya çıkmasını istemediğinden kaynaklanıyor olabilir. Örnek olarak Yahyâ b. Saîd el-Kattân'ın Sevrî ile ilgili dile getirdiği “Eğer -sahih- bir senedi olmuş olsaydı onu bağırarak dile getirirdi” sözü verilebilir.³¹¹ Zira kaynaklarda, ravinin, hadis işittiği kimsenin ismini zikretmeyip mübhem bırakması, hadis işittiği kimsenin güvenilir olmamasından kaynaklı olduğu söylenmiştir.³¹²

Alâî de söz konusu duruma dikkat çekmiş, zayıf ve sika ayrımı yapmaksızın her önüne gelen kimseden irsalde bulunanların mursal rivayet etme nedeninin hocalarının zayıflığı olabileceğine işaret etmiştir.³¹³ İbn Hacer el-Askalânî de bu duruma şu sözlerle dikkat çekmiştir:

"من كان يرسل عن كل أحد فربما كان الباعث له على الإرسال ضعف من حدته."

³¹¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Kifâye*, c. 2, s. 190; İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, c. 1, s. 187.

³¹² İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, c. 1, s. 187.

³¹³ Alâî, *Câmiu't-Tahsîl*, s. 88.

“*Herkesten irsalde bulunan kimseyi hadis irsaline sevk eden neden, hocasının zayıflığı olabilir.*”³¹⁴

Hatîb Bağdâdî, ravinin, hadis aldığı hocasının ismini söylemesi durumunda hadisinin artık yazılmayacağı endişesine kapılarak irsalde bulunabildiğine dikkat çekmiştir.³¹⁵ Buna göre hadis irsal sebebi olarak, ravinin, hocasının zayıf olması ve bundan dolayı da hadisinin artık yazılmama endişesinin bulunması zikredilebilir. Fakat bu durumun genel geçer bir durum olmadığı belirtmelidir. Zira bazen ravi, hocasının hadis ilmindeki yetkinliğine, hafızasının sağlamlığına ve adâletine duyduğu güvenden dolayı da hadisi irsal edebilir.

Sonuç olarak kendisinden hadis rivayet edilen şahsın zayıf olması durumunda ravilerin bu yola başvurduğu mümkün olabilmektedir. Bu nedenle de hadis âlimleri, adetleri gereği sadece sika kimselerden irsalde bulunanların mursal rivayetlerini, sika ve zayıf ayrımı yapmadan her önüne gelen kimseden irsalde bulunanların mursal rivayetlerine öncelemişlerdir.³¹⁶

1.5.5. Ravinin Hocasına Olan Güveni

Ravileri hadis irsaline sevk eden nedenlerden biri de hocalarına duydukları güvendir. Bazı raviler hadis aldıkları şeyhlerine duymuş oldukları güvenden dolayı hadisi mursal olarak rivayet etmede bir beis görmemişlerdir. Hocalarının âdil ve zabıt oluşu ile hadis ilmindeki şöhret ve yetkinliğine olan güven bu duruma sebep olmuştur. Örneğin Evzaî, hadis rivayetinde bulunduğu sırada kendisine “ *Peki Hassân b. Atıyye (130/748) hadisi kimden aktarmış?*” diye soran Halid b. Nizâr’a (222/837) “*Hassân gibi birine hadisi kimden aldığını mı soralım?*” diye cevap vermiştir. Bu da onun, hocası Hassân b.

³¹⁴ Hacer el-Askalânî, **Nuket**, c. 2, s. 556.

³¹⁵ Hatîb el-Bağdâdî, **Kifâye**, c. 2, s. 207

³¹⁶ Zerkeşî, **Nuket**, c. 1, s. 510-515.

Atıyye'nin sıdk ve emanetine, adâlet ve zabtına duymuş olduğu güvenin bir göstergesidir. Ayrıca kaynaklarda, Evzâî'nin hadis rivayet ettiği sırada kendisine, “*Bu hadisi kimden işittin?*” diye sorulduğunda; “*Ben bu hadisi senin için değil bizzat kendim için ve kendisine güvendiğim sika kimseden aldım*” diye cevap vermiştir. Onun bu sözü, kendisine hadisi rivayet eden kimsenin güvenilirliğine duyduğu itimadın açık bir göstergesidir.³¹⁷

Hadiste otorite olarak kabul edilen ve güvenilirliğiyle meşhur olan Katâde gibi şahıslara isnad sorulmadığı kaynaklarda aktarılmıştır.³¹⁸ Konuyla ilgili olarak Ma'mer (153/770): “*Biz genç iken Katâde'nin meclisine katılır aktarılan hadislerin senedini sorardık. Etrafındaki hocalar, “Sened sormayı bırakın Katâde'nin kendisi senedir” der ve bizi bundan vazgeçirirlerdi.*” demektedir.³¹⁹ Benzer bir rivayet de Şu'be (160/776) tarafından aktarılmaktadır. Şu'be, Katâde'nin hadis meclisinde bulunduğunu; bir şey aktardığı vakit ise senedini sorduğunu belirtmiştir. Katâde'nin etrafında bulunanların, “*Katâde'nin kendisi senedir*” demeleri üzerine de sustuğunu belirtmiştir. Fakat bu, onların senedleri unuttuğu veya bilmediği anlamına gelmemektedir. Zira Şu'be, daha sonraları Katâde'nin artık hadisleri kendisine senedleriyle beraber aktardığını dile getirmiştir.³²⁰

Bu konuya verebileceğimiz bir başka örnek de Hasan-ı Basrî'den aktarılmaktadır. “*kâle Rasûlullah*” şeklinde hadisi mursel olarak rivayet eden Hasan'a, “*Hadisi kimden aldığını da açıklasan ve musned olarak aktarsan*” diyen birine Hasan, şu cevabı vermiştir:

³¹⁷ İbn Adî, **Kâmil fi Duafâ**, c. 1, s. 137.

³¹⁸ Muhammed Acâc el-Hatîb, **es-Sunnetu Kable't-Tedvîn**, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1980, 3. Baskı, s. 225.

³¹⁹ İbn Sa'd, **Tabakâtu'l-Kubrâ**, c. 7, s. 172; Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Sufyân b. Cevvân el-Fârisî el-Fesevî, **el-Ma'rife ve't-Târîh**, Thk. Ekrem Ziya el-Ömerî, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1981, c. 2, s. 278.

³²⁰ İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, c. 1, s. 166.

“Be adam! Vallahi biz ne yalan söyleriz ne de bize yalan söylenirdi.”³²¹ Bu da hocalarına duymuş oldukları güvenin bir kanıtıdır.

Zeyd b. Eslem’e (136/754), “*Hadisi kimden işittin?*” diye sorulunca “*Biz, ne sefihlerle oturur ne de onlardan hadis alırdık*” diye cevap vermiştir.³²² Bu rivayetler göstermektedir ki; selef ulemâsı adâletine ve zabtına güvendikleri hocalara isnad sormakta ısrarcı davranmamaktaydı. Verilen örnekelerde görüldüğü gibi öğrenciler hocalarına duydukları güvenden dolayı kimi zaman isnad sormazlar ve hadisi mursal olarak aktarırlardı.³²³

1.5.6. Ravinin Tembelliği ve Üşengeçliği

İnsan olmaları hasebiyle ravilerin yorulmaları ve dolayısıyla gevşeklik ve tembellik göstermeleri son derece doğal karşılanmalıdır. Zira rivayet zincirlerinin çoğalması, bazen hadis rivayetinde bulunan ravilerde üşengeçliğe neden olabilmekteydi.

İmam Muslim, ravilerin içerisinde bulundukları hallere göre hadis nakillerinde farklı teamüller gösterebileceğine dikkatleri çekmektedir. Nitekim o, ravilerin bazen hadisi, işitmiş oldukları hocalarını zikretmeksizin mursal olarak aktardıklarını, dinç ve zinde oldukları zamanlarda ise hadisi işitmiş oldukları hocaların ismini zikrederek irsali terk ettiklerini dile getirmiştir. İmam Muslim, konuyla ilgili olarak bazı örnekler

³²¹ İbn Adî, **Kâmil fî Duafâ**, c. 1, s. 263-264.

³²² Ebû Zur’a Abdurrahman b. Amr b. Abdillâh ed-Dımaşkî, **Târîhu Ebî Zur’a ed-Dımaşkî**, Thk. Şukrullah Nimetullah el-Kucanî, Mecmau’l-Luğati’l-Arabiyye, Dımaşk ty., s. 441; Ebu’l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh ed-Dımaşkî eş-Şâfî, **Târîhu Medîneti Dımaşk**, Thk. Muhibbuddin Ebû Saîd Ömer b. Ğarame el-Amrevî, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1995, c. 19, s. 281; İbn Adî, **Kâmil fî Duafâ**, c. 1, s. 262; Mizzî, **Tehzîbu’l-Kemâl**, c. 10, s. 16; Zehebî, **Târîhu’l-İslâm**, c. 3, s. 656.

³²³ Muhammed Tâhir b. Aşûr, **Keşfu’l-Muğattâ mi’l-Meânî ve’l-Elfâzı’l-Vâkiati fi’l-Muvatta’**, Dâru’s-Selam, Kahire 2007, s. 36.

sıralamaktadır. Bunlardan biri Ebû Seleme'nin Hz. Âişe'den aktardığı ve Hz. Peygamber'in oruçluyken eşini öptüğünü beyan ettiği hadistir. Ebû Seleme, bu hadisi Hz. Âişe'den işitmemiştir. Bizzat o, hadisin, kendisine Ömer b. Abdulazîz'in Urve'den, onun da Hz. Âişe'den rivayeti şeklinde ulaştığını belirtmiştir. Muslim, örnekleri sıraladıktan sonra hadis âlimlerinin ara sıra, hadisleri irsal edip; hadisi işitmiş oldukları kişiyi zikretmediklerini, bazen de gayrete gelerek hadisi işittikleri gibi isnad ettiklerini dile getirmiştir.³²⁴

Sonuç olarak, bazı ravilerin zinde oldukları anlarda hadisi kimden işittiklerini belirterek musned olarak aktardıkları, üşengeçlik ve tembellik gösterdikleri anlarda ise hadisi irsal ettikleri söylenebilir.

1.5.7. Ravinin Şüpheye Düşmesi

Hadis irsal sebepleri arasında zikredilebilecek sebeplerden biri de ravinin, hadisi rivayet ederken sened hakkında şüphe etmesidir. Ezberinden rivayette bulunan ravinin, hadisin senedini iyi hatırlayamaması ya da kitabından rivayet eden kimselerin, rivayet ettikleri hadisin senedi hakkında emin olamamaları ya da bu konuda şüphe duymalarından ötürü bu durum ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle sened ile ilgili duyduğu şüphe onu, hadisi mursel olarak aktarmaya sevk etmektedir. Örneğin, Hişâm b. Urve'nin (146/763) Irak'tayken başkaları aracılığıyla babasından rivayet ettiği hadisleri, aradaki vasıtayı zikretmeden mursel olarak aktardığı zikredilmektedir.³²⁵ Ayrıca onun Irak'a gittikten sonra hadisi bazen mursel bazen de musned aktardığı belirtilmiştir. Ya'kûb b. Şeybe (262/875), onun bu durumunu şu şekilde açıklamıştır: “O, *emin olduğunda isnad eder, çekinceli olduğunda ise irsal ederdi.*”³²⁶

³²⁴ Muslim, **Sahih**, c. 1, s. 30-32.

³²⁵ Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ**, c. 6, s. 210.

³²⁶ İbn Receb, **Şerhu İleli't-Tirmizî**, c. 2, s. 769.

İbn Receb ise onun, hadisi bazen mursel bazen de musned olarak aktarmış olmasını Irak'tayken ihtiyaç duyması durumunda başvuracak kitaplarının yanında olmamasına bağlamıştır. Dolayısıyla isnadından şüphe duyduğu hadisleri kontrol etmesini sağlayacak kitaplarının yanında olmaması hasebiyle, emin olamadığı yani şüpheye düştüğü durumlarda hadisi, mursel olarak; senedinden emin olduğu zamanlarda ise hadisi, musned olarak aktarmıştır.³²⁷

Sonuç olarak, raviler, hadisi aktarırken yanlışlıkla bir başkasına isnad etmeme adına şüpheye düştükleri zaman hadisi mursel olarak nakletmişlerdir.

1.5.8. Hadis Aldığı Kişinin Yaşça Kendisinden Küçük Olması

Hadis rivayeti, genelde küçüklerin büyüklerden rivayeti şeklinde cereyan etmektedir. Fakat bazen büyüklerin küçüklerden hadis rivayet ettiği durumlar da bulunmaktadır. Sahabenin, tabîinden veya babanın, oğuldan rivayeti bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Dolayısıyla bazı raviler, kendilerinden yaşça daha küçük olan kimselerden hadis rivayetinde bulunabiliyorlardı. Hadis almış oldukları hocalarının yaşça kendilerinden küçük olması nedeniyle onun adını anmak istemeyen kimseler, hadisi, irsal etme yoluna başvurmuşlardır.

Bu konuya Ali b. el-Medîni'nin (234/848-49) Sufyan'dan aktardığı olay örnek olarak verilebilir. Sufyan, Mansûr b. el-Mu'temir'in (132/750) kendilerine isnad zikretmeden bir hadis aktardığını, cüretkâr davranan bazı öğrencilerin: "*Ey Ebû Attâb bu hadisi sana kim aktardı?*" diye sorduklarını, Mansûr'un ise cevaben: "*Bu hadisi bana, Haccâc b. Ertât (145/762) rivayet etti. Şimdi git bakalım*" dediğini aktarmaktadır. Ayrıca Süfyân, Mansûr'un, "*Ben sizin için Haccâc'tan daha hayırlıyım.*" dediğini de

³²⁷ İbn Receb, **Şerhu İleli't-Tirmizî**, c. 2, s. 769.

belirtmektedir.³²⁸ Onun bu durumu, yaşça kendi öğrencileri tabakasında yer aldığı için Haccâc b. Ertât'ın ismini zikretmediğine yorumlanmıştır.³²⁹

Bu konuya verebileceğimiz bir diğer örnek ise İbn Şihâb ez-Zuhrî ile ilgilidir. Onun, rivayette bulunduğu Süleyman b. Erkâm'ın ismini zikretmediği görülmektedir. İmam Şâfiî, Zuhrî'nin, Süleyman b. Erkâm'ı akıllı ve faziletli biri olarak gördüğü için kendisinden rivayette bulunduğunu belirtmiştir. Ayrıca İmam Şâfiî, Süleyman b. Erkâm'ın isminin Zuhrî tarafından verilmemesini ya Süleyman'ın yaşça Zuhrî'den daha küçük oluşuna ya da başka bir nedenden dolayı olabileceğine yormuştur.³³⁰

1.5.9. Hocanın Oluşan Yoğunluktan Dolayı Öğrencilerinden Bıkması

Meşhur olan hocalara öğrencilerin rağbeti artmış ve bu tür hocalardan hadis alma gayesiyle öğrenciler tarafından yolculuklar yapılmıştır. Hocadan hadis alma ve istifade etmek için sürekli hocayla beraber olmaya gayret eden öğrenciler, bazen hocaların asli ihtiyaçlarını gidermesini bile geciktirebiliyorlardı. Bu aşırı yoğunluktan dolayı hadis hocaları ne kendilerine ne de ailelerine yeteri kadar zaman ayırabiliyordu. Örneğin, Hasan-ı Basrî'nin bulunduğu bir mecliste günün yarısından fazlası geçmiş olmasına rağmen henüz bir şey yiyip içmediğini dile getiren oğlu, orada bulunanlardan onu biraz rahat bırakmalarını istemiştir.³³¹

³²⁸ İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, c. 3, s. 154-155.

³²⁹ Abdülkerim Ahmed el-Vureykât, "Ravilerin Hadisleri Mursel Rivayet Etme Sebepleri". Çev. Mehmet Turan, **Hadis Tartışmalarına Yeni Yaklaşımlar**, Ed. Enbiya Yıldırım, Ensar Neşriyat, İstanbul 2020, s. 24. (Ravilerin hadis irsal sebeplerini araştırırken söz konusu makaleden büyük ölçüde yararlandığımı belirtmek isterim.).

³³⁰ Şâfiî, **Risâle**, s. 469; İbn Asâkir, **Târîhu Dımaşk**, c. 22, s. 185; Alâî, **Câmiu't-Tahsîl**, s. 70.

³³¹ İbn Sa'd, **Tabakâtu'l-Kubrâ**, c. 7, s. 125.

Bir diğ er örnek ise İbn Uyeyne ile ilgilidir. O, hadis ehlinin kendisine aşırı yükledikleri bir günde evin damına çıkmıştır. Bunu gören kardeşi kendisine senden ayrılmalarnı ister misin? diye sormuş ve devamında: “حَدَّثَهُمْ بِغَيْرِ إِسْنَادٍ” diyerek ona isnadsız rivayette bulunmayı tavsiye etmiştir.³³² İbn Uyeyne’nin kardeşi tarafından söylenilen bu söz, hadis irsal sebepleri arasında hocanın öğrencilerinden bıkmadı halinde oluşan kalabalığı dağıtmak amacıyla böyle bir yola başvurmasının ihtimal dâhilinde olduğunu göstermektedir.

Hadis rivayetine ilginin arttığı ve bununla ilgili kurulan hadis meclislerinde binlerce hatta yüzbinlerce hadis talebesinin bulunduğu kaynaklarda nakledilmektedir.³³³ Bunun doğal bir sonucu olarak söz konusu meclislerde aşırı bir yoğunluk ve kalabalık olduğu aktarılmıştır.³³⁴ Dolayısıyla hadisi musned olarak değil de mursel olarak aktarmak, bu yoğunluktan bıkip usananlar için başvurulacak bir yöntem olarak görülebilir.

1.5.10. Hocanın Rızasının Olmaması

Hadis irsal sebeplerinden bir diğeri ise hocanın, kendisinden hadis rivayet edilmesine rıza göstermemesi veya kendisinden hadis rivayet edilmesini durdurmak gayesiyle yaptığı irsaldır.³³⁵ Böyle bir durumda hoca, hadisi aldığı şeyhin ismini zikretmeyerek kendisinden hadis rivayet edilmesinin önüne geçmeyi planlamaktadır. Ya

³³² Hatîb el-Bağdâdî, **Kifâye**, c. 2, s. 198.

³³³ Hatîb el-Bağdâdî, **el-Câmi**, c. 2, s. 56-57.

³³⁴ Ebû Sa’d Abdulkerîm b. Muhammed b. Mansûr es-Sem’ n , **Edebu’l-impl ’ ve’l- stiml ’**, Thk. Max Weisweiller, Dâru’l-Kutubi’l- lmiyye, Beyrut 1981, 1. Baskı, s. 16-18.

³³⁵ Eb  İşh k eş-şîrâzî, **Tabsire**, s. 328.

da hadisi senedsiz aktardığı için rivayetine karşı bir hoşnutsuzluk olacağı ve böylece kendisinden hadis rivayet edilmesinin önüne geçileceği düşünülmüş olabilir.

1.5.11. Siyer ve Meğaziye Dair Rivayetlerden Olması

Siyer ve Meğazi ile ilgili eserlere baktığımızda çok sayıda mursel rivayetle karşılaşırız. Bu, biraz da ravilerin ahkâm ve benzeri konularda isnada verdikleri ehemmiyeti bu alanda göstermediklerinden kaynaklanıyor olabilir. Ayrıca siyer ve meğazide olayların oluş sırasına göre aktarılma ihtiyacından dolayı da böyle bir yola başvurma gereği duyulmuş olabilir. Hatta birkaç hadisin bir araya getirilerek kronolojik olarak tek bir senedle aktarılması bile mümkündür. Bazen ise hadis, farklı tarikler bir araya getirilerek hiç sened zikredilmeden tek bir metin halinde oluş sırasına göre aktarılabilirdi. Bu duruma İmam Mâlik'in Hz. Peygamber'in vefat ettiği anlarla ilgili belağ sigasıyla senedsiz olarak aktardığı rivayet örnek olarak verilebilir. Söz konusu rivayette Hz. Peygamber'in Pazartesi vefat ettiği, Salı günü defnedildiği, insanların cenaze namazını tek tek kıldıkları, nereye gömüleceğinin tartışıldığı, vefat ettiği yere defnedildiği, üstündeki gömlekle yıkandığı... nakledilmektedir.³³⁶ İbn Abdilberr, söz konusu rivayetin belağ sigasıyla rivayet edildiğine dikkat çekmiş ve farklı metinlerin kronolojik olarak bir araya getirildiği sahih bir hadis olduğunu söylemiştir.³³⁷

Siyer ve meğazi ile ilgili rivayetlerde savaş ve olayların kuşaktan kuşağa aktarılması, halk arasında meşhur ve bilinir olması da bu tür rivayetlerin irsalinde etkili olduğu söylenebilir. Dolayısıyla bazı siyer ve meğazi yazarları, olayın şöhretine binaen, rivayeti aldıkları şahısları zikretme gereği duymamışlardır. Zehebî, içerisinde çok sayıda mursel rivayet bulunan Musa b. Ukbe'nin (141/758) *Kitâbu'l-Meğâzî* isimli eserinde yer alan rivayetlerle ilgili, “*Çoğunluğu sahih ve sağlam mursellerdir.*” şeklinde bir

³³⁶ Mâlik, **Muvatta**, c. 1, s. 253.

³³⁷ İbn Abdilberr, **Temhîd**, c. 24, s. 394.

değerlendirme yapmıştır.³³⁸ Ayrıca Yahyâ b. Maîn de kitap ile ilgili şu değerlendirmeyi yapmıştır: “*Musa b. Ukbe’nin Zuhri’den aktarmış olduğu bu kitap meğazî türünden eserlerin en sahihidir.*”³³⁹

Sonuç olarak siyer ve meğazi türünden rivayetler aktarılırken, kronolojiye uyma ve sair nedenlerden dolayı hadislerin mursel olarak aktarılmasında bir beis görülmediği söylenebilir. Siyer ve meğazi türünden rivayetlerde irsal sebebi hadisleri oluş sırasına göre düzenlemek ve bir bütünlük içinde aktarma gereğinden kaynaklanıyor olabilir. Ayrıca dini bir hükmün aktarılması söz konusu olmadığı için meğazi türü rivayetlerde hadislerin isnadında gevşeklik gösterildiği de ehline malumdur.

1.5.12. Senedin Tezyin Vazifesi Gördüğü Durumlar

Hadislerin aktarımında senedin muttasıl olması gerektiği bilinmektedir. Bu nedenle senedi muttasıl olmayan rivayetler zayıf kabul edilmiş ve bu tür rivayetlerin hüküm istinbatında kullanılması uygun görülmeyp eleştirilmiştir. Abdullah b. el-Mubârek’in “*Sened dindendir. Eğer sened olmasaydı isteyen istediğini söylerdi.*”³⁴⁰ sözü de bu duruma dikkat çekmek için söylenmiştir.

Senedin gerekli görülmediği ve rivayet için bir tezyin/süsleme vazifesi gördüğü bazı durumlar da bulunmaktadır. Örneğin Hatîb Bağdâdî, salih kimselerden aktarılan mesajlar, zahit ve abidlerin menkıbeleri, hatiplerin vaazları ile edebiyatçıların vecizelerine dair yapılan aktarımlarda senedin gerekli değil süsleyici bir unsur olarak

³³⁸ Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ*, c. 6, s. 267.

³³⁹ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, c. 60, s. 465; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, c. 29, s. 120; Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ*, c. 6, s. 117; Vureykât, *Ravilerin Hadisleri Mürsel Rivayet Etme Sebepleri*, s. 32.

³⁴⁰ Ebu’l-Hasan Ahmed b. Abdillâh b. Salih el-İclî, *Târîhu’s-Sikât*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1984, 1. Baskı, s. 7; Muslim, *Sahih*, c. 1, s. 15; Hâkim, *Ma’rifetu Ulûmi’l-Hadîs*, s. 6; Hatîb el-Bağdâdî, *Câmi*, c. 2, s. 213.

görüldüğünü belirtmiştir. Ayrıca Yûsuf b. Huseyn er-Râzî'nin “ *Hikmetli sözlerin senedi varlıklarıdır.*” sözü de bu duruma işaret etmektedir.³⁴¹

Abdullah b. el-Mubârek'e “*Kitaplarda vaaz ve öğütlere rastlamaktayız. Onları dikkate alalım mı?*” diye soranlara; bunda bir sakınca olmadığını, duvar üzerinde yazılı bir öğüt gördüklerinde bile ona bakıp gerekli ibreti almalarını söylemiştir. Fıkıhta da durumun böyle olup olmadığını soranlara ise “*o yalnızca semâ ile geçerli olur*” demiştir.³⁴² Bu da hikmetli söz ve vaazların yahut salih kimselerin menkıbelerinin aktarımında senedin şart olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla böyle durumlarda kişi, öğüdü kimden duyduğunu söylemeden işittiği haberi mursel olarak aktarabilir. Zira bu tür durumlarda amaç, sözün kim tarafından söylenildiği değil söylenilen mesajdan çıkarılacak ders ve ibrettir.

Zühd ve rikak, terğib ve terhib konularıyla ilgili aktarılan rivayetlerde de benzer bir durumun varlığından söz edilebilir. Zira bu tür konularda sened hususunda gevşek davranıldığı bilinmektedir. Muhammed b. Abdulhalik: “Yezîd b. Hârûn'un (206/821) yanında oturuyordum. Horasanlı biri aktarılan sözleri yazıyor fakat senedleri yazmıyordu. Ona şöyle dedim/denildi: “ Neden isnadları yazmıyorsun?” Adam: “Bunu ev için amaçladım çarşı pazar için değil” dedi.³⁴³ Adamın bu sözünden rivayeti kendisi ve ev halkı için aldığı anlaşılmaktadır. “Çarşı Pazar için değil” sözünden de söz konusu rivayetleri başkasına aktarmak için almadığını belirtmek için söylemiş olmalıdır. Bu rivayeti aktaran Hatîb Bağdâdî rivayetle ilgili şu değerlendirmeyi yapmıştır: “*Horasanlı adamın yazdığı şey eğer zühd-rikak, terğib-terhib, vaaz ve öğütlerle ilgiliyse yapmış*

³⁴¹ Hatîb el-Bağdâdî, **Câmi**, c. 2, s. 213.

³⁴² Hatîb el-Bağdâdî, **Câmi**, c. 2, s. 214.

³⁴³ Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm b. Alî İbnu'l-Mukrî el-İsfahânî, **el-Mu‘cem li İbni'l-Mukrî**, Thk. Ebû

Abdurrahman Adil b. Sa'd, Mektebetu'r-Ruşd, Riyad 1998, 1. Baskı, s. 89.

olduğu davranışta bir sakınca yoktur. Fakat eğer aktarılan haberler helal ve haramla ilişkisi bulunan ahkâm hadislerine dair ise senedleri yazmamakla/çıkmamakla hata etmiştir...”³⁴⁴ Fakat şunu belirtmeliyiz ki ister ahkâm ile ilgili rivayetlerde olsun isterse de başka konulara dair olsun fark etmez isnad yazımı her zaman için daha evladır.³⁴⁵

1.5.13. Politik Baskı

Hadis irsal sebepleri arasında zikredilen bir diğer husus ise politik baskı ve düşmanlıkların bulunmasıdır. Örneğin Selahattin Polat konuyla ilgili olarak şunları dile getirmektedir:

*“Bazen, isnaddaki bazı şahısların ismini zikretmek idarecilerin veya muhalif grupların nefretine yol açabiliyordu. Bu sebeple rivayet esnasında isnad kısmen veya tamamen kaldırılıyordu.”*³⁴⁶

Siyasi çekişmelerden ve politik baskılardan dolayı ravilerin, hadis işittikleri bazı şahısların ismini anmadığını ileri sürenler, genel olarak Hasan-ı Basrî’den aktarılan bir rivayeti delil olarak göstermektedirler. Rivayet edildiğine göre Yunus b. Ubeyde (139/756) şöyle demiştir: *“Hasan’a ‘Ey Ebû Saîd Hz. Peygamber’e ulaşmadığın halde neden kâle Rasûlullah diye rivayette bulunuyorsun?’ diye sordum. Bunun üzerine: ‘Yeğenim! Bana daha önce kimsenin sormadığı bir şey sordun. Eğer nezdimdiki değer olmasa bunu söylemezdim. Gördüğün gibi öyle bir dönemde yaşıyoruz ki -Haccâc dönemini kastederek- bu dönemde kâle Rasûlullah diye aktardığım her şeyi Ali b. Ebî Talib’den işittim. Fakat işte öyle bir devirdeyim ki Ali’nin ismini anamıyorum.’”*³⁴⁷

³⁴⁴ Hatîb el-Bağdâdî, **Câmi**, c. 2, s. 214.

³⁴⁵ Hatîb el-Bağdâdî, **Câmi**, c. 2, s. 214.

³⁴⁶ Polat, **Mürsel Hadis**, s. 80.

³⁴⁷ Mizzî, **Tehzîbu’l-Kemâl**, c. 6, s. 124; Suyûtî, **Tedribu’r-Râvî**, s. 167.

Zikredilen rivayette açıkça görüldüğü gibi Hasan-ı Basrî, Haccâc döneminde olduğu için Hz. Ali'nin adını anmadığından bahsetmiş ve bu nedenle de hadisi irsal ettiğini belirtmiştir. Fakat söz konusu rivayetle ilgili araştırma yapan günümüz hadis hocalarından Abdulkerim Ahmed el-Vureykât, hadisin hem sened hem de metin açısından sahih olmadığına dikkat çekmiştir. Sened açısından sahih olmamasını; hadisin senedinde yer alan ravilerden tam adı Muhammed b. Musa b. Nufey' olan el-Hareşî'nin hadis âlimleri tarafından zayıf bir şahıs olarak kabul edildiğine bağlamıştır. Rivayetin senedinde yer alan Sumâme b. Ubeyde ise yalancılıkla itham edilmiş ve kendisi için *Munkeru'l-Hadis* değerlendirilmesi yapılmıştır. Ayrıca hadisin senedinde yer alan Atiyye b. Muhârib ile ilgili kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmadığı dile getirilmiştir.³⁴⁸ Atiyye b. Muhârib ile ilgili bizim de yapmış olduğumuz inceleme sonucunda hakkında herhangi bir bilgi elde edemediğimizi belirtmeliyiz. Bundan dolayı olsa gerektir ki rivayeti zikreden İbn Receb şu değerlendirmeyi yapmıştır:

"وهذا إسناد ضعيف، ولم يثبت للحسن سماع من علي."

Görüldüğü üzere İbn Receb, hem rivayetin senedinin zayıf olduğuna hem de Hasan-ı Basrî'nin Hz. Ali'den hadis işitmediğine dikkat çekmektedir.³⁴⁹

Hadisin metin yönünden de problemlili olduğunu dile getiren Vureykât, metnin, iki açıdan sıkıntılı olduğunu belirtmiştir. Birincisi; Hasan-ı Basrî'nin, Haccâc'tan korktuğu için Hz. Ali'nin adını anmadığı iddiasıdır. Bu iddianın yanlış olduğu dile getirilmiş ve Hasan-ı Basrî'nin, dönemin en cesur âlimlerinden biri olduğu belirtilmiştir. Ayrıca kaynaklarda, onun, yöneticilere karşı aldığı tavırlardan bahsedilmiş, yöneticileri

³⁴⁸ Vureykât, *Ravilerin Hadisleri Mürsel Rivayet Etme Sebepleri*, s. 28.

³⁴⁹ İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, c. 1, s. 537. "*Senedi zayıftır. Hasan'ın Ali'den hadis işittiği tespit edilememiştir.*"

azarladığı, onların görüşlerine aykırı fetvalar verdiği, yeri geldiğinde ise tavsiye ve nasihatte bulunduğu aktarılmıştır. Dolayısıyla son derece cesur olan Hasan-ı Basrî'nin korkudan dolayı hadis irsal edeceğine ihtimal verilmemiştir.

Ahmed el-Vureykât'a göre metindeki diğer problem ise “Kâle Rasûlullah diye aktardığım her şeyi Ali b. Ebî Talib'den işittim.” sözüdür. Zira bu söz, Hasan-ı Basrî'nin Hz. Ali'den çok sayıda hadis işittiği anlamına gelmektedir. Hâlbuki onun Hz. Ali'den hadis işittiği hiçbir hadis âlimi tarafından tespit edilebilmiş değildir. Onun Hz. Ali'den hadis işitmediğine dair delilleri de aktaran Vureykât sonuç olarak şu değerlendirmeyi yapmıştır: *“Bu konudaki araştırma neticesinde Hasan-ı Basrî dışındaki kimselerin irsal sebepleri arasında politik nedenlerin olmadığını kesin olarak söyleyemem. Ancak ben bu sebebin varlığını teyid edecek ve bu hususta bana dayanak olacak herhangi bir metne vakıf olamadım.”*³⁵⁰

Sonuç olarak hadis irsal sebepleri arasında siyasi etki ve baskıların olabileceği ihtimal dâhilinde olmakla beraber bu konuyu ispat edecek kesin bir kanıtın bulunmadığını söyleyebiliriz.

1.6. İRSAL VE VASLIN TEÂRUZU

Bu başlık altında irsal ve vaslın teâruzu durumunda hangisinin tercih edileceğine ana hatlarıyla temas edilecektir.³⁵¹ Hadisler arasındaki teâruz, hadisi rivayet eden ravilerin sika olması durumunda ortaya çıkmaktadır. Sika olan bu ravilerden biri hadisi mursel olarak aktarırken diğeri mevsûl olarak aktarmaktadır. Böylece gerçekte hadisin mevsûl mu yoksa mursel mi olduğu sorusu akla gelmektedir. Sika olan ravilerin

³⁵⁰ Vureykât, **Ravilerin Hadisleri Mürsel Rivayet Etme Sebepleri**, s. 28-29.

³⁵¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Rahile Kızılkaya, **Çağdaş Hadis Tartışmaları ve Muvatta**, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2020, 1. Baskı, s. 217-229.

rivayetleri arasında böyle bir teâruz bulunması durumunda nasıl davranılması gerektiğiyle ilgili dört görüş ileri sürülmüştür:

1.6.1. İrsal ve Vaslın Teâruzu Durumunda Hükümün Vasla Göre Verileceği

Hâkim Nîsâbûrî, hadisi musned olarak aktaran ravilerin sika olmaları durumun vasla göre hüküm verileceğini belirtmiştir. Ayrıca o, fakihlerin de bu görüşte olduklarını beyan etmiştir.³⁵² Hatîb Bağdâdî de hadisi musned olarak rivayet eden ravinin âdil ve zâbıt olması durumunda rivayetin kabul edilmesi gerektiğini söylemiştir. Ayrıca Hatîb, sahih olan görüşün bu olduğunu ve kendisinin de bu görüşü benimsediğini belirtmiştir. Hadisi mursel olarak rivayet edenlerin nezdinde de aslında hadisin musned olabileceğine dikkat çeken Hatîb, ravinin hadis aldığı kişiyi unutmasından ötürü veya başka amaçlar göz önünde bulundurulduğundan dolayı rivayetin musned değil de mursel olarak aktarılmış olabileceğini söylemiştir.³⁵³ Dolayısıyla ona göre ravinin sika olması durumunda hadisin musned olduğu yönünde hüküm verilmelidir.

İbnu's-Salâh, Hatîb Bağdâdî'nin sahih kabul ettiği görüşün fıkıh ve usul-i fıkıh âlimlerinin de sahih kabul ettiği görüş olduğunu beyan etmiştir. Ayrıca İmam Buhârî'ye “*Velisiz nikâh olmaz*” hadisi sorulduğunda, onun, hadisi mursel olarak rivayet edenler Şu‘be ve Sufyân gibi son derece hıfz ve itkân sahibi kimseler olmasına rağmen hadisin vaslından yana hüküm verdiği nakledilmiştir. Zira Buhârî, söz konusu durumu sikanın ziyadesi olarak kabul etmiş ve “sikanın ziyadesi makbuldür.” diyerek hadisi vasledenlerden yana olmuştur.³⁵⁴

³⁵² Hâkim en-Nîsâbûrî, **Medhal**, s. 15.

³⁵³ Hatîb el-Bağdâdî, **Kifâye**, c. 2, s. 222.

³⁵⁴ İbnu's-Salâh, **Ulûmu'l-Hadîs**, s. 71-72.

İrâkî, sahih olanın bu görüş olduğunu belirttikten sonra bu görüşün Hatîb tarafından da tashih edildiğine dikkat çekmiştir.³⁵⁵ Ayrıca Bezzâr ve İbnu'l-Kattân gibi bazı hadisçilerin de bu görüşte olduğu dile getirilmiştir.³⁵⁶ Dolayısıyla sahih kabul edilen görüşe göre iki tarafın da sika olması halinde vaslın irsale tercih edilmesi gerektiği söylenmiş ve hadisin mevsûl olduğuna hükmedilmiştir.

İbn Hacer, Buhârî'nin, sırf sikanın ziyadesi makbul olduğundan dolayı vaslî irsale öncelemediğini; belki vaslın irsale tercih edilmesini gerektiren karinelerin bulunmasından ötürü vasla hükmettiğini söylemiştir. Bu durum sözü edilen, vaslın irsale tercih edilmesi kuralının genel geçer bir kural olmayıp hadisin tercih edilmesini gerektirecek karinelerin de gerektiğinde göz önünde bulundurulduğunu göstermektedir. Zira İbn Hacer'in de belirttiği gibi Buhârî'nin gerekli karineler bulunması durumunda irsale göre hüküm verdiği de vakidir.³⁵⁷

1.6.2. İrsal ve Vaslın Teâruzu Durumunda Hükümün İrsale Göre verileceği

Bu görüşte olanlar, teâruz durumunda mursel rivayetin tercih edilmesi gerektiğini öne sürmektedirler. Hatîb Bağdâdî, bu görüşün hadisçilerin çoğunluğu tarafından benimsendiğini söylemektedir.³⁵⁸ İbnu's-Salâh, sika kimselerden bazılarının mursel; bazılarının ise musned olarak aktardığı rivayetlerin hangi kısımdan sayılacağı ile ilgili hadis ehli arasında ihtilaf olduğunu dile getirdikten sonra hadis ehlinin çoğunlukla irsalden yana hüküm verdiklerinin nakledildiğini belirtmiştir.³⁵⁹ İbn Hacer el-Askalânî de irsal ve vaslın teâruzu durumunda hadisçilerin irsalî vasla öncelediklerini ifade

³⁵⁵ İrâkî, **Şerhu't-Tebşira**, c. 1, s. 227.

³⁵⁶ İbn Hacer el-Askalânî, **Nuket**, c. 2, s. 604.

³⁵⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz: İbn Hacer el-Askalânî, **Nuket**, c. 2, s. 607-609.

³⁵⁸ Hatîb el-Bağdâdî, **Kifâye**, c. 2, s. 222.

³⁵⁹ İbnu's-Salâh, **Ulûmu'l-Hadîs**, s. 71; Zerkeşî, **Nuket**, c. 2, s. 56-58.

etmektedir.³⁶⁰ Dolayısıyla bu görüşe göre teâruz durumunda hüküm, irsale göre verilmelidir. Fakat her ne kadar hadisçilerin büyük bir çoğunluğu tarafından irsal tercih ediliyor olsa da bunun genel geçer bir kural olmadığı unutulmamalıdır. Zira hadisçilerin bu konuda sabit bir kurala uyduğu söylenemez. Genellikle irsal ya da vaslın tercih edilmesine sebep olacak karinelerden hangisi daha güçlü ise hadisçilerin ona göre hüküm verdikleri görülmektedir.³⁶¹ Bu nedenle de Alâî, Abdurrahman b. Mehdî, Yahyâ b. Saîd el-Kattân (198/813), Ahmed b. Hanbel ve Buhârî gibi mütekaddim hadis ulemasının böyle durumlarda her hadisi ayrı ayrı değerlendirerek kuvvet durumuna göre tercihte bulunduklarını söylemiştir.³⁶²

1.6.3. Çoğunluğa Göre Hüküm Verilme Şekli

Bazı hadisçiler, hadisi mursel olarak rivayet edenlerin çoğunlukta olması halinde irsalın esas alınması gerektiğini belirtmiş, hadisi mevsûl olarak rivayet edenlerin çoğunlukta olduğu durumlar da ise vaslın esas alınacağını dile getirmişlerdir.³⁶³

³⁶⁰ İbn Hacer el-Askalânî, **Nuket**, c. 2, s. 604.

³⁶¹ Ebu'l-Feth Takıyyuddîn Muhammed b. Alî b. Vehb el-Kuşeyrî el-Mısırî (İbn Dakîku'l-îd), **Şerhu'l-İlmâm bi Ehâdîsi'l-Ahkâm**, Thk. Muhammed Hallûf el-Abdullah, Dâru'-Nevâdir, Suriye 2009, 2. Baskı, c. 1, s. 26-27; Zerkeşî, **Nuket**, c. 1, s. 105; İbn Hacer el-Askalânî, **Nuket**, c. 2, s. 603-604.

³⁶² İbn Hacer el-Askalânî, **Nuket**, c. 2, s. 604.

³⁶³ Hatîb el-Bağdâdî, **Kifâye**, c. 2, s. 222.

1.6.4. Hafızanın Esas Alınma Durumu

Bu görüşü savunanlara göre irsalde bulunan ravinin hafızası, hadisi vasl eden ravinin hafızasından daha kuvvetli ise irsalden yana hüküm verilmelidir. Şayet vasl eden ravinin hıfzı daha kuvvetli ise o takdirde de vasl esas alınmalıdır.³⁶⁴

Sonuç olarak irsal ve vaslın teâruzu durumunda usul âlimlerinin büyük bir çoğunluğunca vasla göre hükmedileceği dile getirilmiştir. Fakat âlimler nezdinde bu konuda genel geçer bir kuralın olmadığı söylenebilir. Bu nedenle bazen hadisi rivayet eden ravilerin sayısına bazen de hıfz ve itkan bakımından ravilerin durumuna göre hareket edildiği görülmektedir. Ayrıca vaslın irsale ya da irsalın vasle tercih edilmesini gerektiren karinelere hangisinin daha güçlü olduğu göz önüne alınarak bu konuda hüküm verildiği de vakidir.

³⁶⁴ Hatîb el-Bağdâdî, **Kifâye**, c. 2, s. 222; İbnu's-Salâh, **Ulûmu'l-Hadîs**, s. 71; Irâkî, **Şerhu't-Tefsîr**, c. 1, s. 227-232; Şemsuddin İbn Ammâr el-Mâlikî, **Miftâhu's-Saîdiyye fî Şerhi Elfiyyeti'l-Hadîsiyye**, Thk. Şadî b. Muhammed b. Salim Âl Numan, Merkezu'n-Numan, Yemen 2011, s. 115-117; İbn Hacer el-Askalânî, **Nuket**, c. 2, s. 603; Ebu'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed es-Sehâvî, **el-Ğâye fî Şerhi'l-Hidâye fî İlmi'r-Rivâye**, Thk. Ebû Âiş Abdulmunim İbrahim, Mektebetu Evladi'ş-Şeyh li-Turâs, Yy. 2001, 1. Baskı, s. 177-178; Sehâvî, **Fethu'l-Muğîs**, c. 1, s. 214-219.

İKİNCİ BÖLÜM

SAHABE VE SAHABE MURSELİ

2.1. SAHABE

2.1.1. Sözlük Anlamı

صَحَابَة, “sahib” kelimesinin çoğulu olup sözlükte beraberlik, sohbet, yarenlik, dost edinmek ve arkadaş olmak gibi anlamlara gelen sohbet kökünden türetilmiştir.³⁶⁵

Râgıb el-İsfahânî, Kur'an-ı Kerim'de yer alan garip kelimeleri açıklamak için kaleme almış olduğu *Mufredât* isimli eserinde sahabe kelimesinin anlamına da değinmektedir. Söz konusu kelimenin geçtiği ilgili ayetlere değinen müellif, sahabe kelimesinin özellikle örfteki kullanımına dikkat çekmekte ve yalnızca uzun süre birlikte bulunan/mulazemet sahibi kimseler için bu kelimenin kullanıldığını belirtmektedir.³⁶⁶

Sahib ve ashab kelimelerinin geçtiği ilgili ayetlere³⁶⁷ baktığımızda söz konusu kelimenin uzun süre birbirleriyle arkadaşlık yapmış, bir arada bulunmuş veya birbirlerine yarenlik etmiş kimseler için kullanıldığını müşahade etmekteyiz. Sahabe kelimesinin terim anlamına geçmeden önce, kimlere sahabe denilmesi gerektiği hususunda değişik görüşlerin ileri sürüldüğünü belirtmeliyiz. Sahabe tanımıyla ilgili, usûlcüler ve hadisçiler

³⁶⁵ İbn Dureyd, **el-Cemhere**, c. 1, s. 280; Cevherî, **Sihâh**, s. 580; İbn Manzûr, **Lisânu'l-Arab**, c. 1, s. 519-521; Fîrûzâbâdî, **Kâmûsu'l-Muhît**, s. 104; Zebîdî, **Tâcu'l-Arûs**, c. 2, s. 140-142; Ahmed Muhtâr, **Mu'cemu'l-Luğa**, c. 2, s. 1268.

³⁶⁶ Râgıb el-İsfahânî, **Mufredât**, s. 278.

³⁶⁷ Söz konusu kelimenin ilgili ayetlerdeki anlamları için bkz: 9 Tevbe 40; 18 Kehf 9, 37; 2 Bakara 39, 82; 67 Mülk 10; 74 Müddessir 31; 68 Kalem 48; 34 Sebe' 46; 81 Tekvîr 22.

arasında birtakım farklılıklar mevcuttur. Bu farklılıkların önemine binaen her iki tanımı da vermekte yarar görüyoruz.³⁶⁸

2.1.2. Terim Anlamı

2.1.2.1. Hadisçilerin Tanımı

Vâkıdî (207/823), akil-baliğ olup günün herhangi bir anında Hz. Peygamber'i gören Müslüman kimselerin sahabe olarak kabul edildiğini nakletmekte ve bu hususun ilim ehli tarafından dile getirildiğini belirtmektedir.³⁶⁹ Fakat bu tanımda zikredilen bulûğ şartı kabul edilmemiştir. Nitekim Irâkî, tarifte zikredilen bulûğ kaydının şâz olduğunu belirtmiştir.³⁷⁰ Ayrıca kaynaklarda, sahih görüşe göre bulûğun şart olmadığı nakledilmiştir.³⁷¹ Zerkeşî de bulûğ kaydını zayıf bulduğunu söylemiştir.³⁷² Zira bu şartın kabulü halinde, küçük yaşlarda Hz. Peygamber'i görüp sahabe oldukları hususunda nerdeyse ihtilaf bulunmayan; başta Hz. Peygamber'in torunları Hz. Hasan (49/669) ve Hz. Huseyn (61/680) olmak üzere Abdullah b. ez-Zubeyr b. el-Avvâm (73/692) gibi yaşı küçük birçok sahabe tanım dışı kalacaktır.³⁷³

Ali b. el-Medîni'nin (234/848-49) Hz. Peygamber'le arkadaşlık yapan yahut günün bir anında bile olsa onu gören kimseleri sahabe olarak tanımladığı kaynaklarda

³⁶⁸ Sahabe kavramıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Bünyamin Erul, **Sahabenin Sünnet Anlayışı**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2017, 10. Baskı, s. 1-14.

³⁶⁹ Hatîb el-Bağdâdî, **Kifâye**, c. 1, s. 177; Sehâvî, **Fethu'l-Muğîs**, c. 4, s. 84-85; Irâkî, **Şerhu't-Tefsira**, c. 2, s. 126.

³⁷⁰ Irâkî, **Şerhu't-Tefsira**, c. 2, s. 126..

³⁷¹ Suyûtî, **Tedribu'r-Râvî**, s. 479.

³⁷² Zerkeşî, **Bahru'l-Muhît**, c. 6, s. 192.

³⁷³ Suyûtî, **Tedribu'r-Râvî**, s. 479.

aktarılmaktadır.³⁷⁴ İmam Buhârî de Hz. Peygamber'e refakat eden veya onu gören kimseleri sahabe olarak kabul etmiştir.³⁷⁵ Hatîb Bağdâdî'nin aktardığına göre İmam Buhârî konuyla ilgili olarak şöyle demiştir:

"مَنْ صَحِبَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَوْ رَأَاهُ مِنَ الْمُسْلِمِينَ فَهُوَ مِنْ أَصْحَابِهِ."

"Müslümanlardan Hz. Peygamber'i gören yahut onunla arkadaşlık yapan kimse onun ashabındandır."³⁷⁶ Hadisçilerin büyük bir çoğunluğu da bu görüştedir. Onlara göre Hz. Peygamber'le karşılaşan³⁷⁷ veya onu gören her Müslümana sahabe denir.³⁷⁸ Buhârî'nin hocalarından Ahmed b. Hanbel'in, Hz. Peygamber'in ashabından en üstün olanlarının Bedir Savaşı'na katılan kimseler olduğunu belirttiği aktarılmıştır. Devamında ise Hz. Peygamber'le bir sene, bir ay, bir gün ya da bir an olsun arkadaşlık yapanları yahut onu görenleri sahabeden saydığı ifade edilmiştir. Fakat Ahmed b. Hanbel'in hepsini aynı seviyede kabul etmediği; Hz. Peygamber'le bulundukları süreyi göz önünde bulundurarak bir derecelendirme yapmayı uygun gördüğü de belirtilmelidir.³⁷⁹

Hâkim Nîsâbü'rî, ilk Müslüman olanlar diye başlayarak sahabileri toplamda on iki tabakaya ayırmıştır. On ikinci tabakada Mekke'nin fethedildiği gün yahut Veda Haccı

³⁷⁴ Ebu'l-Fadl Şihâbuddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed Ahmed b. Hacer el-Askalânî, **Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî**, Thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1960, c. 7, s. 5.

³⁷⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, **el-Câmiu's-Sahîh**, Thk. Mustafa Dîb el-Buğâ, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1987, 3. Baskı, Fedâilu Ashâbi'n-Nebi 1, c. 3, s. 1333.

³⁷⁶ Hatîb el-Bağdâdî, **Kifâye**, c. 1, s. 179.

³⁷⁷ Burhânüddîn Ebû İshâk İbrâhîm b. Ömer b. İbrâhîm b. Halîl el-Ca'berî, **Rusûmu't-Tahdîs fî Ulûmi'l-Hadîs**, Thk. İbrâhîm b. Şerif el-Meylî, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2000, 1. Baskı, s. 142.

³⁷⁸ Ebû Muhammed Şerefuddîn Huseyn b. Abdillâh b. Muhammed et-Tîbî, **el-Hulâsa fî Usûli'l-Hadîs**, Thk. Ebû Âsım eş-Şevâmî el-Eserî, el-Mektebetu'l-İslamî, Kahire 2009, 1. Baskı, s. 149.

³⁷⁹ Hatîb el-Bağdâdî, **Kifâye**, c. 1, s. 178.

gibi zamanlarda Hz. Peygamber'i gören küçük çocukları saymıştır.³⁸⁰ Bu nedenle onun, uzun süre bir arada kalmamalarına rağmen sırf Hz. Peygamber'i gören kimseleri de sahabe olarak kabul ettiği söylenebilir.

Sahabe biyografisine dair kaleme almış olduğu *el-İstî'âb* adlı eserinde İbn Abdilberr, Müslüman olmak kaydıyla bir kez bile olsa Hz. Peygamber'le karşılaşan yahut onu bir kez olsun gören veya ondan bir söz bile olsa rivayet eden kimseleri sahabeden sayarak, kitabında onlara yer vermiştir.³⁸¹ İbnu's-Salâh, sahabe kimdir? sorusu karşısında ilim ehlinin ihtilafa düştüklerini belirttikten sonra hadisçilerce maruf olan tanımı şu şekilde zikretmiştir:

"كل مسلم رأى رسول الله - صلى الله عليه وسلم - فهو من الصحابة."³⁸²

Bu tanıma göre Hz. Peygamber'i gören her Müslüman sahabe sayılmaktadır.³⁸³ Alâî ise muhaddislerin büyük çoğunluğunca, Hz. Peygamber'i görmenin, sahabe sayılmak için yeterli görüldüğünü belirttikten sonra konu ile ilgili olarak Ebû Dâvûd'un (275/889) *Sunen*'inde aktarmış olduğu şu hadisi örnek olarak zikretmektedir:

"حَدَّثَنَا عَبَّاسُ بْنُ عَبْدِ الْعَظِيمِ، حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ بْنُ مَنْصُورٍ، حَدَّثَنَا هُرَيْمٌ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ الْمُنْتَشِرِ،

عَنْ قَيْسِ بْنِ مَسْلَمٍ عَنْ طَارِقِ بْنِ شِهَابٍ، عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ: "الْجُمُعَةُ حَقٌّ وَاجِبٌ عَلَى كُلِّ

³⁸⁰ Hâkim, *Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs*, s. 24.

³⁸¹ Ebû Ömer Cemâluddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilber en-Nemerî, *el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, Thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Dâru'l-cîl, Beyrut 1992, 1. Baskı, c. 1, s. 24.

³⁸² "Hz. Peygamber'i gören her Müslüman sahabeden sayılır." *Ulûmu'l-Hadîs*, s. 293.

³⁸³ Ebu'l-Muzaffer es-Sem'ânî (489/1096) de hadisçilerin, Hz. Peygamber'den bir hadis yahut bir sözcük rivayet eden kimseler için sahabe ismini kullandıklarını, hatta çerçeveyi geniş tutarak Hz. Peygamber'in konumundan dolayı onu görme şerefine nail olan herkesi sahabe olarak adlandırdıklarını aktarmıştır. Bilgi için bkz. İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadîs*, s. 293.

مسلم في جماعة إلا أربعة: عبد مملوك، أو امرأة، أو صبي، أو مريض" قال أبو داود: طارق بن شهاب قد رأى النبي

- صلى الله عليه وسلم -، ولم يسمع منه شيئاً.³⁸⁴

Görüldüğü gibi Ebû Dâvûd, Târik b. Şihâb'ın Hz. Peygamber'i gördüğünü fakat ondan hiçbir şey işitmediğini belirtmiştir. Alâî, Ebû Dâvûd'un, musned olduğu için bu hadisi *Sunen*'ine aldığını belirtmiştir. Alâî'ye göre şayet Hz. Peygamber'i görmek sahabe olmak için yeterli görülmeseydi Târik b. Şihâb tâbiî olmuş olurdu. Bu da hadisin musned değil mursal olmasını gerektirirdi.³⁸⁵ Ayrıca Sahabeyi ele alan eserlerde Târik b. Şihâb'a yer verilmesi³⁸⁶ kanaatimizce bu durumu destekler mahiyettedir.

İbn Kesîr'in (774/1373) naklettiğine göre selef ve halef âlimlerinin cumhuru, Müslüman olarak Hz. Peygamber'i gören kimseleri sahabe olarak kabul etmişlerdir. Buna göre sahabe tanımı hususunda âlimlerin büyük bir çoğunluğu Hz. Peygamber'le uzun bir süre bir arada bulunup arkadaşlık etmeyi veya ondan bir şey rivayet etmiş olmayı şart koşmamışlardır. İbn Kesîr, sahabe kapsamına girmek için rü'yetin yeterli olduğunu söyleyen âlimlere örnek olarak; Buhârî, Ebû Zur'a, İbn Abdilberr, İbn Mende (395/1005),

³⁸⁴ Ebû Dâvûd, **Sunen**, c. 2, s. 295. Târik b. Şihâb'tan aktarıldığına göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

"Şu dört kişi; köle, kadın, çocuk ve hasta hariç cemaatle cuma namazı kılmak her müslümana vacip bir haktır."

³⁸⁵ Ebû Saîd Salâhuddîn Halîl b. Keykeldî el-Alâî, **Tâhkiku Munîfu'r-Rutbe li men Sebate Iehu Şerîfu's-Suhbe**, Thk. Abdurrahim Muhammed Ahmed el-Kaşkarî, Dâru'l-Âsime, Riyad 1989 1. Baskı, s. 31.

³⁸⁶ Ebu'l-Kâsım Abdullah b. Muhammed b. Abdilazîz b. el-Merzubân el-Begavî, **Mu'cemu's-Sahâbe**, Thk. Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Ceknî, Mektebetu Dâri'l-Beyan, Kuveyt 2000, 1. Baskı, c. 3, s. 421; Ebu'l-Hasen İzzuddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed İbnu'l-Esîr eş-Şeybânî el-Cezerî, **Usdu'l-Gâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe**, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1989, c. 2, s. 452-453; Ebu'l-Fadl Şihâbuddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed Ahmed b. Hacer el-Askalânî, **el-İsâbe fi Temyîzi's-Sahâbe**, Adil Ahmed Abdulmevcud, Ali Muhammed Muavved, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1995, 1. Baskı, c. 3, s. 413.

Ebû Mûsâ el-Medînî (581/1185) ve meşhur *Usdu'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe* isimli eserin yazarı İbnu'l-Esîr'i (630/1233) zikretmektedir.³⁸⁷

Hadisçiler arasında genel kabul gören tanım ise İbn Hacer el-Askalânî'ye aittir. O, sahabeyi şu şekilde tanımlamıştır:

"مَنْ لَقِيَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ مُؤْمِنًا بِهِ وَمَاتَ عَلَى الْإِسْلَامِ وَلَوْ تَخَلَّلَتْ رِدَّةٌ."

*"Hz. Peygamber'e iman etmiş bir halde onunla karşılaşan ve araya riddet girmiş olsa bile iman üzere ölen kimselere sahabe denir."*³⁸⁸

Yer verilen tanımların büyük çoğunluğunda rü'yet şart koşulmuştu. İbn Hacer ise yaptığı tarifte rü'yet yerine Hz. Peygamber'le likayı şart koşturmuştu. İbn Ummu Mektûm (15/636) gibi âmâ olanların sahabe kapsamına dâhil olabilmesi için genellikle lika tabirinin tarifte olması gerektiği dile getirilmiştir. Böylelikle Hz. Peygamber'i bir engelden dolayı göremeyen fakat Hz. Peygamber'in gördüğü kimselerin de bu tarife dâhil olabileceği belirtilmiştir. Bu nedenle de rü'yeti şart koşan tariflerin etrafını cami olmadığı dillendirilmiştir. Nitekim İbn Hacer'in bizzat kendisi tarifte lika tabirinin kullanılmasının daha evla olduğunu; zira İbn Ummi Mektûm gibi sahabe olduğu hususunda şüphe bulunmayan âmâ kişilerin kapsam dışı kalacağını ifade etmiştir. Fakat teoride böyle bir eleştiri yapmak mümkün olmakla beraber pratikte bu eleştirinin vakıayla bağdaşmadığını

³⁸⁷ İbn Kesîr, **İhtisâru Ulûmi'l-Hadîs**, s. 275. Nevevî, Hz. Peygamberi görenlerin sahabe sayıldığını, hadisçiler nezdinde maruf olan tanımın da bu olduğunu dile getirmiştir. Bkz: Nevevî, **Takrîb**, s. 92. İbnu'l-Mulakkin (804/1401), hadisçilerin, Hz. Peygamber'le arkadaşlığı ve birlikteliği olmasa bile, onu gören kimseleri sahabe olarak isimlendirdiklerini belirtmiştir. Ayrıca Irâkî de buna benzer bir tanım yapmaktadır. Ayrıntılı bilgi için Bkz: Ebû Hafs Sirâcuddîn Ömer b. Alî b. Ahmed İbnu'l-Mulakkin el-Mısırî, **el-Muknî fî Ulûmi'l-Hadîs**, Thk. Abdullah b. Yûsuf el-Cedî', Dâru Fevvez, 1. Baskı, Suudi Arabistan 1992, c. 2, s. 491; Irâkî, **Şerhu't-Tefsîr**, c. 2, s. 120.

³⁸⁸ İbn Hacer el-Askalânî, **Nuzhetu'n-Nazar**, s. 48.

düşünmekteyiz. Zira yaptıkları sahabe tanımında rü'yet ifadesini kullanan âlimlerin bunu lika anlamında kullandıkları kanaatindeyiz. İbn Hacer'in yaptığı eleştiri şayet doğru kabul edilirse; Buhârî ve İbnu's-Salâh gibi, yaptıkları sahabe tarifinde rü'yet ifadesini kullanan âlimlerin İbn Umme Mektûm gibi âmâ kişileri sahabe olarak kabul etmemesi gerekirdi. Tam aksine İmam Buhârî, yaptığı sahabe tarifinde rü'yet ifadesini kullanmasına rağmen İbn Umme Mektûm hakkında şunları dile getirmiştir:

"عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أُمِّ مَكْتُومٍ، الْأَعْمَى، الْقُرَشِيُّ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ. وَهُوَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ زَائِدَةَ. لَهُ صُحْبَةٌ."³⁸⁹

Görüldüğü üzere İmam Buhârî, Abdullah b. Umme Mektûm'un âmâ olduğunu belirttikten sonra sahabe olduğunu da vurgulamıştır. Bu da onun sahabe tarifindeki rü'yet ifadesini lika anlamında kullandığını desteklemektedir. Ayrıca yaptığımız araştırma neticesinde kaynaklarda İbn Umme Mektûm'un âmâ olup Hz. Peygamber'i görmediği için sahabe sayılamayacağını söyleyen herhangi bir kimseye de rastlamış değiliz. Bu durum da söylediğimiz hususu takviye etmektedir. Fakat lika kelimesinin, daha kapsamlı olması ve böylece âmâ olanları şüpheye yer bırakmayacak şekilde sahabe tanımına dâhil etmesinden dolayı yapılacak tanımlarda rü'yet yerine lika tabirinin tercih edilmesinin isabetli olacağını da belirtmeliyiz.

İbn Hacer, mü'min olarak Hz. Peygamber'le karşılaşan ve iman üzere ölen kimsenin sahabe olduğunu belirttikten sonra lika kavramının oldukça geniş kapsamlı olduğunu belirtmiştir. Ona göre bu kavram, Hz. Peygamber'le uzun bir süre bir arada oturanla kısa bir süre vakit geçiren kimseleri, ondan bir şey rivayet eden ile hiçbir şey rivayet etmeyenleri ve onunla beraber çarpışanla hiç çarpışmayan kimseleri

³⁸⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, **et-Târîhu'l-Kebîr**, Dâiretu'l-Maârifî'l-Osmâniyye, Haydarâbâd Ty, c.5, s. 7. "Abdullah b. Umme Mektûm; adı Adullah b. Zâide olan kureyşli âmâ sahabe."

kapsamaktadır.³⁹⁰ Tarifte geçen “مُؤْمِنًا بِهِ” kaydı ile Müslüman olmadan önce onu gören ve Hz. Peygamber’in vefatından sonra İslam’a girenler bu tarifin kapsamına girmemektedir. Tarifte geçen “وَمَاتَ عَلَى الْإِسْلَامِ” kaydı ile müslüman olduktan sonra dinden dönüp bu hal üzere vefat eden Ubeydullah bin Cahş ve Abdullah b. Hatal gibi kimselerin sahabe sayılamayacağı belirtilmiştir. Fakat irtidad ettikten sonra tekrar müslüman olan ve iman üzere ölen kimseler sahabe olarak kabul edilmiştir. Zaten yukarıdaki tarifte bu husus dile getirilmiştir. Eş’as b. Kays (40/661) gibi irtidad edip tekrar müslüman olanların sahabe olduğu belirtilmiş ve Eş’as’ın sahabe olduğu, hemen hemen sahabeyi ele alan bütün eserlerde nakledilmiştir.³⁹¹ Kaynaklarda onun, esir olarak Hz. Ebû Bekir’in (13/634) huzuruna getirildiği ve tekrar müslüman olduğu; ayrıca Hz. Ebû Bekir’in onu, kız kardeşi Ummu Ferve ile evlendirdiği belirtilmiştir.³⁹² Fakat şunu da belirtmeliyiz ki İbn Hacer her ne kadar Hz. Peygamberle karşılaşan kimselerin sahabe olma şerefine nail olduklarını dile getirse de Hz. Peygamber’le bir arada bulunan, onunla beraber savaşan ve onun sancağı altında can veren sahabileri merteye bakımından diğerlerinden üstün tutmuştur.³⁹³

Yukarıda zikretmiş olduğumuz tarifler hadisçilerin bu konuya yaklaşımını yansıtmaktadır. Bu tariflerden anlaşılan, hadisçilerin, Hz. Peygamber’le kısa bir süre de olsa görüşen yahut onu uzaktan da olsa gören kimseleri sahabe olarak kabul ettikleridir.³⁹⁴

³⁹⁰ İbn Hacer el-Askalânî, **İsâbe**, c. 1, s. 158.

³⁹¹ İbn Hacer el-Askalânî, **Nuzhetu’n-Nazar**, s. 48; İbn Hacer el-Askalânî, **İsâbe**, c. 1, s. 158-159.

³⁹² İbn Abdilberr, **İstîâb**, c. 1, s. 133-134; İbnu’l-Esîr, **Usdu’l-Ğâbe**, c. 1, s. 118-119; İbn Hacer el-Askalânî, **İsâbe**, c. 1, s. 239; Begavî, **M’cemu’s-Sahâbe**, c. 1, s. 189-192.

³⁹³ İbn Hacer el-Askalânî, **Nuzhetu’n-Nazar**, s. 49.

³⁹⁴ Hadisçilerin sahabe tanımıyla ilgili ayrıca bkz. Harun Reşit Demirel, **Ehl-i Hadis ve Usûlcüler arasında Sahâbe Tanımı Tartışması**, (İslam Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahâbe -Sahâbe Kimliği ve Algısı-) Kollektif (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013) s. 454-460.

Usûl âlimlerinin ise sahabe tanımını farklılık arz etmektedir. Bu nedenle ayrı bir başlık altında usûl âlimlerinin bu konuya yaklaşımlarını ele almak daha uygun olacaktır.

2.1.2.2. Usûlcülerin Tanımı

Medineli yedi fakihden biri olan Saîd b. el-Museyyeb'ten aktarılan bir rivayete göre; bir kişinin sahabe olarak kabul edilebilmesi için Hz. Peygamber'le bir yahut iki sene beraber kalması ve kendisiyle bir veya iki gazveye katılmış olması gerekmektedir.³⁹⁵ Fakat bu rivayetin âlimlerce senedinde yer alan raviler nedeniyle zayıf kabul edildiği nakledilmiştir.³⁹⁶ Rivayete eserinde yer veren İbnu's-Salâh da "*Saîd b. el-Museyyeb'den nakledilen bu rivayetin sahih olduğu varsayılırsa*" diyerek rivayetin zayıflığına işaret etmektedir.³⁹⁷ Ayrıca İbnu's-Salâh, söz konusu tarifte sahabe kapsamının son derece daraltıldığına dikkat çekmekte ve bu tanımın esas alınması halinde sahabe olduğu hususunda kuşku bulunmayan Cerîr b. Abdillâh el-Becelî (51/671) ve benzeri birçok kimsenin tarifi dışında kalacağını söylemektedir. İbnu's-Salâh'ın aktarmış olduğu başka bir rivayette ise Enes b. Mâlik'e "*Hz. Peygamber'in ahabından geriye senden başka kimse kaldı mı?*" diye sorulunca şu cevabı vermiştir: "*Bedevilerden onu gören bazı insanlar var. Lakin sohbeti bulunan kimse kalmadı.*"³⁹⁸ Fakat bu rivayetin söz konusu bedevilerin sahabe olarak sayılmadıklarına işaret etmediği söylenmiş ve özel bir birlikteliklerinin ve uzun süren bir ikametlerinin olmadığına vurgu yapıldığı belirtilmiştir. Cumhurun görüşü esas alındığında Hz. Peygamber'in konumundan dolayı, kendisini gören herkesin sahabe olarak kabul edildiği aktarılmıştır.³⁹⁹ Bu rivayetten anlaşıldığı

³⁹⁵ Hatîb el-Bağdâdî, **Kifâye**, c. 1, s. 177.

³⁹⁶ Tîbî, **Hulâsa**, s. 149; Irâkî, **Şerhu't-Tefsîr**, c. 2, s. 125.

³⁹⁷ İbnu's-Salâh, **Ulûmu'l-Hadîs**, s. 293.

³⁹⁸ İbnu's-Salâh, **Ulûmu'l-Hadîs**, s. 294.

³⁹⁹ İbn Kesîr, **İhtisâru Ulûmi'l-Hadîs**, s. 276; Irâkî, **Şerhu't-Tefsîr**, c. 2, s. 124.

kadarıyla Hz. Peygamber'i görenle onunla sohbeti bulunan kimseler birbirinden ayırt edilmiştir. Kanaatimizce Hz. Peygamber'i görmüş olmaları hasebiyle bu tür kimseler sahabe olarak kabul edilse bile onunla sohbeti olmamaları hasebiyle diğerlerinden ayırt edilmelidir.

Ebu'l-Muzaffer es-Sem'ânî usûlcülerin sahabe tanımına değinmekte ve onların Hz. Peygamber'e tabi olmak ve ondan bir şeyler öğrenmek maksadıyla, uzun süre Rasûlullah ile sohbeti ve birlikteliği bulunan kimseleri sahabe olarak kabul ettiklerini belirtmiştir.⁴⁰⁰ Bazı usûl âlimleri ise bir kimseye sahabe denilebilmesi için Hz.

Peygamber'i görmenin yanı sıra, kendisinden bir veya iki hadis rivayet etmiş olmaları gerektiğini söylemişlerdir.⁴⁰¹ Ebû Bekr el-Bâkılânî (403/1013) sahabi kelimesinin sohbet kökünden türetildiğine dikkat çekmiş ve bu kelimenin az veya çok olduğuna bakılmaksızın "birliktelik" anlamına geldiğini belirtmiştir. Ayrıca lügat âlimlerinin bu konuda bir ihtilaflarının bulunmadığına vurgu yapmış, sohbet kelimesinin -bir sene, bir ay, bir gün veya bir an olsun fark etmez- herhangi bir şekilde bir araya gelen kimseler için kullanıldığını aktarmıştır. Dolayısıyla o, dilbilimsel açıdan Hz. Peygamber'le bir an olsun bir arada bulunan kimselere sohbet kelimesinin kullanılmasında bir sakınca olmadığını dile getirmiştir. Fakat Ebû Bekr el-Bâkılânî, bu kelimenin lügat anlamı dışında bir de örfî anlamının bulunduğunu da belirtmiştir. Bu kelimenin daha çok Hz. Peygamber'le uzun süre birlikteliği bulunan kimseler için kullanıldığını ve bu kelimenin Hz. Peygamber'i sadece bir anlığına gören kimseleri kapsamadığına dikkat çekmiştir.⁴⁰²

⁴⁰⁰ İbnu's-Salâh, **Ulûmu'l-Hadîs**, s. 293; İbnu'l-Mulakkin, **Mukni'**, c. 2, s. 491; Irâkî, **Şerhu't-Tefsîr**, c. 2, s. 122.

⁴⁰¹ Tîbî, **Hulâsa**, s. 149; İbn Kesîr, **İhtisâru Ulûmi'l-Hadîs**, s. 276.

⁴⁰² Irâkî, **Şerhu't-Tefsîr**, c. 2, s. 123; Sehâvî, **Fethu'l-Muğîs**, c. 4, s. 78-79.

İmam Nevevî, “*usûl âlimleri veya usûl âlimlerinin bazıları*” kaydıyla usûlcülerin, sahabe kavramını Hz. Peygamber’e tabi olmak suretiyle onunla uzun süre birlikteliği olan kişilere has kıldıklarını belirtmiştir.⁴⁰³ İmam Nevevî’nin, “*usûl âlimleri veya usûl âlimlerinin bazıları*” sözüyle aslında bütün usûl âlimlerinin bu görüşte olmadığını; Âmidî ve İbnu’l-Hâcib (646/1249) başta olmak üzere çok sayıda usûl âliminin hadisçilerle aynı tarifi benimsediklerini ima etmiştir.⁴⁰⁴

Hz. Peygamberle uzun süre birlikteliği şart koşan usûl âlimleri, bu birlikteliğin ne kadar olması gerektiğini de tartışmışlardır. Herhangi bir süre kısıtlaması olmadığını söyleyenler olmakla beraber, bu sürenin bir sene olduğunu söyleyenler de bulunmaktadır. Kimileri ise bu birlikteliğin en az altı ay olması gerektiğini düşünmektedirler. Fakat altı ay veya bir sene gibi uzun süreler esas alındığında hicretin 9. yılı (630) ve sonrasında Rasûlullah’a bağlılıklarını ifade etmek için gelen ve Medine’de onunla beraber birkaç gün kalıp geri dönen heyetler kapsam dışı kalacaktır. Ayrıca bu heyetlerde bulunup sahabe oldukları hususunda ihtilaf bulunmayan ve aynı zamanda Rasûl-i Ekrem’den hadis de rivayet etmiş olan Cerîr b. Abdillâh (51/671), Vâil b. Hucr (51/671) ve Muâviye b. el-Hakem es-Sulemî gibi nice kimselerin sahabe sayılmaması gerekecektir.⁴⁰⁵

Sahabe tanımına değinen Gazzâlî, bu kavramın ancak Hz. Peygamber’le sohbeti bulunan kimseler için konulduğunu belirtmiştir. Gazzâlî, dilbilimsel açıdan az bir süre de

⁴⁰³ Nevevî, **Mecmû‘**, c. 1, s. 160; Nevevî, **Takrîb**, s. 92.

⁴⁰⁴ Suyûtî, **Tedribu’r-Râvî**, s. 480. Örneğin; Âmidî, Hz. Peygamberi görenleri sahabe olarak tanımlamış, onunla uzun süre bir arada bulunma veya ondan hadis rivayet etme gibi kriterleri şart koşmamıştır. Bkz: Âmidî, **İhkâm**, c. 2, s. 92. İbnu’l-Hâcib de aynı şekilde, Hz. Peygamberi gören kimseleri sahabe olarak kabul etmektedir. Uzun süre bir arada bulunmayı veya ondan hadis rivayet etmiş olmayı şart koşmamaktadır. Bkz: Ebu’s-Senâ Şemsuddîn Mahmûd b. Abdirrahmân b. Ahmed el-İsfahânî, **Beyânu’l-Muhtasar**, Thk. Muhammed Mazhar Beka, Dâru’l-Medenî, Suudi Arabistan 1986, 1. Baskı, c. 1, s. 713.

⁴⁰⁵ Zerkeşî, **Bahru’l-Muhît**, c. 6, s. 190-191.

olsa Hz. Peygamber’le sohbeti bulunan kimseler için bu kelimenin kullanılabileceğini söylemekle beraber, kelimenin örfte kazanmış olduğu anlama dikkat çekmiş ve bu ismin örfte, uzun süre sohbeti bulunan kimselere has kılındığını dile getirmiştir.⁴⁰⁶

Ebu’l-Huseyn el-Basrî (436/1044), bir kimsenin sahabe sayılabilmesi için şu iki şartı taşıması gerektiğini söylemiştir:

1. Hz. Peygamber’le uzun süre birlikteliklerinin olması gerekmektedir. Ona göre, İslam’a girip dini öğrenmek için Medine’ye gelen heyetlerde yer alan ve Hz. Peygamber’i görüp uzun süre Medine’de kalmadan dönen kimseler sahabe sayılmamaktadır.

2. Hz. Peygamber’e uyma ve ondan ilim alma adına ona ittiba etmek lazımdır.⁴⁰⁷

Hanefî fakihlerinden Ebû Abdillâh es-Saymerî (436/1045), sahabeyi, hiçbir şey öğrenmeyip rivayette bulunmasa dahi Hz. Peygamber’le uzun süre dostluğu ve birlikteliği bulunan kimse şeklinde tanımlamaktadır.⁴⁰⁸ Ebû Sufyan es-Serahsî’nin⁴⁰⁹ (528/1133) bazı hocalarından naklettiğine göre Hz. Peygamber’den ilim elde etmemiş veya hiçbir şey rivayet etmemiş olsa bile onunla uzun süre sohbeti bulunan kimse sahabe sayılmalıdır. Mu’tezili âlimlerden Ebû Osmân Amr b. Bahr el-Câhiz (255/869) ise Hz. Peygamber’e

⁴⁰⁶ Gazzâlî, **Mustasfa**, c. 1, s. 309.

⁴⁰⁷ Ebu’l-Huseyn el-Basrî, **Mu’temed**, c. 2, s. 172; Mu’tezile’nin sahabe tanımı için bkz. Hüseyin Hansu, **Mu’tezile’de Sâhabe Algısı**, (İslam Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahâbe -Sahâbe Kimliği ve Algısı-) Kollektif (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013) s. 488-490.

⁴⁰⁸ Zerkeşî, **Bahru’l-Muhît**, c. 6, s. 192.

⁴⁰⁹ Tercemesiyle ilgili bkz.: Ebû Sa’d Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr et-Temimî es-Sem’ânî, **et-Tahbîr fi’l-Mu’cemi’l-Kebîr**, Thk. Münîre Naci Salim, Riâsetu Dîvani’l-Evkâf, Bağdâd 1975, 1. Baskı, c. 2, s. 61.

uzun süre eşlik edip samimiyet kurmuş olan ve ondan ilim öğrenen kimselere sahabe denildiğini belirtmiştir.⁴¹⁰

Şevkânî (1250/1834), Hz. Peygamber'e iman edip onunla karşılaşan kimselerin sahabe sayıldığını belirtmiş, ondan rivayette bulunmuş olmanın şart olmadığını ifade etmiştir. Ayrıca Şevkânî, cumhurun da bu görüşte olduğunu beyan etmiştir. O, diğer tarifleri ise şu şekilde sıralamıştır:

1. Hz. Peygamber'le uzun süre sohbeti bulunan ve ondan hadis rivayet eden kimsedir. Dolayısıyla bu iki şartı taşımayan kimseler sahabe sayılmaz.

2. Hz. Peygamber'le uzun süre sohbeti bulunan veya ondan hadis rivayet eden kimsedir. Burada ise iki şarttan birinin bulunması gerekmektedir.

Şevkânî, Hz. Peygamber'le görüşen kimsenin sahabe sayılabilmesi için bulûğ şartını öne süren Vâkıdî'nin bu görüşünü zayıf bulmuştur. Zira böyle bir durumda Hz. Peygamber'e ulaşip ondan hadis rivayet eden ve ancak onun vefatından sonra balığ olan birçok sahabe kapsam dışı kalacaktır. Ayrıca o, sahabe sayılabilmek için en az bir sene veya altı ay Hz. Peygamber'le birlikte kalmayı şart koşan âlimlerin görüşlerine yer vermiş ve bu görüşlerin Hz. Peygamber'den hadis rivayet eden fakat onunla uzun süre bir arada kalmayan birçok sahabeyi kapsam dışı bırakacağından dolayı zayıf kabul edildiğini belirtmiştir. Bu görüşü savunanların ne şer'î ne de luğavî bir delillerinin olmadığını da dile getiren Şevkânî, “الْحَقُّ مَا ذَهَبَ إِلَيْهِ الْجُمْهُورُ” (doğru olan, cumhurun görüşüdür) diyerek cumhurun görüşünün isabetli olduğuna dikkat çekmiştir.

Sonuç olarak, hadisçiler ve onlar gibi düşünen usûl âlimleri sahabeyi tanımlarken daha çok kelimenin luğavî anlamını göz önünde bulundurmuşlardır. Onlara göre uzun

⁴¹⁰ Ebû Ya'îlâ, **Udde**, c. 3, s. 988.

sürelî özel bir beraberlikten söz edilmese bile genel anlamda bir sohbet söz konusudur. Dolayısıyla bu sohbetin bir saat, bir gün, bir ay veya bir sene olması fark etmemektedir.

Uzun süre birlikteliği şart koşan usûl âlimleri ise daha çok kelimenin örfî anlamına vurgu yapmış ve bu kelimenin ancak uzun süre birlikteliği ve arkadaşlığı bulunan kimseleri kapsadığına dikkat çekmişlerdir.⁴¹¹

2.1.3. Sahabeyi Tanıma Yolları

Bir kimsenin sahabe olduğunun tespit edilebilmesi için bazı yollar belirlenmiştir. Böylelikle sahabe olmadığı halde sahabelik iddiasında bulunanların engellenmesi hedeflenmiştir. Konunun uzamaması için bu yolları olabilecek en kısa şekilde vermeye gayret göstereceğiz.

1. Tevatür

Bir kimsenin sahabe olduğu, evvela tevatür yolu ile tespit edilebilir. Örneğin; Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali ile Aşer-i Mubeşşere dediğimiz cennetle müjdelenen kimselerin sahabe oldukları, tevatür yoluyla bilinmektedir.⁴¹²

2. Şöhret

Bazı kimselerin sahabi oldukları şöhret yoluyla bilinmektedir. Tevatür derecesinde olmasa bile Ukkaşe b. Mihsan ve Dimame b. Sa'leb gibi kimselerin sahabiliği bu yolla bilinmektedir.⁴¹³

⁴¹¹ Usûlcülerin sahabe tanımı ve hadisçilerle aralarında var olan tartışmalar için ayrıca bkz. Harun Reşit Demirel, **Ehl-i Hadis ve Usûlcüler arasında Sahâbe Tanımı Tartışması**, s. 449-467.

⁴¹² İbnu's-Salâh, **Ulûmu'l-Hadîs**, s. 294; Irâkî, **Şerhu't-Tefsîr**, c. 2, s. 128-12; Mehmet Efendioğlu, **Sahabeye Yöneltilen Tenkidler**, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, 1. Baskı, s. 30-32.

⁴¹³ İbn Hacer el-Askalânî, **Nuzhetu'n-Nazar**, s. 49; Suyûtî, **Tedribu'r-Râvî**, s. 481-482.

3. Şehadet

Sahabenin, bir kimse hakkında sahabe olduğu hususunda şahitlik yapması durumunda bu şahadet kabul edilmiştir. Örneğin Humeme ed-Devsî'nin sahabe olduğu Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin şahadetiyle tespit edilmiştir.⁴¹⁴

4. İkrar

Sahabeyi tanımanın bir diğer yolu da ikrardır. Sika olduğu yönünde hüküm verilen güvenilir ve sözü kabul edilen bir kimsenin sahabe olduğunu haber vermesi halinde bu iddiasının imkân dâhilinde olması şartıyla kabul edilmiştir. Böyle bir kimsenin Hz. Peygamber'le aynı asırda yaşadığının tespit edilmesi veya en geç hicri 110 yılında vefat etmiş olması gerektiği ifade edilmiştir.⁴¹⁵ Dolayısıyla söz konusu tarihten sonra sahabe olduğunu iddia edenlerin bu iddialarına itibar edilmemiştir.⁴¹⁶ İbn Hacer el-Askalânî ise iddianın imkân dâhilinde olması durumunda güvenilir tâbiînlerin bir kişinin sahabe olduğu yönünde verdiği bilgilerin kabulünden yanadır.⁴¹⁷

2.1.4. Sahabe Sayısı

Kaynaklarda sahabe sayısı ile ilgili farklı rakamlar zikredilmektedir. Dolayısıyla sahabe sayısının tam olarak kaç olduğu bilinmemekle beraber yaklaşık rakamlar verilmektedir. Ka'b b. Mâlik'ten (50/670) aktarılan bir rivayet göre Tebük Gazvesi

⁴¹⁴ Suyûtî, **Tedrîbu'r-Râvî**, s. 481-482.

⁴¹⁵ İbnu's-Salâh, **Ulûmu'l-Hadîs**, s. 294; Irâkî, **Şerhu't-Tebîr**, c. 2, s. 128-129; İbn Hacer el-Askalânî, **Nuzhetu'n-Nazar**, s. 49; Suyûtî, **Tedrîbu'r-Râvî**, s. 481-482.

⁴¹⁶ Suyûtî, **Tedrîbu'r-Râvî**, s. 481-482.

⁴¹⁷ İbn Hacer el-Askalânî, **Nuzhetu'n-Nazar**, s. 49.

sırasında Allah Rasûlüyle birlikte çok sayıda Müslümanın bulunduğu aktarılmıştır. Öyle ki bu kişilerin isimlerinin kayıt defterine sığmayacak kadar çok olduğu belirtilmiştir.⁴¹⁸

Vâkıdî, Tebük Gazvesi sırasında Hz. Peygamber’le beraber bulunan Müslümanların sayısını 30.000 olarak vermektedir.⁴¹⁹ Tarihçi kimliğiyle ön plana çıkan Ebu’l-Hasen el-Belâzurî (279/892-93) de Tebuk Gazvesi’ne katılan Müslümanların sayısının 30.000 olduğunu nakletmektedir.⁴²⁰ Kaynaklarda, Ebû Zur’a er-Râzî’ye Hz. Peygamber’den rivayette bulunan kimselerin sayısı sorulduğunda Ebû Zur’a, Hz. Peygamber’le Veda Haccı’nda 40.000, Tebük Gazvesi sırasında ise 70.000 sahabenin hazır bulunduğunu aktararak bu sayının net olarak tespitinin zorluğuna dikkat çekmektedir. Ayrıca Ebû Zur’a’dan aktarılan başka bir rivayette ise Hz. Peygamber’in vefat ettiği esnada ondan hadis işitip rivayette bulunan sahabe sayısının 114.000 olduğu aktarılmaktadır. Bunların kim oldukları ve nerede hadis işittikleri sorulduğunda, Ebû Zur’a Mekke ve Medine başta olmak üzere bu iki yerleşim yeri arasında ikamet edenleri, ayrıca bedevileri ve Veda Haccı sırasında hazır bulunan kimseleri kastettiğini; bunların Arafat meydanında Hz. Peygamber’i görüp ondan hadis işittiklerini belirtmiştir.⁴²¹ Bu

⁴¹⁸ Buhârî, **Sahih**, “Kitabu’l-Meğaz” 75, c. 4, s. 1603; Muslim, **Sahih**, “Kitabu’t-Tevbe” 53, c. 4, s. 2120-2122.

⁴¹⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Vâkıdî el-Eslemî el-Medenî, **el-Megâzî**, Thk. Marsden Jones, Dâru’l-A’lemî, Beyrut 1989, 3. Baskı, c. 3, s. 996, 1002.

⁴²⁰ Ebu’l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-Belâzurî, **Cumelun min Ensâbi’l-Eşrâf**, Thk. Süheyl Zekkar, Riyâd Ziriklî, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1996, 1. Baskı, c. 1, s. 471.

⁴²¹ İbnu’s-Salâh, **Ulûmu’l-Hadîs**, s. 297-298; Talât Koçyiğit, **Hadîs Tarihi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2014, 9. Baskı, s. 75-78; H. Musa Bağcı, **Hadîs Tarihi ve Metodolojisi**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2012, s.95-96.

rakamın içine Mekke'nin fethine iştirak eden kimseler ile Huneyn Gazvesine katıldığı nakledilen ve sayılarının 12.000 olduğu belirtilen sahabiler de dâhil edilebilir.⁴²²

İbn Kesîr, sahabe sayısında ihtilaf olduğunu belirttikten sonra Ebû Zur'a'dan sayılarının 120.000 civarında olduğunu aktarıldığını ifade etmiştir. Ayrıca, İmam Şâfî'den aktarılan bir rivayette Hz. Peygamber'i gören ve ondan hadis rivayet eden kimselerin sayısının 60.000 civarında olduğu belirtilmiştir.⁴²³ Irâkî, sahabilerin hem farklı şehirlerde hem de sahra ve çöllerde ikamet etme nedenlerinden dolayı belli bir sayı vermenin zorluğuna vurgu yapmış, rivayetlerden hareketle sayılarının 114.000 civarı olabileceğini söylemiştir.⁴²⁴ İbn Hacer el-Askalânî de *İsâbe* adlı eserinin mukaddimesinde bu hususa değinmiş ve Hz. Peygamber'i görüp ondan hadis işiten kadın ve erkek sayısının toplamda 100.000 kişi olduğu yönündeki rivayete yer vermiştir. Bu rivayetin Ebû Zur'a'dan aktarıldığını beyan eden İbn Hacer, söz konusu rivayet göz önüne alındığında *İsâbe* adlı eserinde sahabilerin ancak onda birini toplayabildiğine dikkat çekmiştir. Ayrıca İbn Hacer, Ka'b b. Mâlik'ten aktarılan ve Tebük Gazvesine katılanların sayısının bir divana sığmayacak kadar çok olduğunu ifade eden rivayetin, Ebû Zur'a'nın görüşünü teyit ettiğini söylemiştir. Birçok sahabenin bedevi oluşundan dolayı isimlerinin bilinmediğine de ayrıca dikkat çekmiştir.⁴²⁵ Sehâvî de konuyla ilgili rivayetleri sırladıktan sonra ve bu konuda kesin bir rakam vermenin zorluğuna vurgu yapmıştır.⁴²⁶

⁴²² Alâî, **Munîfu'r-Rutbe**, s. 43-44.

⁴²³ Ebu'l-Fidâ' İsmâîl b. Ömer b. Kesîr el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Dâru Hicr, Yy. 1997, c. 8, s. 360.

⁴²⁴ Irâkî, **Şerhu't-Tebşıra**, c. 2, s. 135-136.

⁴²⁵ İbn Hacer el-Askalânî, **İsâbe**, c. 1, s. 154-155;

⁴²⁶ Sehâvî, **Fethu'l-Muğîs**, c. 4, s. 108-112. Sahabe sayısı ile ilgili ayrıca bkz. Kadir Paksoy, "**Sahabe'nin Sayısı, Hadislerin Sayısı ve Hadis Hafızlarının Dehaları Hakkında Bazı Tespitler**", Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1997, Sayı: 31, s. 229-232.

Sahabilerin farklı mekânlarda ikamet etmeleri ve bedevi hayatı yaşayanlarının çokluğu, kesin bir sahabe sayısını vermemize engel teşkil etmektedir. Gelen rivayetler doğrultusunda Hz. Peygamber’i gören sahabe sayısının 60.000 ile 114.000 civarında olduğunun tahmin edildiği söylenilebilir.

2.1.5. Sahabeyi Ele Alan Eserler

Sahabeyle ilgili pek çok eser kaleme alınmıştır. Bu eserlere İbn Hibbân el-Bustî (354/965), Ebû Abdillâh İbn Mende (395/1005) ve Ebû Nuaym el-İsfahânî (430/1038)’nin *Ma’rifetu’s-Sahâbe* isimli eserleri örnek olarak verilebilir. Ayrıca ravi adlarına göre alfabetik olarak sıralanan sahabe mu’cemleri de bulunmaktadır. Bunlara Taberânî’nin (360/971) *el-Mu’cemu’l-Kebîr*’i ile Ebu’l-Kâsım el-Begavî (317/929) ve İbn Kâni’in (351/962) *Mu’cemu’s-Sahâbe* adlı eserleri misal olarak zikredilebilir.⁴²⁷ Bununla beraber İbn Hacer el-Askalânî bu konuda ilk eser yazan kimsenin Buhârî olarak bilindiğini belirtmiştir.⁴²⁸

Bu başlık altında sahabeyi ele alan eserlerden meşhur olan üç esere kısaca değinmek yerinde olacaktır.

1. *el-İstî‘âb fî Ma’rifeti’l-Ashâb*

Bu eser, İbn Abdilberr tarafından kaleme alınmıştır. Sahabe biyografisine dair günümüze ulaşan en önemli ve faydalı eserlerden biri olarak kabul edilmektedir.⁴²⁹

⁴²⁷ Irâkî, *Şerhu’t-Tebsıra*, c. 2, s. 119; İbn Hacer el-Askalânî, *İsâbe*, c. 1, s. 153-154.

⁴²⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *İsâbe*, c. 1, s. 153.

⁴²⁹ İbnu’s-Salâh, *Ulûmu’l-Hadîs*, s. 292; Nevevî, *Takrîb*, s. 92; İbn Kesîr, *Bidâye*, c. 8, s. 360.

Bicavî'nin tahkiki esas alındığında eserde 4225 kişinin biyografisine yer verildiği görülmektedir.⁴³⁰

2. *Usdu'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*

Eser, İbnu'l-Esîr tarafından kaleme alınmıştır. Sahabe isimleri alfabetik şekilde sıralanmıştır. Eserde 7703 biyografi yer almaktadır.⁴³¹ İbn Hacer'in verdiği rakamlara göre ise eserde 7554 kişinin biyografisi bulunmaktadır.⁴³²

3. *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*

Bu eser, İbn Hacer el-Askalânî tarafından kaleme alınmıştır. Sahabe biyografileri arasında en geniş muhtevaya sahip eser *İsâbe*'dir. Eserin tekrarlarla beraber 12.304 biyografi ihtiva ettiği dile getirilmiştir.⁴³³ Ayrıca kitabın tamamlanmadığı, öğrencisi Sehâvî tarafından dile getirilmiştir.⁴³⁴

Sahabeyi ele alan eserlerdeki sayılar göz önüne alındığında sahabenin büyük bir çoğunluğu hakkında bilgi sahibi olmadığımız ortaya çıkmaktadır. Fakat şunu da

⁴³⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebû Ömer Cemâluddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilber en-Nemerî, **el-İstîâb fî Ma'rifeti'-Ashâb**, Thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Dâru'l-cîl, Beyrut 1992. Eserde yer alan biyografi sayısı ile ilgili farklı rakamlarda zikredilmektedir. Bilgi için bkz. Ali Yardım, "**el-İSTÎÂB**" DİA, TDV Yayınları, İstanbul 2001, c. 23, s. 315.

⁴³¹ Karşılaştırma için bkz. İbnu'l-Esîr, **Usdu'l-Ğâbe**, c. 1-6. Ayrıca kitabın içerdiği biyografi sayısı ile ilgili farklı fakamlar için bkz. Bünyamin Erul, "**ÜSDÜ'L-GÂBE**", DİA, TDV Yayınları, İstanbul 2012, c. 42, s. 363.

⁴³² İbn Hacer el-Askalânî, **İsâbe**, c. 1, s. 154.

⁴³³ Şakir Mahmut Abdulmunim, **İbn Hacer el-Askalânî Musannefâtuhu ve Dirasetun fi Menhecihi ve Mevaridihi fî Kitabihi'l-İsâbe**, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1997, 1. Baskı, c. 1, s. 299.

⁴³⁴ Ebu'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed es-Sehâvî, **el-İ'lân bi't-Tevbîh li-Men Zemme Ehle't-Târih**, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1986, 1. Baskı, s. 164.

belirtmeliyiz ki; sayıları 60.000 ile 114.000 arasında olduğu tahmin edilen sahabilerin tamamı hadis rivayetiyle meşgul olmuş değildir. Bu rakam içinde hadis rivayetiyle meşgul olanların sayısı çok azdır.

Hadis rivayetinde bulunan sahabileri *Musned* isimli eserinde toplayan Bakî b. Mahled'in (276/889) eserinde 1300 sahabeye yer verdiği aktarılmıştır.⁴³⁵ Hadis rivayetinde bulunan sahabe sayısı ile ilgili 1008 ve 1060 rakamları da zikredilmektedir.⁴³⁶ Bunlar arasında da gerçek anlamda hadis rivayetiyle uğraşanlarının sayısının 300 civarında olduğu dile getirilmiştir.⁴³⁷ Bunlardan hadis rivayetiyle şöhret bulan ve 1000'den fazla hadis rivayet ettikleri için muksirun olarak isimlendirilen 7 sahabe⁴³⁸ bulunmaktadır.

Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzî (597/1201) *Telkîhu Fuhûmi Ehli'l-Eser fî Uyûni't-Târîh ve's-Siyer*, adlı eserinde 1000'den çok hadis rivayet eden muksirun sahabilerden başlayarak en az bir hadis rivayet eden sahabilere varıncaya kadar isimlerini ve rivayet ettikleri hadis sayılarını tek tek sıralamıştır. Buna göre 1000'den fazla hadis rivayet eden

⁴³⁵ Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed b. el-Makkarî et-Tilimsânî, *Nefhu't-tîb min Gusni'l-Endelusi'r-Ratîb ve Zikru Vezîrihâ Lisâni'd-dîn İbni'l-Hatîb*, Thk. İhsan Abbas, Dâru Sâdır, Beyrut 1997, 1. Baskı, c. 2, s. 519; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, c. 6, s. 521.

⁴³⁶ Sahabenin hadis rivayetiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Nevzat Âşık, *Sahabe ve Hadis Rivayeti*, Akyol Neşriyat ve Matbaacılık, İzmir 1981, s. 116-123; M. Zubeyr Sıddîkî, *Hadis Edebiyatı Tarihi*, Yeni Zamanlar Yayınları, İstanbul 2004, s. 73.

⁴³⁷ Talât Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, TDV Yayınları, Ankara 2009, 8. Baskı, s. 171.

⁴³⁸ Geriye kalan sahabilerden 800 tanesinin 1 ile 9 arasında, 4 sahabenin 500'den, 27'sinin 100'den ve 194 sahabinin 10'dan fazla hadis rivayet ettiği tespit edilmiştir. Bkz. Ahmet Yücel, *Hadîs Tarihi ve Usûlü*, M.Ü. İFAV Yayınları, İstanbul 2010, 3. Baskı, s. 156.

muksirun sahabileri ve rivayet ettikleri hadis sayısını şu şekilde sıralamak mümkündür:

439

- Ebû Hureyre 5374 hadis
- Abdullah b. Ömer 2630 hadis
- Enes b. Mâlik 2286 hadis
- Hz. Âişe 2210 hadis
- Abdullah b. Abbas 1660 hadis
- Câbir b. Abdillâh 1540 hadis
- Ebû Saîd el-Hudrî 1170 hadis.⁴⁴⁰

Bu bilgiler göz önüne alındığında aslında hadislerin önemli bir kısmının Hz. Peygamber'in yakın çevresinde bulunan ve hem usûl âlimlerinin hem de hadis âlimlerinin sahabe tanımlarının içerisinde yer alan, kısacası sahabe olduğu hususunda şüphe bulunmayan kişilerden aktarıldığı görülecektir.

114.000 civarındaki sahabe arasında hadisle meşgul olanların sayısının son derece az olması, hadisin henüz sahabe devrindeyken bir ihtisas dalı olarak belirdiğine yorumlanmıştır. Bu nedenle her sahabenin hadis rivayetine kalkışmadığı, rivayet kabiliyeti bulunanların hadis rivayetiyle meşgul oldukları söylenmiştir.⁴⁴¹

⁴³⁹ Ebu'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahman b. Alî b. Muhammed İbnu'l-Cevzî el-Bağdâdî, **Telkîhu Fuhûmi Ehli'l-Esser fî Uyûni't-Târîh ve's-Siyer**, Şirketu Dâri'l-Erkam b. el-Erkam, Beyrut 1997, s. 263.

⁴⁴⁰ Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Abdillâh b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî, **Esmâu's-Sahâbeti'r-Ruvât ve mâ li-Kulli Vâhidin mine'l-Aded**, Thk. Mus'ad Abdulhamîd es-Sa'denî, Mektebetu'l-Kur'an, Kahire Ty., s. 32.

⁴⁴¹ Yücel, **Hadis Tarihi ve Usûlü**, s. 157.

Hadis âlimlerinin sahabileri kendi aralarında derecelendirerek tabakalara ayırdığı bilinmektedir. Hâkim Nîsâbûrî, sahabeyi on iki tabakaya ayırmıştır. Söz konusu sıralamayı şu şekilde özetlemek mümkündür:

1. Mekke’de ilk müslüman olanlar
2. Daru’n-Nedve’ye mensup kimseler
3. Habeşistan’a hicret edenler
4. Birinci Akabe Biatı’nda bulunanlar
5. İkinci Akabe Biatı’na katılanlar
6. Medine’ye ilk hicret edenler
7. Bedir Savaşı’na katılanlar
8. Bedir Savaşı ile Hudeybiye Antlaşması arasında Medine’ye hicret edenler
9. Bey‘atu’r-Rıdvân’a katılanlar
10. Hudeybiye Anlaşması ile Mekke’nin fethi arasında Medine’ye hicret edenler
11. Mekke’nin fethedildiği gün Müslüman olanlar
12. Mekke’nin fethedildiği gün, Veda Haccı ve diğer zamanlarda Hz. Peygamber’i

gören küçük çocuklar.⁴⁴²

Sahabe ile ilgili bilgilere genişçe yer verilmesi, kimlerin sahabe olduğunun bilinmesinin hadis ilmi açısından oldukça önemli oluşundan kaynaklanmaktadır. Zira bir hadisin mursal veya muttasıl olduğunun tespiti, senedde yer alan ravinin kim olduğuyla alakalı bir durumdur. Hadisi Hz. Peygamber’den aktaran kimsenin Hz. Peygamberi gördüğü tespit edilirse yani sahabe olduğu ortaya çıkarsa, hadis muttasıl kabul edilir. Aksi

⁴⁴² Hâkim, **Ma‘rifetu Ulûmi’l-Hadîs**, s. 22-24.

takdirde hadisin mursel olduğuna hükmedilir.⁴⁴³ Ayrıca rivayet edilen bir hadisin sahabe murseli katagorisine girip girmeyeceği de yine sahabe bilgisine bağlıdır. Bunun yanı sıra hadisin mevkûf oluşunun tespiti de sahabeyi tanımaya bağlıdır.⁴⁴⁴ Bu nedenle Hâkim Nîsâbûrî, sahabe konusunda uzmanlaşmayan bir kimsenin gerçek anlamda hafız olarak isimlendirilemeyeceğine dikkat çekmiştir. Zira sahabe bilgisi zayıf olanların hataya düştüğünü; bazı kimselerin sahabe olduğu zannıyla tâbîinden mursel hadis rivayet ettiklerini, kimi zaman ise sahabenin karıştırılarak tâbîî zannedildiği ve böylece musned rivayetlerin mursel olarak algılandığını belirtmiştir.⁴⁴⁵

2.2. SAHABE MURSELİ

2.2.1. Sahabe Murselinin Tanımı

Sahabeden birinin başka bir sahabiden duyduğu bir olayı, bizzat Hz. Peygamber'den görmediği veya işitmediği halde hadisi işitmiş olduğu sahabinin adını zikretmeksizin doğrudan Hz. Peygamber'den duymuş gibi rivayet etmesidir. Kısaca ifade etmek gerekirse sahabenin sahabeyi atlayarak Hz. Peygamber'den rivayet etmiş olduğu hadislerle sahabe murseli denilmektedir. Hasan, İbn Abbas, İbn Zubeyr ve Enes gibi genç sahabilerin Hz. Peygamber'den, bizzat şahit olmadıkları veya işitmedikleri bir olayı

⁴⁴³ Nevevî, **Takrîb**, s. 92; İbnu'l-Mulakkin, **el-Mukni'**, c. 2, s. 490.

⁴⁴⁴ Ca'berî, **Rusûmu't-Tahdîs**, s. 142.

⁴⁴⁵ Hâkim, **Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs**, s. 24.

aktarmaları buna örnek olarak verilebilir.⁴⁴⁶ Sahabenin, şahit olmadığı yahut ulaşmadığı bir olayı haber vermesi de sahabe murseli olarak isimlendirilmiştir.⁴⁴⁷

İmam Nevevî sahabe murselini, “yaşının küçüklüğü ya da geç müslüman oluşu sebebiyle sahabenin, bizzat Hz. Peygamber’den müşahede etmediği bir fiili veya benzeri bir şeyi haber vermesidir” şeklinde tanımlamıştır.⁴⁴⁸ İbn Hacer el-Askalânî “*sahabenin ulaşmadığı olayları haber vermesi*” şeklinde bir tanım yapmıştır. Bu durumda İbn Hacer, sahabenin ulaştığı, kendi zamanında meydana gelen olayları haber vermesini mursel olarak görmemektedir. Zira belirtmemiş olsa bile bu durum hadiseyi ya bizzat duyduğuna veya haber verdiği söz konusu olaylara bizzat tanık olduğuna hamledilmiştir.⁴⁴⁹

Sahabe murselinin tanımından sonra mursel hadis ile sahabe murseli arasındaki farka değinmek yerinde olacaktır. Bu fark şu şekilde açıklanabilir:

Mursel hadis, tabiînin kendisiyle Hz. Peygamber arasında yer alan vasıtayı/vasıtaları atlayıp doğrudan “قَالَ رَسُولُ اللَّهِ” diyerek rivayet ettiği hadis iken; sahabe murseli ise sahabenin, sahabeyi düşürerek doğrudan Hz. Peygamber’den rivayette bulunduğu hadistir. Mursel hadiste tabiîn, başkasından işittiği bir hadisi kimden işittiğini belirtmeden rivayet etmekte ve aradaki vasıtaları zikretmeksizin hadisi doğrudan Hz. Peygamber’e nispet etmektedir. Sahabe murselinde ise sahabenin başka bir sahabe vasıtasıyla haberdar olduğu olayı aradaki sahabeyi zikretmeksizin Hz. Peygamber’e

⁴⁴⁶ İbnu’s-Salâh, **Ulûmu’l-Hadîs**, s. 56; Tîbî, **Hulâsa**, s. 74; İbnu’l-Mulakkin, **el-Mukni’**, c. 1, s. 138; Irâkî, **Şerhu’t-Tefsîr**, c. 1, s. 213; Sehâvî, **Fethu’l-Muğîs**, c. 1, s. 192; Ebû Abdillâh Bedruddîn Muhammed b. İbrâhîm b. Sa’dillâh b. Cemâa el-Kinânî el-Hamevî eş-Şafîî, **el-Menhelu’r-Revî fî Ulûmi’l-Hadîsi’n-Nebevî**, Thk. Muhyuddin Abdurrahman Ramazan, Dâru’l-Fikr, Dimeşk 1986, s. 45.

⁴⁴⁷ Nevevî, **Minhâc**, c. 1, s. 30.

⁴⁴⁸ Nevevî, **Mecmû’**, c. 1, s. 102; Suyûtî, **Tedribu’r-Râvî**, s. 169.

⁴⁴⁹ İbn Hacer el-Askalânî, **Fethu’l-Bârî** c. 8, s. 716.

nispet etmesi söz konusudur. Dolayısıyla sahabe murselinde hem irsalde bulunan hem de kendisinden irsalde bulunulan kişi sahabedir. Tabiin murselinde ise irsalde bulunan kişi tabiin iken irsalde bulunulan kimsenin ise sahabe olabileceği gibi tabiin olma ihtimali de bulunmaktadır.

2.2.2. Sahabe Döneminde Mursel Rivayet Olgusu

Sahabe döneminde ashab-ı kiramın birbirlerinden hadis rivayet ettikleri bilinmektedir. Hz. Peygamber, sözlerinin başkalarına iletilmesini ashabından istemiş konuyla ilgili olarak şöyle buyurmuştur:

“Allah, bizden bir söz işitip onu başkasına ulaştırana kadar muhafaza edenin yüzünü ak etsin. Nice fıkıh taşıyıcıları vardır ki, kendilerinden daha fakih olana ulaştırırlar. Nice fıkıh taşıyıcıları vardır ki, kendileri fakih değildir.”⁴⁵⁰ Ayrıca veda hutbesi sırasında ashabına bir konuşma yapan Hz. Peygamber, konuşmasının son kısmını şu cümle ile bitirmiştir:

"فَالْيُيْلَغِ الشَّاهِدُ الْغَائِبَ"

“Burada hazır bulunanlar bulunmayanlara tebliğ etsin.”⁴⁵¹ Görüldüğü üzere Hz. Peygamber orada bulunanlardan, anlatmış olduğu hususların orada hazır bulunmayanlara ulaştırılmasını talep etmiştir. Râmhumuzî'nin (360/971) *el-Muhaddisu'l-Fâsıl Beyne'r-Râvî ve'l-Vâî* adlı eserinde aktarmış olduğu bir rivayette ise Ubâde b. Sâmit, Hz. Peygamber'in şöyle dediğini aktarmaktadır:

⁴⁵⁰ Ebû Dâvûd Suleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd et-Tayâlisî, **el-Musned**, Thk. Muhammed Abdumuhsin et-Türkî, Dâru'l-Hicr, Mısır 1999, 1. Baskı, c. 1, s. 505, (Hadis No: 618); Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, **el-Musned**, Thk. Şuayb el-Arnaût Adil Murşid ve dğr., Muesesetu'r-Risâle, Beyrut 2001, 1. Baskı, c. 7, s. 221.

⁴⁵¹ Buhârî, **Sahih**, Hac 131, c. 2, s. 619; Muslim, **Sahih**, Kasame 30, c. 3, s. 1306.

Bu rivayette, Hz. Peygamber'in huzurunda bulunup ondan hadis işiten kimselerin, orada bulunmayanlara, duyduklarını aktarmaları istenmiştir. Ayrıca başka rivayetlerde de Hz. Peygamber'in kendisinden duyulan hususların doğru bir şekilde başkalarına aktarılmasını ashabına tavsiye ettiği yer almaktadır.⁴⁵³ Bu tür rivayetlerin Hz. Peygamber'den işitilen sözlerin başkalarına aktarılması noktasında sahabe için teşvik edici olduğu aşikârdır.

Kimi sahabiler Medine'de değil, civar yerleşim yerlerinde ikamet etmekteydiler. Bunlar Kur'an ve sünneti öğrenme gayesiyle Medine'ye gelir, bir süre kaldıktan sonra ikamet ettikleri bölgelere geri dönerlerdi. Konuyla ilgili olarak Mâlik b. Huveyris'ten şu rivayet aktarılmaktadır:

"Yaşıttım gençlerle Hz. Peygamber'in yanına gelip yirmi gün boyunca ikamet ettik. Hz. Peygamber son derece şefkatli ve merhametli idi. Ailelerimizi özlediğimizi düşündü ve ardımızda kimleri bıraktığımızı sordu. Biz de ona söyledik. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Ailelerinize dönün ve onlarla bir arada olun. Öğrendiklerinizi onlara öğretin. Benim namaz kıldığım gibi namaz kılın. Namaz vakti

⁴⁵² Ebû Muhammed İbn Hallâd el-Hasen b. Abdîrahmân b. Hallâd er-Râmhumuzî el-Fârisî, **el-Muhaddisu'l-Fâsıl Beyne'r-Râvî ve'l-Vâî**, Thk. Muhammed Acâc el-Hatîb, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1984, 3. Baskı, s. 171; Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. Ahmed b. İshâkb. Musa b. Mihrân el-İsfahânî, **Ma'rifetu's-Sahâbe**, Adil b. Yusuf el-Gazazî, Dâru'l-Vatan, Riyad 1998, 1. Baskı, c. 4, s. 1922. "Ben size konuşur bir şeyler aktarırım. Burada hazır bulunanlar, burada bulunmayanlara (sözlerimi) aktarsın"

⁴⁵³ Râmhumuzî, **Muhaddisu'l-Fâsıl**, s. 172; Ebu'l-Kâsım Suleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, **el-Mu'cemu'l-Kebîr**, Thk. Hamdî Abdulmecîd es-Selefi, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Yy. 1983, c. 3, s. 18.

*geldiğinde biriniz ezan okusun, içinizden en yaşlı olanınız da size imamlık yapsın” diye buyurdu.*⁴⁵⁴

Görüldüğü üzere kimi sahabiler gelip bir müddet Hz. Peygamber’le ikamet ettikten sonra kendi halklarına geri dönmüş ve ondan öğrendikleri hususları, başta aileleri olmak üzere başkalarına tebliğ etmişlerdir.

Kimi sahabiler ise sürekli Hz. Peygamber’le bir arada bulunmaya gayret etmişlerdir. Mescid-i Nebevî’nin bitişiğinde kurulan gölgelikte yoksul sahabiler barınmakta ve bunlar ilim tahsil etmekteydiler. Suffe ehli dediğimiz bu kimseler, zamanlarının büyük bir kısmını Hz. Peygamber’i dinleyerek geçirmekte, Hz. Peygamber’in Suffe’de verdiği ders halkalarına katılmaktaydılar. Ebû Hureyre diğer sahabilerin neden kendisi kadar çokça hadis rivayetinde bulunmadığını soran kimselere; Muhacirler pazarda ticaretle, Ensar da mal ve mülkleriyle meşgul olurken, kendisinin karın tokluğuna sürekli Hz. Peygamber’le bir arada bulunduğunu söylemiştir. Onların hazır bulunmadığı meclislere kendisinin katıldığını, onlar duyduklarını unutturken kendisinin hadisleri ezberlediğini, ayrıca Suffe ehlinde olduğu için kendisini meşgul edecek başka bir uğraşının da olmadığını belirtmiştir.⁴⁵⁵

Sahabilerin Hz. Peygamber’i pür dikkat dinlediği ve ondan duydukları sözleri iyice bellemek ve unutmamak için kendi aralarında müzakere ettikleri bilinmektedir. Konuyla ilgili olarak Enes b. Mâlik şunları dile getirmiştir:

⁴⁵⁴ Buhârî, **Sahih**, Edeb 27, c. 5, s. 2238; Muslim, **Sahih**, Mesâcid 292, c. 1, s. 465.

⁴⁵⁵ Buhârî, **Sahih**, Büyû 1, c. 2, s. 721; Muslim, **Sahih**, Fedâilu's-Sahabe 159, c. 4, s. 1939; Ahmed b. Hanbel, **Musned**, c. 12, s. 219.

*“Hz. Peygamber’in yanında olur ondan hadis dinlerdik. Kalktığımız zaman da hadisi ezberleyinceye kadar kendi aramızda müzakere ederdik.”*⁴⁵⁶

Hz. Peygamber’in konumundan dolayı sahabiler onun sözlerini dikkatle dinlemekte, hafızası güçlü olanlar onları ezberleyip kendi aralarında müzakere ederken ezberlemekte zorlananlar ise Hz. Peygamber’in izniyle sözlerini yazarak kayıt altına almaktaydılar. Kaynaklarda Râfi‘ b. Hadîc’in (73/692) Hz. Peygamber’e gelerek ondan duyduklarını yazma noktasında izin istediği, Hz. Peygamber’in de izin vererek bu konuda bir beis olmadığını belirttiği nakledilmektedir. Ebû Hureyre’nin aktarmış olduğu bir rivayette ise; Ensar’dan bir adamın Hz. Peygamber’den hadis işittiğini fakat işittiği sözleri ezberleyemediğinden dolayı bu durumu Rasûlullah’a arz ettiği aktarılmaktadır. Bunun üzerine Hz. Peygamber’in “Sağından yardım al” diyerek eliyle yazmasını işaret ettiği rivayet olunmuştur.⁴⁵⁷ Hadisin bazı varyantlarında ise adamın, hafızasından şikâyet ettiği ve Hz. Peygamber’e gelip kendisinden duyduğu hiçbir şeyi kaçırmak istemediğini iletince; duyduklarını yazarak muhafaza etmesinin tavsiye edildiği belirtilmiştir.⁴⁵⁸

Sahabiler insan olmalarının bir gereği olarak her zaman Hz. Peygamber’le bir arada bulunma şansına sahip değillerdi. Hayatlarını devam ettirebilmek için çalışıp çabalamaları gerekmektedir. Kimi sahabiler deve güderken kimileri de ticaret yapmakla meşgul oluyorlardı. Çeşitli uğraşlarından, iş ve güçlerinden dolayı her an Hz. Peygamber’le aynı ortamda bulunma imkânına sahip olmayan sahabiler, Hz. Peygamber’in sözlerini kaçırmamak ve anlattığı hikmetlerden yararlanmak için, kimi

⁴⁵⁶ Hatîb el-Bağdâdî, **Câmi**, c. 1, s. 236; Sehâvî, **Fethu’l-Muğîs**, c. 3, s. 315.

⁴⁵⁷ Râmihurmuzî, **Muhaddisu’l-Fâsil**, s. 369.

⁴⁵⁸ Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî, **Takyîdu’l-İlm**, İhyau’-Sunneti’n-Nebeviyye, Beyrut Ty., s. 66; Ebu’l-Kâsım Suleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, **el-Mu‘cemu’l-Evsat**, Thk. Târik b. İvazullah-Abdulmuhsin b. İbrâhim el-Huseynî, Dâru’l-Haremeyn, Kahire 1995, c. 1, s. 244; Tirmizî, **Sunen**, İlim 12, c. 4, s. 336.

zaman nöbetleşerek bu işlemi sürdürdükleri ve daha sonra o gün orada hazır bulunanın bulunmayan kişiye, söylenenleri aktardığı nakledilmektedir. Bu durum Hz. Peygamber'in, sahabilerini ilim öğrenmeye ısrarla teşvik etmelerinden kaynaklanmaktaydı. Hz. Ömer; komşusuyla Medine'nin biraz dışında ikamet ettiklerini, iş ve güçleri nedeniyle her gün Hz. Peygamber'i dinleme fırsatı bulmadıklarından dolayı nöbetleşerek bu işi sürdürdüklerini söylemiştir. Hz. Ömer bir gün kendisinin, diğer gün ise komşusunun Medine'ye inip Rasûlullah'ı dinlediği böylece o gün Rasûlullah'la bir araya gelen kişinin dönüşte duyduklarını diğerine aktardığını belirtmiştir.⁴⁵⁹

Her zaman Allah Rasûlü ile bir arda bulunma imkânı bulamayan sahabeler, hadisleri duyan kimselerden öğrenmeye çalışmışlardır. Sahabe arasında bulunan bir diğer uygulama da; hadisi başka bir sahabiden işitmiş olmasına rağmen aradaki vasıtayı atlayarak, hadisi Hz. Peygamber'e nispet etmektir. Bu durum Ebû Saîd el-Hudrî (74/693) tarafından dile getirilmiştir. O, sahabenin, Hz. Peygamber'den duymadıkları halde başka sahabelerden işitmiş oldukları hadisleri “قَالَ رَسُولُ اللَّهِ” şeklinde Hz. Peygamber'e nispet ederek rivayet ettiklerini belirtmiştir.⁴⁶⁰ Bu durum sahabe murseli dediğimiz olgunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ayrıca aktarılan rivayetin başkalarından işitilmiş olabileceğine, sahabeler açıkça dikkat çekmiştir. Konuyla ilgili olarak Berâ' b. Âzib şunları dile getirmiştir:

“Biz bütün hadisleri bizzat Hz. Peygamber'den işitmiş değiliz. Zira biz deve gütmekle meşguldük. Duyduklarımızın bir kısmını arkadaşlarımız bize rivayet etmiştir.

⁴⁵⁹ Buhârî, **Sahih**, İlim 27, c. 1, s. 46; Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Bustî, **Sahîhu İbn Hibbân**, Thk. Şuayb el-Arnaût, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1993, 2. Baskı, c. 9, s. 492 (Hadis No: 4187).

⁴⁶⁰ İbn Asâkir, **Târîhu Dimaşk**, c. 20, s. 390; Alauddin Alî b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kadîhân el-Müttakî el-Hindî, **Kenzu'l-Ummâl fî Suneni'l-Akvâli ve'l-Efâl**, Thk. Bekrî Hayyânî - Saffet Sekkâ, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1981, c. 10, s. 296.

Rasûlullah'ın ashabı Hz. Peygamber'den işitemedikleri hususları, akranlarına ve onlardan daha iyi belleyen kimselere müracaat ederek öğreniyor ve bu konuda işi sıkı tutuyorlardı."⁴⁶¹

Berâ' b. Âzib'ten aktarılan başka bir rivayette ise şöyle denilmiştir:

*"Her birimiz bizzat Rasûlullah'tan hadis işitmezdik. İşimiz gücümüz vardı. Ama insanlar o dönem yalan söylemiyor ve hadisi duyan, duymayana rivayet ediyordu."*⁴⁶²

Enes b. Mâlik Hz. Peygamber'den hadis rivayetinde bulununca bir adam kendisine *"Bu hadisi Allah Rasûlünden bizzat sen mi işittin?"* diye sordu. Bunun üzerine son derece öfkelenen Enes b. Mâlik şöyle dedi: *"Vallahi size aktarmış olduğumuz her şeyi bizzat Allah Rasûlünden işitmiş değiliz. Ancak birbirimizden rivayette bulunur ve birbirimizi itham etmezdik."*⁴⁶³

Başka bir rivayette ise bir adam Enes b. Mâlik'e, işitmiş olduğu hadisi bizzat Allah Rasûlünden duyup duymadığını sorunca Enes şu cevabı vermiştir: *"Evet ondan işittim ya da (ondan rivayet eden) yalan söylemeyen kişilerden işittim. Zira Allah'a yeminler olsun ki biz yalan söylemez, yalan nedir bilmezdik."*⁴⁶⁴ Hadisin bazı varyantlarında ise bu soruya sinirlenip yüzünün değiştiği ve *"Size aktarmış olduğumuz her şeyi bizzat Allah*

⁴⁶¹ Hâkim, **Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs**, s. 14.

⁴⁶² Râmihurmuzî, **Muhaddisu'l-Fâsıl**, s. 235; Hatîb el-Bağdâdî, **Câmi**, c. 1, s. 177; Hatîb el-Bağdâdî, **Kifâye**, c. 2, s. 188.

⁴⁶³ Hatîb el-Bağdâdî, **Câmi**, c.1 s. 117.

⁴⁶⁴ Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr, **el-Bahru'z-Zehhâr (Musnedu'l-Bezzâr)**, Thk. Adil b. Sa'd, Mektebetu'l-Ulumi ve'l-Hikem, Medine 1988, 1. Baskı, c. 13, s. 482-483, (Hadis No: 7288).

Rasûlünden işitmiş değiliz” cevabını verdikten sonra “Fakat bizler birbirimize yalan söylemezdik” dediği aktarılmıştır.⁴⁶⁵

Bazen de sahabe, aradaki vasıtayı zikretmemekle beraber arada bir vasıta olduğuna işaret eden tabirlerle hadisi rivayet etmekteydi. Örneğin Enes b. Mâlik aktarmış olduğu bir hadiste şunları dile getirmiştir: “Hz. Peygamber’in Muâz b. Cebel’e şöyle dediği bana aktarıldı: “Allah’a hiçbir şeyi ortak koşmadan onun huzuruna varan kimse cennete girer.” Bunun üzerine Muâz: “Ey Allah’ın peygamberi insanlara bu müjdeyi vereyim mi?” diye sordu. Hz. Peygamber: “Hayır, (amel etme konusunda) gevşek davranmalarından korkuyorum” buyurdu.”⁴⁶⁶

Enes b. Mâlik bu rivayette “ذَكَرَ لِي أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لِمُعَاذٍ” (Hz. Peygamber’in Muâz’a şöyle dediği aktarılmıştır) diyerek olayı bizzat Hz. Peygamber’den işitmeyip onun başkası tarafından kendisine aktarıldığına işaret etmiştir.

Örnek verilen rivayetlerde Enes b. Mâlik, Hz. Peygamber’e nispet ederek aktardıkları bütün rivayetlerin bizzat ondan işitilmiş olmadığına, yalan söylemenin söz konusu olmadığı o dönemde birbirlerinden işittikleri hadisleri Hz. Peygamber’e nispet edip aktardıklarına dikkat çekmiştir. Yani sahabiler bizzat Allah Rasûlünden değil de başka sahabilerden işitmiş oldukları hadisi, aradaki diğer sahabiye atlayarak Allah Rasûlüne nispet etmiştir. Böylece sahabe murseli dediğimiz olgu da bu şekilde ortaya çıkmış bulunmaktadır.

⁴⁶⁵ Ebû Bekr b. Ebî Asım Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî, **Kitâbu’s-Sunne**, Muhammed Nasıruddin el-Elbanî, el-Mektebetu’l-İslamî, Beyrut 1980, 1. Baskı, c. 2, s. 387; Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yahyâ b. Mende el-Abdî, **Kitâbu’l-Îmân**, Thk. Ali b. Muhammed b. Nâsır el-Fakîhî, Muessesetu’r-Risâle, Beyrut 1985, 2. Baskı, c. 2, s. 843.

⁴⁶⁶ Hatîb el-Bağdâdî, **Kifâye**, c. 2, s. 187.

İbn Hibbân, bir sahabinin başka bir sahabiden işitmiş olduğu hadisi aradaki vasıtayı zikretmeden doğrudan Hz. Peygamber’e nispet ederek rivayet ettiğini ve bunun kesin bir şekilde bilinen bir yöntem olduğunu dile getirmiştir.⁴⁶⁷ Zerkeşî’nin naklettiğine göre, İbnu’l-Kayserânî (507/1113), *Yevâkît* adlı eserinde, sahabilerin Hz. Peygamber’e nispetinde herhangi bir şüphe duymadıkları rivayetleri ondan bizzat duymamış olsalar bile aradaki vasıtayı zikretmeksizin, hadisi doğrudan ona nispet ederek rivayet etmekte bir beis görmediklerini dile getirmiştir.⁴⁶⁸

Yukarıda zikremiş olduğumuz rivayetler bu uygulamanın var olan güven ortamından dolayı sahabe tarafından yaygın olarak kullanıldığına işaret etmektedir. Hz. Âişe’nin de belirttiği gibi “*Sahabilerin en nefret ettiği huy yalandı.*”⁴⁶⁹ Dolayısıyla sahabe murseli dediğimiz rivayetler genel olarak sahabenin birbirlerine duydukları itimattan neşet etmekteydi. Sahabenin bu itimadına değinen Enbiya Yıldırım şunları dile getirmiştir:

*“Sahabenin birbirlerine olan bu güvenlerinden dolayı, kendi aralarında hadis kaynağı sorulmazdı. Hatalı rivayet edilen hadislerin tashih etmek hariç, ravinin rivayet ettiği hadisi inkâr etmezlerdi. Güven, topluma hakim olan renk idi. Bu sebeptir ki, birbirlerinden aldıkları hadisleri (sahabi murseli dediğimiz üzere) kâle Rasûlullah diyerek rivayet ediyorlardı. İbn Abbas, Ebû Hureyre ve Hz. Âişe gibi sahabilerin ulaşamadıkları dönemlerdeki ve yerlerdeki olayları anlatmaları hep bu şekilde olmuştur.”*⁴⁷⁰

⁴⁶⁷ İbn Hibbân, **Sahih**, c. 1, s. 161-162.

⁴⁶⁸ Zerkeşî, **Nuket**, c. 1, s. 503-504.

⁴⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, **Musned**, c. 42, s. 101.

⁴⁷⁰ Enbiya Yıldırım, **Hadiste Metin Tenkidi**, Rağbet Yayınları, İstanbul 2014, 2. Baskı, s. 107.

İbn Abbas ve İbn Zubeyr gibi yaşları küçük olan sahabeler şahit olamadıkları veya Hz. Peygamber'den işitemedikleri hadisleri başka sahabilere sorarak öğrenmişlerdir.⁴⁷¹ Öğrendikleri hadisleri rivayet ettiklerinde ise bazen, hadisi işittikleri sahibinin ismini zikretmeden Hz. Peygamber'den bizzat işitmiş gibi nakletmekteydiler. İbn Abbas'ın Hz. Peygamber'den işitmiş olduğu hadis sayısı ile ilgili, kaynaklarda farklı rakamlar zikredilmektedir. Gazzâlî bu sayıyı dört olarak verirken⁴⁷² Yahyâ b. el-Kattân, İbn Maîn ve Ebû Dâvûd'tan bu sayının dokuz olduğu nakledilmiştir. Muhammed b. Ca'fer Gunder el-Huzelî'den (193/809) bu sayının on olduğu aktarılmıştır. Ayrıca muteahhir bazı âlimler bu sayının yirminin altında olduğunu söylerken, kimi âlimler de kırktan fazla olduğunu dile getirmişlerdir.⁴⁷³ Hâlbuki İbn Abbas, binden fazla hadis rivayet eden muksirûn sahabelerden biridir. Bu da onun Hz. Peygamber'den duymadığı hadisleri diğer sahabelerden işittiğine delalet etmektedir. Kaynaklarda İbn Abbas'ın rivayet ettiği hadis sayısının 1660 olduğu aktarılmaktadır. Bu durumda onun, rivayetlerinin çok az bir kısmını Hz. Peygamber'den, geriye kalan rivayetlerin büyük bir çoğunluğunu ise diğer sahabelerden öğrenmiş olduğu söylenebilir.

2.3. SAHABEDE MURSEL RİVAYET ÖRNEKLERİ

Sahabenin bir başka sahabe aracılığıyla Hz. Peygamber'den işittiği hadisi doğrudan Hz. Peygamber'e nispet ederek rivayet etmesinin, sahabe murseli kategorisinde değerlendirildiği ifade edilmiştir. Konuyla ilgili bu başlık altında yer vereceğimiz örnekler bu uygulamanın sahabe arasında yaygın olduğunu göstermekedir.

⁴⁷¹ Sehâvî, **Fethu'l-Muğîs**, c. 1, s. 194.

⁴⁷² Gazzâlî, **Mustasfa**, c. 1, s. 319.

⁴⁷³ Sehâvî, **Fethu'l-Muğîs**, c. 1, s. 194.

2.3.1. Abdullah b. Abbas Örneği

İbn Abbas'ın çok sayıda hadis rivayet eden muksirûn sahabilerden biri olduğu bilinmektedir. Fakat kendisinden aktarılan rivayetlerde Hz. Peygamber'in vefatı sırasında onlu yaşlarda olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁷⁴ Kaynaklarda 13 ile 15 yaş aralığında olduğu nakledilmiştir.⁴⁷⁵ Yaşının küçük olması sebebiyle rivayet ettiği hadislerin büyük bir çoğunluğunu diğer sahabilerden rivayet etmiştir. İbn Abbas, diğer sahabelere başvurmuş ve duymadığı hadisleri onlardan öğrenmeye gayret göstermiştir.⁴⁷⁶ Fakat o, kimi zaman aradaki vasıtayı zikreder, kimi zaman ise hadisi doğrudan Hz. Peygamber'e nispet ederdi.⁴⁷⁷

Sahabe murseline, İbn Abbas'tan aktarılan “لَا رِبَا إِلَّا فِي النَّسِيئَةِ” (Faiz ancak borcun vadelendirmesinde olur) hadisini örnek olarak verebiliriz. Bu hadiste faizin ancak veresiye yani borcun vadelendirilmesinde cerayan ettiği belirtilmektedir. Ebû Saîd el-Hudrî ise “*Dinar dinarla, dirhem de dirhemle değiştirilmeli*” diyerek rivayette

⁴⁷⁴ Tayâlisî, **Musned**, c. 4, s. 364, (Hadis No:2761); Ahmed b. Hanbel, **Musned**, c. 1, s. 6.

⁴⁷⁵ Ebu'l-Hasen Alî b. Halef b. Abdilmelik b. Battâl el-Bekrî el-Kurtubî, **Şerhu Sahihi'l-Buhârî**, Thk. Ebû Temim Yasir b. İbrahim, Mektebetu'l-İrşad, Riyad 2003, 2. Baskı, c. 10, s. 269.

⁴⁷⁶ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, **Kitâbu Fedâilî's-Sahâbe**, Thk. Vasiyyullah b. Muhammed Abbas, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1983, 1. Baskı, c. 2, s. 967; Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fadl ed-Dârimî, **es-Sunen**, Dâru't-Te'sîl, Kahire 2015, 1. Baskı, c. 1, s. 409; Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbü'rî, **el-Mustedrek ale's-Sahîhayn**, Thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1990, 1. Baskı, c. 1, s. 188; Ebû Ömer Cemâluddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilber en-Nemerî, **Câmi'u Beyânî'l-İlm ve Fazlihî**, Thk. Ebu'l-Eşbâl ez-Züheyri, Dâru İbni'l-Cevzî, Suudi Arabistan 1994, c. 1, s. 365.

⁴⁷⁷ Ebu'r-Rebî' Necmuddîn Suleymân b. Abdilkavî b. Abdilkerîm b. Saîd et-Tûfî el-Hanbelî, **Şerhu Muhtasari'r-Ravza**, Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî, Muesesetu'r-Risâle, Beyrut 1987, c. 2, s. 229.

bulunmuştur. Ebû Saîd el-Hudrî'ye İbn Abbas'ın farklı bir şeyler aktardığı yani farklı yönde fetva verdiği söylenince Ebû Saîd, bu durumu İbn Abbas'a sorarak şöyle demiştir: "Sarf akdiyle ilgili rivayet ettiğin şeyi Allah Rasûlünden mi işittin yoksa Kur'an'da mı böyle bir şeye rastladın?" İbn Abbas, Allah'ın kitabında böyle bir şeye rastlamadığını; ayrıca bizzat Allah Rasûlünden de böyle bir hadis işitmediğini belirterek söz konusu hadisi Usâme b. Zeyd'ten duyduğunu söylemiştir.⁴⁷⁸ Görüldüğü üzere aktarmış olduğu rivayete itiraz edilince İbn Abbas, hadisi doğrudan Hz. Peygamber'den değil de Usâme b. Zeyd'ten⁴⁷⁹ (54/674) aktardığını dile getirmiştir.⁴⁸⁰

Başka bir rivayette ise İbn Abbas Hz. Peygamber'den şu rivayeti aktarmaktadır:

"عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمْ يَزَلْ يُلَبِّي حَتَّى رَمَى جَمْرَةَ الْعَقَبَةِ»"

"Hz. Peygamber (s.a.v.) Cemretu'l-Akabeyi (yani büyük şeytanı) taşılayıncaya kadar telbiye getirmeye devam etti."⁴⁸¹

Görüldüğü üzere bu rivayette İbn Abbas, bizzat hadiseye şahit olmuş gibi olayı aktarmaktadır. Fakat kendisine hadisi kimden aktardığı sorulunca onu kardeşi Fadl b. Abbas'tan (13/634) işittiğini beyan etmiştir.⁴⁸² Ayrıca bu hadisi Abdullah b. Abbas'tan rivayet eden Atâ b. Ebî Rebâh (114/732):

⁴⁷⁸ Buhârî, **Sahih**, Büyû 79, c. 2, s. 762; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, **es-Sunen**,

Thk. Şuayb Arnaût-Âdil Murşid vd., Dirasetu'l-Alemiyye, Beyrut 2009, Ticârât 49, c. 3, s. 366.

⁴⁷⁹ Gazzâlî, **Mustasfa**, c. 1, s. 320; Âmidî, **İhkâm**, c. 2, s. 124; Kelvezânî, **Temhîd**, c. 3, s. 135.

⁴⁸⁰ Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osmân b. Ahmed b. Muhammed b. Eyyub İbn Şahin el-Bağdâdî, **Nâsihu'l-**

Hadîs ve Mensûhu, Thk. Semîr b. Emîn ez-Züheyri, Mektebetu'l-Menâr, Zerkâ 1988, 1. Baskı, s. 389.

⁴⁸¹ İbn Ebû Şeybe, **Musannef**, c. 3, s. 376.

⁴⁸² Muslim, **Sahih**, Kitabu't-Hac 267, c. 2, s. 931; Gazzâlî, **Mustasfa**, c. 1, s. 320; Âmidî, **İhkâm**, c. 2, s. 124; Kelvezânî, **Temhîd**, c. 3, s. 135.

“فَأَخْبَرَنِي ابْنُ عَبَّاسٍ أَنَّ الْفَضْلَ أَخْبَرَهُ” diyerek Abdullah b. Abbas’ın olayı kardeşi Fadl b.

Abbas’tan (13/634) aktardığını açıkça ifade etmiştir.⁴⁸³ Bu da söz konusu hadisin sahabe murseli olduğunu göstermektedir. Zaten hadisin farklı tariklerinde bu durum açıkça görülmektedir. Örneğin Ahmed b. Hanbel söz konusu hadisi şu senedle nakletmiştir:

" حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ، قَالَ عَبْدُ اللَّهِ: وَسَمِعْتُهُ أَنَا مِنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا حَفْصٌ، عَنْ جَعْفَرٍ،

عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ حُسَيْنٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنِ الْفَضْلِ بْنِ عَبَّاسٍ، " أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ..."

Görüldüğü üzere hadis, Fadl b. Abbas’tan tahric edilmiştir. Hadisin senedine baktığımızda, İbn Abbas’ın da rivayet zincirinde yer aldığını fakat hadiseyi aktaran kişinin kendisi değil, kardeşi Fadl b. Abbas olduğunu açıkça görmekteyiz.⁴⁸⁴

İbn Abbas’ın şahit olmadığı halde Hz. Peygamber’e nispet ederek rivayet etmiş olduğu bir diğer rivayet ise şu şekildedir:

" عن ابن عباس قال قال النبي صلى الله عليه و سلم يوم بدر: اللهم أني أنشدك عهدك ووعدك اللهم إن

شئت لم تعبد. فأخذ أبو بكر بيده فقال حسبك فخرج وهو يقول { سيهزم الجمع ويولون الدبر }

“İbn Abbas: “Hz. Peygamber Bedir günü: “Allah’ım senden ahdine ve va’dine uymanı diliyorum. Allah’ım, eğer (bu müslümanların yok olmasını) dilediysen artık sana ibadet edilmeyecek” diye dua etti. Ebubekir, Hz. Peygamber’in elini tutarak “bu (dua)

⁴⁸³ Muslim, **Sahih**, Kitabu’t-Hac 267, c. 2, s. 931.

⁴⁸⁴ Ahmed b. Hanbel, **Musned**, c. 3, s. 323.

*sana yeter” dedi. Hz. Peygamber, “O topluluk yakında hezimete uğrayacak ve arkalarını dönüp kaçacaklar.” (54 Kamer 45) ayetini okuyarak çıktı.”*⁴⁸⁵

Bu olay, Bedir günü Rasûlullah’ın (s.a.v.) savaş alanında kurulan çadırların birinde savaş öncesi müslümanlar için yaptığı duayı konu edinmektedir. İbn Abbas, Bedir savaşına katılmadığı halde olayı bizzat Hz. Peygamber’den işitmişçesine “ قال النبي صلى

الله عليه وسلم يوم بدر “Hz. Peygamber Bedir günü şöyle buyurdu” diyerek aktarmaktadır.

Hâlbuki onun Bedir Savaşı’na katılmadığı ve Bedir Savaşı sırasında oldukça küçük yaşta olduğu bilinmektedir. ⁴⁸⁶ Dolayısıyla olayı bir başka sahabiden işitmiş olmalıdır. Bu nedenle de aradaki vasıtayı düşürerek direkt Hz. Peygamber’e nispet edip rivayet etmiş olduğu bu hadis sahabe murseli kategorisinde değerlendirilmiştir.

İbn Hacer el-Askalânî, bu rivayetin, sahabe murseli olduğunu, zira İbn Abbas’ın olay anını müşahade etmediğini ve orada hazır bulunmadığını belirtmiştir. Ayrıca İbn Hacer, Abdurrezzâk es-San’ânî’nin (211/826-27) Kamer Sûresi’nin kırk beşinci ayetiyle ilgili aktarmış olduğu rivayete de dikkat çekmiştir. Söz konusu rivayette “*O topluluk yakında bozguna uğrayacak*” ayeti indiğinde, Hz. Ömer’in kendi kendine o topluluğun kim olduğunu sorduğu, Bedir Savaşı’nda Hz. Peygamber’in bu ayeti okuduğuna şahit olduğu vakit ise söz konusu topluluğun Mekke’li müşrikler olduğunu anladığı rivayet

⁴⁸⁵ Ahmed b. Hanbel, **Musned**, c. 5, s. 165; Buhârî, **Sahih**, Meğazî 4, c. 4, s. 1456; Nesâî, **Sunenu’l-Kubrâ**, c. 13, s. 436; Taberânî, **Mu’cemu’l-Evsat**, c. 3, s. 145; Taberânî, **Mu’cemu’l-Kebîr**, c. 11, s. 348; Beyhakî, **Sunenu’l-Kubrâ**, c. 9, s. 79.

⁴⁸⁶ Ebû Hafs Sirâcuddîn Ömer b. Alî b. Ahmed İbnu’l-Mulakkin el-Mısırî, **et-Tavzîh lî Şerhi’l-Câmi’i’s-Sahîh**, Thk. Dâru’l-Felah li’l-Bahsi’l-İlmî ve Tahkîku’t-Turas, Dâru’n-Nevâdir, Dımeşk 2008, 1. Baskı, c. 17, s. 674; İbn Hacer el-Askalânî, **Fethu’l-Bârî** c. 6, s. 100.

edilmektedir.⁴⁸⁷ Bu rivayete atıfla İbn Hacer, İbn Abbas'ın, olayı Hz. Ömer'den işitmiş olabileceğini dile getirmiştir.⁴⁸⁸ Aynî de İbn Abbas'ın olaya şahit olacak yaşta olmadığına dikkat çekerek şunları ifade etmiştir:

"قلت: رَوَاهُ عَمَّنْ شَهِدَ هَذَا وَأَسْقَطَ الْوَاسِطَةَ عَلَى عَادَتِهِ فِي أَكْثَرِ رَوَايَاتِهِ"

“İbn Abbas, olayı şahit olanlardan rivayet etmiş ve rivayetlerin çoğunda âdeti olduğu üzere aradaki vasıtayı düşürmüştür.”

Aynî, İbn Abbas'ın çoğu rivayetinde olduğu gibi olayı başkalarından duyduğunu ve aradaki vasıtayı zikretmeksizin hadisi rivayet ettiğini söylemiştir.⁴⁸⁹ Alî el-Kârî (1014/1605) de “الْحَدِيثُ مِنْ جُمْلَةِ مَرَاثِيلِ الصَّحَابَةِ، لِأَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ مَا حَضَرَ بَدْرًا” (*Hadis sahabenin mursel rivayetlerindendir. Zira İbn Abbas Bedir Savaşı'na katılmamıştır.*) diyerek İbn Abbas'ın Bedir'de bulunmadığına ve hadisin sahabe murseli olduğuna dikkat çekmiştir.⁴⁹⁰

2.3.2. Ebû Hureyre Örneği

Ebû Hureyre'nin çokça hadis rivayet eden muksirûn sahabilerden olduğu daha önce belirtilmişti. Onun vefat tarihi göz önüne alındığında, Hz. Peygamber'in vefatından sonra yaklaşık olarak 50 sene yaşadığı söylenebilir. Ayrıca onun, Hz. Peygamber'den

⁴⁸⁷ Ebû Bekr Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, **Tefsiru Abdurrezzâk**, Thk. Mahmud Muhammed Abdeh, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1999, c. 3, s. 261.

⁴⁸⁸ İbn Hacer el-Askalânî, **Fethu'l-Bârî** c. 8, s. 619.

⁴⁸⁹ Ebû Muhammed Bedruddîn Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, **Umdetu'l-Kârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî**, Dâru ihyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut Ty., c. 14, s. 193.

⁴⁹⁰ Ebu'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî, **Mirkâtü'l-Mefâtih Şerhu Mişkâtî'l-Mesâbil**, Dâru'l-Fikr, Beyrut 2002, c. 9, s. 3780. Aynî de bu rivayetin İbn Abbas'ın mursel rivayetlerinden biri olduğunu belirtmektedir. Bkz. Aynî, **Umdetu'l-Kârî**, c. 19, s. 210.

bizzat duymadığı hadisleri diğer sahabilerden öğrenmeye çalıştığı bilinmektedir. Hz. Peygamber'den, başka bir sahabi aracılığıyla rivayet ettiği hadisleri aradaki vasıtayı zikretmeksizin rivayet ettiği olmaktadır. Bu durum, rivayet ettiği bazı hadislere itiraz edilince, hadisi işitmiş olduğu sahabenin isimlerini açıklamasından açıkça anlaşılmaktadır. Onun mursal olarak rivayet etmiş olduğu hadise şu rivayet örnek olarak verilebilir:

"من أصبح جنباً فلا صوم له"⁴⁹¹

Cünüp olarak sabahlayan kimsenin tuttuğu orucun geçersiz olduğunu ifade eden bu rivayeti Ebû Hureyre, Hz. Peygamber'e nispet etmiştir. Mervân b. Hakem'e, Ebû Hureyre'nin Hz. Peygamber'den "*Cünüp olarak sabahlayan kimse o gün oruç tutamaz*" diye rivayette bulunduğu aktarılınca Mervân, mü'minlerin annesi Hz. Âişe ve Ummu Seleme'ye bu hususu sordurur. Onlar: "*Hiz. Peygamber ihtilam olmadan, cinsi münasebet sebebiyle cünüp olarak sabahlar, sonra da (yıkılarak) o günün orucunu tutardı.*" diye cevap verirler. Bunun üzerine bu husus Ebû Hureyre'ye bildirilir. Ebû Hureyre, Hz. Peygamber'in eşleri olmaları hasebiyle onların bu durumu kendisinden daha iyi bileceklerini söylemiştir. Ayrıca o, hadisi bizzat Hz. Peygamber'den işitmediğini belirtmiş ve "*حَدَّثَنِيهِ الْفَضْلُ بْنُ عَبَّاسٍ*" diyerek rivayetin Fadl b. Abbas tarafından kendisine aktarıldığını beyan etmiştir.⁴⁹² Bu nedenle kaynaklarda onun bu yönde fetva vermekten vazgeçtiği de nakledilmiştir.⁴⁹³

⁴⁹¹ "*Cünüp olarak sabahlayan kimsenin orucu olmaz.*"

⁴⁹² Ahmed b. Hanbel, **Musned**, c. 42, s. 447-448; Buhârî, **Sahih**, Savm 22, c. 2, s. 679; Bezzâr, **Musned**, c. 6, s. 107; İbn Hibbân, **Sahih**, c. 8, s. 261; Taberânî, **Mu'cemu'l-Kebîr**, c. 18, s. 292-293.

⁴⁹³ İbn Ebû Şeybe, **Musannef**, c. 2, s. 330.

Ebû Hureyre'nin bu hadisi iyi bellemediği yönünde Hz. Âişe'den aktarılan birtakım eleştiriler⁴⁹⁴ de bulunmaktadır. Kanaatimizce bu eleştirilere ihtiyatlı yaklaşılmalıdır. Nitekim İbn Huzeyme (311/924), Ebû Hureyre'nin rivayet etmiş olduğu hadiste herhangi bir yanlış anlama ve hatanın söz konusu olmadığını fakat hadisin mensuh olabileceğini; zira orucun başlangıcında bu durumun yasak olduğunu, “*Oruç gecesinde eşlerinizle birleşmek size helâl kılındı*”⁴⁹⁵ ayetiyle de bu durumun serbest bırakıldığını söylemiştir. Fecr vakti girdiğinde hala yıkanmayanların fecirden sonra yıkanıp oruçlarına devam edebilecekleri, sonradan konulan bir hüküm olduğu için Fadl b. Abbas'ın daha önce aktarmış olduğu hadisin hükmünü nesh etmiş bulunmaktadır. Dolayısıyla Fadl b. Abbas'ın rivayeti, oruç gecesinde kişinin eşiyle cinsî münasebette bulunmasını helal kılan ayetin inmesinden öncedir.⁴⁹⁶ Ayrıca konuyla ilgili olarak Beyhakî'nin şöyle dediği aktarılmıştır:

“İbnu'l-Munzir şöyle der: ‘Bu hususta işittiğim en güzel şey, bunun neshe hamledilmesidir. Çünkü İslam’ın başlangıcında, gece uyuduktan sonra cima etme, tıpkı yemek ve içmek gibi oruçluya haram idi. Fakat Allah fecrin doğuşuna kadar cimâi mübah kılınca, yasak kalktığından dolayı yıkanmadan sabahlayan cünüp için o günün orucunu tutmak caiz oldu. Şu hâlde Ebû Hureyre ilk uygulamayı haber verip, neshi bilmeyen Fadl’dan işittiğiyle fetva vermişti; ama Hz. Âişe ve Ummu Seleme’nin haberini işitince onların kanaatine döndü.”⁴⁹⁷

⁴⁹⁴ Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd b. Habte el-Kûfî el-Ensârî, **el-Asâr**, Thk. Ebu'l-Vefâ, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut Ty., s. 181.

⁴⁹⁵ 2 Bakara 187.

⁴⁹⁶ Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme b. el-Muğîre b. es-Sulemî en-Nisâbûrî, **Sahîhu İbn Huzeyme**, Thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî, el-Mektebetu'l-İslamî, Y.y. 2003, c. 2, s. 966-967.

⁴⁹⁷ Ebû Abdillâh Bedruddîn Muhammed b. Bahâdır ez-Zerkeşî, **Âişe Hz. Aişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler**, Çevr. Bünyamin Erul, Kitâbiyât Yayınları, Ankara 2007, 3. Baskı, s. 101.

Sonuç olarak Ebû Hureyre'nin yukarıda aktarmış olduğumuz rivayetin mursal olduğu ortaya çıkmaktadır. Zira rivayet ettiği hadis aksinin Hz. Âişe ve Ummu Seleme tarafından dile getirildiği belirtilince, olayı bizzat Hz. Peygamber'den değil Fadl b. Abbas'tan aktardığını açıklamıştır.

Ebû Hureyre'den aktarılan bir diğer rivayet ise Şuara Sûresi'nde yer alan “وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ” ayetiyle ilgilidir.⁴⁹⁸ Rivayeti aktaran Ebû Hureyre söz konusu kıssayı şu şekilde anlatmaktadır:

“Yakın akrabaları uyar” ayeti nazil olduğunda Rasûlullah (s.a.v.) kalkıp, “Ey Kureyş topluluğu!” veya buna benzer bir söz kullandı. “Kendinizi kurtarın! Zira ben Allah’a karşı sizi koruyamam. Ey Abdulmenaf oğulları! Allah’a karşı sizi koruyamam. Ey Abdulmuttalib’in oğlu Abbas! Allah’a karşı seni koruyamam. Ey Rasûlullah’ın halası Safiyye! Allah’a karşı seni koruyamam. Ey Muhammed’in (s.a.v) kızı Fatıma malımdan istediğini dile ama Allah’a karşı seni de koruyamam” diye buyurdu.”⁴⁹⁹

Yukarıda aktarmış olduğumuz rivayette görüldüğü üzere, Ebû Hureyre olaya bizzat şahit olmuşçasına hadisi rivayet etmektedir. Fakat onun, olaya şahit olmadığı kaynaklarda nakledilmektedir. Zerkeşî, sahabenin birbirlerinden hadis rivayet ettiklerini ve bazen hadisi işittikleri aracılığıyla zikretmeksizin rivayeti direkt Hz. Peygamber’e nispet ettiklerini söyler. Ardından Ebû Hureyre'nin yukarıda aktarmış olduğumuz rivayetine değinerek “Yakın akrabaları uyar” ayetiyle ilgili aktarılan bu kıssanın, İslamiyet’in başlangıcında ve Mekke’de meydana geldiğini, Ebû Hureyrenin ise olaya şahit

⁴⁹⁸ 26 Şuarâ 214. “Yakın akrabaları uyar.”

⁴⁹⁹ Buhârî, **Sahih**, Kitabu't-Vesaya 11, c. 3, s. 1012; Muslim, **Sahih**, Kitabu't-İman 351, c. 1, s. 192; Ahmed b. Hanbel, **Musned**, c. 16, s. 423; Dârimî, **Sunen**, c. 3, s. 47; Tirmizî, **Sunen**, Zühed 7, c. 4, s. 132; Bezzâr, **Musned**, c. 14, s. 148, Hadis No: 7676.

olmadığını belirtir.⁵⁰⁰ İbn Hacer el-Askalânî, yukarıda aktarmış olduğumuz hadisi değerlendirirken bu rivayetin sahabenin mursal rivayetlerinden biri olduğunu belirtmiş ve bu hususun Ebû Bekr el-İsmâîlî (371/982) tarafından kesin bir şekilde dile getirildiğini söylemiştir. Zira yukarıda anlatılan kıssa hicretten önce İslamiyetin ilk yıllarında meydana gelen bir husustur. Ebû Hureyre ise ancak Medine’de Müslüman olmuştur.⁵⁰¹ Dolayısıyla bu hadiseyi, olaya bizzat şahit olan birinden duymuş olmalıdır. Bu durumda olayı işittiği kişinin adını zikretmeksizin hadisi aktarması rivayetin sahabe murseli olduğunu göstermektedir.⁵⁰²

Ebû Hureyre’nin aktarmış olduğu söz konusu olayın farklı bir versiyonu İbn Abbas tarafından da aktarılmıştır. Rivayet incelendiğinde İbn Abbas’ın da olaya bizzat

⁵⁰⁰ Zerkeşî, **Nuket**, c. 1, s. 503-504.

⁵⁰¹ İbn Hacer el-Askalânî, **Fethu’l-Bârî**, c. 8, s. 502.

⁵⁰² Aynî (855/1451) de İbn Hacer’le benzer şeyler dile getirmiş, bu rivayetin Ebû Hureyre’nin mursal rivayetlerinden biri olduğunu belirterek; ayetin Mekke’de nazil olduğuna Ebû Hureyre’nin ise Medine’de Müslüman olduğuna dikkat çekmiştir. Bkz: Aynî, **Umdetu’l-Kârî**, c. 19, s. 102. Kastallânî (923/1517) de aynı şekilde Ebû Hureyre’nin bu rivayetin sahabe murseli olduğunu aktarmaktadır. Bkz: Ebu’l-Abbas Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebûbekr b. Abdülmelik el-Kastallânî, **İrşâdu’s-Sârî li-Şerhi Sahîhi’l-Buhârî**, el-Matbaatu’l-Kubrâ el-Emîriyye, Mısır 1905, 7. Baskı, c. 2, s. 480.

şahit olmuşçasına tasvirde bulunduğu görülmektedir.⁵⁰³ Hâlbuki olay esnasında yaşının oldukça küçük olduğu dile getirilmiştir.⁵⁰⁴ İbn Hacer el-Askalânî, İbn Abbas'ın bu olayı başkasından aktardığına dikkat çekmek için söz konusu rivayetin, sahabe murseli olarak kabul edildiğini dile getirmiştir. Olayın Mekke'de gerçekleştiğini söyleyen İbn Hacer, bu hadisenin islamın ilk yıllarında gerçekleştiğine dikkat çekmiştir. Ayrıca o, İbn Abbas'ın hicretten üç sene önce doğduğunu ve bu nedenle de olaya şahit olmadığını dile getirmiştir.⁵⁰⁵ Bazı âlimler ise İbn Abbas'ın doğmuş olduğu varsayılsa bile yaşının oldukça küçük olduğunu belirtmiş, bu nedenle de söz konusu hadisin mursel olarak kabul edildiğini söylemişlerdir.⁵⁰⁶

⁵⁰³ Rivayet şu şekildedir: *“Yakın akrabaları uyar” ayeti nazil olduğunda Nebi (s.a.v.) Safa tepesine çıkıp: “Ey Fihri oğulları, ey Adiy oğulları” diyerek herkes toplanana kadar Kureyş'in bütün kollarını çağırmaya başladı. Gelemeyenler ise ne olduğunu anlamak için kendi yerlerine elçi gönderdiler. Kureyşliler ve Ebû Leheb gelince Hz. Peygamber: “Şu vadide size saldırmakta isteyen süvariler var desem bana inanır mısınız?” diye sordu. Onlar: “Evet, sende doğruluktan başka bir şey görmedik” dediler. Bunun üzerine Rasûlullah: “Şüphesiz ben, çetin bir azap öncesinde size gönderilmiş bir uyarıcıyım.” dedi. Ebû Leheb: “Ellerin kurusun (kahrolasıc)! Bu yüzden mi bizi bir araya getirdin.” dedi. Bunun üzerine “Ebû Leheb'in elleri kurusun! Kurudu da. Ona ne malı ne de kazandığı yarar sağladı...” ayeti nazil oldu.”* Bkz: Buhârî, **Sahih**, Kitabu't-Tefsir 260, c. 4, s. 1787; Muslim, **Sahih**, Kitabu't-İman 355, c. 1, s. 193; Ahmed b. Hanbel, **Musned**, c. 5, s. 17.

⁵⁰⁴ Zerkeşi, **Nuket**, c. 1, s. 504.

⁵⁰⁵ İbn Hacer el-Askalânî, **Fethu'l-Bârî** c. 6, s. 552.

⁵⁰⁶ İbn Hacer el-Askalânî, **Fethu'l-Bârî** c. 8, s. 502; Kastallânî, **İrşâdu's-Sârî**, c. 2, s. 480; Aynî, **Umdetu'l-Kârî**, c. 14, s. 48; Ebû Yahyâ Zeynuddîn Zekeriyâ b. Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Misrî eş-Şafîî, **Minhatu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî el-Musemma Tuhfetu'l-Bârî** Thk. Suleyman b. Derî', el-Âzîmî, Mektebetu'r-Ruşd, Riyad 2005, 1. Baskı, c. 3, s. 477.

2.3.3. İbn Ömer Örneği

Sahabe murseline, Abdullah b. Ömer'den tahrir edilen şu hadis örnek olarak verilebilir:

" عَنْ ابْنِ عُمَرَ ؛ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَفَ عَلَى قَلْبِ بَدْرٍ ، فَقَالَ : هَلْ وَجَدْتُمْ مَا وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّا؟ ثُمَّ قَالَ : إِنَّهُمْ الْآنَ لَيَسْمَعُونَ مَا أَقُولُ."

"Nebi (s.a.v.) (müşriklerin atıldığı) Bedir kuyusunun kenarında durup: "Rabbinizin size vadettiğini hak olarak buldunuz mu?" diye sordu. Sonra da "Şuan dediklerimi işitiyorlar" buyurdu."⁵⁰⁷

Bu hadiste, Hz. Peygamber'in Bedir Savaşı esnasında müşriklerin atılmış olduğu kuyunun başında durup söylediği sözler aktarılmıştır. Hâlbuki İbn Ömer'in Bedir Savaşı'na katılmadığı bilinmektedir. Konuyla ilgili olarak kaynaklarda şu bilgiler aktarılmaktadır:

" عَنْ ابْنِ عُمَرَ قَالَ: عُرِضْتُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ بَدْرٍ، فَلَمْ أُقْبَلْ وَأَنَا ابْنُ ثَلَاثِ عَشْرَةَ سَنَةً، وَعُرِضْتُ عَلَيْهِ يَوْمَ أُحُدٍ وَأَنَا ابْنُ أَرْبَعِ عَشْرَةَ فَلَمْ أُقْبَلْ، وَعُرِضْتُ عَلَيْهِ يَوْمَ الْخَنْدَقِ وَأَنَا ابْنُ خَمْسِ عَشْرَةَ فَقُبِلْتُ."⁵⁰⁸

⁵⁰⁷ İbn Ebû Şeybe, **Musannef**, c. 7, s. 361; Ahmed b. Hanbel, **Musned**, c. 9, s. 20; Buhârî, **Sahih**, Kitabu't-Meğâzî 7, c. 4, s. 1462; Muslim, **Sahih**, Kitabu'l-Cenaiz 26, c. 2, s. 643; Nesâî, **Sunenu'l-Kubrâ**, c. 4, s. 424; Ebû Ya'lâ Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ b. Yahyâ b. İsa b. Hilal et-Temîmî el-Mevsilî, **Musned**, Thk. Huseyn Selim Esed, Dâru'l-Mem'mûn li't-Turâs, Dimeşk 1984, 1. Baskı, c. 10, s. 47.

⁵⁰⁸ "Bedir günü (savaşa katılmak için) Hz. Peygamber'e takdim edildim. On üç yaşındaydım ve kabul edilmedim. Uhud günü de (savaşa katılmak için) Hz. Peygamber'e takdim edildim. On dört yaşındaydım ve kabul edilmedim. Hendek günü (savaşa katılmak için) Hz. Peygamber'e takdim edildim. On beş yaşındaydım ve kabul edildim."

Bizzat İbn Ömer'in kendisi tarafından aktarılan bu rivayette, on üç yaşındayken Bedir Savaşı'na katılmak istediği fakat yaşının küçüklüğü nedeniyle kabul edilmediği aktarılmıştır. Ayrıca on dört yaşındayken Uhud Savaşı için başvurduğu ve yine aynı sebepten dolayı kabul edilmediği, on beş yaşına vardığında ise Hendek Savaşı'na katılmasına izin verildiği görülmektedir.⁵⁰⁹ Dolayısıyla bizzat şahit olmadığı bu olayı ya savaşa katılan babası Hz. Ömer'den ya da savaşa katılmış bir başka sahabiden işitmiş olması muhtemeldir.⁵¹⁰ Bu nedenle de aradaki vasıtayı zikretmeden, hadisi Hz. Peygamber'e nispet etmesi hadisin mursel olduğunu göstermektedir.

İbn Ömer'den aktarılan ve sahabe murseline örnek olarak verebileceğimiz bir diğer rivayet ise şu şekildedir:

"عَنِ ابْنِ عُمَرَ ، قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : مَنْ صَلَّى عَلَى جَنَازَةٍ فَلَهُ قِيرَاطٌ."

*"Cenaze üzerine namaz kılana bir kîrât (ağırlığınca sevap) vardır."*⁵¹¹

Yukarıda aktarmış olduğumuz hadisi Hz. Peygamber'den rivayet eden kişinin Abdullah b. Ömer olduğu görülmektedir. Hâlbuki bu hadis Ebû Hureyre tarafından rivayet edildiğinde; Abdullah b. Ömer'in uyarıda bulunduğu, kimi rivayetlerde⁵¹² Ebû Hureyre'nin bizzat elinden tutup Hz. Âişe'ye götürdüğü ve hadisi tasdik ettirdiği, kimi

⁵⁰⁹ Tayâlisî, **Musned**, c. 3, s. 386, (Hadis No:1970); Beyhakî, **Sunenu'l-Kubrâ**, c. 6, s. 92.

⁵¹⁰ Zira kaynaklarda Hz. Peygamber'in ölülere seslendiğini duyan Hz. Ömer, 'Ruhsuz cesetlere mi hitap ediyorsun' demiştir. Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Musned**, c. 26, s. 279.

⁵¹¹ İbn Ebû Şeybe, **Musannef**, c. 3, s. 12. Hadisin bazı tariklerinde ziyadeler mevcut olup söz konusu tariklerde, cenaze namazı kılınıncaya kadar cenazeye eşlik eden bir kimse için bir kîrât (ağırlığınca sevap) olduğu belirtilmiştir. Ardından kîrâtın ne (kadar) olduğu Hz. Peygamber'e sorulmuş ve Uhud Dağı'nın ağırlığınca olduğu şeklinde cevap verilmiştir. Ayrıntılı bilgi için Bkz: Ahmed b. Hanbel, **Musned**, c. 8, s. 273-274; Taberânî, **Mu'cemu'l-Kebîr**, c. 8, s. 230.

⁵¹² Ahmed b. Hanbel, **Musned**, c. 14, s. 557.

rivayetlerde ise birilerini Hz. Âişe'ye gönderip hadisi teyid ettirdiği aktarılmaktadır.⁵¹³ Bu da onun, bu hadisi doğrudan Hz. Peygamber'den işitmediğini göstermektedir. Onun daha önce duymadığı bu hadisi Ebû Hureyre'den işitince garipsediği Hz. Âişe de aynı şeyi tekrarlayınca bu konuda kendisinin yanıldığını itiraf ettiği görülmektedir.⁵¹⁴ Dolayısıyla Ebû Hureyre'den işitmiş olduğu bu hadisi Hz. Âişe'den de teyid ettiren Abdullah b. Ömer, Rasûlullah'a aidiyetinde şüphe duymadığı bu hadisi bizzat Hz. Peygamber'den duymuşçasına rivayet etmiş ve aradaki vasıtayı atlayarak yani Ebû Hureyre'yi zikretmeden hadisi direkt Hz. Peygamber'e nispet etmiştir.

Ahmed b. Hanbel'in *Musned* isimli eserini tahkik eden Ahmed Muhammed Şâkir (1892-1958), Abdullah b. Ömer'in söz konusu rivayeti hakkında; bu rivayetin Ebû Hureyre'den işitildiğine, bu nedenle de sahabe murseli olduğuna dikkat çekmiştir.⁵¹⁵ Bir başka *Musned* muhakkiki olan Şuayb Arnaût (1928-2016) da Hz. Âişe'ye başvurulup Ebû Hureyre'nin rivayet etmiş olduğu hadis tasdik edilince, İbn Ömer'in artık hadisi direkt Hz. Peygamber'e nispet edip Ebû Hureyre'nin adını zikretmemiş olabileceğini söyleyerek

⁵¹³ Tayâlisî, **Musned**, c. 4, s. 307; İbn Ebû Şeybe, **Musannef**, c. 3, s. 12; Ahmed b. Hanbel, **Musned**, c. 16, s. 286; Tirmizî, **Sunen**, Cenaiz 49, c. 2, s. 349; Bezzâr, **Musned**, c. 17, s. 108; İbn Hibbân, **Sahih**, c. 7, s. 348 (Hadis No: 3079).

⁵¹⁴ Ahmed b. Hanbel, **Musned**, c. 16, s. 286.

⁵¹⁵ Bilgi için bkz: Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, **Musned**, Thk. Ahmed Muhammed Şakir, Dâru'l-Hadîs, Kahire 1995, c. 4, s. 432.

hadisin sahabe murseli kategorisinde değelendirildiğini belirtmiştir.⁵¹⁶ Hadisin mursel olduğu başka âlimler tarafından da ayrıca dile getirilmiştir.⁵¹⁷

2.3.4. Hz. Âişe Örneği

Sahabe murseline verebileceğimiz bir diğer örnek ise Hz. Âişe'nin vahyin başlangıcıyla ilgili aktarmış olduğu şu hadistir:

"عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، أَنَّهَا قَالَتْ: أَوَّلُ مَا بَدَأَ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ الْوَحْيِ الرُّؤْيَا

الصَّادِقَةُ فِي النَّوْمِ، فَكَانَ لَا يَرَى رُؤْيَا إِلَّا جَاءَتْ مِثْلَ فَلَقِ الصُّبْحِ، فَكَانَ يَأْتِي حِرَاءً فَيَتَحَنَّتُ فِيهِ..."

*"Vahyin ilk başlangıcı Rasûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in uykuda gördüğü sadık rüyalar. Onun gördüğü her rüya sabah aydınlığı gibi çıkardı. Hira Mağarası'na varır orada ibadet ederdi..."*⁵¹⁸

Bu hadis, Hz. Peygamber'e peygamberlik görevi verilmeden önce onun Hira Mağarası'na çekilip kendini ibadete verişini ve görmüş olduğu salih rüyaları konu edinmektedir. Kaynaklarda Hz. Âişe'nin bi'setten dört veya beş sene sonra doğduğu nakledilmektedir.⁵¹⁹ İbn Hacer el-Askalânî bu hadisi şerh ederken İmam Nevevî'nin söz

⁵¹⁶ Ahmed b. Hanbel, **Musned**, c. 8, s. 275. İmâmu'l-Haremeyn Cuveynî de İbn Ömer'in, hadisi Ebû Hureyre'den rivayet etmiş olmasına rağmen doğrudan Hz. Peygamber'e nispet ettiğine değinmiş ve hadisin mursel olduğunu vurgulamıştır. Bkz: Cuveynî, **Telhîs**, c. 2, s. 422.

⁵¹⁷ Abdulazîz el-Buhârî, **Keşfu'l-Esrar**, c. 3, s. 6; Gazzâlî, **Mustasfa**, c. 1, s. 320; Âmidî, **İhkâm**, c. 2, s. 124; Ebû Abdillâh Safiyyuddîn Muhammed b. Abdirrahîm el-Urmevî el-Hindî, **Nihâyetu'l-Vusûl ilâ İlmi'l-Usûl**, Thk. Salih b. Suleyman el-Yusuf-Sa'd b. Suleyman es-Suveyhî, el-Mektebetu't-Ticariyye, Mekke 1996, 1. Baskı, c. 7, s. 2984.

⁵¹⁸ Tayâlisî, **Musned**, c. 3, s. 78; Ahmed b. Hanbel, **Musned**, c. 42, s. 113; Buhârî, **Sahih**, Kitabu't-Ta'bîr 1, c. 6, s. 2561; Muslim, **Sahih**, Kitabu'l-İman 252, c. 1, s. 139.

⁵¹⁹ İbn Hacer el-Askalânî, **İsâbe**, c. 8, s. 231.

konusu hadis için sahabe murseli olduğu yönünde görüş belirttiğini aktarmaktadır.⁵²⁰ Dolayısıyla Hz. Âişe'nin henüz doğmadığı bir zaman dilimiyle ilgili bizzat şahit olmadığı bu olayı aktarması, hadisin sahabe murseli kategorisinde değerlendirilmesine neden olmuştur.

Hz. Âişe'nin mursal rivayetlerine şu hadis de örnek olarak verilebilir:

"عَنْ عَائِشَةَ أُمِّ الْمُؤْمِنِينَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، أَنَّ الْحَارِثَ بْنَ هِشَامٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ سَأَلَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، كَيْفَ يَأْتِيكَ الْوَحْيُ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَخْيَانًا يَأْتِينِي مِثْلَ صَلَاسَةِ الْجَرَسِ، وَهُوَ أَشَدُّ عَلَيَّ...»

“Hz. Âişe’den rivayet edildiğine göre Hâris b. Hişâm Rasûlullah’a: “Sana nasıl vahiy geliyor? diye sordu. Hz. Peygamber de şöyle dedi: “Bazen çingirak sesine benzeyen bir şekilde gelir ki bana en zor geleni de budur...”⁵²¹

Sadece ilgili kısmını aktardığımız bu hadisin görünürde mursal olmadığı varsayılabilir. Zira Hâris b. Hişâm (18/639), Hz. Peygamber’e bu soruyu sorduğunda Hz. Âişe’nin de orada hazır bulunmuş olması ihtimal dâhilindedir. Fakat bu hadisin sahabe murseli olduğu kanaatine varmamızı sağlayan şey bu hadisin bazı tariklerinde:

"حَدَّثَنَا عَامِرُ بْنُ صَالِحٍ الزُّبَيْرِيُّ، حَدَّثَنِي هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، عَنِ الْحَارِثِ بْنِ هِشَامٍ"

⁵²⁰ İbn Hacer el-Askalânî, **Fethu'l-Bârî** c. 8, s. 716.

⁵²¹ Mâlik, **Muvatta**, Ku'ran 7, c. 1, s. 202; Ahmed b. Hanbel, **Musned**, c. 43, s. 268; Buhârî, **Sahih**, Bed'u'l-Vahî 1, c. 1, s. 4; Nesâî, **Sunenu'l-Kubrâ**, c. 13, s. 107; İbn Hibbân, **Sahih**, c. 1, s. 225; Beyhakî, **Sunenu'l-Kubrâ**, c. 7, s. 84.

şeklinde olayın Hz. Âişe tarafından Hâris b. Hişâm aracılığıyla rivayet edildiğinin kaynaklarda yer almasıdır.⁵²² Ayrıca hadisin bazı tariklerinde Hz. Âişe'ye hiç yer verilmeyerek hadisin şu senedle tahrir edilmiş olması da bizi bu kanaate sevk etmiştir:

"عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الْحَارِثِ بْنِ هِشَامٍ، قَالَ: سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: كَيْفَ

يَأْتِيكَ الْوَحْيُ؟"

Görüldüğü üzere Hâris b. Hişâm'ın "Rasûlullah'a sordum" diyerek hadisi aktarmaş olması, olayın daha sonra Haris tarafından Hz. Âişe'ye aktarılmış olabileceğini kuvvetlendirmektedir.⁵²³

2.3.5. Abdullah b. Zubeyr Örneği

Sahabe murseli için verebileceğimiz örneklerden biri de Abdullah b. Zubeyr (73/692) tarafından rivayet edilen şu hadistir:

"سَمِعْتُ ابْنَ الزُّبَيْرِ، يَخْطُبُ يَقُولُ: قَالَ مُحَمَّدٌ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ لَيْسَ الْحَرِيرَ فِي الدُّنْيَا لَمْ يَلْبَسْهُ

فِي الْآخِرَةِ»"

⁵²² Ahmed b. Hanbel, **Musned**, c. 42, s. 174; Begavî, **Mu'cemu's-Sahâbe**, c. 2, s. 49; Taberânî, **Mu'cemu'l-Kebîr**, c. 3, s. 259.

⁵²³ Taberânî, **Mu'cemu'l-Kebîr**, c. 3, s. 259. Hadis şarihlerimizden İbn Hacer el-Askalânî de bu hadisin Hâris b. Hişâm tarafından Hz. Âişe'ye aktarılmış olabileceğini söylemektedir. Dolayısıyla hadisin sahabe murseli olma ihtimalinin bulunduğunu ve Ahmed b. Hanbel'in *Musned*'i, Beğavî'nin (317/929) *Mu'cem*'i ile diğer eserlerde şu tarikle "عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الْحَارِثِ بْنِ هِشَامٍ، قَالَ سَأَلْتُ" yer alan; Hz. Âişe'nin olaya bizzat şahit olmadığını, olayın Hz. Âişe'ye Hâris b. Hişâm tarafından nakledildiğini gösteren rivayetlerin, bu durumu teyid ettiğini söylemektedir. Bkz. İbn Hacer el-Askalânî, **Fethu'l-Bârî** c. 1, s. 19.

Bu rivayette İbn Zübeyr, Hz. Peygamber'in (s.a.v.): “Dünyada iken ipek giyen ahirette onu giyemez” diye buyurduğunu nakletmektedir.⁵²⁴ İbn Zübeyr “Kâle Muhammed” bazı tariklerde ise “Kâle Rasûlullah”⁵²⁵ diyerek hadisi doğrudan Hz. Peygamber’e nispet etmektedir. Hadisin bir varyantında ise bu durum daha açık bir şekilde müşahade edilmektedir. Zira söz konusu tarikte durum şu şekilde ifade edilmiştir:

"خَطَبَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الزُّبَيْرِ، فَقَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ..."

Örnek verilen hadislerde açıkça beyan edildiği gibi İbn Zübeyr'in, hadisi bizzat Hz. Peygamber'den işittiği anlaşılmaktadır.⁵²⁶ Fakat bu hadisin birçok tarikinde olayın direkt Hz. Peygamber'den değil, başka bir sahabiden işitildiği dile getirilmiştir. Söz konusu rivayetlerde olay şu şekilde aktarılmıştır:

"سَمِعْتُ ابْنَ الزُّبَيْرِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، يَقُولُ وَهُوَ يَخْطُبُ النَّاسَ: لَا تُلْبِسُوا نِسَاءَكُمْ الْحَرِيرَ فَإِنِّي سَمِعْتُ عُمَرَ

رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ لَبَسَ الْحَرِيرَ فِي الدُّنْيَا لَمْ يَلْبَسْهُ فِي الْآخِرَةِ»"

Bu rivayetlerde görüldüğü üzere İbn Zübeyr olayı Hz. Ömer'den işittiğini dile getirmiştir.⁵²⁷ Dolayısıyla İbn Zübeyr, olayı bizzat Hz. Peygamber'den işitmiş değildir. Buhârî'nin rivayet etmiş olduğu bir başka tarikte ise “ سَمِعْتُ ابْنَ الزُّبَيْرِ، يَقُولُ: سَمِعْتُ عُمَرَ، “

⁵²⁴ Buhârî, **Sahih**, Libâs 24, c. 5, s. 2194; Nesâî, **Sunenu'l-Kubrâ**, c. 11, s. 391, 392; Taberânî, **Mu'cemu'l-Kebîr**, c. 14, s. 259; Ebû Ya'lâ, **Musned**, c. 12, s. 192.

⁵²⁵ Nesâî, **Sunenu'l-Kubrâ**, c. 11, s. 392.

⁵²⁶ Taberânî, **Mu'cemu'l-Kebîr**, c. 14, s. 260.

⁵²⁷ Tayâlisî, **Musned**, c. 1, s. 49; Ahmed b. Hanbel, **Musned**, c. 1, s. 364, 375; Buhârî, **Sahih**, Libâs 24, c. 5, s. 2194; Muslim, **Sahih**, Kitabu'l-Libas ve'z-Zîne 11, c. 3, s. 1641; Nesâî, **Sunenu'l-Kubrâ**, c. 11, s. 393; Beyhakî, **Sunenu'l-Kubrâ**, c.2, s. 591.

”يَقُولُ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ“ denilerek İbn Zubeyr’in, hadisi Hz. Ömer aracılığıyla duyduğu yine bizzat İbn Zubeyr’in kendisi tarafından ikrar edilmiştir.⁵²⁸ Bu nedenle aradaki vasıtayı yani Hz. Ömer’i zikretmeden hadisi Hz. Peygamber’e nispet etmesi hadisin sahabe murseli olarak kabul edilmesine neden olmuştur. Buhârî’nin eserinde yer alıp Dârekutnî’nin illetli olduğunu düşündüğü hadislerden biri de İbn Zubeyr’in doğrudan Hz. Peygamber’e (s.a.v.) nispet ederek rivayet etmiş olduğu bu hadistir. Dârekutnî, söz konusu hadis ile ilgili şunları dile getirmiştir:

"لم يسمعه ابن الزبير من النبي صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ، إنما سمع من عمر."

“İbn Zubeyr, hadisi Hz. Peygamber’den (s.a.v.) işitmemiştir. Ancak o, hadisi Ömer’den duymuştur.”

Görüldüğü üzere Dârekutnî, hadisin bizzat Hz. Peygamber’den işitilmediği; yani mursal olduğu gerekçesiyle illetli olduğu görüşündedir.⁵²⁹ İbn Hacer el-Askalânî, Dârekutnî’nin söz konusu eleştirisini doğru bulmamakta ve Buhârî’de hadisin Hz. Ömer’den işitilen varyantının da olduğuna dikkat çekmektedir. Hadisin sahabe murselinden sayıldığını ve sahabe murseli türünden hadislerin *Sahih*’de çokça yer aldığını belirterek eleştirinin zayıf olduğunu söylemiştir.⁵³⁰ Hadisi şerh ederken de İbn Zubeyr’in Hz. Peygamber’den rivayet etmiş olduğu hadisi Hz. Ömer’den işittiğinin anlaşıldığını, bu durumun söz konusu hadisin hemen akabinde getirilen rivayetlerde açıkça ifade edildiğini

⁵²⁸ Buhârî, **Sahih**, Libâs 24, c. 5, s. 2194. Ayrıca bkz: Ahmed b. Hanbel, **Musned**, c. 1, s. 364; Muslim, **Sahih**, Kitabu’l-Libas ve’z-Zîne 11, c. 3, s. 1641; Nesâî, **Sunenu’l-Kubrâ**, c. 11, s. 393; Taberânî, **Mu’cemu’l-Kebîr**, c. 14, s. 260; Beyhakî, **Sunenu’l-Kubrâ**, c.2, s. 591.

⁵²⁹ Ebu’l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed b. Mehdî ed-Dârekutnî, **el-İlâmât ve’t-Tettebbu’**, Thk. Ebû Abdurrahman Mukbil b. Hadî el-Vâdî’, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1985, 2. Baskı, s. 306.

⁵³⁰ İbn Hacer el-Askalânî, **Fethu’l-Bârî** c. 1, s. 378.

belirtmiştir. Bu nedenle İbn Zubeyr'in mursal rivayetlerinden biri olduğunu söylediği bu hadisin sahabe murseli kategorisinde değerlendirilmesi gerektiğinin de ayrıca altını çizmiştir.⁵³¹ İbn Abdilberr de İbn Zubeyr'in “*Kâle Rasûlullah*” diye hadisi aktardığını, fakat söz konusu hadisi Hz. Peygamber'den değil Hz. Ömer'den işittiğini belirtmiştir.⁵³² Dolayısıyla hadisin sahabe murseli olduğu apaçık ortadadır.

2.3.6. Câbir b. Abdullah Örneği

Çok sayıda hadis rivayet etmekle meşhur olan sahabilerden biri olan Câbir b. Abdullah'ın mursal rivayetine şu hadis örnek olarak verilebilir:

"سَمِعْتُ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ، يُحَدِّثُ «أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَنْقُلُ مَعَهُمُ الْحِجَارَةَ لِلْكُعْبَةِ وَعَلَيْهِ إِزَارُهُ»، فَقَالَ لَهُ الْعَبَّاسُ عُمَةُ: يَا ابْنَ أَخِي، لَوْ حَلَلْتَ إِزَارَكَ فَجَعَلْتَ عَلَى مَنْكَبِكَ...⁵³³"

Rivayette görüldüğü üzere; Abdullah b. Zubeyr, Hz. Peygamber'e risalet vazifesi verilmeden önce Kâbe'nin inşasında amcası Abbas (32/653) ile beraber çalışıp taş taşıdığını nakletmektedir. Onun, bizzat şahit olmadığı bu olayı nakletmesi hadisin mursal olduğunu göstermektedir.

Buhârî ve Muslim'in de *sahih*'lerinde yer verdikleri bu rivayet için İbn Hacer el-Askalânî olayın Hz. Peygamber'e nübüvvet verilmeden önce gerçekleştiğine dikkat

⁵³¹ İbn Hacer el-Askalânî, **Fethu'l-Bârî** c. 10, s. 289; Kastallânî, **İrşâdu's-Sârî**, c. 8, s. 439.

⁵³² İbn Abdilberr, **Temhîd**, c. 14, s. 247. Ayrıca hadisin mursal olduğu Aynî tarafından da dile getirilmiştir.

Bkz: Aynî, **Umdetu'l-Kârî**, c. 22, s. 12.

⁵³³ Ahmed b. Hanbel, **Musned**, c. 22, s. 436; Buhârî, **Sahih**, Salat 7, c. 1, s. 143; Muslim, **Sahih**, Hayz 77, c.1, s. 268; Ebû Ya'lâ, **Musned**, c. 4, s. 169; Beyhakî, **Sunenu'l-Kubrâ**, c. 2, s. 321; Ebû Bekr Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, **el-Musannef**, Dâru't-Te'sîl, Kahire 2015, 1. Baskı, c. 1, s. 409.

"Hz. Peygamber izârı üzerinde Kureyş ile beraber Kâbe için taş taşıyordu. Amcası Abbas, ona: "Yeğenim, izârını çözüp omuzuna koysan." dedi..."

çekerek, hadisin bu nedenle sahabe murseli olduğunu söylemiştir. Olayın kimden işitilmiş olabileceği yönünde fikir ileri süren İbn Hacer el-Askalânî, aynı olayın oğlu Abdullah tarafından babası Abbas b. Abdulmuttalib'den⁵³⁴ rivayet edildiğini belirtmiş ve Câbir b. Abdillâh'ın da olayı Abbas'tan (r.a) işitmiş olabileceğini söylemiştir.⁵³⁵

Aynî de hadisle ilgili olarak şunları dile getirmiştir:

"وَهَذَا الْحَدِيثُ مِنْ مَرَاتِلِ الصَّحَابَةِ، رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُمْ، فَإِنْ جَابِرًا لَمْ يَحْضُرِ الْقَضِيَّةَ."⁵³⁶

Görüldüğü üzere Aynî, Câbir b. Abdillâh'ın olaya şahit olmadığını belirterek hadisin sahabe murseli olduğunu belirtmiştir. İbn Abbas'ın aynı olayı babasından aktardığını ve onun anlattığı olayın daha fazla ayrıntı içerdiğini, dolayısıyla Câbir b. Abdillâh'ın da olayı Peygamberimizin amcası Abbas'tan işitmiş olabileceğini nakletmiştir.⁵³⁷

Câbir b. Abdillâh'ın aktarmış olduğu bir diğer mursal rivayet ise namaz vakitlerinin tayini ile ilgilidir. Rivayet, namazın farz kılınmasından sonra Cebrâîl'in (a.s.)

⁵³⁴ Bezzâr, **Musned**, c. 4, s. 124; Ebû Nuaym, **Ma'rifetu's-Sahâbe**, c. 4, s. 2121; Ebû Bekr b. Ebî Asım Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî, **el-Âhâd ve'l-Mesânî**, Thk. Bâsım Faysal Ahmed el-Cevâbire, Dâru'r-Raye, Riyad 1991, 1. Baskı, c. 1, s. 271; Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. Ahmed b. İshâkb. Musa b. Mihrân el-İsfahânî, **Delâilu'n-Nubuvve**, Tkh. Muhammed Ravâs Kal'acî, Abdulber Abbas, Dâru'n-Nefais, Beyrut 1986, c. 1, s. 189; Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Alî b. Musa el-Husrevcirdî el- Horasânî el-Beyhakî, **Delâilu'n-Nubuvve**, Thk. Abdulmu'tî Kal'acî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1988, 1. Baskı, c. 2, s. 32; Ebu'l-Fadl Şihâbuddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed Ahmed b. Hacer el-Askalânî, **el-Metâlibu'l-Âliye bi-Zevâ'idî'l-Mesânîdi's-Semâniye**, Thk. Halid b. Abdurrahman b. Salim Bekr, Dâru'l-Âsime, Riyad 1998, c. 17, s. 236.

⁵³⁵ İbn Hacer el-Askalânî, **Fethu'l-Bârî** c. 1, s. 474.

⁵³⁶ "Bu hadis sahabenin mursal rivayetlerindendir. Zira Câbir olaya şahit olmamıştır."

⁵³⁷ Aynî, **Umdetu'l-Kârî**, c. 4, s. 71. Bu rivayetin sahabe murseli olduğu, hadis şarihlerimizden Kastallânî tarafından da dile getirilmiştir. Bkz: Kastallânî, **İrşâdu's-Sârî**, c. 6, s. 174.

H. Peygamber'e (s.a.v.) gelerek namaz vakitlerini bildirip öğretmesi ve H. Peygamber'e imamlık yapmasını konu edinmektedir.⁵³⁸

İbnu'l-Kattân (628/1231), Câbir b. Abdillâh'ın olaya şahit olmadığını zira bu hadisenin İsrâ olayının gerçekleştiği akşamın sabahında Mekke'de vuku bulduğunu belirtmiştir. Câbir bir Abdillâh'ın ise Ensar'dan olduğu ve Medine'de H. Peygamber'e eşlik ettiği bilinmektedir. Dolayısıyla İbnu'l-Kattân, Câbir b. Abdillâh'ın, olayı kimden duyduğunu belirtmediği için bu rivayetin mursel olması gerektiğini düşünmektedir.⁵³⁹ Nitekim onun bu olayı başka bir sahabeden işitmiş olabileceği kuvvetle muhtemel olduğu için hadisin sahabe murseli olduğu nakledilmiştir.⁵⁴⁰ Bu duruma Zerkeşî de değinmiş ve hadisin sahabe murseli olarak kabul edildiğini belirtmiştir.⁵⁴¹

2.3.7. Enes b. Mâlik Örneği

Sahabe murseline verebileceğimiz örneklerden biri de Enes b. Mâlik tarafından aktarılan şu rivayettir:

⁵³⁸ Ahmed b. Hanbel, **Musned**, c. 22, s. 408; Hâkim en-Nîsâbü'rî, **Mustedrek**, c. 1, s. 310; İbn Hibbân, **Sahih**, c. 4, s.335; Nesâî, **Sunenu'l-Kubrâ**, c. 3, s. 496; Dârekutnî, **Sunen**, c. 1, s. 481,483; Ebu'l-Kâsım Suleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, **Musnedu's-Şâmiyyîn**, Thk. Hamdî Abdulmecîd es-Selefî, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1984, 1. Baskı, c. 1, s. 211; Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, **es-Sunen/el-Muctebâ**, Thk. Abdulfettah Ebû Ğudde, Mektebetu'l-Matbuâtî'l-İslamiyye, Halep 1986, 2. Baskı, Mevâkît 9, c. 1, s. 251.

⁵³⁹ Ebu'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Abdilmelik İbnu'l-Kattân el-Kutâmî el-Fâsî, **Beyânu'l-Vehm ve'l-İhâm**, Thk. Huseyn Âyt Saîd, Dâru Taybe, Riyad 1997, 1. Baskı, c. 2, s. 467.

⁵⁴⁰ Ebû Muhammed Cemâluddîn Abdullah b. Yûsuf b. Muhammed ez-Zeylâî el-Hanefî, **Nasbu'r-Râye li-Ehâdîsi'l-Hidâye**, Thk. Muhammed Avvame, Muessesetu'r-Reyyân, Beyrut 1997, c. 1, s. 222-223.

⁵⁴¹ Zerkeşî, **Nuket**, c. 1, s. 505-507.

"حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ نَيْرُوزٍ الْأَنْطَاطِيُّ، حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ، حَدَّثَنَا حَبَّانٌ، حَدَّثَنَا هَمَّامٌ، عَنْ

ثَابِتٍ، عَنْ أَنَسٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لِأَبِي بَكْرٍ وَهُوَ فِي الْغَارِ: «مَا ظَنُّكَ بِاثْنَيْنِ اللَّهُ تَالِهُمَا»⁵⁴²

Yukarıda görüldüğü üzere Enes b. Mâlik hadisi Hz. Peygamber'den aktarmaktadır. Fakat hadisin bütün varyantları bir ara getirilip incelendiğinde olayın aslında Hz. Ebû Bekir tarafından Enes'e aktarıldığı görülmektedir. Zira hadisin bir varyantında "عَنْ أَنَسٍ، أَنَّ أَبَا بَكْرٍ حَدَّثَهُ" (Ebû Bekir'in kendisine aktardığına göre) ibaresi yer

almaktadır.⁵⁴³ Bir diğer varyantta ise "سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ يَقُولُ: سَمِعْتُ أَبَا بَكْرٍ الصَّدِيقَ يَقُولُ"

(Enes'ten işittim şöyle diyordu: Ebû Bekir'in şöyle dediğini işittim.) ifadesi bulunmaktadır. Görüldüğü üzere, bizzat Enes b. Mâlik olayın kendisine Ebû Bekir tarafından aktarıldığını ifade etmektedir.⁵⁴⁴ Aslında bu ifadeler senedde yer almıyor olsa bile hadisin sahabe murseli olduğunun tespiti yine de mümkündür. Zira Hz. Peygamber'in, Mekke'den Medine'ye hicret ettiğinde Ebû Bekir ile beraber yola çıktığı ve ikisinin beraber Sevr mağarasına sığındığı tarih kitaplarında aktarılmaktadır.⁵⁴⁵ Dolayısıyla yalnızca Ebû Bekir'in şahit olduğu bu durumun Enes tarafından nakledilmiş olması, olayın Ebû Bekir tarafından kendisine aktarılmış olabileceği anlamına gelmektedir. Ayrıca olayı Ebû Bekir'den dinleyen bir başka sahabiden de duymuş olması muhtemeldir.

⁵⁴² İbnu'l-Mukrî, **el-Mu'cem**, s. 41; Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Saîd el-Mervezî, **Musnedu Ebî Bekr es-Sıddîk**, Thk. Şuayb el-Arnaût, el-Mektebetu'l-İslamî, Beyrut Ty., s. 143. "Hz. Peygamber mağarada iken Hz. Ebû Bekir'e: "Üçüncüleri Allah olan iki kişi hakkında ne düşünürsün", diye buyurdu.

⁵⁴³ Ahmed b. Hanbel, **Musned**, c. 1, s. 189.

⁵⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, **Fedâilî's-Sahâbe**, c. 1, s. 352.

⁵⁴⁵ İbn Sa'd, **Tabakâtu'l-Kubrâ**, c. 1, s. 177.

Enes b. Mâlik, Mekke'den Medine'ye hicretinden sonra Hz. Peygamber'in hizmetinde yer almaya başlamıştır.⁵⁴⁶ Bu olay ise Medine'ye ulaşmadan önce

⁵⁴⁶ İbn Hacer el-Askalânî, **İsâbe**, c. 1, s. 276.

gerçekleşmiştir. Bu da Enes'in, ilgili olaya şahit olmadığını göstermekte ve rivayetin sahabe murseli olduğunu ortaya koymaktadır.⁵⁴⁷

⁵⁴⁷ Enes b. Mâlik tarafından ayın yarılması ile ilgili aktarılan şu rivayette sahabe murseline örnek gösterilebilir:

"عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّهُ حَدَّثَهُمْ: أَنَّ أَهْلَ مَكَّةَ سَأَلُوا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يُرِيَهُمْ آيَةَ «فَارَاهُمْ انْشِقَاقَ الْقَمَرِ»

"Enes (r.a.)'ın rivayet ettiğine göre: "Mekkeliler Rasûlullah (s.a.v.)'den kendilerine bir mucize göstermelerini istediler. Hz. Peygamber de onlara ayın yarılmasını gösterdi." Hadisin bazı tariklerinde ise ziyadeler de bulunmaktadır. Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Musned**, c. 21, s. 28; Buhârî, **Sahih**, Menâkıb 24, c. 3, s. 1331; Muslim, **Sahih**, Sıfatu'l-Kiyame 46, c. 4, s. 2159; Bezzâr, **Musned**, c. 13, s. 377; Ebû Ya'lâ, **Musned**, c. 5, s. 424. Arada bazı lafız farklılıkları olmakla beraber, bu hadis Abdullah b. Mes'ûd, Hz. Ali, Huzeyfe, Cubeyr b. Mut'im ve İbn Ömer gibi sahabiler tarafından da rivayet edilmiştir. Enes b. Mâlik'in rivayet etmiş olduğu yukarıda yer vermiş olduğumuz hadis Buhârî ve Muslim başta olmak üzere birçok kimse tarafından rivayet edilmiştir. İbn Hacer el-Askalânî, bu olayın Medine'ye hicret edilmeden yaklaşık beş sene önce gerçekleştiğini nakletmektedir. Enes b. Mâlik'in o sıralar dört veya beş yaşında olduğu ve Medine'de ikamet ettiği göz önüne alındığında, onun olaya şahit olmadığı belirtilmiştir. Bkz. İbn Hacer el-Askalânî, **Fethu'l-Bârî** c. 6, s. 632. Dolayısıyla bizzat şahit olmadığı bu hadisi aktarması rivayetin sahabe murseli kategorisinde değerlendirilmesine neden olmuştur. Hz. Peygamber döneminde ayın yarılmasıyla ilgili benzer bir rivayet İbn Abbas tarafından da aktarılmıştır. Bkz. Buhârî, **Sahih**, Fedâilu'-Sahabe 65, c. 3, s. 1405. İbn Hacer, İbn Abbas'ın henüz doğmadığını, bu nedenle onun da olaya şahit olmasının mümkün olmadığını dile getirmiştir. Bkz. İbn Hacer el-Askalânî, **Fethu'l-Bârî** c. 6, s. 632. Ayrıca olayın hicretten yaklaşık beş sene önce Mekke'de gerçekleştiğine, Enes b. Mâlik'in bu sırada Medine'de bulunup dört beş yaşlarında olduğuna, İbn Abbas'ın ise henüz doğmadığına Aynî de dikkat çekmiş; bu nedenle de hadisin sahabe murseli olduğunu söylemiştir. Bkz. Aynî, **Umdetu'l-Kârî**, c. 16, s. 163; c. 17, s. 10. Zerkeşî, sahabenin aradaki vasıtayı düşürerek rivayet etmiş olduğu hadise, bu rivayeti örnek olarak zikretmekte ve olayın hicretten önce gerçekleştiğine dikkat çekerek hadisin sahabe murseli olduğunu vurgulamaktadır. Bkz. Zerkeşî, **en-Nuket**, c. 1, s. 505. Bkz. Enes b. Mâlik'in yaşının küçük olması ve Medine'de kalması münasebetiyle olaya şahit olmadığı, başka âlimler tarafından da ayrıca dile getirilmiştir. Kastallânî, **İrşâdu's-Sârî**, c. 6, s. 74; Ebu'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî, **Şerhu's-Şifâ**, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut 2001, 1. Baskı, c. 1, s. 589.

2.3.8. Ebû Bekre Örneği

Sahabe murseline verebileceğimiz bir diğer örnek ise Ebû Bekre'ye (51/671) aittir. Kendisinden, Hz. Peygamber'in, korku namazını nasıl kıldırıldığına dair iki farklı rivayet aktarılmıştır. Söz konusu rivayetlerin birinde Hz. Peygamber'in her gruba ayrı ayrı iki rekât namaz kıldırıldığı aktarılırken;⁵⁴⁸ diğer rivayette ise Hz. Peygamber'in, akşam namazını üçer rekât olarak -ayrı ayrı- her iki gruba kıldırıldığı ve toplamda Hz. Peygamber'in altı rekât kılmış olduğu aktarılmıştır.⁵⁴⁹

İbnu'l-Kattân, Ebû Bekre'nin olaya bizzat şahit olmadığını belirterek onun Hz. Peygamber'le korku namazı kılmadığını aktarmaktadır. İbnu'l-Kattân, Ebû Bekre'nin Taif kuşatması sırasında "bekre" denilen ve üzerine ip bağlı olan bir çıkırcık yardımıyla kaleden indiği için Ebû Bekre künyesiyle künyelendirildiğini ve onun, Taif kuşatması sırasında Müslüman olduğu için korku namazına şahit olmadığını nakletmiştir.⁵⁵⁰

İbn Kayyim el-Cevziyye, yukarıda aktarmış olduğumuz duruma dikkat çekmiş ve her ne kadar olay, bizzat Ebû Bekre tarafından Hz. Peygamber'den işitilmiş olmasa da onun, hadisi, olaya şahid olan bir başka sahabiden işitmiş olabileceğini söylemiştir. Böylece İbn Kayyim söz konusu hadisin sahabe murseli olduğunu ifade etmiştir.⁵⁵¹

⁵⁴⁸ Tayâlisî, **Musned**, c. 2, s. 204; Ahmed b. Hanbel, **Musned**, c. 34, s. 50; Ebû Dâvûd, **Sunen**, c. 2, s. 434-435; Bezzâr, **Musned**, c. 9, s. 111; Nesâî, **Sunen**, İmamet 42, c. 2, s. 103; Beyhakî, **Sunenu'l-Kubrâ**, c. 3, s. 369.

⁵⁴⁹ İbn Huzeyme, **Sahih**, c. 1, s. 668; Dârekutnî, **Sunen**, c. 2, s. 412; Hâkim en-Nîsâbûrî, **Mustedrek**, c. 1, s. 487; Beyhakî, **Sunenu'l-Kubrâ**, c. 3, s. 369.

⁵⁵⁰ İbnu'l-Kattân, **Beyânu'l-Vehm**, c. 2, s. 475-476.

⁵⁵¹ Ebu't-Tayyib Muhammed Şemsu'l-Hak b. Emîr Alî ed-Diyânuvî el-Azîmâbâdî, **Avnu'l-Ma'bud Şerhu Suneni Ebî Dâvut mea Şerhi'l-Hafız İbn Kayyim el-Cevziyye**, Thk. Abdurrahman Muhammed Osman, el-Mektebetu's-Selefiyye, Medine 1968, c. 4, s. 126.

2.3.9. Misver b. Mahreme Örneği

Misver b. Mahreme (64/683) ve Mervân b. el-Hakem'in (65/685) Hudeybiye ile ilgili aktarmış olduğu rivayet de sahabe murseline örnek gösterilebilir. Bu rivayet, “*Hudeybiye zamanı Rasûlullah (s.a.v.) Medine’den yola çıktı.*” denilerek başlamakta ve Hudeybiye’ye giderken Hz. Peygamber (s.a.v.) ve ashabının başından geçen olaylar ile Mekkelilerin takınmış olduğu tavır konu edinilmektedir.⁵⁵²

Misver b. Mahreme ve Mervân’ın rivayet etmiş olduğu bu hadis için İbn Hacer el-Askalânî, Mervân’ın sahabe olmadığına dikkat çekerek onun rivayetinin mursel olduğunu söylemiştir. Misver b. Mahreme’nin rivayeti için ise sahabe murseli olduğunu; zira Misver’in olaya şahit olmadığını belirtmiştir. İbn Hacer, Zuhri’nin Urve kanalıyla rivayet ettiği tarikinde, “*Misver ve Mervân’ın Hz. Peygamber’in sahabilerinden haber verdiğine göre*” diye başladığına dikkat çekmiş ve bu rivayetin onların olaya bizzat şahit olmadıklarını gösterdiğini ifade etmiştir. Ayrıca İbn Hacer, Misver’in, olaya şahit olan Ömer, Osman, Ali, Muğire, Ummu Seleme ve Sehl b. Huneyf gibi sahabilerden bu rivayeti işitmiş olabileceğini belirtmiş ve rivayetin bizzat kendisinde de olayın Hz. Ömer’den işitildiğine işaret edildiğini dile getirmiştir.⁵⁵³

Aynî de Misver’in küçük bir çocuk olduğuna ve Mekke’nin fethinden sonra müslüman olan babasıyla beraber Medine’ye geldiğine dikkat çekmiş ve Hudeybiye

⁵⁵² Abdurrezzâk es-San‘ânî, **Musannef**, c. 5, s. 15; Ahmed b. Hanbel, **Musned**, c. 31, s. 212; Buhârî, **Sahih**, Şurûr 15 c. 2, s. 974; Ebû Dâvûd, **Sunen**, c. 4, s. 393; Nesâî, **Sunen**, Menasiku’l-Hac 62, c. 5, s. 169; Ebû Ya‘lâ, **Musned**, c. 1, s. 44; İbn Hibbân, **Sahih**, c. 11, s. 216; Taberânî, **Mu‘cemu’l-Kebîr**, c. 20, s. 9; İbn Huzeyme, **Sahih**, c. 2, s. 1366; Beyhakî, **Sunenu’l-Kubrâ**, c. 5, s. 352.

⁵⁵³ İbn Hacer el-Askalânî, **Fethu’l-Bârî** c. 5, s. 333; Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî es-San‘ânî el-Yemenî, **Neylu’l-Evtâr Şerhu Munteka’l-Ahbâr min Ehâdisi Seyyidi’l-Ahyâr**, Dâru’l-Hadis, Kahire 1993, c. 8, s. 44.

kıssasının ise Mekke'nin fethinden iki sene önce gerçekleştiğini belirtmiştir.⁵⁵⁴ Bu durumda Aynî'nin de hadisin sahabe murseli olduğunu düşündüğü ortaya çıkmaktadır. Zerkeşî, hadisin sahabe murseli olduğunu; zira Mekke'den Medine'ye hicret edildikten iki sene sonra Misver'in dünyaya geldiğini nakletmiştir.⁵⁵⁵

Mekke'den Medine'ye hicretin 622 yılında gerçekleştiği bilinmektedir. Buna göre Misverin 624 yılında doğduğu varsayılacaktır. Hudeybiye Antlaşması ise 628 yılında imzalandığına göre olayın gerçekleşme anında Misver'in dört yaşlarında olduğu ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla hem Mekke'de ikamet ediyor olmaları hem de yaşının küçüklüğü sebebiyle bizzat şahit olmadığı bu olayı anlatması, olayı bir başka sahabiden işitmiş olduğuna yorumlanmış ve hadisin sahabe murseli olduğu ifade edilmiştir.

Mursel hadis ile ilgili yukarıda aktarmış olduğumuz örneklerin yeterli olduğunu düşünmekteyiz. Bunun dışında mursel olduğu söylenen hadisler de bulunmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi İbn Abbas, binden fazla hadis rivayet eden muksirûn sahabilerden olmasına rağmen Hz. Peygamber'den çok az sayıda hadis rivayet ettiği kaynaklarda nakledilmiştir.⁵⁵⁶ Dolayısıyla o, aktarmış olduğu hadislerin büyük bir çoğunluğunu diğer sahabilerden işitmiş bulunmaktadır.⁵⁵⁷ Aynı şekilde, Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye hicretinden iki sene sonra doğan ve Hz. Peygamber vefat ettiğinde sekiz yaşlarında olduğu söylenen Nu'mân b. Beşîr'in (64/684) Hz. Peygamber'den çok sayıda hadis aktardığı bilinmekte⁵⁵⁸ ancak onun Hz. Peygamber'den

⁵⁵⁴ Aynî, **Umdetu'l-Kârî**, c. 13, s. 290.

⁵⁵⁵ Zerkeşî, **Nuket**, c. 1, s. 504-505.

⁵⁵⁶ Gazzâlî, **Mustasfa**, c. 1, s. 319; Sehâvî, **Fethu'l-Muğîs**, c. 1, s. 194.

⁵⁵⁷ Söz konusu hususun tespiti için müstakil çalışmalara ihtiyaç duyulduğunu araştırmacıların dikkatine sunarız.

⁵⁵⁸ Hatîb el-Bağdâdî, **Kifâye**, c. 1, s. 188; Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ**, c. 4, s. 226; Mizzî, **Tehzîbu'l-Kemâl**, c. 29, 412.

sadece bir hadis işittiği rivayet edilmektedir. Dolayısıyla geriye kalan hadisleri sahabeden işitmiş olmalıdır.⁵⁵⁹ Bu nedenle de İbn Abbas ve Nu'mân b. Beşîr gibi genç yaşta olan Hasan b. Ali, Enes b. Mâlik ve İbn Zubeyr gibi sahabilerin Hz. Peygamber'e nispet ederek rivayet etmiş olduğu hadislerin büyük bir çoğunluğunun sahabe murseli kategorisinde olduğu ifade edilmiştir.⁵⁶⁰

2.4. SAHABE MURSELİNİ TESPİT ETME YOLLARI

Hz. Peygamber döneminde sahabilerin hadisleri mursel olarak rivayet ettiği bilinmektedir. Zira sahabiler iş ve güçlerinden dolayı sürekli Hz. Peygamber'le bir arada bulunamıyor sohbet ve vaazlarından geri kalabiliyordu. Bu nedenle sahabiler bizzat Hz. Peygamber'den işitmedikleri hadisleri başka sahabiler aracılığıyla öğrendikleri halde rivayet esnasında doğrudan Hz. Peygamber'e nispet edebiliyorlardı. Bu da sahabe murseli dediğimiz olgunun ortaya çıkmasına neden olmaktaydı. Aslında yukarıda aktarmış olduğumuz örneklerden bu durum az çok ortaya çıkmış bulunsa da bu başlık altında, bir hadisin sahabe murseli olup olmadığının tespit yolları kısaca verilmeye çalışılacaktır.

2.4.1. Sahabenin, Anlattığı Olay Esnasında Henüz Doğmamış Olması

Sahabenin aktarmış olduğu olay esnasında henüz doğmamış olması, rivayet ettiği hadisin mursel olabilme ihtimalini kuvvetlendirmekte ve aktarılan hadisin sahabe murseli kategorisinde değerlendirilmesine sebep olmaktadır. İbn Abbas'ın henüz doğmadığı bir zaman diliminde gerçekleşen ayın ikiye yarılmasıyla ilgili aktardığı rivayet,⁵⁶¹ buna örnek olarak verilebilir. Aynı durum Hz. Âişe'nin vahyin başlangıcıyla ilgili aktarmış olduğu

⁵⁵⁹ Mizzî, **Tehzîbu'l-Kemâl**, c. 29, s. 412; İbn Hacer el-Askalânî, **Fethu'l-Bârî** c. 1, s. 126.

⁵⁶⁰ Bedreddin İbn Cemâa, **Menhel**, s. 45.

⁵⁶¹ Buhârî, **Sahih**, Fedâilu'-Sahabe 65, c. 3, s. 1405.

hadis için de geçerlidir.⁵⁶² Zira onun nübüvvetten dört beş sene kadar sonra doğduğu bilinmektedir. Hz. Âişe'nin, doğmadığı bir zaman diliminde gerçekleşen söz konusu hadiseyi aktarması bu rivayetin sahabe murseli olarak değerlendirilmesine neden olmuştur.⁵⁶³

2.4.2. Olay Esnasında Yaşının Küçük Olması

Hadisin sahabe murseli olduğuna dalalet eden etkenlerden birisi de yaş küçüklüğüdür. Sahabenin, rivayet etmiş olduğu olay sırasında küçük bir yaş aralığında bulunması durumunda, rivayet etmiş olduğu olay sahabe murseli olarak kabul edilir ve Hz. Peygamber'e nispet ederek aktarmış olduğu hadisin aslında doğrudan değil de bir vasıta aracılığıyla Hz. Peygamber'den işitildiği varsayılır. “*Yakın akrabaları uyar*”⁵⁶⁴ ayetinin nüzulünden sonra Hz. Peygamber'in Kureyşin boylarını toplayıp peygamber olduğunu haber vermesiyle ilgili rivayet bu hususa örnek olarak zikredilebilir.⁵⁶⁵ Bu hadisi aktaran İbn Abbas'ın olay esnasında oldukça küçük olduğu belirtilmiş; bu nedenle şahit olmuşçasına tasvir ettiği bu olayı bizzat Hz. Peygamber'den değil de bir başka sahabiden duyduğuna hükmedilmiştir.⁵⁶⁶

⁵⁶² Tayâlisî, **Musned**, c. 3, s. 78; Ahmed b. Hanbel, **Musned**, c. 42, s. 113; Buhârî, **Sahih**, Kitabu't-Ta'bir 1, c. 6, s. 2561; Muslim, **Sahih**, Kitabu'l-İman 252, c. 1, s. 139.

⁵⁶³ İbn Hacer el-Askalânî, **İsâbe**, c. 8, s. 231, 716; Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe, **el-Vasît fi Ulum ve Mustalahi'l-Hadîs**, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Yy. Ty., s. 285.

⁵⁶⁴ 26 Şuarâ 214.

⁵⁶⁵ Buhârî, **Sahih**, Kitabu't-Tefsir 260, c. 4, s. 1787; Muslim, **Sahih**, Kitabu't-İman 355, c. 1, s. 193; Ahmed b. Hanbel, **Musned**, c. 5, s. 17.

⁵⁶⁶ Zerkeşî, **Nuket**, c. 1, s. 504; İbn Hacer el-Askalânî, **Fethu'l-Bârî** c. 6, s. 552. Kastallânî, **İrşâdu's-Sârî**, c. 2, s. 480; Aynî, **Umdetu'l-Kârî**, c. 14, s. 48; Zekeriyâ el-Ensârî, **Tuhfetu'l-Bârî** c. 3, s. 477.

2.4.3. Anlattığı Olaya Şahit Olmadığının Bilinmesi

Sahabe murselinin tespit edilebilme yollarından biri de sahabenin rivayet etmiş olduğu olaya şahit olmadığının bilinmesidir. Böyle bir durumda, olaya şahit olmuşçasına tasvirde bulunan sahabinin, rivayeti, vakıya şahit olan bir başka sahabiden işittiğine hükmedilir. Örneğin İbn Ömer'in Bedir Savaşı'na katılmadığı bilinmektedir. Fakat İbn Ömer, Bedir Savaşı esnasında Hz. Peygamber'in Bedir kuyusuna atılan müşriklerin bulunduğu yerde durup söylemiş olduğu sözleri aktarmaktadır.⁵⁶⁷ Böyle bir durumda, onun söz konusu hadisi ya Bedir Savaşı'na katılan babası Hz. Ömer'den veya olaya şahit olan başka bir sahabeden işittiği varsayılmıştır. Zira bizzat kendisi, Bedir Savaşı'na katılmak için Hz. Peygamber'e arz edildiğini fakat yaşının küçük olması sebebiyle onun bunu kabul etmediğini beyan etmiştir.⁵⁶⁸ Böylece hadisin sahabe murseli olduğu ortaya çıkmış bulunmaktadır.⁵⁶⁹

Bu konuya verebilebilecek bir diğer örnek; “*Yakın akrabanı uyar*”⁵⁷⁰ ayetiyle ilgili Ebû Hureyre'nin, İslamiyetin başlangıç yıllarıyla alakalı anlattığı kıssadır.⁵⁷¹ Söz konusu

⁵⁶⁷ İbn Ebû Şeybe, **Musannef**, c. 7, s. 361; Ahmed b. Hanbel, **Musned**, c. 9, s. 20; Buhârî, **Sahih**, Kitabu't-Meğâzî 7, c. 4, s. 1462; Muslim, **Sahih**, Kitabu'l-Cenaiz 26, c. 2, s. 643; Nesâî, **Sunenu'l-Kubrâ**, c. 4, s. 424; Ebû Ya'lâ, **Musned**, c. 10, s. 47.

⁵⁶⁸ Tayâlisî, **Musned**, c. 3, s. 386, (Hadis No:1970); Beyhakî, **Sunenu'l-Kubrâ**, c. 6, s. 92.

⁵⁶⁹ Zerkeşî, **Nuket**, c. 1, s. 504.

⁵⁷⁰ 26 Şuarâ 214.

⁵⁷¹ Buhârî, **Sahih**, Kitabu't-Vesaya 11, c. 3, s. 1012; Muslim, **Sahih**, Kitabu't-İman 351, c. 1, s. 192; Ahmed b. Hanbel, **Musned**, c. 16, s. 423; Dârimî, **Sunen**, c. 3, s. 47; Tirmizî, **Sunen**, Zühd 7, c. 4, s. 132; Bezzâr, **Musned**, c. 14, s. 148, Hadis No: 7676.

olayın hicretten önce Mekke’de gerçekleştiği göz önüne alınarak Ebû Hureyre’nin bu olaya şahit olmadığı kaynaklarda zikredilmiştir.⁵⁷²

2.4.4. Sahabenin İkrarı

Bir hadisin sahabe murseli olduğunun tespit edilebilme yollarından biri de bu durumun bizzat hadisi aktaran sahabe tarafından dile getirilmiş olmasıdır. Yani Sahabenin, rivayet etmiş olduğu hadisi başka bir kimseden işittiğini ikrar etmesidir. Sahabenin ikrarına örnek olarak İbn Abbas’ın nesfe ribası⁵⁷³ ile ilgili aktarmış olduğu rivayeti verebiliriz.⁵⁷⁴ Söz konusu rivayeti kimden işittiği kendisine sorulunca onu, Usâme b. Zeyd’ten işittiğini ikrar etmiştir.⁵⁷⁵ Kendisine, telbiye ile ilgili hadisi⁵⁷⁶ kimden işittiği sorulduğunda ise onu kardeşi Fadl b. Abbas’tan işittiğini beyan etmiştir.⁵⁷⁷ Cünüp olarak sabahlayan kimsenin oruç tutamayacağını aktaran Ebû Hureyre de daha sonra bu rivayeti Hz. Peygamber’den işitmediğini ikrar etmiş ve hadisi Fadl b. Abbas’tan duyduğunu açıklamıştır.⁵⁷⁸

⁵⁷² Zerkeşî, **Nuket**, c. 1, s. 504; İbn Hacer el-Askalânî, **Fethu’l-Bârî** c. 8, s. 502; Aynî, **Umdetu’l-Kârî**, c. 19, s. 102; Kastallânî, **İrşâdu’s-Sârî**, c. 2, s. 480.

⁵⁷³ Vade karşılığında şart koşulan fazalalık. Bkz. Mehmet Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005, s. 481. Vadeli alışverişlerde ortaya çıkan faize “veresiye faizi” (ribe’n-nesfe) denir. Bkz. İsmail Özsoy, **"FAİZ"**, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1995, c. 12, s. 110-126.

⁵⁷⁴ Buhârî, **Sahih**, Büyü 79, c. 2, s. 762; İbn Mâce, **Sunen**, Ticârât 49, c. 3, s. 366.

⁵⁷⁵ Gazzâlî, **Mustasfa**, c. 1, s. 319-320; Âmidî, **İhkâm**, c. 2, s. 124; Kelvezânî, **Temhîd**, c. 3, s. 135; İbn Şahin, **Nâsihu’l-Hadîs** s. 389.

⁵⁷⁶ İbn Ebû Şeybe, **Musannef**, c. 3, s. 376.

⁵⁷⁷ Muslim, **Sahih**, Kitabu’t-Hac 267, c. 2, s. 931; Gazzâlî, **Mustasfa**, c. 1, s. 320; Âmidî, **İhkâm**, c. 2, s. 124; Kelvezânî, **Temhîd**, c. 3, s. 135.

⁵⁷⁸ Taberânî, **Mu‘cemu’l-Kebîr**, c. 18, s. 292-293; Ahmed b. Hanbel, **Musned**, c. 42, s. 448; Buhârî, **Sahih**, Savm 22, c. 2, s. 679; Bezzâr, **Musned**, c. 6, s. 107; İbn Hibbân, **Sahih**, c. 8, s. 261; İbn Ebû Şeybe, **Musannef**, c. 2, s. 330; İbn Huzeyme, **Sahih**, c. 2, s. 966-967; Ebû Yûsuf, **el-Asâr**, s. 181.

Zerkeşî bir hadisin sahabe murseli olup olmadığının tespiti için iki yol bulunduğunu dile getirmiştir. Birincisi yaş küçüklüğüdür. Yani olayı nakleden sahabinin, bulunduğu yaş aralığı olaya şahit olamayacak kadar küçük ise veya bulunduğu yaş itibariyle olayı sahabenin büyüklerinden işitmiş olabileceği zannı ağır basıyorsa hadisin sahabe murseli olduğuna hükmedilir. Bu durum daha çok sığâr-ı sahabenin rivayetleriyle alakalıdır. Sahabe murselini tanıma yollarından ikincisi ise kibâr-ı sahabe dediğimiz sahabenin büyükleriyle alakalıdır. Zerkeşî'ye göre sahabeden yaşı büyük olanların rivayet ettikleri hadislerin mursel olup olmadığının tespiti ancak kendi ikrarları neticesinde bilinebilir.⁵⁷⁹ Kanaatimizce rivayet tarikleri bir araya getirilip mukayese ededildiğinde hadisin sahabe murseli olduğuna dair bir takım ipuçlarına rastlanılabilir.

2.4.5. Sahabenin, Hadisi Rivayet Ederken Kullanmış Olduğu Lafız

Bir hadisin sahabe murseli olduğuna delalet eden bir başka yol ise sahabenin hadisi rivayet ederken kullanmış olduğu lafızdır. Sahabenin, hadisi rivayet ederken kullanmış olduğu “Hz. Peygamber’den bana ulaştığına göre” (بَلَّغْنِي عَنْ رَسُولِ اللَّهِ) veya “Bana Hz. Peygamber’in şöyle dediği zikredildi” (ذَكَرَ لِي) gibi lafızlar, aktardığı hadisi Hz. Peygamber’den değil de bir başkasından duyduğuna işaret etmektedir.⁵⁸⁰ Dolayısıyla sahabenin hadisi bu şekilde aktarması onu bir başka sahabiden işittiğine yorumlanmış ve hadisin sahabe murseli kategorisinde değerlendirilmesine neden olmuştur. Ayrıca sahabenin başka bir sahabi hakkında “o, orada yoktu”, “duymadı”, “hazır değildi” gibi lafızlarla aktardığı rivayetlerle de hadisin mursel oluşu tespit edilebilir.

⁵⁷⁹ Zerkeşî, **Nuket**, c. 1, s. 507.

⁵⁸⁰ Hatîb el-Bağdâdî, **Kifâye**, c. 2, s. 185-187.

2.4.6. Hz. Peygamber’den Hadis İşitmediğinin Saptanması

Sahabeyi ele alan eserler incelendiğinde Hz. Peygamber’i gördüğü halde ondan hadis işitmediği belirtilen birçok kişiye rastlamak mümkündür. Hz. Peygamber döneminde doğup onu gören fakat kendisinden hadis işitmeyen bu kişilerle ilgili genelde “Hz. Peygamber’i görmüş fakat ondan hadis işitmemiştir.” değerlendirilmesi yapılmaktadır. Dolayısıyla tabakat kitaplarında Hz. Peygamber’den hadis işitmediği ifade edilen bu kişilerin Hz. Peygamber’e nispet ederek rivayet ettikleri hadislerin mursal olduğu bu yolla tespit edilebilir.⁵⁸¹

2.5. SAHABE MURSELİNİN DOĞURDUĞU SORUNLAR

Sahabe murseliyle ilgili verdiğimiz örnekler mursal rivayetin doğurduğu sorunlara işaret etmekle beraber bu başlık altında kısaca birkaç örneğe değinmek yerinde olacaktır. Zira hadislerin doğrudan Hz. Peygamber’den işitilmemiş olması, bazen karışıklıklara sebebiyet verebilmiştir. Örneğin cünüp olarak sabahlayanın orucunun geçersiz olduğunu aktaran Ebû Hureyre’ye, Hz. Âişe ve Ummu Seleme’nin tersi yönde bilgi aktardığı kendisine haber verilince hadisi doğrudan Hz. Peygamberden işitmediğini itiraf etmiş ve onların bu durumu kendisinden daha iyi bileceğini söyleyerek fetvasından vazgeçmiştir.⁵⁸²

Konuya örnek olarak verebileceğimiz bir diğer örnek ise İbn Abbas’ın nesîe ribasıyla ilgili verdiği fetvadır. Söz konusu fetvayı duyan Ebû Saîd el-Hudrî, İbn Abbas’a; ‘Kur’an’da mı böyle bir şeye rastladın yahut bu hususu Hz. Peygamber’den mi işittin?’, diye sormuştur. Bunun üzerine İbn Abbas; ne Kur’an’da böyle bir şeye rastladığını ne de

⁵⁸¹ İbn Hacer el-Askalânî, **İsâbe**, c. 6, s. 301.

⁵⁸² Ahmed b. Hanbel, **Musned**, c. 42, s. 447-448; Buhârî, **Sahih**, Savm 22, c. 2, s. 679; Bezzâr, **Musned**, c. 6, s. 107; İbn Hibbân, **Sahih**, c. 8, s. 261; Taberânî, **Mu‘cemu’l-Kebîr**, c. 18, s. 292-293; İbn Ebû Şeybe, **Musannef**, c. 2, s. 330.

hadisi bizzat Hz. Peygamber'den duyduğunu beyan etmiştir.⁵⁸³ Dolayısıyla hadisi bizzat Hz. Peygamber'den işitmeyen sahabilerin başkalarından duydukları rivayetleri aktarırken hataya düştükleri veya hadisin yanlış anlaşılmasından ötürü yanlış yönde fetva verdikleri, söylenilebilir.

2.6. SAHABENİN, HADİSLERİ MURSEL RİVAYET ETME NEDENLERİ

Sahabenin hadisleri birbirinden rivayet ettikleri ve bazen aradaki vasıtayı düşürerek hadisleri doğrudan Hz. Peygamber'e nispet edebildikleri daha önce belirtilmişti. Bu başlık altında ise sahabeyi mursal olarak hadisleri aktarmaya sevk eden nedenler üzerinde durulacaktır. Söz konusu nedenler şu şekilde sıralanabilir.

2.6.1. İsnad Uygulamasının Olmaması

Hz. Peygamber döneminde daha sonraki dönemlerde gelişen şekliyle bir isnad sisteminin uygulanmaması sahabenin, hadisleri mursal olarak rivayet etme nedenleri arasında zikredilebilir. Sahabenin isnada gerek görmemelerine ve sadece kaynağından şüphe ettikleri hadisler için kimden işittiklerini sorma gereği duyduklarına şahit olunmaktadır. Böyle bir zorunluluğun olmaması, sahabenin, hadisleri mursal olarak rivayet etmede bir beis görmediklerine işaret sayılabilir. Dolayısıyla sahabeyi sınırlandıracak böyle bir zorunluluğun olmaması onları, hadisleri mursal olarak aktarmaya sevk eden nedenlerden biri olarak kabul edilebilir.

2.6.2. Hz. Peygamber'in Hayatta Olması

Hz. Peygamber'in hayatta olması da sahabilerin, hadisleri mursal olarak sevk etme nedenleri arasında sayılabilir. Zira Hz. Peygamber'in hayatta olması sahabenin bir başkasından duymuş olduğu hadisi Hz. Peygamber'e gelip doğrulatma imkânı tanımaktaydı. Bu imkânın hadis irsalinde teşvik edici bir etkiye sahip olduğunu

⁵⁸³ Buhârî, **Sahih**, Büyû 79, c. 2, s. 762; İbn Mâce, **es-Sünen**, Ticârât 49, c. 3, s. 366.

düşünmekteyiz. Hz. Peygamber döneminde bu tür örnekler yaşanmış ve bazı kimseler bizzat Allah Rasûlünden işitmedikleri hadisleri gelip Hz. Peygamber’e sormuşlardır.⁵⁸⁴ Örneğin kaynaklarda Dımâm b. Sa’lebe’nin Allah Rasûlüne sorular sorduğu ve aracılar vasıtasıyla İslam dinine dair kendisine aktarılan hususları Hz. Peygamber’e teyid ettirdiği nakledilmektedir. Nitekim Dımâm b. Sa’lebe Allah Rasûlüne gelerek hadisi kimden duyduğunu ifade etmeksizin; “*Allah aşkına söyle Seni Allah mı gönderdi, beş vakit namazı Allah mı emretti, Ramazan ayında oruç tutmayı Allah mı emretti?*” gibi sorular sormuştur.⁵⁸⁵

Kanaatimizce Hz. Peygamber dönemindeki irsal sebeplerinden biri Hz. Peygamber’in hayatta olması; dolayısıyla herhangi bir şüphe durumunda olayın bizzat Hz. Peygamber’e sorulma imkânının bulunmasından kaynaklanıyor olabilir.

2.6.3. Hadisin Müzakere Amacıyla Aktarılması

Hadis irsal sebepleri arasında uyarı, öğüt, ders, fetva veya müzakere amaçlı hadis metninin aktarılıyor olması zikredilebilir. Bu tür durumlarda amaç, hadis metninin anlaşılması olduğu için isnada gerek görülmediği söylenebilir. Zira sahabenin birbirlerine hadis aktardığı ve şüpheye düştükleri durumlarda ise hadisin kaynağını sorguladıkları bilinen bir durumdur.⁵⁸⁶

2.6.4. Sahabenin Birbirlerine Duymuş Oldukları Güven

Sahabenin irsalde bulunma sebepleri arasında en önemli ve başlıca sebep birbirlerine duymuş oldukları güven duygusudur. Sahabiler iş ve güçlerinden dolayı daima Allah Rasûlüyle bir arada bulunamıyorlardı. Bu nedenle onlar Hz. Peygamber’den

⁵⁸⁴ Örnekler için bkz. Yıldırım, **Metin Tenkidi**, s. 101-102.

⁵⁸⁵ Buhârî, **Sahih**, İlim 6, c. 1, s. 35.

⁵⁸⁶ Yıldırım, **Metin Tenkidi**, s. 103, 111-113.

doğrudan işitemedikleri hadisleri başka sahabilerden duyup öğrenmekte ve birbirlerine duydukları güven nedeniyle de hadisi mursel olarak aktarmaktaydılar.

Sahabe dönemi henüz yalan ve aldatmanın yaygın olmadığı ve güven ortamının topluma hâkim olduğu bir dönemdi.⁵⁸⁷ Zaten sahabilerin en çok nefret ettiği huyun yalan olduğu kaynaklarda aktarılmıştır.⁵⁸⁸ Birbirlerine duymuş oldukları güven duygusu onları, hadisleri mursel olarak rivayet etmeye sevk eden nedenlerin başında gelmektedir. Bu durum bizzat sahabe tarafından da dile getirilmiştir. Zira kaynaklarda Berâ' b. Âzib, aktardıkları her şeyi bizzat Hz. Peygamber'den işitmediklerini ve insanların birbirine yalan söylemediği o dönemde, hadisi Hz. Peygamber'den duyanların duymayanlara aktardığını dile getirmiştir.⁵⁸⁹

Enes b. Mâlik, Hz. Peygamber'den hadis rivayet ettiği sırada, kendisine, hadisi Rasûlullah'tan mı işittiğini soran bir kimseye sinirlemiş ve Hz. Peygamber'den aktarmış oldukları herşeyi bizzat ondan işitmediklerini; fakat kimsenin kimseye yalan da söylemediğini belirtmiştir.⁵⁹⁰ Dolayısıyla sahabe birbirlerinden rivayette bulunmuş ve birbirlerine duymuş oldukları güvenden dolayı hadisin aradaki vasıtayı zikretme gereği duymamışlardır.⁵⁹¹

⁵⁸⁷ Mustafa es-Sibâî, **es-Sunnetu ve Mekânetuhâ fi't-Teşrî'i'l-İslâmî**, el-Mektebetu'l-İslamî, Dimeşk 1982, 3. Baskı, s. 78.

⁵⁸⁸ Abdurrezzâk es-San'ânî, **Musannef**, c. 9, s. 48; Ahmed b. Hanbel, **Musned**, c. 42, s. 101; Bezzâr, **Musned**, c. 6, s. 107; İbn Hibbân, **Sahih**, c. 13, s. 44; Beyhakî, **Sunenu'l-Kubrâ**, c. 10, s. 331.

⁵⁸⁹ Ahmed b. Hanbel, **Musned**, c. 30, s. 450; Hâkim en-Nîsâbü'rî, **Mustedrek**, c. 1, s. 174; Hâkim, **Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs**, s. 14.

⁵⁹⁰ Bezzâr, **Musned**, c. 13, s. 482; Hatîb el-Bağdâdî, **Câmi**, c.1 s. 117.

⁵⁹¹ Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî, **Miftâhu'l-Cenne fi'l-İhticâc bi's-Sunne**, el-Câmi'atu'l-İslamiyye, Medine 1989, s. 36-37.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SAHABE MURSELİNİN HÜCCİYETİ

Sahabe murselinin hücciyet değeri ile ilgili farklı bazı görüşlerin bulunduğunu belirtmeliyiz. Sahabe murselini kabul edenler olmakla beraber sahabe murselinin reddedilmesi gerektiğini ileri sürenler de bulunmaktadır. Bu başlık altında sahabe murselinin hücciyetini kabul veya reddedenlerin ileri sürdükleri deliller ele alınıp irdelenecektir.

3.1. SAHABE MURSELİNİ KABUL EDENLER

Sahabe murselinin hadisçiler nezdinde sahih kabul edilip muttasıl hükmünde olduğu belirtilmiştir. Bunun yanı sıra usûl âlimlerinin büyük bir çoğunluğu da sahabe murselinin hüccet olduğunu dile getirmişlerdir. Bu başlık altında hadisçilerin ve usûl âlimlerinin bu konudaki yaklaşımına ana hatlarıyla temas edilmeye çalışılacaktır.

3.1.1. Hadisçilerin Yaklaşımı

Hadis âlimlerinden Hatîb Bağdâdî, sahabe murselini kabul ettiğini belirtmiştir.⁵⁹² Konuyla ilgili açıklama yapan İbnu's-Salâh, İbn Abbas ve benzeri genç sahabilerin Hz. Peygamber'den işitmedikleri hadisleri rivayet etmeleri şeklinde tanımlanan ve usûl âlimlerinin sahabe murseli diye isimlendirdikleri hadislerin hüccet olarak kabul edildiğini, bunların diğer mursel hadislerden ayrı tutulduğunu ve hadisçiler nezdinde mevsûl musned hükmünde kabul edildiklerini belirtmiştir.⁵⁹³ İmam Nevevî, mursel hadis ile ilgili tartışmalara değindikten sonra tüm bu tartışmaların sahabe murseli dışındaki

⁵⁹² Hatîb el-Bağdâdî, **Kifâye**, c. 2, s. 187-188.

⁵⁹³ İbnu's-Salâh, **Ulûmu'l-Hadîs**, s. 56.

mursel hadisler için geçerli olduğunu belirtmiş ve sahabe murselinin sahih kabul edildiğinin altını çizmiştir.⁵⁹⁴

Sahabe murselinin, senedi muttasıl olan hadis hükmünde olduğu ifade edilmiş⁵⁹⁵ ve çok azı hariç âlimlerin büyük bir çoğunluğu tarafından kabul edildiği belirtmiştir.⁵⁹⁶ Ayrıca sahabe murselinin kabulü hususunda ittifak olduğu da dile getirilmiştir.⁵⁹⁷ Hatta bazı âlimler sahabe murselinin kabulü hususunda icmâ bulunduğunu söylemişlerdir.⁵⁹⁸ İbn Kesîr de sahabe murselinin kabulü hususunda icmâ olduğunun nakledildiğini; fakat bu konuda ihtilafın bulunduğunu zikretmiştir.⁵⁹⁹ Zerkeşî de icmânın varlığı hususunda âlimler tarafından bazı ihtilafların nakledildiğini ve sahabe murselinin diğer mursel hadisler gibi hüccet olarak kabul edilmemesi gerektiğini ileri sürenlerin bulunduğunu beyan etmiştir.⁶⁰⁰

İrâkî, sahabe murseli ile ilgili olarak şöyle demektedir:

"أَمَّا الَّذِي أَرْسَلَهُ الصَّحَابِيُّ ... فَحُكْمُهُ الْوَصْلُ عَلَى الصَّوَابِ"

“Doğru olan husus, sahabenin irsal ettiği hadisin mevsûl hükmünde olmasıdır.”

İrâkî, İbnu’s-Salâh’ın sahabe murseli ile ilgili bir ihtilafa değinmediğini; ayrıca bazı Hanefî usûl eserlerinde de sahabe murselinin hücciyeti hususunda herhangi bir

⁵⁹⁴ Nevevî, **Takrîb**, s. 35.

⁵⁹⁵ Tîbî, **Hulâsa**, s. 74.

⁵⁹⁶ Alâî, **Munîfu’r-Rutbe**, s. 45.

⁵⁹⁷ Ebû Hafs Siracuddin Ömer b. Ali b. Ömer el-Kazvinî, **Meşihatü’l-Kazvinî**, Thk. Amir Hasan Sabrî, Dâru’l-Beşairi’l-İslamiyye, Yy. 2005, 1. Baskı, s. 100.

⁵⁹⁸ İbn Abdilberr, **Temhîd**, c. 1, s. 352.

⁵⁹⁹ İbn Kesîr, **İhtisâru Ulûmi’l-Hadîs**, s. 139.

⁶⁰⁰ Zerkeşî, **Nuket**, c. 1, s. 500.

ihtilafın bulunmadığının belirtildiğini zikretmiş ancak bunun yerinde olmadığını altını çizmiştir. O, sahabe murseli hususunda ihtilaf edenlerin de bulunduğunu belirttikten sonra doğru olan görüşün, sahabe murselinin kabulü yönünde olduğunu söylemiştir.⁶⁰¹ Ayrıca sahabe murselinin hücciyeti hususunda hadis âlimlerinin ihtilaf etmedikleri; söz konusu ihtilafın kimi usûl âlimleri tarafından dile getirildiği vurgulanmış ve sahabe murselinin hüccet olduğu, usûl âlimlerinin bir kaçı hariç hemen hemen bütün herkes tarafından kabul edildiği söylenmiştir.⁶⁰² Emîr es-San‘ânî (1182/1768) de mursal hadisin hadisçiler tarafından zayıf kabul edildiğini fakat sahabe murselinin sahih olduğu hususunda hadisçiler arasında bir birlikteliğin bulunduğunu dile getirmiştir.⁶⁰³

3.1.2. Usûl Âlimlerinin Yaklaşımı

Bir icmâdan söz edilmese bile neredeyse bütün mezheplerde sahabe murselinin makbul görüldüğü ve bu durumun âlimlerin büyük bir çoğunluğu tarafından dile getirildiği söylenebilir. Örneğin Hanefî usûlcülerinden Cessâs, Hanefî mezhebinde sahabe murselinin hüccet olarak kabul edildiğini belirtmiştir.⁶⁰⁴ Pezdevî ise mursal rivayetleri dört kısma ayırmış ve ilk kısımda sahabe murseline yer vermiştir. Sahabe murselinin hücciyeti hususunda Pezdevî, “أما القسم الأول فمقبول بالإجماع” (birinci kısımdakiler icmâ ile makbuldür) diyerek ilk kısımda zikrettiği sahabe murselinin kabulü

⁶⁰¹ Irâkî, **Şerhu’t-Tefsira**, c. 1, s. 213-214.

⁶⁰² Ebû İshak Burhâneddin İbrâhim b. Mûsâ b. Eyyûb el-Ebnâsî, **eş-Şeze’l-Feyyâh min Ulûmi İbni’s-Salâh**, Tkh. Salâh Fethî Helel, Mektebetu’r-Ruşd, Riyad 1998, 1. Baskı, c. 1 s. 151.

⁶⁰³ Ebû İbrâhîm İzzuddîn Muhammed b. el-İmâm el-Mütevekkil-Alellâh İsmâîl es-San‘ânî, **İsbâlu’l-Matar ‘alâ Kasabi’s-sukker**, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2006, 1. Baskı, s. 259.

⁶⁰⁴ Cessâs, **Fusûl**, c. 3, s. 145.

hususunda icmâ bulunduğunu beyan etmiştir.⁶⁰⁵ Bir diğer Hanefî fakihi olan Serahsî de sahabe murseli ile ilgili şu değerlendirmeyi yapmıştır:

"وَلَا خِلَافَ بَيْنَ الْعُلَمَاءِ فِي مَرَّاسِيلِ الصَّحَابَةِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ أَنَّهَا حُجَّةٌ"

“Sahabe murselinin hüccet olduğu hususunda âlimler arasında bir ihtilaf yoktur.”⁶⁰⁶ Bu konuda ittifak olduğu başka Hanefî âlimleri tarafından da dile getirilmiştir.⁶⁰⁷ Örneğin İsa b. Ebân ve Ebu’l-Hasen el-Kerhî, asırlar arasında fark gözetilmeksizin mursel rivayetlerin kabulünden yana görüş bildirmişlerdir.⁶⁰⁸ İbnu’l-Humâm da sahabe murselinin makbul olduğu hususunda usûl ilminde icmânın sabit olduğunu dile getirmiştir.⁶⁰⁹

Mâlikî usûlcülerin de konuya yaklaşımı hemen hemen aynıdır.⁶¹⁰ Onlara göre ravinin sika olması halinde mursel rivayetler kabul edilmelidir.⁶¹¹ Dolayısıyla sahabenin tümü âdil sayıldığından dolayı mursel rivayetleri de kabul edilmiştir. Her ne kadar sahabe murseli ile ilgili İmam Şâfiî’den farklı görüşler aktarılmış olsa da⁶¹² Şâfiî mezhebinde sahih kabul edilen görüş, sahabe murselinin kabulü yönündedir.⁶¹³ Nevevî de, mezhebin sahih ve meşhur olan görüşünün bu yönde olduğunu belirtmiş, hem Şâfiî ashabının cumhuru hem de ilim ehlinin büyük çoğunluğu tarafından sahabe murselinin hüccet

⁶⁰⁵ Pezdevî, **Usûl**, s. 390; Abdulazîz el-Buhârî, **Keşfu’l-Esrar**, c. 3, s. 4.

⁶⁰⁶ Serahsî, **Usûl**, c. 1, s. 359.

⁶⁰⁷ İbn Emîru Hâc, **Takrîr**, c. 2, s. 288.

⁶⁰⁸ Serahsî, **Usûl**, c. 1, s. 363.

⁶⁰⁹ İbnu’l-Humâm, **Fethu’l-Kadîr**, c. 10, s. 44.

⁶¹⁰ Kafiyeçî, **Muhtasar**, s. 172.

⁶¹¹ İbn Abdilberr, **Temhîd**, c. 1, s. 2;

⁶¹² İbn Battâl, **Şerhu Sahihî’l-Buhârî**, c. 1, s. 169.

⁶¹³ Zerkeşî, **Bahru’l-Muhîd**, c. 6, s. 394.

olarak kabul edildiğini söylemiştir.⁶¹⁴ Hanbelî mezhebinde de durum hemen hemen aynı şekildedir. İmam Ahmed'in sahabe murselini kabul ettiği kaynaklarda aktarılmaktadır.⁶¹⁵ Ayrıca Hanbelî usûlcüler de sahabe murselinin hüccet olduğu görüşündedirler.⁶¹⁶

Sonuç olarak usûl âlimlerinin büyük bir çoğunluğu tarafından sahabe murselinin hüccet olarak kabul edildiği ortaya çıkmış bulunmaktadır. Muhaddisler de mursel hadisi zayıf kabul etmelerine rağmen sahabe murselini ayrı tutmuş onun sahih kabul edildiğini belirterek hüccet olarak kullanılabileceğini söylemişlerdir. Sahabe murseliyle ilgili asıl sormamız gereken soru ise şu olmalıdır:

Sahabe murselinin hüccet olduğunu söyleyen usûl âlimlerinin bu konudaki delilleri nelerdir? Ya da senedindeki inkıtâdan dolayı mursel hadisi zayıf kabul eden hadis ulemâsı sahabe murselinde de aynı illet bulunmasına rağmen neden sahabe murselini musned hükmünde kabul edip hüccet olarak kullanılabileceğini beyan etmişlerdir? Aşağıda açacağımız başlık altında sahabe murselinin neden hüccet kabul edildiği ve bunu kabul edenlerin öne sürdükleri deliller ele alınıp incelenecek ve yukarıdaki sorulara cevap aranacaktır.

3.2. SAHABE MURSELİNİ KABUL EDENLERİN ÖNE SÜRDÜKLERİ DELİLLER

Sahabe murselinin hüccet olduğunu ifade eden yahut sahih olduğunu ileri süren âlimlerin öne sürdükleri birtakım deliller bulunmaktadır. Bu başlık altında söz konusu deliller irdelenmeye çalışılacaktır.

⁶¹⁴ Nevevî, **Mecmû'**, c. 1, s. 102-103.

⁶¹⁵ İbn Akîl, **Vâdih**, c. 4 s. 422; Ebû Ya'îlâ, **Udde**, c. 3, s. 909.

⁶¹⁶ Merdâvî, **Tahbîr**, c. 5, s. 2151; Ebû Ya'îlâ, **Udde**, c. 3, s. 917; İbn Teymiyye, **Musevvede**, s. 242.

3.2.1. Sahabenin Âdil Oluşu

Bir hadisin sahih kabul edilebilme şartlarından biri senedinin muttasıl olmasıdır. Hadis âlimleri senedinde inkıtâ bulunan rivayetlerin zayıf olduğunu ve hüccet olarak kabul edilemeyeceğini beyan etmişlerdir. Nitekim mursel hadisin zayıf kabul edilme nedeni de senedinde bulunan inkıtâdır. Hadisin sıhhat şartlarından bir diğeri ise hadisi rivayet eden ravilerin âdil ve zâbıt olmasıdır. Bu nedenle adâlet ve zabt sahibi olmayan ravilerin rivayet ettikleri hadisler zayıf kabul edilmektedir. Mursel hadiste senedden düşürülen ravilerin kim olduğu bilinmediği için adâlet ve zabtlarının tespit edilmesi mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla düşürülen ravilerin sika kimselerden olmama ihtimaline binaen mursel hadis zayıf kabul edilmektedir.

Yukarıda sormuş olduğumuz soruya gelince; sahabe murseli diye isimlendirdiğimiz hadisin senedinde de bir inkıtâ söz konusudur. Zira sahabe, Hz. Peygamber’le kendi arasında yer alan vasıtayı düşürüp hadisi doğrudan Hz. Peygamber’e nispet etmektedir. Dolayısıyla aynı illet sahabe murselinde de yer almasına rağmen onu sahih kılan ve hem hadisçiler hem de usûlcülerce hüccet kabul edilmesini sağlayan bazı etkenler olmalıdır. Bu etkenlerin başında sahabenin âdil kabul ediliyor olması gelmektedir. Sahabe murselinin hüccet olduğunu ve musned hükmünde kabul edilmesi gerektiğini ileri sürenler, sahabenin âdil oluşuna dikkatleri çekmektedirler. Nitekim Hatîb Bağdâdî sahabe murselini kabul edenlerin öne sürdükleri delillerden birini şu şekilde aktarmaktadır:

"مَرَّاسِيلُ الصَّحَابَةِ كُلُّهُمْ مَقْبُولَةٌ، لَكُنْ جَمِيعُهُمْ عُدُولًا مَرْضِيَّينَ"

*“Sahabilerin tümü razı olunan âdil kimseler oldukları için mursel rivayetlerinin hepsi makbuldür.”*⁶¹⁷ Görüldüğü üzere sahabe murselini kabul edenler sahabenin âdil

⁶¹⁷ Hatîb el-Bağdâdî, **Kifâye**, c. 2, s. 187.

olduğunu bu nedenle sahabe murselinin kabul edilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. İbnu's-Salâh da bu duruma dikkat çekmiş ve sahabe murselinin mevsûl/musned hükmünde kabul edildiğini belirterek bunun nedenini şöyle açıklamıştır:

"لَأَنَّ الصَّحَابَةَ كُلَّهُمْ عَدُولٌ"

"Çünkü sahabenin tümü âdildir."⁶¹⁸ İbnu's-Salâh'a göre senedden düşürülen kişi

sahabe olduktan sonra bunun kim olduğunun bir önemi yoktur. Tüm sahabiler âdil kabul edildiği için senedden hangi sahabenin düşürüldüğünü bilmesek de olur.⁶¹⁹ Buna göre düşürülen sahabenin kim olduğunun bilinmemesinde bir sakınca olmadığı; zira tümünün âdil olduğu dile getirilmiş ve bu nedenle de sahabe murseli sahih kabul edilmiştir.⁶²⁰

Sahih olan görüşe göre sahabe murselinin sahih hadis hükmünde kabul edildiği Nevevî tarafından dile getirilmiş⁶²¹ ve ilim ehlinin büyük bir çoğunluğu tarafından sahabe murselinin hüccet olarak kabul edildiği belirtilmiştir. Nevevî bunun sebebinin ise sahabenin âdil oluşuna bağlamıştır.⁶²² Sahabenin âdil oluşuna dair ehl-i sünnet âlimlerinin icmâ ettikleri nakledilmiş, bu nedenle de sahabenin mursel olarak rivayet ettiği hadislerin

⁶¹⁸ İbnu's-Salâh, **Ulûmu'l-Hadîs**, s. 56.

⁶¹⁹ İbn Kesîr, **İhtisâru Ulûmi'l-Hadîs**, s. 139; Ebnâsî, **Şeze'l-Feyyâh**, c. 1, s. 150; Irâkî, **Şerhu't-Tefsîr**, c. 1, s. 213.

⁶²⁰ Ebu'l-Fadl Zeynuddîn Abdurrahîm b. el-Huseyn b. Abdurrahmân b. Ebibekr b. İbrahim el-İrâkî, **et-Takyîd ve'l-İzâh Şerhu Mukaddimeti İbni's-Salâh**, Thk. Abdurrahman Muhammed Osman, Mektebetu'-Selefi, Medine 1969, 1. Baskı, s. 75.

⁶²¹ Nevevî, **Takrîb**, s. 35.

⁶²² Nevevî, **Mecmû'**, c. 1, s. 102-103.

hüccet olarak kabul edilmesinde bir beis olmadığı ifade edilmiştir.⁶²³ Sahabe âdil olarak kabul edildiği için Hz. Hasan, Enes b. Mâlik, İbn Zubeyr ve İbn Abbas gibi çoğunlukla yaşı genç olan sahabilerin mursel olarak rivayet ettikleri hadislerin hüccet olduğu dile getirilmiştir.⁶²⁴ Sahabe murselinin delil olarak kullanılmasında bir beis olmadığı daha pek çok kimse tarafından da nakledilmiştir.⁶²⁵ Sahabenin âdil kabul ediliyor oluşundan dolayı mursel olarak rivayet ettikleri hadislerin sahih kabul edildiği belirtilmiştir⁶²⁶ ve bu sebepten ötürü Buhârî ve Muslim'in *Sahih* isimli eserlerinde çok sayıda sahabe murseline yer verdiği vurgulanmıştır.⁶²⁷ Sahabe murselinin hem muhaddisler hem de fukahâ nezdinde hüccet olarak kabul edildiği beyan edilmiş ve âdil olarak kabul edildikleri için "الجهالة" (sahabenin (kim olduğunun) bilinmemesinde bir sakıncası yoktur) "تضر"

⁶²³ Ebû Abdillâh Muhibbuddîn Muhammed b. Ömer b. Muhammed İbn Ruşeyd el-Fihri es-Sebtî, **es-Senenu'l-Ebyen ve'l-Mevridu'l-Em'an fi'l-Muhâkeme Beyne'l-İmâmeyn fi's-Senedi'l-Mu'an'an**, Thk. Salâh b. Sâlim el-Mısrâtî, Mektebetu'l-Ğurebâi'l-Eseriyye, Medine 1996, s. 131, 132.

⁶²⁴ Bedreddin İbn Cemâa, **Menhel**, s. 45; Tîbî, **Hulâsa**, s. 74.

⁶²⁵ Zeynuddin Ebî Muhammed Abdurrahim b. Ebî Bekr b.el-Aynî, **Şerhu Elfiyyeti'l-Hadîs li'l-İrâkî fi Ulumi'l-Hadîs**, Thk Şâdî b. Muhammed b. Salim Al-i Numan, Merkezu'n- Nu'mân li'l-Buhus ve'd-Dirâsâtî'l-İslamiyye ve Tahkîkî'-Turâs ve't-Terceme, Yemen 2011, 1. Baskı, s. 106; Ebû Yahyâ Zeynuddîn Zekeriyâ b. Muhammed b. Zekeriyâ el-Ensârî es-Suneykî, **Fethu'l-Bâkî bi-Şerhi Elfiyyeti'l-İrâkî**, Thk. Abdullatif el-Humeym -Mâhir Yâsin Fahl, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2002, 1. Baskı, c. 1, s. 204; Sehâvî, **Fethu'l-Muğîs**, c. 1, s. 192; Tahhân, **Teyisîr**, s. 91.

⁶²⁶ Tâhir b. Muhammed Sâlih b. Ahmed el-Cezâirî ed-Dımaşkî, **Tevcihu'n-Nazar ilâ Usûli'l-Eser**, Thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde, Mektebetu'l-Matbuâtî'l-İslâmiyye, Halep 1995, 1. Baskı, c. 2, s. 561.

⁶²⁷ Nevevî, **Mecmû'**, c. 1, s. 103; Suyûtî, **Tedribu'r-Râvî**, s. 169; Cemâleddîn el-Kâsimî, **Kavâidu't-Tahdîs**, s. 235; Muhammed Muhammed Ebû Zehv, **el-Hadîs ve'l-Muhaddisûn**, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire 1958, s. 158.

denilerek; düşen sahabenin kim olduğunun bilinmemesinde bir zarar olmadığı ifade edilmiştir.⁶²⁸

Kaynaklarda sahabenin sıdk ve adâlet ehli olduklarına, yalan söylemediklerine dikkat çekilmiş ve adâlet sahibi oldukları için sahabe murselinin âlimler tarafından hüccet olarak kabul edildiği nakledilmiştir.⁶²⁹

Yukarıda zikretmiş olduğumuz nakillerden, bütün sahabilerin âdil olarak kabul edildikleri anlaşılmaktadır. Dolayısıyla sahabe murselinin hüccet olarak kabul edilmesinde en önemli ve belirleyici etken onların âdil kimseler olarak kabul edilmiş olmalarıdır.

3.2.1.1. Sahabenin Âdil Oluşuna Dair Deliller

Âlimler tarafından sahabenin âdil olduğuyla ilgili birtakım deliller zikredilmiştir. Bu başlık altında söz konusu deliller irdelenmeye çalışılacaktır.

3.2.1.1.1. Kur'an'dan Deliller

Âlimler, Kur'an-ı Kerim'de yer alan bazı ayetlerden hareketle sahabilerin tümünün âdil kabul edildiğini beyan etmişlerdir. Başta hadisçiler ve fukahâ olmak üzere usûl âlimlerinin de büyük bir çoğunluğu bu görüşü benimsemektedirler. Bu nedenle öncelikle kısaca adâlet kavramına değinmek yerinde olacaktır. Genel olarak adâleti, dindeki gidişatın doğru ve düzgün olması, kişinin dinine bağlı olması, Allah'ın emirlerini yerine getirip yasaklarından kaçınması, ayrıca onur ve haysiyetini zedeleyen

⁶²⁸ Ebû Şehbe, **Vasît**, s. 285; Subhî es-Sâlih, **Ulûmi'l-Hadîs**, s. 166.

⁶²⁹ Serahsî, **Usûl**, c. 1, s. 359; Abdulazîz el-Buhârî, **Keşfu'l-Esrar**, c. 3, s. 4.

davranışlardan uzak durması şeklinde tanımlamak mümkündür.⁶³⁰ Irâkî, adâlet için beş şartın gerekli olduğunu söylemiş ve onları şu şekilde sıralamıştır:

1. Müslüman olmak

2. Baliğ olmak (bu şartla ilgili birtakım ihtilaflar mevcuttur)

3. Akıllı olmak

4. Fasık olmamak (fasık olmamaktan kasıt kişinin büyük günah işlememiş olması ve küçük günahlarda ısrarcı olmamasıdır.)

5. Mürüvvet sahibi olmak (kişiliğini zedeleyen davranışlardan uzak durmak)⁶³¹

İbn Hacer ise adâleti, kişinin takva ve mürüvvet sahibi olması şeklinde tanımlamış, takvalı olmaktan; kişinin şirk, fisk ve bidat gibi kötü davranışlardan uzak durması gerektiğinin kastedildiğini beyan etmiştir.⁶³²

Ravinin adâletiyle ilgili beş kusur zikredilmektedir. Bunlar; yalancılık, yalanla itham edilme, fisk, bid'at ve cahâlettir.⁶³³ Bir ravi hakkında bu kusurlardan biri söz konusu olduğunda adâleti ortadan kalkar. ‘Sahabe âdildir’ dediğimizde onların zabt yönünden de kusursuz oldukları anlaşılmamalıdır. Zira insan olmaları hasebiyle unutmaları yahut yanılmaları söz konusu olabilmektedir. Ayrıca İslam düşüncesinde hiçbir fert gûnahtan korunmuş değildir. Hiç kimse masum kabul edilmemiştir. Bu nedenle sahabilerin de hata yapmaları veya günah işlemeleri söz konusu olabilmektedir. Âlimler "الصحابۃ کُلُّہم عدول" “sahabenin hepsi adâlet sahibidir” derken onların günah

⁶³⁰ Hatîb el-Bağdâdî, **Kifâye**, c. 1, s. 233.

⁶³¹ Irâkî, **Şerhu't-Tefsîr**, c. 1, s. 327-328; Bedreddin İbn Cemâa, **Menhel**, s. 63.

⁶³² İbn Hacer el-Askalânî, **Nuzhetu'n-Nazar**, s. 14; Sehâvî, **Fethu'l-Muğîs**, c. 2, s. 5.

⁶³³ Tahhân, **Tefsîr**, s. 110.

işlemediklerini yahut hataya düşmediklerini kast etmemektedirler.⁶³⁴ Örneğin Alâî ‘sahabenin tümü âdildir’ derken onların hatadan korunmuş oldukları veya günaha düşmeyecekleri anlaşılmamalı demektedir. Ayrıca Alâî bununla, sahabenin doğru sözlü kimseler olduklarının, Hz. Peygamber’den aktarmış oldukları hadislerin makbul olduğunun ve tezkiye edilmelerine ihtiyaç olmadığına kastedildiğini belirtmiştir.⁶³⁵ Dolayısıyla sahabenin âdil oluşundan kasıt, onların bile bile Hz. Peygamber’e yalan isnad etmemiş olduklarıdır. Bu durum şu şekilde ifade edilmiştir.

"ومعنى عدالتهم: أنهم لا يعتمدون الكذب على رسول الله... وليس معنى عدالتهم أنهم معصومون من

المعاصي أو من السهو أو الغلط فإن ذلك لم يقل به أحد من أهل العلم..."

*“Sahabenin âdil oluşundan maksat; onların günah veya yanılğıdan yahut da hatadan korundukları anlamında değildir. Zira ilim ehlinde hiç kimse böyle bir şey iddia etmemiştir. Sahabenin âdil oluşundan kasıt, onların Hz. Peygamber’e bilerek yalan isnad etmedikleridir.”*⁶³⁶

Görüldüğü üzere sahabenin adâletiyle; onların ismet sıfatına sahip oldukları yahut günah işlememiş oldukları kastedilmemiştir. Bilakis sahabenin adâletinden kasıt, rivayetlerinin kabulü hususunda ta’dîl ve tezyike edilmelerine gerek olmadığıdır. Zerkeşî’nin naklettiğine göre bu durum Ebû Hasan el-İbyârî (616/1219) tarafından açık bir şekilde ifade edilmiştir. Ayrıca Zerkeşî, Cemâleddîn el-Mizzî’nin (742/1341), yalan dolayısıyla sahabenin kusurlu bulunan tek bir rivayetinin bile tespit edilemediğini

⁶³⁴ Şevkânî, *İrşâdu’l-Fuhûl*, c. 1, s. 188.

⁶³⁵ Alâî, *Munîfu’r-Rutbe*, s. 86.

⁶³⁶ Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe, *Difâ‘ anî’s-Sunne ve Reddu Şubehi’l-Musteşrikîn ve kuttâbi’l-Muâsirîn*, Mecmau’l-Buhûsi’l-İslamiyye, Kahire 1985, 2. Baskı, s. 107.

belirttiğini aktarmıştır.⁶³⁷ Sahabenin Hz. Peygamber adına yalan uydurduğuna dair tek bir sahih rivayetin bile olmaması bu durumu destekler mahiyettedir. Ayrıca bazı kimseler tarafından hadis uydurma faaliyetinin Hz. Peygamber döneminde başladığına dair dile getirilen iddialar ve bu konuda öne sürülen rivayetler ise hem sened hem de metin açısından tenkid edilmiş ve oldukça problemlili oldukları ifade edilmiştir.⁶³⁸

Sahabenin adâletiyle ilgili farklı görüşler de bulunmaktadır. Kimileri sahabenin de diğer raviler gibi araştırılması gerektiğini düşünürken kimileri ise fitne zuhur etmeden önce; yani Hz. Osman'ın şehit edilmesinden önceki süreçlerde âdil kabul edileceklerini söylemişlerdir. Bazı âlimler ise Hz. Ali ile savaşanların âdil kabul edilemeyeceklerini dillendirmişlerdir. Fakat İslam âlimlerinin büyük bir çoğunluğu sahabenin arasında zuhur eden ihtilafların kendi şahsi icthadlarından kaynaklandığını belirtmiş ve bu nedenle sahabenin tümünün âdil olduğu görüşünü benimsemişlerdir.⁶³⁹ Cumhur, sahabenin hem şahitlik yapma hem de rivayette bulunma hususunda âdil kabul edildiğini ve bu nedenle ta'dîl edilemeye ihtiyaçlarının olmadığını dile getirmiştir.⁶⁴⁰ Ayrıca âdil oldukları hususunda ehl-i sünnet âlimlerinin icmâ ettiği de zikredilmiştir.⁶⁴¹

Hatîb Bağdâdî, “لِأَنَّ عَدَالَهَ الصَّحَابَةِ ثَابِتَةٌ مَعْلُومَةٌ بِتَعْدِيلِ اللَّهِ” (Zira sahabenin adaleti

Allah'ın tadiliyle sabit olup bilinen bir husustur) diyerek; sahabenin bizzat Allah

⁶³⁷ Zerkeşî, **Bahru'l-Muhît**, c. 6, s. 188-189.

⁶³⁸ Söz konusu rivayetlerle ilgili ayrıntılı değerlendirme için bakınız: Enbiya Yıldırım, **Hadis Problemleri**, Ensar Yayınları, İstanbul 2019, 6. Baskı, s. 18-23.

⁶³⁹ Âmidî, **İhkâm**, c. 2, s. 90; Ebu's-Senâ el-İsfahânî, **Beyânu'l-Muhtasar**, c. 1, s. 712; İbn Muflih, **Usûlu'l-Fıkh**, c. 2, s. 577; İbn Emîru Hâc, **Takrîr**, c. 2, s. 260; Merdâvî, **Tahbîr**, c. 4, s. 1993-1994; Şevkânî, **İrşâdu'l-Fuhûl**, c. 1, s. 186.

⁶⁴⁰ İbn Emîru Hâc, **Takrîr**, c. 2, s. 260.

⁶⁴¹ Merdâvî, **Tahbîr**, c. 4, s. 1990-1991.

tarafından ta‘dîl edildiğini söylemiş ve sahabenin adâletine dair birçok ayet zikretmiştir. Hatîb Bağdâdî, herhangi bir hadisle amel edebilmek için senedindeki ravilerin âdil olduklarının tespitinin gerekli olduğunu söylemiş; fakat bu durumun sahabe için geçerli olmadığını, zira onların dürüst olduklarını ve Allah tarafından ta‘dîl edildiklerini belirtmiştir.⁶⁴² Gazzâlî, selef âlimlerinin bu görüşte olduklarını bildirmiş ve halef ulemâsının cumhurunun da bu görüşü benimsediğini dile getirmiştir. Ayrıca Gazzâlî, sahabenin Allah tarafından ta‘dîl edildiğini söylemiş ve Kur’an’da sahabeyi öven ayetlere dikkat çekmiştir. Gazzâlî, sahabenin âdil olduklarına inandıklarını, ancak onlardan birinin bilerek günah işlediğinin tespit edilmesi halinde bu durumun değişebileceğini söylemiştir. O, aynı zamanda böyle bir durumun onlar hakkında sabit olmadığını dolayısıyla ta‘dîl edilmelerine de gerek olmadığını zikretmiştir.⁶⁴³

İbn Kudâme (620/1223), sahabenin adâletinin Allah tarafından belirlendiğini, zira Allah’ın kendilerini övüp ta‘dîl ettiğini aktarmıştır.⁶⁴⁴ Hanefî fakihlerinden Abdulazîz el-Buhârî de bu duruma dikkat çekmiş ve Kur’an’da yer alan birçok ayette Allah’ın onlardan övgüyle bahsettiğini ve bizzat Allah tarafından âdil olduklarının sabit olduğunu dile getirmiştir.⁶⁴⁵ Ayrıca sahabenin Allah tarafından ta‘dîl edildiği daha pek çok kimse

⁶⁴² Hatîb el-Bağdâdî, **Kifâye**, c. 1, s. 168.

⁶⁴³ Gazzâlî, **Mustasfa**, c. 1, s. 307; Gazzâlî, **Menhul**, s. 356.

⁶⁴⁴ İbn Kudâme, **Ravzatu’n-Nâzır**, c. 1, s. 345.

⁶⁴⁵ Abdulazîz el-Buhârî, **Keşfu’l-Esrar**, c. 2, s. 559.

tarafından nakledilmiş⁶⁴⁶ ve Allah'ın ta'dîl ettiği kimselerin, insanlar tarafından ta'dîle ihtiyaçlarının olmadığı ifade edilmiştir.⁶⁴⁷

Sahabenin adâletine delil olarak birçok ayet zikredilmektedir. Bunlardan bir kaçını şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Fetih Sûresi 29. Ayet

"مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ ذَلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَةِ، وَمَثَلُهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْأَهُ، فَازْرَهُ فَاسْتَعْلَظَ فَاسْتَوَى عَلَى سُوْقِهِ يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لِيغِيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ، وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا"

“Muhammed Allah'ın elçisidir. Onunla beraber olanlar kâfirlere karşı katı, kendi aralarında ise şefkatlidirler. Onları Allah'ın lütfuna ve rızasına erişmek için ruku ve

⁶⁴⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Ömer el-Mâzerî, **Îzâhu'l-Mahsûl min Burhânî'l-Usûl**, Thk. Ammâr et-Talibî, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Tunus Ty., s. 491; Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Muhtâr b. Abdilkâdir el-Cekenî eş-Şinkitî, **Muzekkire fî Usûli'l-Fıkh**, Mektebetu'l-Ulûmi ve'l-Hikem, Medine 2001, 5. Baskı, s. 148; Ebû İbrâhîm İzzuddîn Muhammed b. el-İmâm el-Mütevekkil-Alellâh İsmâîl es-San'ânî, **Tavzîhu'l-Efkâr li Me'ânî Tenkîhi'l-Enzâr**, Thk. Ebû Abdurram Salâh b. Muhammed b. 'Uveyde, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1997, 1. Baskı, c. 2, s. 244; Merdâvî, **Tahbîr**, c. 4, s. 1990-1991; İbnu'n-Neccâr, **Şerhu'l-Kevkebi'l-Munîr**, c. 2, s. 473; İbn Emîru Hâc, **Takrîr**, c. 2, s. 260.

⁶⁴⁷ Hatîb el-Bağdâdî, **Kifâye**, c. 1, s. 174; İbnu'l-İrâkî, **Gaysu'l-Hâmi'**, s. 464; Ebû Ali Huseyn b. Ali b. Talha er-Recracî eş-Şûşâvî, **Ref'un-Nikâb an Tenkîhi's-Şihâb**, Thk Ahmed es-Serrâh-Abdurrahman b. Abdillâh el-Cibrîn, Mektebetu'r-Ruşd, Riyad 2004, c. 5, s. 226; Mennâ' Halîl el-Kattân, **Târîhu't-Teşrî'i'l-İslâmî**, Mektebetu'l-Me'arif, Riyad 1996, 2. Baskı, s. 284; Ebû Yasir Muhammed b. Matar ez-Zeharânî, **İlmu'r-Ricâl ve Neşetuhu min Karni'l-Evvel ilâ Nihayeti'l-Karni't-Tasi'**, Dâru'l-Hicre, Riyad 1996, 1. Baskı, s. 87.

*secde ederken görürsün. Onların secde izinden kaynaklı alametleri yüzlerindedir. Bu verilen, onların Tevrat'taki vasıflarıdır. İncil'deki özellikleri ise şu şekildedir: Onlar, filizini çıkarmış, onu kuvvetlendirmiş, kalınlaşmış ve gövdesi üzerinde dimdik duran, çiftçilerin hayran olduğu bir ekin gibidirler. Allah, onlarla kâfirleri öfkelenlendirmektedir. Allah, onlardan iman edip salih amel işleyenlere bağışlanma ve büyük bir mükâfat vaat etmiştir.”*⁶⁴⁸

Sahabenin Allah tarafından övülüp ta'dîl edildiğini dile getiren İbn Abdilberr, yukarıda aktardığımız ayeti zikrettikten sonra bu ayette Hz. Peygamber'e iman edip onu tasdik edenlerin, ona yardım edip destek olanların ve onunla dost ve arkadaş olanların özelliklerinin anlatıldığını ifade etmiştir.⁶⁴⁹ Ayette, Allah'ın kendilerinden övgüyle bahsettiği kimselerin ashab-ı kiram olduğu ifade edilmiş ve böylece bizzat Allah'ın övgüsüne mazhar olanların ta'dîle ihtiyaçlarının olmadığı ifade edilmek istenmiştir. Alâî, söz konusu ayeti sahabenin adâletine delil olarak getirdikten sonra ayetin bütün sahabileri kapsadığını dile getirmiştir.⁶⁵⁰ İbn Hacer el-Askalânî de sahabe olmanın hususiyetlerinden biri olarak gördüğü, adâletlerinin sorgulanmayacağı hususunun delili olarak, onların Kur'an nassıyla ta'dîl edilmiş olmalarına işarette bulunmuştur. Yukarıda zikretmiş olduğumuz ayeti de bu duruma delil olarak getirmiştir.⁶⁵¹ Zira söz konusu ayette herhangi bir ayırım yapılmadan Hz. Peygamber'le beraber olanlardan yani sahabelerden övgüyle bahsedildiği görülmektedir.

⁶⁴⁸ 48 Fetih 29.

⁶⁴⁹ İbn Abdilberr, **İstîâb**, c. 1, s. 2.

⁶⁵⁰ Alâî, **Munîfu'r-Rutbe**, s. 60-64.

⁶⁵¹ İbn Hacer el-Askalânî, **İsâbe**, c. 1, s. 17.

Ayette geçen “*Onunla beraber olanlar*” sözünden Hz. Peygamber’in sahabilerinin kastedildiği belirtilmiş ve ayette onlara övgüler dizildiğine dikkat çekilmiştir.⁶⁵² Ayrıca ayette sahabilerin İncil ve Tevrat’taki vasıflarına da değinilmiştir. Nakledildiğine göre Mâlik b. Enes’in yanında, Hz. Peygamber’in ashabını küçümseyen birinden söz edilmiş, bunun üzerine Mâlik b. Enes “*Allah onlarla kâfirleri öfkelenlendirmektedir.*” ayetine binaen Hz. Peygamber’in ashabına karşı kin ve öfke besleyenlerin ilgili ayet kapsamına girme tehlikesinin bulunduğunu belirtmiştir.⁶⁵³ Sahabenin hem şahitlik hem de rivayette bulunma hususunda âdil kabul edildiğine dikkat çekilmiş; bu ayette Allah tarafından övgüye mazhar oldukları göz önünde bulundurularak onların faziletine vurgu yapılmıştır.⁶⁵⁴ Sahabenin adâletiyle ilgili tartışmalara değinildikten sonra sözü edilen ayet aktarılmış ve “şayet sahabe âdil olmasaydı Allah tarafından medhedilmezlerdi” denilerek,

⁶⁵² Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd et-Taberî, **Tefsîru’t-Taberî/ Câmi’u’l-Beyân ‘an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân**, Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Dâru Hicr, Kahire 2001, 1. Baskı, c. 21, s. 321; Ebu’l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr b. Ahmed et-Temîmî el-Mervezî es-Sem’ânî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, Tkh. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhim-Ebû Bilâl Ganîm b. Abbas, Dâru’l-Vatan, Riyad 1997, 1. Baskı, c. 5, s. 209; Ebu’l-Berekât Hâfîzüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, **Medâriku’t-Tenzîl ve Haşâ’iku’t-Te’vîl**, Thk. Yusuf Ali Bedîvî, Dâru’l-Kelîmî’t-Tayyib, Beyrut 1998, 1.baskı, c. 3, s. 344.

⁶⁵³ Ebu’l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Vahidî en-Nîsâbûrî, **el-Vasît fî Tefsîri’l-Kur’âni’l-Mecîd**, Thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd vd., Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1994, c. 4, s. 147; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, **el-Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kur’ân**, Thk. Ahmed el-Berdûnî-İbrahim Atfîş, Dâru’l-Kutubi’l-Misriyye, Kahire 1964, 2. Baskı, c. 16, s. 297; Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî el-Gırnatî, **Bahru’l-Muhît**, Thk. Sıdkî Muhammed Cemîl, Dâru’l-Fikr, Beyrut 2010, c. 9, s. 503.

⁶⁵⁴ İbn Emîru Hâc, **Takrîr**, c. 2, s. 260.

çoğunluğun benimsediği, sahabenin âdil olduğu görüşünün tercihe şayan olduğu belirtilmiştir.⁶⁵⁵

2. Âl-i İmrân Suresi 110. Ayet

"كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ"

*“Siz insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten sakındırır ve Allah’a iman edersiniz.”*⁶⁵⁶

Görüldüğü üzere ayette sahabenin en hayırlı topluluk olduğu belirtilmiş ve bazı güzel vasıfları zikredilmiştir. İmam Gazzâlî, bu ayetin Hz. Peygamber dönemindeki mevcut sahabileri muhatap aldığını söylemiştir.⁶⁵⁷

Âmidî, sahabenin âdil olduğu hususunda cumhurun ittifak ettiğini belirtmiş ardından sahabenin adâletiyle ilgili farklı görüşlere de yer vermiştir. Başta Kur’an’da yer alan delillerden hareketle tercih edilen görüşün sahabenin adâleti yönünde olduğunu da ayrıca beyan etmiştir. Âmidî, yukarıda zikretmiş olduğumuz ayeti delil olarak getirmiş ve ayetin hemen akabinde bu ayetin muhatabı olan kimselerin Hz. Peygamber döneminde mevcut olan sahabiler olduğunu söylemiştir.⁶⁵⁸ Ayrıca bu ayetin muhataplarının sahabe

⁶⁵⁵ Ebu’s-Senâ el-İsfahânî, **Beyânu’l-Muhtasar**, c. 1, s. 712; Muhammed Emîn b. Mahmûd el-Huseynî el-Buhârî el-Mekkî, **Teysîru’t-Tahrîr**, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1983, c. 3, s. 65.

⁶⁵⁶ 3 Âl-i İmran 110.

⁶⁵⁷ Gazzâlî, **Mustasfa**, c. 1, s. 307.

⁶⁵⁸ Âmidî, **İhkâm**, c. 2, s. 90-91.

olduğu Tûfî (716/1316) tarafından da dile getirilmiş ve en hayırlı ümmet ifadesinin âdil olmak demekle eşdeğer olduğunu belirtmiştir.⁶⁵⁹

Şâtıbî (790/1388), ayetin muhataplarının sahabe olduğunu söylemiş ve söz konusu ayetin onların faziletine ve adâlet sahibi olduklarına işaret ettiğinin altını çizmiştir. O, söz konusu ayetin bütün ümmeti kapsadığının varsayılması durumunda da bu ayetin ilk muhatabının yine sahabe nesli olacağını dile getirmiştir. Zira vahyin ilk muhatapları sahabilerdir. Ayette zikredilen vasıfları tam anlamıyla taşıyan kimselerin sahabe nesli olduğu, onların tümünün ehl-i sünnet tarafından âdil kabul edildikleri ve rivayetlerinin de bu nedenle istisnasız kabul edildiğini söyleyen Şâtıbî, bu durumun ayetin sahabe için ıtlak olunduğunu gösterdiğini belirtmiştir. Zira sahabe dışındaki kimselerin rivayetleri, ancak âdil olduklarının tespit edilmesi durumunda kabul edilmektedir. Bu da ayetin muhatap kitlesinin sahabe olduğunu destekler mahiyettedir.⁶⁶⁰ İbnu'l-İrâkî de (826/1423) bütün sahabilerin âdil olduklarını, zira onların bizzat Allah tarafından birçok ayette ta'dîl edildiklerini belirtmiş ve örnek olarak da yukarıda zikretmiş olduğumuz Âl-i İmrân Suresi'nin 110. ayetine yer vermiştir.⁶⁶¹

İbn Kesîr, ayette zikredilen vasıfları taşıyan herkesin söz konusu övgüye mazhar olacağını söylemiştir. Ayrıca İbn Kesîr, Hz. Ömer'in, yukarıda zikrettiğimiz ayeti okuyarak en hayırlı ümmet olma vasfını almak isteyenlerin ayette belirtilen Allah'a iman

⁶⁵⁹ Tûfî, **Şerhu Muhtasari'r-Ravza**, c. 2, s. 181. Ayrıca bu ayetten kimlerin kast edilmiş olduğuyla ilgili farklı görüş ve tartışmalar için bkz.; Taberî, **Câmi' u'l-Beyân**, c. 5, s. 671-676; Vahidî, **Vasît**, c. 1, s. 477-478; Kurtubî, **Câmi**, c. 4, s. 170-173; Ebû Hayyân, **Bahru'l-Muhît**, c. 3, s. 299.

⁶⁶⁰ Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtıbî el-Gırnâtî, **el-Muvâfakât**, Thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âlu Selmân, Dâru İbn Affân, Suudi Arabistan 1997, c. 4, s. 447-448.

⁶⁶¹ İbnu'l-İrâkî, **Gaysu'l-Hâmi'**, s. 463.

ile birlikte iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmak gibi şartları taşımaları gerektiğinin altını çizdiğini nakletmiştir.⁶⁶²

İbn Âşûr'un (1879-1973) *et-Tahrîr ve't-Tenvîr* adlı eserinde, ayette geçen 'كُنْتُمْ' hitabıyla ilgili olarak Hz. Peygamber'in ashabının kastedildiği belirtilmiş ve bu görüşün Hz. Ömer ve İbn Abbas'tan aktarıldığı beyan edilmiştir. Ümmet kelimesiyle de topluluğun yani Hz. Peygamber döneminde yaşayanların ve onunla aynı asırda bulunanların kastedildiği ifade edilmiştir. Ayrıca en hayırlı asrın Hz. Peygamber ve ashabının yaşamış olduğu asır olduğu da dile getirilmiştir. Eserde 'كُنْتُمْ' zamiriyle bütün Müslümanların kastedildiğini söyleyenlerin de bulunduğu belirtilmiştir. Bunu söyleyenler, Hz. Peygamber'in ümmetinden, ayette belirtilen özelliklere sahip kimselerin bu övgüye mazhar olduklarını ve daima iyiliği emreden ve kötülükten sakındıran kimselerin bulunacağına işaret edildiğini belirtmişlerdir.⁶⁶³ . Bu ayetin Rasûlullah'ın ashabı hakkında varid olduğu hususunda tefsir âlimlerinin ittifak ettiği de söylenmiştir.⁶⁶⁴

⁶⁶² Ebu'l-Fidâ' İsmâîl b. Ömer b. Kesîr el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm**, Thk.

Muhammed Huseyn Şemsuddin, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1998, 1. Baskı, c. 2, s. 89.

⁶⁶³ Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir b. Âşûr et-Tûnisî, **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**, ed-Dâru't-Tunusiyye, Tunus 1984, c. 4, s. 48-49.

⁶⁶⁴ İbnu's-Salâh, **Ulûmu'l-Hadîs**, s. 294-295.

Ayrıca ilgili ayet daha pek çok âlim tarafından sahabenin âdil oluşuna delil olarak sunulmuştur.⁶⁶⁵ Sonuç olarak; söz konusu ayet delil olarak getirilerek sahabenin adâletinin araştırılmasına gerek olmadığı, onların Allah tarafından ta'dîl edildikleri ve ayetin muhatap kitlesinin öncelikle sahabe nesli olduğu ifade edilmiştir.

3. Bakara Sûresi 143. Ayet

"كَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا"

*“Böylece sizler insanlığa (örnek ve) şahit olasınız ve Peygamber de size şahit olsun diye sizi vasat (orta yolu tutan) bir ümmet kıldık.”*⁶⁶⁶

Sahabenin Allah tarafından ta'dîl edildiklerini dolayısıyla tezkiye edilmelerine gerek olmadığını söyleyenlerin ileri sürdükleri delillerden bir diğeri de Bakara Sûresi'nin 143. ayetidir. Bu ayette sahabenin vasat bir topluluk olduğuna dikkat çekilmiştir. Vasat kelimesinden neyin kastedildiği ile ilgili farklı görüşler öne sürülmüştür. Vasat kelimesinden seçkin, şerefli, soylu veya ifrat ve tefritten uzak orta yolu tutan itidalli

⁶⁶⁵ Örneğin bu ayet Hatîb el-Bağdâdî tarafından sahabenin adâletine delil olarak zikredilmiştir. Bkz. Hatîb el-Bağdâdî, **Kifâye**, c. 1, s. 168. Aynı şekilde İbnu's-Salâh da bu ayetin sahabenin âdil oluşuna delil olduğunu söylemiştir. Bkz. İbnu's-Salâh, **Ulûmu'l-Hadîs**, s. 294-295. Zerkeşî, ravinin adâlet sahibi olup olmadığının araştırılması gerektiği hususunun sahabe dışındaki kimseler için geçerli olduğunu beyan ettikten sonra sahabenin âdil olduğunu ifade etmiş ve söz konusu ayeti de delil olarak aktarmıştır. Bkz. Zerkeşî, **Bahru'l-Muhît**, c. 6, s. 186; Ebû Abdillâh Bedruddîn Muhammed b. Bahâdır ez-Zerkeşî, **Teşnîfu'l-Mesâmi bi-Cemi'l-Cevâmi**, Thk. Seyyid Abdulazîz-Abdullah Rebî', Mektebetu Kurtuba, Kahire 1998, c. 2, s. 1045; Hasen b. Muhammed b. Mahmûd el-Attâr eş-Şâfî, **Hâşiye alâ Şerhi'l-Celâl el-Mahallî alâ Cemi'l-Cevâmi**, Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, Beyrut Ty., c. 2, s. 200. Şevkânî de sahabenin âdil olduğunu söyleyenlerin söz konusu ayeti delil olarak getirdiklerini belirtmiştir. Bkz. Şevkânî, **İrşâdu'l-Fuhûl**, c. 1, s. 185.

⁶⁶⁶ 2 Bakara 143.

kimseler olduğunun kastedildiği söylenmiştir. Ayrıca “وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا” ayetinden âdil ve dürüst kimseler olduklarının kastedildiği de belirtilmiştir. Fakat bu ayetten sahabilerin âdil ve dürüst kimseler olduklarının kastedildiği kanaati daha ağır basmaktadır. Taberî, bu görüşte olanlarla ilgili bir başlık açmış ve bu görüşte olanları o başlık altında sıralamıştır. Taberî, bu konuyla ilgili bazı rivayetlere de yer vermiştir. Bunlardan biri Ebû Hureyre’nin aktarmış olduğu şu hadistir:

"عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي قَوْلِهِ: {جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا} قَالَ: عُذُولًا"

Ayrıca aynı hadis Ebû Saîd el-Hudrî tarafından da hem merfû hem de mevkûf şekilde rivayet edilmiştir. Mucâhid, Rebî‘ ve Katâde’nin de “أُمَّةً وَسَطًا” ayetini “عُذُولًا” şeklinde tefsir ettikleri Taberî tarafından nakledilmiştir. Taberî, İbn Abbas’tan aktarılan şu rivayete de yer vermiştir:

"عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، " {وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا} يَقُولُ: جَعَلَكُمْ أُمَّةً عُذُولًا"

Görüldüğü üzere İbn Abbas da ayeti, “Sizi âdil bir ümmet kıldık.” şeklinde tefsir etmiştir.⁶⁶⁷ Vâhidî (468/1076), tefsirinde söz konusu ayeti hayırlı ve âdil bir ümmet şeklinde tefsir etmiştir.⁶⁶⁸ Ayrıca Zemahşerî (538/1144) de ayeti iyi, seçkin, tarafsız ve âdil şeklinde yorumlamış; âdil ve tarafsız oldukları için de kıyamet gününde şahitliklerine başvurulacağını söylemiştir.⁶⁶⁹ Kurtubî (671/1273), Ebû Saîd el-Hudrî’nin Hz.

⁶⁶⁷ Taberî, konuyla ilgili merfû, mevkûf ve maktû pek çok rivayete yer vermektedir. Ayrıntılı bilgili için bkz: Taberî, **Câmi‘u’l-Beyân**, c. 2, s. 626-629.

⁶⁶⁸ Vahidî, **Vasît**, c. 1, s. 224-225.

⁶⁶⁹ Ebu’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf ‘an Hakâ’iki Ğavâmizi’t-Tenzîl ve ‘Uyûni’l-Ekâvîl fî Vucûhi’t-Te’vîl**, Dâru’l-Kitabi’l-Arabî, Beyrut 1987, 3. Baskı, c. 1, s. 198-199.

Peygamber’den aktarmış olduğu bir hadiste ayetteki “وَسَطًا” sözcüğünün “عَدْلًا” şeklinde tefsir edildiğine dikkat çekmiş ve ilgili ayetin âdil, asil ve şerefli kimseler şeklinde tefsir edilebileceğini belirtmiştir. Ayrıca bu ayetin yalnızca âdil kimselerin şahitliklerinin kabul edilmesine delil teşkil ettiğinin belirtildiğini de aktarmıştır.⁶⁷⁰ Hanefî fakihlerinden Serahsî, ayette geçen vasat kelimesini razı olunan âdil kimseler şeklinde yorumlamıştır.⁶⁷¹ Ebu’l-Berekât en-Neseî (710/1310) de benzer şekilde bir yaklaşımda bulunmuş ve âdil kimselerin orta yerde yer aldıklarını yani tüm taraflara eşit mesafede konumlandıklarını söylemiştir.⁶⁷²

Söz konusu ayeti sahabenin adâletine delil olarak getiren âlimlerden bir diğeri ise Hatîb Bağdâdî’dir. Hatîb, lafız umum ifade etmekle beraber murad hastır demiş ve ayetin yalnızca sahabe hakkında varid olduğunu söylemiştir. Ayrıca Hatîb bu ayetin sahabe dışındakileri kapsamadığının söylendiğine de dikkat çekmiştir.⁶⁷³ İbnu’s-Salâh, sahabe neslinin adâlet vasıflarının sorgulanamayacağını, bunun onlara has bir durum olduğunu, zira onların Kur’an nassıyla ta’dîl edildiklerini belirterek söz konusu ayeti de buna delil olarak zikretmiş; ayrıca ayetin muhatap kitlesinin sahabe olduğunu da söylemiştir.⁶⁷⁴ “Vasaten” kelimesinin adil anlamında kullanıldığı pek çok âlim tarafından dile getirilmiştir.⁶⁷⁵ Alâî sahabenin adâletine delil teşkil eden ayetleri sıralarken söz konusu ayeti zikretmiş, ardından:

⁶⁷⁰ Kurtubî, **Câmi**, c. 2, s. 153-156.

⁶⁷¹ Serahsî, **Usûl**, c. 1, s. 297.

⁶⁷² Neseî, **Medâriku’t-Tenzîl**, c. 1, s. 137.

⁶⁷³ Hatîb el-Bağdâdî, **Kifâye**, c. 1, s. 168; Hatîb el-Bağdâdî, **el-Fakîh**, c. 1, s. 406-407.

⁶⁷⁴ İbnu’s-Salâh, **Ulûmu’l-Hadîs**, s. 294-295.

⁶⁷⁵ Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz: Ebnâsî, **Şeze’l-Feyyâh**, c. 2, s. 484; İbnu’l-Mulakkîn, **Mukni’**, c. 2, s. 493; Irâkî, **Takyîd**, s. 301; Irâkî, **Şerhu’t-Tefsîr**, c. 2, s. 129-130.

"وثبت عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال: " الوسط، العدل "

diyerek Hz. Peygamber'in vasat kelimesini âdil şeklinde tefsir ettiğini belirtmiştir.⁶⁷⁶

Gazzâlî de sahabenin ta'dîl ve tezkiye edilmelerine gerek olmadığını açıkladıktan sonra söz konusu ayeti delil olarak getirmiş ve ayetteki hitabın sahabe topluluğuna yönelik olduğunu söylemiştir.⁶⁷⁷ Bu ayeti sahabenin adâletine delil olarak getiren ve "وَسَطًا" kelimesini "غَدُولًا" şeklinde tefsir eden bir diğer âlim ise Âmidî'dir.⁶⁷⁸ Fahreddin er-Râzî de mezhep olarak sahabenin adâletini asıl olarak kabul ettiklerini belirttikten sonra, sahabenin adâletine delil olarak söz konusu ayeti zikretmektedir.⁶⁷⁹

Dört mezhep imamı başta olmak üzere cumhur tarafından sahabenin âdil olarak kabul edildiği, onların bizzat Allah tarafından övgüye mazhar oldukları, Allah'ın övgüsüne mazhar olan kimselerin de âdil kimseler olduğu ve bu nedenle de adâletlerinin araştırılmasına gerek olmadığı belirtilmiştir. Sahabilerin övüldüğü Kur'an ayetlerine örnek olarak Bakara Sûresi'nin 143. ayeti delil olarak zikredilmiş, ayetteki hitabın sahabeye yönelik olduğu ve vasaten kelimesinin âdil kimseler anlamında kullanıldığı vurgulanmıştır.⁶⁸⁰ Sehâvî'nin de benzer görüşte olduğu görülmektedir.⁶⁸¹ Suyûtî de (911/1505) bütün sahabilerin âdil olduğunu belirttikten sonra sahabenin adâletine delil

⁶⁷⁶ Alâî, **Munîfu'r-Rutbe**, s. 65.

⁶⁷⁷ Gazzâlî, **Mustasfa**, c. 1, s. 307.

⁶⁷⁸ Âmidî, **İhkâm**, c. 2, s. 91.

⁶⁷⁹ Râzî, **Mahsûl**, c. 4, s. 307.

⁶⁸⁰ Tûfî, **Şerhu Muhtasari'r-Ravza**, c. 2, s. 180-181.

⁶⁸¹ Sehâvî, **Ğâye**, s. 233; Sehâvî, **Fethu'l-Muğîs**, c. , s. 94.

olarak zikrettiğimiz söz konusu ayeti birinci sırada getirmekte ve “vasaten” kelimesini diğer âlimlerin yaptığı gibi “udûlen” şeklinde yorumlamaktadır.⁶⁸²

Kaynaklarda selef ve halef âlimleri tarafından sahabenin âdil olarak kabul edildiği nakledilmiş ve buna delil olarak zikredilen ayetler arasında aktarmış olduğumuz söz konusu ayete de yer verilmiştir.⁶⁸³ Zekerıyyâ el-Ensârî (926/1520), söz konusu ayette kastedilen kitlenin sahabe nesli olduğunu söylemiş, bundan dolayı da rivayet ve şahitlik gibi konularda adâlet sahibi olup olmadıklarının araştırılmasına gerek olmadığını belirtmiştir.⁶⁸⁴ Keza Şevkânî, sahabenin adâletine delil olarak söz konusu ayeti zikretmiş ve ayeti âdil kimseler şeklinde tefsir etmiştir.⁶⁸⁵ Şâtıbî de ayeti “udûlen” şeklinde yorumlamış, bu ayeti değerlendirirken ayetin sadece sahabeyi kapsadığını belirtmiş ve buna delil olarak da ehl-i sünnet âlimlerinin sahabenin tümünü mutlak anlamda âdil kabul ettiklerini göstermiştir. Zira ona göre sahabe nesli dışında kalan diğer kimselerin rivayetleri ancak adâletleri ve hadis ilmindeki yetkinlikleri ortaya çıkarsa kabul edilmektedir. Dolayısıyla ayetteki hitap, övgü ve yakıştırmalar vahyin ilk muhatabı olan sahabeye yöneliktir.⁶⁸⁶ Bu konuda var olan rivayetlerin yanı sıra “وَسَطًا” kelimesinin “عُدُولًا” anlamına geldiği şu şiirle de takviye edilmiştir.

"هم وسط يرضى الأنام بحكمهم ..."

⁶⁸² Suyûtî, **Tedribu'r-Râvî**, s. 482.

⁶⁸³ Merdâvî, **Tahbîr**, c. 4, s. 1990-1991; ; İbnu'n-Neccâr, **Şerhu'l-Kevkebi'l-Munîr**, c. 2, s. 473-474.

⁶⁸⁴ Ebû Yahyâ Zeynuddîn Zekerıyyâ b. Muhammed b. Zekerıyya el-Ensârî es-Suneykî, **Gâyetu'l-Vusûl ilâ Şerhi Lubbi'l-Usûl**, Dâru'l-Kutubi'l-Arabiyyeti'l-Kubrâ, Mısır Ty., s. 109.

⁶⁸⁵ Şevkânî, **İrşâdu'l-Fuhûl**, c. 1, s. 185.

⁶⁸⁶ Şâtıbî, **Muvâfakât**, c. 4, s. 447-449.

“Onlar verdikleri hükme insanların razı olduğu âdil kimselerdir.”⁶⁸⁷

4. Fetih Sûresi 18. Ayet

"لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَنْزَلَ السَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ وَأَثَابَهُمْ

فَتْحًا قَرِيبًا"

“Ağaç altında sana biat ederlerken Allah mü’minlerden razı/hoşnud olmuştur. Kalplerinde olanı bilmiş, böylece onlara huzur ve güven vermiş, onları yakın bir fetihle ödüllendirmiştir.”⁶⁸⁸

Sahabenin adâletine delil olarak getirilen ayetlerden bir diğeri de Fetih Sûresi’nin 18. ayetidir. Bu ayetin Hudeybiye günü Hz. Peygamber’e biat edenler hakkında nazil olduğu söylenmiştir. Ayette açıkça görüldüğü üzere, Cenab-ı Hak, Hudeybiye günü Hz. Peygamber’e biat eden sahabilerden razı olduğunu beyan etmiştir.⁶⁸⁹ Allah, fasık kimselerden razı olamayacağına göre bu ayet sahabilerin âdil kimseler olduğuna delalet etmektedir.⁶⁹⁰ Cuveynî, sahabenin Kur’an nassıyla ta’dil edildiklerini, dolayısıyla bizzat Allah tarafından tezkiye edildiklerini belirterek sahabenin âdil olduğunu dile getirmiştir.

⁶⁸⁷ Serahsî, **Usûl**, c. 1, s. 297; Âmidî, **İhkâm**, c. 1, s. 211; Ebu’l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr b. Ahmed et-Temîmî el-Mervezî es-Sem‘ânî, **Kavâtu’l-Edille fi’l-Usûl**, Thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmâil, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1999, 1. Baskı, c. 1, s. 463.

⁶⁸⁸ 48 **Fetih** 18.

⁶⁸⁹ Kurtubî, **Câmi**, c. 16, s. 274; Nesefî, **Medâriku’t-Tenzîl**, c. 3, s. 339; Taberî, **Câmi’u’l-Beyân**, c. 21, s. 272; Zemahşerî, **el-Keşşâf**, c. 4, s. 339; İbn Kesîr, **Tefsîru’l-Kur’ân**, c. 7, s. 315; İbn Âşûr, **Tahrîr**, c. 26, s. 173; Ebû Hayyân, **Bahru’l-Muhît**, c. 9, s. 491; Vahidî, **Vasît**, c. 4, s. 139; Sem‘ânî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, c. 5, s. 200.

⁶⁹⁰ Abdülkerim b. Ali b. Muhammed en-Nemle, **el-Muhezzeb fi İlmi Usûli’l-Fikhi’l-Mukaren**, Metebetu’r-Ruşd, Riyad 1999, c. 2, s. 706.

Onun, delil olarak getirdiği ayetlerden biri de yukarıda zikretmiş olduğumuz Fetih Sûresi'nin 18. ayetidir.⁶⁹¹ Ebu'l-Muzaffer es-Sem'ânî, sahabenin birçok ayette Allah tarafından ta'dîl edildiğine dikkat çektikten sonra söz konusu ayeti de delil olarak sunmuştur.⁶⁹²

Mâlikî fakihlerinden Mâzerî (536/1141), birçok ayette sahabilerin Allah tarafından övgüye mazhar olduğunun altını çizmiş, yukarıda zikrettiğimiz ayeti de delil olarak getirmiştir. Âdil bir kimsenin bir ravi hakkında yapmış olduğu ta'dîlin kabul edildiğini belirten Mâzerî, gönüllerdekini bilen ve gizli hallere vakıf olan yüce Allah'ın ta'dîlinin öncelikli olarak kabul edilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁶⁹³ Şayet sahabiler âdil kimseler olmasaydı Yüce Allah kendilerinden hoşnut olduğunu ifade etmezdi.⁶⁹⁴ Gazzâlî de sahabilerin Allah tarafından ta'dîl edilip övüldüğünü beyan etmiş ve söz konusu ayeti de delil olarak zikrederek sahabenin adâlet sahibi olduğunu nakletmiştir.⁶⁹⁵ Ayrıca bu ayet, daha pek çok usûl âlimi tarafından sahabeden razı olunduğuna ve onun adâletine delil teşkil ettiğine yorumlanmıştır.⁶⁹⁶

Hadis âlimlerinden pek çok kimsenin sahabenin adâletini temellendirmeye çalışırken yukarıda zikrettiğimiz ayete yer verdiği görülmektedir. Hatîb Bağdâdî, sahabilerin Kur'an nassıyla ta'dîl edildiklerini beyan ettikten sonra söz konusu ayeti

⁶⁹¹ Cuveynî, **Burhân**, c. 1, s. 239; Cuveynî, **Telhîs**, c. 2, s. 374.

⁶⁹² Sem'ânî, **Kavâtu'l-Edille**, c. 1, s. 363.

⁶⁹³ Mâzerî, **Îzâhu'l-Mahsûl**, s. 482.

⁶⁹⁴ Karâfî, **Şerhu Tenkihi'l-Fusûl**, s. 263.

⁶⁹⁵ Gazzâlî, **Mustasfa**, c. 1, s. 307.

⁶⁹⁶ Râzî, **Mahsûl**, c. 4, s. 307; İbn Kudâme, **Ravzatu'n-Nâzır**, c. 1, s. 346; Âmidî, **İhkâm**, c. 1, s. 241; Tûfî, **Şerhu Muhtasari'r-Ravza**, c. 2, s. 180-181; Abdulazîz el-Buhârî, **Keşfu'l-Esrar**, c. 2, s. 559; Merdâvî, **Tahbîr**, c. 4, s. 1991; İbnu'n-Neccâr, **Şerhu'l-Kevkebi'l-Munîr**, c. 2, s. 473-474; Şevkânî, **İrşâdu'l-Fuhûl**, c. 1, s. 185; Şinkitî, **Muzekkire**, s. 148.

zikretmektedir.⁶⁹⁷ Aynı ayetin Alâî tarafından da sahabenin âdil oluşunu desteklemek amacıyla kullanıldığı görülmektedir.⁶⁹⁸ Sehâvî, sahabenin adâletine delil olarak yukarıda zikrettiğimiz ayet de dâhil olmak üzere pek çok ayete yer vermiş ve ardından sahabilerin Allah tarafından ta'dîl edildiğini söyleyerek, başkalarının ta'dîline ihtiyaçlarının bulunmadığını belirtmiştir.⁶⁹⁹ Muhammed Ebû Şehbe, sahabenin dürüst ve muttaki kimseler olduklarını, sahabenin adâletinden kastın; onların bile bile Allah Rasûlüne yalan isnad etmeyecekleri olduğunu beyan etmiş ve sahabenin Allah tarafından ta'dîl edildiğine dair ayetler arasında Fetih Sûresi'nin 18. ayetine de yer vermiştir.⁷⁰⁰

Bu ayetler dışında sahabenin adâletine delil olarak zikredilen daha pek çok ayet bulunmaktadır. Bunlardan birkaçını kısaca şu şekilde sıralamak mümkündür:

5. Tevbe Sûresi 100. Ayet

"وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ وَأَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ"

*“Muhacir ve Ensar’dan öncü olanlar ile onlara güzelce tabi olanlardan Allah razı olmuş, onlar da Allah’tan razı olmuşlardır. Allah onlar için, içinde sürekli kalacakları altından ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. İşte en büyük kurtuluş budur.”*⁷⁰¹

⁶⁹⁷ Hatîb el-Bağdâdî, **Kifâye**, c. 1, s. 168.

⁶⁹⁸ Alâî, **Munîfu’r-Rutbe**, s. 65.

⁶⁹⁹ Sehâvî, **Fethu’l-Muğîs**, c. , s. 94.

⁷⁰⁰ Ebû Şehbe, **Vasît**, s. 499-500; Ebû Şehbe, **Difâ’ani’s-Sunne**, s. 107.

⁷⁰¹ 9 Tevbe 100.

Bu ayetin bütün sahabileri kapsadığı dile getirilmiş⁷⁰² ve başta Hatîb Bağdâdî olmak üzere birçok kimse tarafından sahabenin adâletine delil olarak getirilmiştir.⁷⁰³ İbn Hacer el-Askalânî, sahabenin Allah tarafından ta'dîl edildiğini belirttikten sonra söz konusu ayeti sahabenin adâletine delil olarak zikretmiştir.⁷⁰⁴ Gazzâlî de Ensar ve Muhacirin pek çok ayette Allah tarafından övüldüğüne dikkat çekmiş ve bu ayeti sahabenin adâletine delil olarak getirmiştir.⁷⁰⁵ Ayrıca bu ayetten hareketle bütün sahabilerin cennetlik olduğunu dile getiren âlimler de olmuştur.⁷⁰⁶

6. Vakıa Sûresi'nin 10-12. Ayetleri

"وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ أُولَئِكَ الْمُقَرَّبُونَ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ"

“(Allah ve Rasûlüne iman edip salih amel işlemede) önde olanlar (kıyamet gününde de) önde olanlardır. Onlar naîm cennetlerinde (Allah’a) yakın olanlardır.”⁷⁰⁷

Hatîb Bağdâdî, sahabenin adâletine delil olarak yukarıda zikretmiş olduğumuz ayete yer vermektedir.⁷⁰⁸ Ayette “geçen önde olanlar” ile kimlerin kastedildiği yönünde

⁷⁰² Alâî, **Munîfu’r-Rutbe**, s. 65; Sehâvî, **Fethu’l-Muğîs**, c. 4, s. 97; Taberî, **Câmi’ u’l-Beyân**, c. 11, s. 641; Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî es-San’ânî el-Yemenî, **Fethu’l-Kadîr**, Dâru’l-Kelimi’t-Tayyib, Beyrut 1998, 2. Baskı, c. 2, s. 453.

⁷⁰³ Hatîb el-Bağdâdî, **Kifâye**, c. 1, s. 168; Cuveynî, **Telhîs**, c. 2, s. 374; Sem’ânî, **Kavâtu’l-Edille**, c. 1, s. 363; Sehâvî, **Fethu’l-Muğîs**, c. 4, s. 94; Emîr es-San’ânî, **Tavzîhu’l-Efkâr**, c. 2, s. 245; Ebû Şehbe, **Vasît**, s. 500; Acâc, **es-Sunnetu Kable’t-Tedvîn**, c. 1, s. 398.

⁷⁰⁴ İbn Hacer el-Askalânî, **İsâbe**, c. 1, s. 17.

⁷⁰⁵ Gazzâlî, **Mustasfa**, c. 1, s. 307.

⁷⁰⁶ Ayet ile ilgili değerlendirmeler için bakınız: Vahidî, **Vasît**, c. 2, s. 520; Taberî, **Câmi’ u’l-Beyân**, c. 11, s. 637-642; Sem’ânî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, c. 2, s. 342.

⁷⁰⁷ 56 Vakıa 10-12.

⁷⁰⁸ Hatîb el-Bağdâdî, **Kifâye**, c. 1, s. 168.

değişik görüşler aktarılmıştır.⁷⁰⁹ Allah ve Rasûlüne ilk önce iman edenlerin; yani ilk hicret edenlerin kastedildiği belirtilmiştir.⁷¹⁰ Bir diğer görüş de her iki kibleye doğru namaz kılmış sahabilerin kastedildiği görüşüdür. Bu görüşte olanlar yukarıda zikretmiş olduğumuz “وَالسَّابِقُونَ الْأَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ” ayetinden hareketle böyle bir kanaate varmışlardır. Ayrıca cihad hususunda öncü olanlar veya namaz kılma hususunda önde olanların kastedildiği de dile getirilmiştir.⁷¹¹

7. Enfal Sûresi 64. Ayet

"يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَسْبُكَ اللَّهُ وَمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ"

“Ey Peygamber! Sana da sana tabi olan müminlere de Allah yeter/Ey peygamber! Allah ve sana tabi olan müminler sana yeter.”

Hatîb Bağdâdî, söz konusu ayeti sahabenin âdil oluşuna delil olarak getirmiştir.⁷¹² Tefsirlere baktığımızda ayetin iki şekilde de anlamlandırılabilceğini gördük.⁷¹³ Bu nedenle de ayetin her iki anlamını da yukarıda zikretme gereği duyduk.

⁷⁰⁹ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Taberî, **Câmi‘u’l-Beyân**, c. 22, s. 287-290; Vahidî, **Vasît**, c. 4, s. 232; Zemahşerî, **el-Keşşâf**, c. 4, s. 457; Ebû Hayyân, **Bahru’l-Muhît**, c. 10, s. 79; İbn Kesîr, **Tefsîru’l-Kur’ân**, c. 8, s. 6-7.

⁷¹⁰ Taberî, **Câmi‘u’l-Beyân**, c. 22, s. 287.

⁷¹¹ Kurtubî, **Câmi**, c. 17, s. 199; Şevkânî, **Fethu’l-Kadîr**, c. 5, s. 178.

⁷¹² Hatîb el-Bağdâdî, **Kifâye**, c. 1, s. 168.

⁷¹³ Taberî, **Câmi‘u’l-Beyân**, c. 11, s. 259-261; Zemahşerî, **el-Keşşâf**, c. 2, s. 234; Kurtubî, **Câmi**, c. 8, s. 42-43; Ebû Hayyân, **Bahru’l-Muhît**, c. 5, s. 348; İbn Kesîr, **Tefsîru’l-Kur’ân**, c. 4, s. 76; Nesefî, **Medâriku’t-Tenzîl**, c. 1, s. 655.

8. Haşr Sûresi 8 ve 9. Ayet

Sahabenin adâletine delil olarak getirilen bir diğer ayet ise Haşr Sûresi'nin sekizinci ayetidir.

"لِّلْفُقَرَاءِ الْمُهَاجِرِينَ الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأَمْوَالِهِمْ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا وَيَنْصُرُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ"

“(Bu ganimetler) Hicret eden fakirlere aittir. Onlar ki Allah’ın lütuf ve rızasını arzulayıp Allah ve Rasûlüne destek olurlarken yutlarından sürülmüş ve mallarından mahrum bırakılmışlardır. İşte onlar dosdoğru olanlardır.”

Bu ayet de Hatîb Bağdâdî’nin sahabenin adâletine delil olarak getirdiği ayetlerden biridir.⁷¹⁴ Aynı ayet İbn Hacer tarafından da zikredilmiştir.⁷¹⁵ Cumhur tarafından sahabilerin Hz. Peygamber’den nakilde bulunma noktasında âdil ve dürüst olduklarının ittifakla kabul edildiği belirtilmiş ve sahabenin adâletine delil olarak bu ayet zikredilmiştir.⁷¹⁶ Alâî de söz konusu ayeti zikretmiş ve ayette Muhacirlerin Allah tarafından övüldüğüne dikkat çekmiş ve bu ayetin sahabenin adâletine delil teşkil ettiğini söylemiştir.⁷¹⁷

Ayrıca hem Alâî hem de İbn Hacer bu ayetin hemen akabinde yer alan ve bu sefer de Ensar’ın övüldüğü Haşr Sûresi’nin 9. ayetini de sahabenin adâletine delil olarak zikretmişlerdir.⁷¹⁸

⁷¹⁴ Hatîb el-Bağdâdî, **Kifâye**, c. 1, s. 168.

⁷¹⁵ İbn Hacer el-Askalânî, **İsâbe**, c. 1, s. 17.

⁷¹⁶ Muhammed b. el-Hasen b. el-Arabî b. Muhammed el-Hacvî es-Seâlibî, **el-Fikru’s-Sâmî fî Târîhi’l-Fıkhî’l-İslâmî**, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1995, 1. Baskı, c. 1, s. 352.

⁷¹⁷ Alâî, **Munîfu’r-Rutbe**, s. 64.

⁷¹⁸ İbn Hacer el-Askalânî, **İsâbe**, c. 1, s. 17; Alâî, **Munîfu’r-Rutbe**, s. 64.

Söz konusu ayet şu şekildedir:

"وَالَّذِينَ تَبَوَّؤُوا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّا أُوتُوا

وَيُؤْتُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَمَنْ يُوقِ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ"

“Onlardan önce o yurdu (Medine ’yi) mesken edinmiş ve kalplerine iman yerleşmiş olanlar, kendilerine hicret edenleri severler. Onlara verilenlerden dolayı gönüllerinde bir rahatsızlık duymazlar. Kendileri ihtiyaç içinde olsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden korunmayı başarır ise işte onlar kurtuluşa erenlerdir.”

Görüldüğü üzere ayette Medineli ensar’ın mühacirlere karşı takındıkları tavır övülmüştür. Bu konuyla ilgili daha pek çok ayet sıralamak mümkündür.⁷¹⁹ Konunun anlaşılması adına yukarıda zikretmiş olduğumuz ayetlerin yeterli olduğunu düşünmekteyiz.

⁷¹⁹ Yıldırım, **Hadis Problemleri**, s. 52-57.

Sonuç olarak sahabenin adâletine dair sıraladığımız ayetlerde yer alan övücü ifadelerden hareketle sahabilerin âdil olduğu kanaatine varıldığı görülmektedir.⁷²⁰

⁷²⁰ Yukarıda sahabenin adaletine delil olarak zikredilen ayetlerle ilgili Şia'nın farklı bir bakış açısına sahip olduğu ve farklı söylemlerinin bulunduğu görülmektedir. Şia'nın bu ayetlere yaklaşımına dair okuyucuya fikir vermesi açısından birkaç örneğe kısaca değinmek yerinde olacaktır:

1. Bakara Sûresi'nin 143. Ayeti

"كَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا"

"Böylece sizler insanlığa (örnek ve) şahit olasınız ve Peygamber de size şahit olsun diye sizi vasat (orta yolu tutan) bir ümmet kıldık." (2 Bakara 143).

Şîi tefsirler incelendiğinde Bakara Sûresi'nin 143. Ayetinde aktarılan "orta ümmet" ifadesinin "adil ümmet" şeklinde tefsir edildiği görülmektedir. "Orta ümmet" ifadesinden kimlerin kastedilmiş olabileceği tartışılmış ve bu ifadeyle Hz. Peygamber'in soyundan gelen masum imamların kastedildiği belirtilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebu'l-Hasen Alî b. İbrâhîm el-Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, Muessesetu'l-İmami'l-Mehdî, Kum 2014, 1. Baskı, c. 1, s. 98; Şerîf el-Murtazâ, **Tefsîru's-Şerîf el-Murtadâ/Nefâisu'l-Tevîl**, Thk. Mucteba Ahmed el-Musevî, Muessesetu'l-A'lemî li'l-Matbûât, Beyrut 2008, c. 1, s. 459; el-Mevlâ Muhammed Muhsin el-Faydî'l-Kâşânî, **el-Asfâ fi Tefsîri'l-Kur'an**, Merkezu'l-Ulum ve es-Sekâfetu'l-İslamiyye, Kum 2008, c. 1, s. 70.

Ayrıca konuyla ilgili olarak Ebû Ca'fer et-Tûsî'nin (460/1067) de benzer görüşleri dile getirdiği görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen b. Alî et-Tûsî, **et-Tibyân fi Tefsîri'l-Kur'ân**, Muessesetu Âli'l-Beyt li İhyai't-Turâs, Kum 2020, 1. Baskı, c. 4, s. 84-89.

2. Âl-i İmrân Sûresi 110. Ayet

"كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ"

"Siz insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten sakındırır ve Allah'a iman edersiniz." (3 Âl-i İmran 110).

Ayette geçen "en hayırlı ümmet" ifadesinin aslında (en hayırlı imamlar) "خَيْرَ أُمَّةٍ" şeklinde olduğu ve ayetin bu şekilde indiği rivayet edilmiştir. Bkz. Hâşim b. Suleymân b. İsmâîl b. Abdilcevâd el-Huseynî el-Bahrânî, **el-Burhân fi Tefsîri'l-Kur'ân**, Muessesetu'l-A'lemî li'l-Matbûât, Beyrut 2006, 2. Baskı, c. 2, s. 92. Nitekim onlara göre bu ifadede yalnızca Hz. Peygamber, Hz. Ali ve onun soyundan gelen seçkin imamların kastedildiği belirtilmiştir. Bkz. Ebu'n-Nadr Muhammed b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ayyâşî es-Selemî es-Semerkindî, **Tefsîru'l-Ayyâşî**, Muessesetu'l-A'lemî li'l-Matbûât, Beyrut 1991, 1. Baskı, c. 1, s. 218-219; Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c. 1, s. 163; Kâşânî, **Asfâ fi Tefsîr**, c. 1, s. 167.

3. Tevbe Sûresi 100. Ayet

"وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ أُولَئِكَ الْمُقَدَّمُونَ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ وَأَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ"

"Muhacir ve Ensar'dan öncü olanlar ile onlara güzelce tabi olanlardan Allah razı olmuş, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır. Allah onlar için, içinde sürekli kalacakları altından ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. İşte en büyük kurtuluş budur." (9 Tevbe 100).

Yukarıda zikrettiğimiz ayette geçen ve Allah'ın kendilerinden hoşnut olduğunu belirttiği kişilerle, Hz. Ali'nin velayetini kabul eden seçkin bir zümrenin kastedildiği belirtilmiştir. Bkz. Kummî, **Tefsîru'l-Kummî**, c. 2, s. 433. "İlk öncüler" ifadesinden Ebû Hureyre, Mikdâd, Suleymân ve Ammâr gibi Hz. Ali'nin velayetine inanıp onun velayeti hususunda sağlam bir duruş sergileyenlerin kastedildiği dile getirilmiştir. Bkz. Kâşânî, **Asfâ**, c. 1, s. 486.

Sonuç olarak Şia'nın sahabe konusunda sahip olduğu ideolojik yaklaşımın ayetlerin tefsirinde belirleyici bir rol oynadığını söylemek mümkündür. Benzer durum sahabenin adaletine delil teşkil eden hadisler için de söz konusudur. Şia'nın söz konusu ayet ve rivayetlerle ilgili yaklaşım ve değerlendirmeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Abdulalim Demir, **İmâmiyye Şia'sı Hadis Kaynaklarına Göre Sahâbe Tasavvuru**, (Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Entistüsü, Doktora Tezi, 2020) s. 190-216.

3.2.1.1.2. Sünnetten Deliller

Sahabenin âdil olduğunu, bundan dolayı da ta‘dîl edilmelerine gerek olmadığını dile getirenlerin öne sürdükleri delillerden bir diğeri, sahabenin Allah Rasûlü tarafından ta‘dîl edilip övgüye mazhar olmasıdır. Dolayısıyla hadislerde sahabeyi öven ifadelerden yola çıkan âlimler sahabenin Hz. Peygamber tarafından ta‘dîl edildiğini söyleyerek ayrıca ta‘dîl edilmelerine gerek olmadığını belirtmişlerdir. Sahabenin adâletine delil olarak zikredilen hadislerin başında Hz. Âişe,⁷²¹ Hz. Ömer,⁷²² Ebû Hureyre,⁷²³ Abdullah b.

⁷²¹ İbn Ebû Şeybe, **Musannef**, c. 6, s. 404; Ahmed b. Hanbel, **Musned**, c. 42, s. 132; Muslim, **Sahih**, “Fazailu's-Sahabe” 216, c. 4, s. 1965; İbn Ebû Âsım, **Kitâbu's-Sunne**, c. 2, s. 629; ; Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. Ahmed b. İshâkb. Musa b. Mihrân el-İsfahânî, **Hilyetu'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-Asfiyâ**, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1996, c. 2, s. 78-79.

⁷²² Ebû Urve Ma‘mer b. Râşid el-Basrî es-San‘ânî, **el-Câmi‘** (Abdurrezzâk es-San‘ânî'nin el-Musannef eserinin sonuna 10 ve 11. Cilt olarak eklenmiştir.) Thk. Habîburrahman el-A‘zamî, el-Mektebetu'l-İslâmî, Beyrut 1983, 2. baskı, c. 11, s. 341; Abdurrezzâk es-San‘ânî, **Musannef**, c. 9, s. 174; Tayâlisî, **Musned**, c. 1, s. 34, (Hadis No: 31); Ebû Bekr Abdullah b. ez-Zubeyr el-Kureşî el-Humeydî, **Musnedu'l-Humeydî**, Thk. Hasan Selîm Esed ed-Dârânî, Dâru's-Sakâ, Dimeşk 1996, 1. Baskı, c. 1, s. 166-167; Tirmizî, **Sunen**, Şehâdât 4, c. 4, s. 125; Bezzâr, **Musned**, c. 1, s. 370; Taberânî, **Mu‘cemu'l-Evsat**, c. 3, s. 204.

⁷²³ Tayâlisî, **Musned**, c. 4, s. 281, (Hadis No: 2673); Ahmed b. Hanbel, **Musned**, c. 12, s. 20; Muslim, **Sahih**, “Fazailu's-Sahabe” 213, c. 4, s. 1963; Bezzâr, **Musned**, c. 17, s. 23, 103.

Mes‘ûd,⁷²⁴ İmrân b. Husayn,⁷²⁵ Nu‘mân b. Beşîr⁷²⁶ ve Ca‘de b. Hubeyre⁷²⁷ gibi birçok sahâbeden tahrir edilen şu hadis gelmektedir:

“İnsanların en hayırlıları, benim içinde bulunduğum asrın insanlarıdır...”

Hadisin tarikleri arasında manen rivayetten kaynaklandığını düşündüğümüz lafız farklılıkları ile birtakım fazlalık ve eksiklikler var olmakla beraber hepsinin ifade ettiği anlam birdir. Hadiste en hayırlı insanların kendi asrında yaşayan sahâbiler olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla hadiste sahabe nesli Hz. Peygamber tarafından övülmüş bulunmaktadır. Bu övgüden hareketle de sahâbenin âdil olduğu dile getirilmiştir.

Hatîb Bağdâdî, sahâbilerin Allah tarafından övüldükleri gibi Hz. Peygamber tarafından da övüldüklerini dile getirmiş ve söz konusu hadisin birçok varyantına yer vermiştir.⁷²⁸ Alâî de sahâbenin adâletinin ikinci delili olarak Hz. Peygamber tarafından övülmelerini göstermektedir. Sahâbilerin Allah Rasûlü tarafından ümmetin en hayırlı ve

⁷²⁴ İbn Ebû Şeybe, **Musannef**, c. 6, s. 404; Ahmed b. Hanbel, **Musned**, c. 6, s. 76; Buhârî, **Sahih**, “Fazailu's-Sahabe” 1, c. 3, s. 1335; Muslim, **Sahih**, “Fazailu's-Sahabe” 212, c. 4, s. 1963; Tirmizî, **Sunen**, Menâkıb 57, c. 6, s. 178; Bezzâr, **Musned**, c. 5, s. 180; Nesâî, **Sunenu'l-Kubrâ**, c. 8, s. 208; İbn Hibbân, **Sahih**, c. 16, s. 205; Taberânî, **Mu‘cemu'l-Evsat**, c. 3, s. 339; Beyhakî, **Sunenu'l-Kubrâ**, c. 10, s. 209.

⁷²⁵ İbn Ebû Şeybe, **Musannef**, c. 6, s. 404; Ahmed b. Hanbel, **Musned**, c. 33, s. 53; Buhârî, **Sahih**, “Fazailu's-Sahabe” 1, c. 3, s. 1335; Muslim, **Sahih**, “Fazailu's-Sahabe” 214, c. 4, s. 1964; Tirmizî, **Sunen**, Fiten 45 c. 4, s. 70; Bezzâr, **Musned**, c. 9, s. 18; İbn Hibbân, **Sahih**, c. 16, s. 212 Taberânî, **Mu‘cemu'l-Kebîr**, c. 18, s. 212, 213, 234, 235; ; Beyhakî, **Sunenu'l-Kubrâ**, c. 10, s. 269.

⁷²⁶ İbn Ebû Şeybe, **Musannef**, c. 6, s. 404; Ahmed b. Hanbel, **Musned**, c. 30, s. 292-293; Bezzâr, **Musned**, c. 8, s. 208, 230; İbn Hibbân, **Sahih**, c. 15, s. 121; Taberânî, **Mu‘cemu'l-Evsat**, c. 2, s. 27; Taberânî, **Mu‘cemu'l-Kebîr**, c. 21, s. 93.

⁷²⁷ İbn Ebû Şeybe, **Musannef**, c. 6, s. 404; İbn Ebû Âsım, **el-Âhâd ve'l-Mesânî**, c. 2, s. 47; Taberânî, **Mu‘cemu'l-Kebîr**, c. 2, s. 285; Hâkim en-Nisâbü'rî, **Mustedrek**, c. 3, s. 211; İbn Hacer el-Askalânî, **Metâlibu'l-Âliye**, c. 17, s. 68.

⁷²⁸ Hatîb el-Bagdâdî, **Kifâye**, c. 1, s. 168-171.

faziletli nesli olduğunun vurgulandığına dikkat çeken Alâî, yukarıda zikretmiş olduğumuz hadisin birçok versiyonunu zikretmektedir. Ayrıca hadisin bazı tariklerinden, sırf Hz. Peygamber'i görenlerin de bu övgüye mazhar olduklarının anlaşıldığını dile getirmiştir.⁷²⁹

Irâkî ve Ebnâsî (802/1400), Buhârî ve Muslim'in Abdullah b. Mes'ûd tarikiyle tahrir etmiş oldukları söz konusu hadisin sahihliğine ve muttefekun aleyh oluşuna dikkat çektikten sonra bu hadisin sahabenin adâletine delil teşkil ettiğini vurgulamışlardır.⁷³⁰ Sehâvî, kitab ve sünnette sahabilerin âdil olduklarının gözlemlendiğini söylemiş, sahabenin faziletine dair çok sayıda hadis bulunduğunu belirtmiş ve sahabenin adâletini temellendirmek için burada aktarmış olduğumuz söz konusu hadise de yer vermiştir.⁷³¹ Ayrıca Hz. Peygamber tarafından sahabenin âdil oluşuna vurgu yapıldığı belirtilmiş ve bahse konu olan hadis de bu minvalde birçok âlim tarafından aktarılmıştır.⁷³²

Usûl âlimleri, sahabenin en hayırlı nesil olduğunu vurgulayan hadise dikkat çekmiş ve söz konusu hadisi sahabenin adâletine delil olarak getirmişlerdir. İmam Gazzâlî, sahabenin bizzat Allah ve Rasûlü tarafından ta'dîl edildiğini belirterek söz konusu hadisi de buna delil olarak zikretmiştir.⁷³³ Ayrıca söz konusu hadise istinaden sahabenin yanı sıra tâbîî ve tebe-i tâbîînın mursel rivayetlerinin de kabul edilmesi gerektiği özellikle Hanefî usûlcüler tarafından dile getirilmiştir.⁷³⁴ Razî, sahabilerin âdil kabul edildiğini belirttikten sonra kitab ve sünnetten deliller zikretmekte ve bu deliller

⁷²⁹ Alâî, **Munîfu'r-Rutbe**, s. 66-69.

⁷³⁰ Ebnâsî, **Şeze'l-Feyyâh**, c. 2, s. 499; Irâkî, **Şerhu't-Tefsîr**, c. 2, s. 130.

⁷³¹ Sehâvî, **Fethu'l-Muğîs**, c. 4, s. 95; Sehâvî, **Ğâye**, s. 233.

⁷³² Suyûtî, **Tedribu'r-Râvî**, s. 482; Subhî Sâlih, **Ulûmi'l-Hadîs**, s. 353-354; Ebû Şehbe, **Vasît**, s. 501; Ebû Şehbe, **Difâ'ani's-Sunne**, s. 108; Ebû Şehbe, **Difâ'ani's-Sunne**, s. 108.

⁷³³ Gazzâlî, **Mustasfa**, c. 1, s. 307.

⁷³⁴ Cessâs, **Fusûl**, c. 3, s. 145-147.

arasında yukarıda zikretmiş olduğumuz hadise de yer vermektedir.⁷³⁵ İbn Kudâme, sahabenin adâletine delil olarak söz konusu hadisi zikretmekte ve sahabenin Allah ve Rasûlü tarafından ta'dîl edildiğine işaret etmektedir. Ayrıca o, Allah ve Rasûlünün ta'dîlinden sonra başkalarının ta'dîline gerek olmadığına da söylemektedir.⁷³⁶

Her bir ravinin âdil olup olmadığının araştırılması gerektiği dile getirilmiş fakat sahabe nesli bundan ayrı tutulmuştur. Zira sahabe neslinin bizzat Allah ve Rasûlü tarafından tezkiye edildikleri belirtilmiş ve yukarıda zikretmiş olduğumuz hadis de buna delil olarak getirilmiştir.⁷³⁷ Ayrıca söz konusu hadisin sahabenin adâletine delil teşkil ettiği daha pek çok âlim tarafından dile getirilmiş ve sahabenin adâletini temellendirmede kullanılmıştır.⁷³⁸

Görüldüğü üzere hadiste, sahabenin en hayırlı nesil olduğu bizzat Hz. Peygamber tarafından dile getirilmiştir. Şayet sahabiler âdil kimseler olmasaydı “en hayırlı olma” vasfıyla nitelendirilmezlerdi. Zira fasık kimselerin böyle bir vasıfla anılması söz konusu olamaz.⁷³⁹

Sahabenin adâletine delil olarak getirilen hadislerden bir diğeri ise başta Buhârî ve Muslim olmak üzere Ebû Saîd el-Hudrî'den tahrir edilen şu hadistir:

⁷³⁵ Râzî, **Mahsûl**, c. 4, s. 307-308; Karâfî, **Nefâ'isul-Usûl**, c. 7, s. 2887; Sirâcuddîn Mahmûd b. Ebî Bekr el-Urmevî, **et-Tahsîl mine'l-Mahsûl**, Thk. Abdulhamîd Ali Ebû Zunejd, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1998, 1. Baskı, c. 2, s. 115.

⁷³⁶ İbn Kudâme, **Ravzatu'n-Nâzır**, c. 1, s. 345-346; Tûfî, **Şerhu Muhtasari'r-Ravza**, c. 2, s. 180.

⁷³⁷ Hindî, **Nihâyetu'l-Vusûl**, c. 7, s. 2907.

⁷³⁸ Zerkeşî, **Bahru'l-Muhîd**, c. 6, s. 186; Abdulâziz el-Buhârî, **Keşfu'l-Esrar**, c. 2, s. 563; Merdâvî, **Tahbîr**, c. 4, s. 1991-1992; Şûşâvî, **Ref'un-Nikâb**, c. 5, s. 93-94; ; İbnu'n-Neccâr, **Şerhu'l-Kevkebi'l-Munîr**, c. 2, s. 474-475; Şevkânî, **İrşâdu'l-Fuhûl**, c. 1, s. 185-186; Attâr, **Hâşiye**, c. 2, s. 200.

⁷³⁹ Abdülkerim en-Nemle, **el-Muhezzeb**, c. 2, s. 706.

“*Ashabıma sövmeyiniz. Şayet sizden biri Uhud Dağı kadar altın infak etse, (sevapta) onların bir avuçluk infakına hatta yarısına da ulaşamaz.*”⁷⁴⁰

Hız. Peygamber’den rivayet edilen birçok hadiste sahabenin methedilip Hız. Peygamber’in övgüsüne mazhar olduğunu dile getiren Hatîb Bağdâdî, bizzat Allah Rasûlü tarafından sahabilerin ta’dîl ve tezkiye edildiğini dile getirerek yukarıda zikretmiş olduğumuz hadise yer vermektedir.⁷⁴¹ İbn Abdilberr, Allah ve Rasûlünün sahabeye olan övgüsünü onların adâlet sahibi olmalarının ispatı olarak yorumlamış ve bu hadisi de delil olarak zikretmiştir.⁷⁴²

Alâî, sahabenin cumhur tarafından âdil kabul edildiğini belirterek bu durumu hem Kur’an nassıyla hem de hadislerle temellendirmeye çalışmış ve söz konusu hadisi de bu minvalde zikretmiştir.⁷⁴³ İbnu’s-Salâh ve Irâkî başta olmak üzere⁷⁴⁴ bu hadis daha birçok

⁷⁴⁰ Tayâlisî, **Musned**, c. 3, s. 637, (Hadis No:2297); İbn Ebû Şeybe, **Musannef**, c. 6, s. 404; Ahmed b. Hanbel, **Musned**, c. 17, s. 138; Buhârî, **Sahih**, “Fazailu’s-Sahabe” 5, c. 3, s. 1343; Muslim, **Sahih**, “Fazailu’s-Sahabe” 221, c. 4, s. 1967; Ebû Dâvûd, **Sunen**, “Kitabu’-Sünne” 11, c. 7, s. 53; İbn Ebû Âsım, **Kitâbu’s-Sunne**, c. 2, s. 478; Nesâî, **Sunenu’l-Kubrâ**, c. 10, s. 281; Ebû Ya’lâ, **Musned**, c. 2, s. 342; İbn Hibbân, **Sahih**, c. 16, s. 238; Beyhakî, **Sunenu’l-Kubrâ**, c. 10, s. 352; Hatîb el-Bağdâdî, **Kifâye**, c. 1, s. 171.

⁷⁴¹ Hatîb el-Bağdâdî, **Kifâye**, c. 1, s. 168-171.

⁷⁴² İbn Abdilberr, **İstîâb**, c. 1, s. 2-8.

⁷⁴³ Alâî, **Munîfu’r-Rutbe**, s. 62-70.

⁷⁴⁴ İbnu’s-Salâh, sünnette sahabenin âdil oluşuna delalet eden birçok hadisin bulunduğunu belirtmiş ve bu hadisler arasında yukarıda zikretmiş olduğumuz rivayete de yer vermiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbnu’s-Salâh, **Ulûmu’l-Hadîs**, s. 295; Ebnâsî, **Şeze’l-Feyyâh**, c. 2, s. 484; İbnu’l-Mulakkin, **Muknî’**, c. 2, s. 493; Irâkî, **Takyîd**, s. 301. Aynı şekilde Irâkî de bütün sahabenin âdil kabul edildiğini dile getirdikten sonra delil olarak Ebû Saîd el-Hudrî’den rivayet edilen aynı zamanda Buhârî ve Muslim’in de ittifak ettiği hadislerden biri olan “*Ashabıma sövmeyiniz*” hadisini aktarmaktadır. Bkz. Irâkî, **Şerhu’t-Tefsîr**, c. 2, s. 130.

âlim tarafından sahabenin adaletine delil olarak kullanılmıştır.⁷⁴⁵ Sünnette, sahabenin faziletine dair birçok hadisin yer aldığı ve başta *Kutub-i Sitte*'de olmak üzere sahabenin faziletine dair müstakil babların bulunduğu dile getirilmiş, sahabenin adâletine dair bu hadise yer verilmiştir.⁷⁴⁶ Sehâvî de bu hadisi sahabenin adâletine delil olarak getirmiştir. Bu hadisten hareketle sahabenin âdil olmadığının söylenmesi veya böyle bir vasfı sahabeye yakıştırmamanın onlara dil uzatmak/sövmek/hakaret etmek gibi algılandığı belirtilmiştir.⁷⁴⁷

Bu hadis, fakihler tarafından da sahabenin adâletine delil olarak kullanılmıştır. Âlimlerin büyük bir çoğunluğu tarafından sahabenin âdil kabul edildiği belirtilmiş ve buna delil olarak söz konusu hadis zikredilmiştir.⁷⁴⁸ Gazzâlî, Allah ve Rasûlünün ta'dîlinden daha sağlam bir tezkiye şekli olmadığını belirterek söz konusu hadisi delil olarak zikretmiştir.⁷⁴⁹ Razî, Kur'an ve sünnette sahabeyi öven ayet ve hadislerden hareketle, aksine bir delil bulunmadığı müddetçe sahabenin âdil olarak kabul edilmesi gerektiğini belirtmiş ve yukarıda vermiş olduğumuz hadisi de delil olarak getirmiştir.⁷⁵⁰

⁷⁴⁵ İbn Hacer el-Askalânî, **İsâbe**, c. 1, s. 162-165; Sehâvî, **Ğâye**, s. 233; Zekeriyâ el-Ensârî,

Fethu'l-Bâkî, c. 2, s. 190; Ebû Şehbe, **Vasît**, s. 500-501; Ebû Zehv, **el-Hadîs ve'l-Muhaddisûn**, s. 130-131.

⁷⁴⁶ Acâc, **es-Sunnetu Kable't-Tedvîn**, c. 1, s. 400.

⁷⁴⁷ Sehâvî, **Fethu'l-Muğîs**, c. 4, s. 96.

⁷⁴⁸ İbn Emîru Hâc, **Takrîr**, c. 2, s. 260; Şûşâvî, **Ref'un-Nikâb**, c. 5, s. 92-94; İbnu'l-İrâkî, **Gaysu'l-Hâmi'**, s. 792; , Emîr Pâdişah, **Teyisîru't-Tahrîr**, c. 3, s. 65.

⁷⁴⁹ Gazzâlî, **Mustasfa**, c. 1, s. 307.

⁷⁵⁰ Râzî, **Mahsûl**, c. 4, s. 307-308; Karâfî, **Nefâisu'l-Usûl**, c. 7, s. 2887.

Ebû Abdillâh el-Hindî (715/1315) ve Hanbelî fakihlerden Merdâvî aynı görüştedirler.⁷⁵¹ İbnu'n-Neccâr el-Futûhî (972/1564), sahabenin adâletine dair Kur'an ve sünnetten delilleri sıralarken aktarmış olduğumuz hadise de yer vermiştir. Ardından bu delillerin sahabenin adâletine değil de faziletine işaret ettiğini söyleyenlere Allah ve Rasûlunun övgüsüne mazhar olanların âdil kabul edilmemesinin düşünülemeyeceğini ve böyle bir durumun söz konusu olamayacağını belirterek cevap vermiştir. İki kişinin bir kimse hakkında verdiği olumlu kanaatle ta'dîl işleminin kabul edildiğini beyan eden İbnu'n-Neccâr, yüce Allah ve Rasûlünün övgüsüyle ta'dîl işleminin ise öncelikli olarak gerçekleşmiş olduğuna dikkatleri çekmektedir.⁷⁵² Şevkânî de kitab ve sünnette sahabenin adâletine delalet eden ayet ve hadislerden hareketle sahabenin adâletinin araştırılmasına gerek olmadığını nakledildiğini belirtmiş ve söz konusu hadise de yer vermiştir.⁷⁵³

Görüldüğü üzere bu hadiste sahabeye dil uzatmak yasaklanmış ve faziletlerine dikkat çekilmiştir. Böyle bir taltif ancak takva ve mürüvvet sahibi kimselere yapılabilir. Bu da sahabenin âdil kimseler olduğu anlamını taşımaktadır. Zira fasık kimseler hakkında böyle bir yasağın olması düşünülemez.⁷⁵⁴

Sahabenin adâletine delil olarak zikredilen daha pek çok hadis bulunmaktadır. Bunlardan birkaçını şu şekilde sıralamak mümkündür:

⁷⁵¹ Ebû Abdillâh el-Hindî *Nihâyetu'l-Vusûl ilâ İlmi'l-Usûl* adlı eserinde sahabilerin âdil olduğunu ve Hz. Peygamber tarafından tezkiye edildiklerini belirterek söz konusu hadisi aktarmaktadır. Bkz. Hindî, **Nihâyetu'l-Vusûl**, c. 7, s. 2906-2907. Merdâvî de sahabenin adâletini temellendirirken bu hadisi zikretmekte ve âlimlerin büyük bir çoğunluğu tarafından sahabilerin âdil olarak kabul edildiklerini belirtmektedir. Bkz. Merdâvî, **Tahbîr**, c. 5, s. 1990-1991.

⁷⁵² İbnu'n-Neccâr, **Şerhu'l-Kevkebi'l-Munîr**, c. 2, s. 474-475.

⁷⁵³ Şevkânî, **İrşâdu'l-Fuhûl**, c. 1, s. 185-186.

⁷⁵⁴ Abdülkerim en-Nemle, **el-Muhezzeb**, c. 2, s. 706-707.

- “*Ashabım hususunda Allah’tan korkun. Benden sonra onları emellerinize alet etmeyin. Onları seven, beni sevdiği için sever. Onlara kin besleyen, bana duyduğu kinden dolayı besler. Onlara eziyet eden, bana eziyet etmiş olur. Bana eziyet eden, Allah’a eziyet etmiş olur. Kim Allah’a eziyet ederse Allah onu tez zamanda ele geçirir.*”⁷⁵⁵

- “*Allah beni seçti ve benim için ashab da seçti. Onlardan benim için vezirler, yardımcılar ve akrabalar meydana getirdi. Kim onlara söverse/dil uzatırsa Allah’ın, meleklerin ve bütün insanların laneti üzerine olsun.*”⁷⁵⁶

- “*Allah, kullarının kalplerine bakıp en iyi kalpli kimse olarak Muhammed’in (s.a.v.) kalbini gördü. Böylece onu seçip peygamberlikle görevlendirdi. Daha sonra*

⁷⁵⁵ Ahmed b. Hanbel, **Fedâilî’s-Sahâbe**, c. 1, s. 47; Ahmed b. Hanbel, **Musned**, c. 34, s. 169-170; Tirmizî, **Sunen**, Menâkib 59, c. 6, s. 179; İbn Ebû Âsım, **Kitâbu’s-Sunne**, c. 2, s. 479; Ebû Bekr Muhammed b. Hârûn er-Rûyânî, **Musnedu’r-Rûyânî**, Muessesetu Kurtuba, Kahire 1995, 1. Baskı, c. 2, s. 92; İbn Hibbân, **Sahih**, c. 16, s. 244; Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. Hârûn b. Yezid el-Hallâl, **es-Sunne**, Thk. Atıyye ez-Zehrânî, Riyad 1989, 1. Baskı, c. 3, s. 513; Ebû Nuaym, **Hilye**, c. 8, s. 287; Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Alî b. Musa el-Husrevcirdî el- Horasânî el-Beyhakî, **Şu’abu’l-Îmân**, Thk. Abdulâlî Abdulhamid Hamid, Mektebetu’r-Ruşd, Riyad 2003, 1. Baskı, c. 3, s. 93.

⁷⁵⁶ Taberânî, **Mu’cemu’l-Evsat**, c. 1, s. 144; Hâkim en-Nîsâbü’rî, **Mustedrek**, c. 3, s. 732; Taberânî, **Mu’cemu’l-Kebîr**, c. 17, s.140; İbn Ebû Âsım, **Kitâbu’s-Sunne**, c. 2, s. 483; Ebu’l-Huseyn Abdulbâki b. Kânî‘ b. Merzûk el-Umevî el-Bağdâdî, **Mu’cemu’s-Sahâbe**, Thk. Sâlah b. Salim el-Misrâtî, Mektebetu’l-Gurebai’l-Eseriyye, Medine 1997, 1. Baskı, c. 2, s. 288; Ebû Nuaym, **Hilye**, c. 2, s. 11; Ebû Nuaym, **Ma’rifetu’s-Sahâbe**, c. 3, s. 1745; Ebu’l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, **Mu’cemu’s-Suyûh**, Thk. Vefâ Takıyyüddin, Dâru’l-Beşâir, Dımeşk 2000, 1. Baskı, c. 1, s. 553.

tekrar kullarının kalplerine baktı ve en iyi kalpli olarak ashabı gördü. Böylece onları da peygamberine yardımcı kıldı...”⁷⁵⁷

- “Beni görüp arkadaşlık yapan kimseler aranızda olduğu müddetçe hayır içinde olursunuz...”⁷⁵⁸

Bu hadisler dışında daha pek çok hadis sahabenin adâletine delil olarak zikredilmiştir.⁷⁵⁹

Sonuç olarak yukarıda zikretmiş olduğumuz ayet ve hadisler, sahabenin adâletine delil olarak zikredilmiştir. Kur’an ve sünnette yer alan övücü ifadelerden hareketle sahabenin âdil olduğu âlimler tarafından dile getirmiştir. Daha önce de belirttiğimiz gibi sahabenin adâletinden maksat, onların masum ve günahsız olması değil, Hz. Peygamber’den rivayet ettikleri hadislerin herhangi bir ta’dîl ve tezkiye işlemine tabi tutulmaksızın kabul edilmesidir. Dolayısıyla ‘sahabe âdildir’ derken onların hata yapamayacağı veya unutup yanılma gibi hallere maruz kalamayacakları

⁷⁵⁷ Tayâlisî, **Musned**, c. 1, s. 199; Ahmed b. Hanbel, **Fedâîli’s-Sahâbe**, c. 1, s. 367; Ahmed b. Hanbel, **Musned**, c. 6, s. 84; Bezzâr, **Musned**, c. 5, s. 119; Taberânî, **Mu‘cemu’l-Evsat**, c. 4, s. 58; Ebû Nuaym, **Hilye**, c. 1, s. 375; Hafîb el-Bağdâdî, **el-Fakîh**, c. 1, s. 422.

⁷⁵⁸ İbn Ebû Şeybe, **Musannef**, c. 6, s. 405; İbn Ebû Âsım, **Kitâbu’s-Sunne**, c. 2, s. 630; Taberânî, **Musnedu’s-Şâmiyyîn**, c. 1, s. 452; Taberânî, **Mu‘cemu’l-Kebîr**, c. 22, s. 85; Ebû Nuaym, **Ma‘rifetu’s-Sahâbe**, c. 1, s. 15; İbn Hacer el-Askalânî, **Metâlibu’l-Âliye**, c. 17, s. 72.

⁷⁵⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Hafîb el-Bağdâdî, **Kifâye**, c. 1, s. 168-174; Alâî, **Munîfu’r-Rutbe**, s. 66-71; Gazzâlî, **Mustasfa**, c. 1, s. 307; Râzî, **Mahsûl**, c. 4, s. 307-308; Âmidî, **İhkâm**, c. 2, s. 91; Hindî, **Nihâyetu’l-Vusûl**, c. 7, s. 2906-2907; Tûfî, **Şerhu Muhtasari’r-Ravza**, c. 2, s. 181-183; Sehâvî, **Fethu’l-Muğîs**, c. 4, s. 95-97; Ebû Şehbe, **Difâ‘ani’s-Sunne**, s. 107-109.

Sahabeye adaletine dair ayrıntılı bilgi için bkz. M. Mustafa el-A’zamî, “**Sahabenin Tamamı Güvenilir İnsanlardır**” Çev. Enbiya Yıldırım, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sivas 1996, Sayı: 1, s. 315-332.

kastedilmemektedir. Bilakis, onların hadis rivayetinde Hz. Peygamber adına bile bile yalan isnad etmeyecekleri ve bu nedenle de hadis rivayeti konusunda adâlet sahibi oldukları kastedilmektedir.⁷⁶⁰

3.2.1.1.3. İcmâ‘ Delili

Sahabenin âdil oluşuyla ilgili ileri sürülen delillerden bir diğeri ise icmâ delilidir. İbn Abdilberr, ehl-i hakkın icmâi ile sahabenin âdil kabul edildiğini; dolayısıyla durumlarının araştırılmasına gerek olmadığını söylemiştir. Burada bütün bir ümmetin bu görüşte olduğu; yani ümmetin bu konuda icmâ ettiği düşünülmemelidir. Zira İbn Abdilberr ‘ehl-i hakkın icmâi’ ile ehl-i sünnet ve’l- cemaatı kastettiğini beyan etmiştir.⁷⁶¹ İbnu’s-Salâh ise konu ile ilgili olarak;

"إِنَّ الْأُمَّةَ مُجْمَعَةً عَلَى تَعْدِيلِ جَمِيعِ الصَّحَابَةِ"

“Bütün sahabenin âdil olduğu hususunda ümmet icmâ etmiştir.” demek suretiyle bu konuda icmânın varlığına dikkat çekmiştir. Ayrıca İbnu’s-Salâh, icmâna itimad edilen kimselerin görüş birliğiyle, sahabeden fitneye bulaşanların da bu hususa dâhil olduğunu belirtmiştir.⁷⁶² Irâkî, İbnu’s-Salâh tarafından, fitneye bulaşmayan bütün sahabilerin ümmetin icmâi ile âdil kabul edildiğini, fitneye bulaşanların ise icmâna itimad edilen kimselerce âdil kabul edildiğinin belirtildiğini aktardıktan sonra onun bu görüşüyle ilgili olarak “وفيه نظر” tabirini kullanarak bu görüşün tartışmaya açık olduğunu dile getirmiştir.

⁷⁶⁰ Burada sahabe murselini kabul edenlerin öne sürdüğü deliller tarafımızca zikredilmiştir. Hem sahabenin adaletiyle ilgili hem de yukarıda zikredilen bazı ayet ve hadislerle dair farklı yorum ve değerlendirmeler için bkz. Mahmut Demir, **Hadis ve İdeoloji**, Otto Yayınları, Ankara 2015, 1. Baskı, s. 41-160; Yıldız, **Rivayetleri Açısından Bazı Sahabilerin Tartışılabilirliği**, s. 1-49.

⁷⁶¹ İbn Abdilberr, **İstîâb**, c. 1, s. 19.

⁷⁶² İbnu’s-Salâh, **Ulûmu’l-Hadîs**, s. 295.

Âmidî ve İbn Hâcib'ten sahabenin diğer insanlardan bir farkının bulunmadığı ve adâlet sahibi olup olmadıklarının araştırılması gerektiği yönünde birtakım görüşlerin aktarıldığı da Irâkî tarafından belirtilmiştir.⁷⁶³ Ayrıca İbnu'l-Kattân'ın da bazı sahabileri eleştirdiği görülmektedir.⁷⁶⁴ Dolayısıyla Irâkî, bu konuda icmâ olduğu iddiasına temkinli yaklaşmaktadır. Yukarıda zikrettiğimiz icmâna itimad edilen kimselerden kastın ehl-i sünnet olduğu kanaatini taşımaktayız. Zira sahabenin adâleti hususunda özellikle ehl-i sünnet âlimleri tarafından hemen hemen bir ihtilafın söz konusu olmadığı söylenebilir. Bundan dolayı İbn Hacer el-Askalânî *İsâbe* isimli eserinin mükaddimesinde “اتفق أهل السنة” diyerek sahabenin adâleti hususunda ehl-i sünnetin ittifak ettiğini belirtmiştir.⁷⁶⁵

Fitneye karışmış olsa bile, ehl-i sünnet âlimleri, sahabeye karşı hüsn-i zan beslemenin daha doğru olacağını, zira onların dinin taşıyıcısı konumunda bulunduklarını belirtmişlerdir.⁷⁶⁶ Aralarında cereyan eden olayları, birer ictihad olarak değerlendirmek suretiyle bunun adâletlerine bir hâlel getirmeyeceğini söylemişlerdir.⁷⁶⁷ Dolayısıyla sahabilerin Hz. Peygamber'e bile bile yalan isnad etmeyecekleri belirtilmiş ve bu konuda adâlet sahibi kabul edildikleri beyan edilmiştir.

Bütün sahabilerin âdil olduğu başta Ebû Hanîfe, Mâlik, Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel olmak üzere Buhârî, Muslim, Ebû Dâvûd, Nesâî, Tirmizî, İbn Maîn, İbn Medînî, Ebû

⁷⁶³ Irâkî, *Şerhu't-Tefsira*, c. 2, s. 130.

⁷⁶⁴ Sehâvî, *Fethu'l-Muğîs*, c. 4, s. 98.

⁷⁶⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *İsâbe*, c. 1, s. 131.

⁷⁶⁶ İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadîs*, s. 295.

⁷⁶⁷ Hindî, *Nihâyetu'l-Vusûl*, c. 7, s. 2908; İbn Muflih, *Usûlu'l-Fıkh*, c. 2, s. 577.

Zur‘a, Ebû Hâtim, İbn Hibbân, İbn Teymiyye ve kısacası ehl-i sünnet âlimlerinin neredeyse tümü tarafından kabul edildiği nakledilmiştir.⁷⁶⁸

Sonuç olarak sahabenin adâleti hususunda Şia,⁷⁶⁹ Zeydiyye,⁷⁷⁰ Mu‘tezile⁷⁷¹ ve Hariciler⁷⁷² başta olmak üzere birtakım ihtilaflar dile getirilmiştir.⁷⁷³ Fakat Selef ve Halef

⁷⁶⁸ Muhammed Mustafa el-A‘zamî, **Menhecu’n-Nakd inde’l-Muhaddisin**, Mektebetu’l-Kevser, Suudi Arabistan 1990, 3. Baskı, s. 105.

⁷⁶⁹ Şia’nın sahabeye yaklaşımına dair ayrıntılı bilgi için bkz. Kadri Önemli, **Ehl-i Sünnet ve Şia’da Sahâbe Anlayışı**, Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 2021, Cilt: 8, Sayı: 3, s. 245-250; Harun Reşit Demirel, **Adâlet Kavramı ve Şia’da Sahâbenin Adâleti Meselesi**, Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi, 2015, Cilt: 2, Sayı: 3, s. 41-76; Demir, **İmâmiyye Şia’sı Hadis Kaynaklarına Göre Sahâbe Tasavvuru**, s. 217-476; Serdar Demirel, **Ehl-i Sünnet ile İmâmiyye Şiası Arası Karşılaştırmalı Hadis İlimleri**, Karınca-Polen Yayınları, İstanbul 2014, s. 301-328; Nigar Bacak, **İmamiyye Şiası’nda Sahabe Anlayışı**, (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Entistüsü, Doktora Tezi, 2009) s. 35-112; İbrahim Kutluay, **İmâmiyye’ye Göre Sahâbenin Adaleti Problemi**, (İslam Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahâbe -Sahabe ve Rivayet ilimleri-) Kollektif (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016) s. 81-103.

⁷⁷⁰ Şia, Mu‘tezile, Zeydiyye gibi fırkaların bu konudaki yaklaşımına dair ayrıntılı bilgi için bkz. Tevhit Bakan, **Ashâb’ın Adâleti**, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Entistüsü, Doktora Tezi 1993), s. 61-170.

⁷⁷¹ Mu‘tezileye göre büyük günah işlediği tespit edilenler hariç sahabenin tamamı adildir. Büyük günah işleyip tövbe etmeyenler ise adalet vasfını kaybetmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hüseyin Hansu, **Mu‘tezile’de Sâhabe Algısı**, s. 490-495.

⁷⁷² Haricilerin bu konudaki yaklaşımı için bkz. Abdullah Yıldız, **Rivayetleri Açısından Bazı Sahabilerin Tartışılabilirliği**, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2003, Cilt: 11, Sayı: 6, s. 32; Ahmet Özdemir, **Hâricî/İbâdî Gelenekte Hadis Şerhçiliği**, İlâhiyât Yayınları, Ankara 2021, 1. Baskı, s. 45-55.

⁷⁷³ Hindî, **Nihâyetu’l-Vusûl**, c. 7, s. 2905- 2906; Tûfî, **Şerhu Muhtasari’r-Ravza**, c. 2, s. 180-181; A‘zamî, **Menhecu’n-Nakd**, s. 106.

âlimlerinin büyük çoğunluğu sahabenin âdil olduğu yönünde görüş beyan etmişlerdir.⁷⁷⁴

Bu konuda ümmet açısından bir icmâdan söz etmek mümkün olmasa bile cumhurun bu görüşte olduğu ve bu görüşün büyük bir yekûn tarafından kabul edildiği inkâr edilemez bir gerçektir.

3.2.1.1.4. Akıl Delili

Sahabenin adâleti ile ilgili zikredilebilecek bir diğer delil akıl delilidir. Hatîb Bağdâdî, sahabenin adâletiyle ilgili Kur'an ve sünnette hiçbir ayet ve hadis bulunmamış olsa bile onların durumu göz önüne alınıp düşünüldüğünde âdil olduklarının anlaşılacağını ifade etmiştir. Hatîb Bağdâdî, sahabilerin bütün mallarını terk edip Allah için hicret ettiklerini, Allah yolunda savaştıklarını ve bu hususta babayla oğlun karşı karşıya geldiğini, İslam dinine sahip çıkıp yardım ettiklerini ayrıca canlarını ve mallarını bu uğurda feda etmekten çekinmediklerini, dine olan bağlılık/samimiyetlerini ve sarsılmaz bir imana sahip olduklarını dile getirerek sahabilerin bu konuda yapmış oldukları fedakârlıklara dikkatleri çekmiştir.⁷⁷⁵

Gazzâlî, 'sahabeyi öven bir ayet ve hadis varid olmasaydı bile sahabenin İslam dini uğruna yaptıkları yardım ve fedakârlıklar âdil sayılabilmeleri için yeterli olurdu' demektedir. Zira sahabiler, Allah için hicret etmiş, mallarından ve mülklerinden vazgeçebilmişlerdir. Allah yolunda cihada katılmış, bu uğurda mallarını ve canlarını feda

⁷⁷⁴ Gazzâlî, **Mustasfa**, c. 1, s. 307; Âmidî, **İhkâm**, c. 2, s. 90-91; Hindî, **Nihâyetu'l-Vusûl**, c. 7, s. 2904; Tûfî, **Şerhu Muhtasari'r-Ravza**, c. 2, s. 180; Şevkânî, **İrşâdu'l-Fuhûl**, c. 1, s. 185; Irâkî, **Şerhu't-Tefsira**, c. 2, s. 130; Sehâvî, **Fethu'l-Muğîs**, c. 4, s. 100; A'zamî, **Menhecu'n-Nakd**, s. 106.

⁷⁷⁵ Hatîb el-Bağdâdî, **Kifâye**, c. 1, s. 174.

etmekten çekinmemişlerdir.⁷⁷⁶ Onların bu durumu daha pek çok âlim tarafından da dile getirilmiştir.⁷⁷⁷

Sahabilerin İslam dini için yapmış oldukları hizmet ve fedakârlıklar, ancak âdil kimselerin yapabileceği cinstendir. Bu nedenle sahabilerin söz konusu durumları ve halleri göz önüne alındığında onların kendilerini ta'dîl edecek kimselerden daha hayırlı ve dinine daha bağlı kimseler oldukları görülecektir. Ayrıca onların toplum olarak da kendilerinden sonra gelen nesilden daha dürüst oldukları bilinmekte ve güven ortamının hâkim olduğu bir dönemde yaşadıkları ikrar edilmektedir.⁷⁷⁸ Bunun yanı sıra hiçbir sahabenin Hz. Peygamber adına yalan söylediği tespit edilmemiştir. Bu da onların rivayet hususunda âdil oldukları anlamına gelmektedir.⁷⁷⁹

Allah ve Rasûlüne olan mutlak itaat ve teslimiyetleri göz önüne alındığında, ayrıca mallarını ve canlarını Allah yolunda harcamaktan çekinmedikleri akl-ı selim ile düşünüldüğünde onların âdil kimseler sayılması gerektiği ifade edilmiştir.⁷⁸⁰

3.2.2. Sahabenin Sadece Sahabeden Hadis Rivayet Ediyor Oluşu

Sahabe murselini kabul edenlerin öne sürdükleri delillerin başında sahabenin âdil olarak kabul ediliyor oluşunun geldiği belirtilmişti. Bu olgu, sahabenin sahabeden rivayet

⁷⁷⁶ Gazzâlî, **Mustasfa**, c. 1, s. 307.

⁷⁷⁷ Âmidî, **İhkâm**, c. 2, s. 91; Hindî, **Nihâyetu'l-Vusûl**, c. 7, s. 2907; Tûfî, **Şerhu Muhtasari'r-Ravza**, c. 2, s. 183.

⁷⁷⁸ Sehâvî, **Fethu'l-Muğîs**, c. 4, s. 95.

⁷⁷⁹ Konunun uzamaması adına bu kadarıyla iktifa ediyoruz. Sahabenin adâletiyle ilgili akli delillerle alakalı ayrıntılı bilgi için bkz: Enbiya Yıldırım, **Ashâbın Adâletinin Akli Temelleri**, (İslam Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahâbe-II –Sahabe ve Rivayet İlimleri-) Kollektif (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016) s. 50-67.

⁷⁸⁰ Abdülkerim en-Nemle, **el-Muhezzeb**, c. 2, s. 708.

ediyor oluşuna binaen söylenmiştir. İbnu's-Salâh, sahabe murselinin mevsûl hadis hükmünde kabul edildiğini beyan ettikten sonra sebebini şu şekilde açıklamıştır:

"لأنَّ رَوَايَتَهُمَ عَنِ الصَّحَابَةِ، وَالْجِهَالَةُ بِالصَّحَابِيِّ غَيْرُ قَادِحَةٍ؛ لِأَنَّ الصَّحَابَةَ كُلَّهُمُ عَدُولٌ"

“Zira onlar sahabeden rivayet ederlerdi ve sahabenin (kim olduğunun) bilinmemesinde bir sakınca yoktur. Çünkü sahabenin tümü âdildir.”

Görüldüğü üzere İbnu's-Salâh, sahabenin sahabeden hadis aktardığına dikkat çekmiştir. Dolayısıyla her iki taraf da âdil kabul edildiği için senedden düşürülen sahabenin kim olduğunun bilinmemesinde bir beis görülmemiş ve hadis mevsûl hükmünde kabul edilmiştir.⁷⁸¹ Fakat İbnu's-Salâh'ın bu sözü eleştirilmiş ve sahabenin rivayetlerinin çoğunluğunun sahabeden aktarıldığı, ama nadir de olsa tâbiînden de rivayetlerinin bulunduğu belirtilmiştir.⁷⁸² Irâkî de İbnu's-Salâh'ın bu sözünün tartışmaya açık olduğunu dile getirerek sahabenin tâbiînden de hadis rivayet ettiğine dikkat çekmiş; Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Zübeyr ve Abdullah b. Amr b. Âs gibi sahabilerin tâbiînden olan Ka'b el-Ahbâr'dan rivayetlerini örnek olarak göstermiştir. Zaten hadis usûlünde “Rivayetu'l-Ekâbiri ani'l-Asâgir” adlı başlıklar incelendiğinde büyüğün küçükten, babanın oğuldan, sahabenin tâbiînden rivayetlerine rastlanılmaktadır.⁷⁸³

Hatîb Bağdâdî, sahabe murseli ile ilgili ileri sürülen görüşleri sıralarken bunlardan birinin de sahabenin tümünün âdil kabul edildiği görüşü olduğunu zikretmektedir. Bu görüşü savunanlar, sahabenin açıkça Hz. Peygamber'den duyduğunu beyan etmese bile rivayet ettiği hadisin ya Hz. Peygamber'den ya da başka bir sahabeden işitilmiş

⁷⁸¹ İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadîs*, s. 56.

⁷⁸² Hacer el-Askalânî, *Nuket*, c. 2, s. 569-570; Ebnâsî, *Şeze'l-Feyyâh*, c. 1, s. 151.

⁷⁸³ Irâkî, *Şerhu't-Tefsîr*, c. 1, s. 213-214.

olabileceğine hamledileceğini söylemişlerdir. Sahabe dışındaki kimselerden rivayette bulunan sahabilerin ise hadisi kimden işittiklerini beyan ettikleri belirtilmiş ve bu tür rivayetlerin de son derece az ve nadir olduğu dile getirilmiştir. Çok az ve nadir olduğu için de bu tür rivayetlerin varlığının genel kabule bir zararının dokunmayacağı söylenmiştir. Bundan dolayı Hatîb Bağdâdî de bu görüşü tasvip ettiğini ve doğruya daha yakın bulduğunu belirtmiştir.⁷⁸⁴

Nevevî, sahabenin hadisi tâbiînden işitme ihtimalinin son derece nadir olduğuna dikkat çekerek böyle bir durumda sahabenin hadisi kimden aldığını beyan ettiğini söylemiştir. Ayrıca sahabenin mutlak olarak aktardığı hadisin ise bir başka sahabiden rivayet edildiğine hüküm edilmesi gerektiği Nevevî tarafından dile getirilmiştir.⁷⁸⁵ Bu durum daha pek çok âlim tarafından vurgulanmış ve sahabenin mursel olarak rivayet ettiği hadisin ya Hz. Peygamber’den ya da bir başka sahabeden işitilmiş olabileceği ifade edilmiştir. Sahabenin tâbiînden rivayet ihtimalinin çok nadir olduğu belirtilmiş ve böyle bir durumda ise sahabenin hadisi kimden rivayet ettiğini açıkça zikrettiği nakledilmiştir.⁷⁸⁶

Sehâvî, sahabenin tâbiînden rivayette bulunduğu zaman bunu beyan ettiğini söylemiş ve sahabenin tâbiînden rivayetlerinin son derece nadir olduğunun altını çizmiştir. Ayrıca Sehâvî, sahabenin tâbiînden aktarmış olduğu rivayetlerin hemen hemen

⁷⁸⁴ Hatîb el-Bağdâdî, **Kifâye**, c. 2, s. 187.

⁷⁸⁵ Nevevî, **Mecmû‘**, c. 1, s. 103.

⁷⁸⁶ Bedreddin İbn Cemâa, **Menhel**, s. 45-46; Tîbî, **Hulâsa**, s. 74; İbn Kesîr, **İhtisâru Ulûmi’l-Hadîs**, s. 139; Zerkeşî, **Nuket**, c. 1, s. 501.

hepsinin isrâiliyât ve benzeri türden hikâyeleri konu edindiğini ve bunların merfû değil mevkûf rivayetler olduğunu belirtmiştir.⁷⁸⁷

Sonuç olarak sahabe murselinin hem hadis hem de usûl âlimleri tarafından hüccet olarak kabul edilmesi yönünde genel bir kabulün hâkim olduğunu söylemek mümkündür. Kısaca ifade etmek gerekirse sahabe murselini hüccet olarak kabul edenlerin öne sürdükleri deliller şu şekilde sıralanabilir:

1. Sahabenin tümü âdildir. Kur'an ve sünnette sahabeyi öven ayet ve hadisler bu durumun kanıtı olarak görülmüş, ayrıca âdil oldukları hususunda ehl-i sünnet âlimlerinin icmâ ettiği söylenmiştir. Sahabenin sarsılmaz bir imana sahip oldukları dile getirilmiş, Allah ve Rasûlüne olan bağlılıkları ve din uğruna yaptıkları fedakârlıklar göz önünde bulundurulduğunda hiçbir ayet ve hadis olmasa bile aklen onların âdil kimseler olduğunun kabul edileceği vurgulanmıştır.

2. Sahabe yalnızca sahabeden rivayette bulunurdu. Dolayısıyla her iki taraf da âdil kabul edildiği için senedden düşürülen sahabenin kim olduğunun bilmemesinin bir sıkıntı teşkil etmeyeceği belirtilmiştir.

3. Sahabe tâbiînden rivayet ettiğinde bunu beyan ederdi. Az da olsa sahabenin tâbiînden hadis rivayetinde bulunduğu tespit edilmiştir. Bu durumun oldukça nadir olduğu söylenmiş, böyle bir durumda sahabenin hadisi kimden aldığını beyan ettiği dile getirilerek bunun bir zararının olmadığı ifade edilmiştir.

4. Sahabenin tâbiînden rivayet ettikleri hadisler merfû değil mevkûf rivayetlerdir. Sahabenin tâbiînden aktarmış olduğu rivayetlerin hemen hemen hepsinin merfû değil mevkûf olduğu söylenmiştir.

⁷⁸⁷ Sehâvî, **Fethu'l-Muğîs**, c. 1, s. 192. Suyûtî de söz konusu durumu dile getirmiş ve sahabenin tâbiînden rivayette bulunduğu takdirde bunu beyan ettiğini söylemiştir. Bkz. Suyûtî, **Tedribu'r-Râvî**, s. 169.

5. Tâbiünden rivayet ettikleri hadislerin çoğu ahkâmla ilgili hususlarda değildir. Zira sahabenin tâbiünden aktarmış olduğu hadislerin genellikle hikâye ve isrâiliyât türünden rivayetleri kapsadığı belirtilmiştir.

3.3. SAHABE MURSELİNİN HÜCCİYETİNİ REDDEDENLER VE ÖNE SÜRDÜKLERİ DELİLLER

Her ne kadar sahabe murselinin kabulü hususunda icmâ olduğu söylenmişse de bu konuda bazı ihtilafların bulunduğu daha önce ifade edilmişti. Zira bazı âlimler, sahabenin âdil olduğunu kabul etmekle beraber sahabe murselinin hüccet olarak kabul edilmemesi gerektiğini söylemişlerdir. Bu başlık altında sahabenin adâletini kabul etmekle beraber mursal olarak rivayet ettikleri hadisleri kabul etmeyenlerin dayanakları ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bunlar genellikle sahabe murselinin mutlak anlamda hüccet olmadığını, bazı şartları taşıması durumunda hüccet olarak alınacağını, aksi takdirde bunların hüccet olarak alınamayacağını ileri sürmüşlerdir. Sahabe murselini kabul etmeyenlerin öne sürdükleri delilleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

3.3.1. Hadisin Sahabe Dışında Başka Birinden İşitilmiş Olma İhtimalinin Bulunması

Tabiîn murselinin kabul edilmeme nedeni, senedden düşürülen ravinin kim olduğunun bilinmemesinden kaynaklandığı daha önce belirtilmişti. Zira senedden düşürülen ravi sahabe olabileceği gibi tâbiî olma ihtimali de bulunmaktadır. Bu nedenle de mursal hadisin zayıf olduğu, hadisçiler tarafından dile getirilmiş ve hüccet olarak kullanılmaması gerektiği belirtilmiştir.

Sahabe murselini reddedenlerin öne sürdükleri delillerin başında, sahabenin rivayet etmiş olduğu hadisi, tâbiünden işitmiş olabileceği ihtimalidir. Aksi takdirde senedden düşürülen ravinin kesin bir şekilde sahabe olduğu biliniyorsa hadis mevsûl hükmünde kabul edilip hüccet olarak kullanılmaktadır. Sahabenin rivayet ettiği hadisi

tâbiünden iştirak olma ihtimali bulunduğundan ve bu tâbiünün de kim olduğu, dolayısıyla cerh ve ta'dîl durumu bilinmediğinden sahabe murselinin hüccet olarak kullanılmaması gerektiğini ileri sürenler olmuştur. Bu iddiayı ileri sürenler, sahabenin adâletini reddetmemekte; bilakis sahabenin âdil olduğunu kabul etmektedirler.

Hatîb Bağdâdî, sahabenin Hz. Peygamber'den duymadığı bir hadisi rivayet etmesi durumunda böyle bir hadisin hücciyeti noktasında âlimlerin ihtilafta bulunduğunu ve bazı kimselerin sahabe murselinin hüccet olarak kabul edilmemesi gerektiğini söylediklerini nakletmiştir. Hatîb Bağdâdî, bu kimselerin; sahabeyi âdil kabul etmekle beraber hadisi bir tâbiünden veya adâleti ve sahabe olup olmadığı bilinmeyen bir bedeviden almış olabileceğini söylediklerini belirtmiştir. Bu kimseler var olan bu ihtimalden dolayı da sahabe murseliyle amel edilmemesi gerektiğini söylemişlerdir. Fakat bunlar hadisi nakleden kimsenin, “Sizlere ancak Hz. Peygamber'den veya bir başka sahabiden duyduğumu rivayet ederim” diye bir beyanın bulunması durumunda hadisi kabul etmenin gerekli olduğunu da ifade etmişlerdir. Dolayısıyla böyle bir beyanda bulunan bir kimsenin mursel rivayeti kabul edilmiş ve muttasıl hükmünde olduğu varsayılmıştır. Hatîb Bağdâdî, “فَقَالَ بَعْضُهُمْ” diyerek bazı âlimlerin bu görüşü benimsediğini ifade etmiş, fakat

bunların kimler olduğunu beyan etmemiştir.⁷⁸⁸ Hatîb Bağdâdî ile hemen hemen muâsir sayılan Ebû İshâk eş-Şîrâzî (476/1083), söz konusu görüşü Ebû İshâk el-İsferâyînî'ye (418/1027) nispet etmektedir. Ebû İshâk el-İsferâyînî, tıpkı tâbiün murseli gibi sahabe murselinin de kabul edilmemesi gerektiğini söylemiştir. Fakat Şîrâzî, sahabenin yalnızca sahabeden irsalde bulunduğuna ve adâlet sahibi olduklarının tescillendiğine dikkat çekerek tezkiye edilmelerine gerek olmadığını ve dolayısıyla tâbiün murselinden ayrı

⁷⁸⁸ Hatîb el-Bağdâdî, **Kifâye**, c. 2, s. 187.

tutularak kabul edilmesi gerektiğini, bunun da Şafî mezhebinde benimsenen görüş olduğunu söylemiştir.⁷⁸⁹

İbn Kudâme *Ravzatu'n-Nâzır* isimli eserinde sahabe murselinin cumhur tarafından kabul edildiğini beyan ettikten sonra “وشد قوم” diyerek farklı görüşte olan kimselerin bulunduğu da dikkat çekmiştir. İbn Kudâme bunların kimler olduğu ile ilgili bilgi vermemektedir. Bunlara göre; sahabe açıkça başka bir sahabeden duyduğunu beyan etmedikçe yahut âdeti olduğu üzere yalnızca sahabeden rivayette bulunan biri olduğu bilinmedikçe rivayeti kabul edilmemelidir. Zira bunlar, sahabenin bazen sahabe olup olmadığı ispatlanmamış kimselerden de rivayette bulabileceklerini söylemişlerdir.⁷⁹⁰

Nevevî, *et-Takrîb* adlı eserinde mursal hadislerle ilgili hususlara değinip mursal hadisin zayıf kabul edildiğini beyan ettikten sonra sahabe murselini ayrı tutmakta ve onun sahih kabul edildiğini açıklamaktadır. Ayrıca Nevevî sahabe murseli hususunda farklı görüşte olanların da bulunduğunu belirterek şöyle demektedir:

"وقيل كمرسل غيره إلا أن تتبين الرواية عن صحابي"

“Ravi, rivayeti sahabeden aldığını beyan etmediği müddetçe -sahabe murselinin de- diğer mursellerden bir farkının olmadığı söylenmiştir.”⁷⁹¹

Görüldüğü üzere şayet irsalde bulunan sahabe, hadisi bir başka sahabeden işittiğini beyan ederse sahabe murselinin kabul edileceğini, bu durumu beyan etmediği takdirde ise sahabe murselinin kabul edilmemesi gerektiğini söyleyenler bulunmaktadır. Fakat imam Nevevî, “قيل” diyerek bu görüşün zayıflığına dikkat çekmiştir. Nevevî, söz

⁷⁸⁹ Ebû İshâk eş-Şîrâzî, **Tabsire**, s. 329.

⁷⁹⁰ İbn Kudâme, **Ravzatu'n-Nâzır**, c. 1, s. 363-364.

⁷⁹¹ Nevevî, **Takrîb**, s. 35.

konusu eserinde sahabe murselini kimlerin kabul etmediğine dair bir bilgi paylaşmamıştır. Fakat *Mecmû* ' adlı eserinde sahabe murselinin cumhur tarafından sahih kabul edilip hüccet olarak kullanıldığını açıkladıktan sonra Ebû İshâk el-İsferâyînî'nin buna itiraz ettiğini ve şöyle dediğini açıklamıştır:

" لَا يُحْتَجُّ بِهِ بَلْ حُكْمُهُ حُكْمُ مُرْسَلٍ غَيْرِهِ إِلَّا أَنْ يُبَيَّنَّ أَنَّهُ لَا يُرْسَلُ إِلَّا مَا سَمِعَهُ مِنَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ

وَسَلَّمَ أَوْ صَحَابِيٍّ "

“Sahabe murseliyle ihticac olunmaz. Bilakis hüküm açısından diğer mursellerle aynıdır. Ancak sahabi sadece Hz. Peygamber’den veya başka bir sahabiden işittiklerini, mursal olarak rivayet ettiğini beyan ederse o zaman hüccet olarak kabul edilir.” sahabe murselini neden hüccet olarak kabul etmediğini de açıklayan Ebû İshâk el-İsferâyînî bunun sebebini de şu şekilde açıklamıştır:

" لِأَنَّهُمْ قَدْ يَرَوْنَ عَنْ غَيْرِ صَحَابِيٍّ "

*“Zira onlar, sahabe dışında başka kimselerden de rivayet edebilirler.”*⁷⁹²

Görüldüğü üzere Ebû İshâk el-İsferâyînî, sahabe murselinin diğer mursellerden bir farkının olmadığını bu nedenle de sahabinin, rivayet ettiği hadisi Hz. Peygamber’den yahut da başka bir sahabiden işittiğini açıkça beyan etmediği müddetçe hüccet olarak kabul edilmemesi gerektiğini dile getirmiştir. Ebû İshâk el-İsferâyînî’ye göre sahabe murselinin hüccet olarak kabul edilmeme nedeni; sahabenin, hadisi tâbiînden işitmiş olabileceği ihtimaline binaendir. Zira böyle bir durumda düşen ravinin âdil olup olmadığı bilinmediğinden hüccet olarak kullanılması düşünülemez.

⁷⁹² Nevevî, *Mecmû* ' , c. 1, s. 102-103.

Alâî, mursel hadisin reddiyle ilgili olarak usûl âlimlerinden aşırıya kaçan ve sahabe murseli de dâhil olmak üzere mursel rivayetleri kabul etmeyen kimselerin bulunduğunu söylemiştir. Alâî, bu görüşün Ebû İshâk el-İsferâyînî ve küçük bir grup tarafından dillendirildiğini belirtmiştir. Onların sahabe murselini kabul etmeme nedenine de değinen Alâî, bunun sebebini hadisin tâbîinden işitilme ihtimali olarak açıklamıştır. Zira sahabenin tâbîinden de rivayetlerinin bulunduğunu bundan dolayı da irsalde bulundukları vakit hadisin bir başka sahabeden işitilme ihtimalinin yanı sıra hadisi sahabeden işiten bir tâbîinden de işitmiş olabilecekleri ihtimali bulunmaktadır. Bu ihtimaller göz önünde bulundurulduğunda her ne kadar sahabenin kim olduğunun bilinmemesi âdil oldukları için bir sorun teşkil etmiyor olsa bile tâbîinin bilinmemesi hadisin sıhhatine ve hücciyetine zarar vermektedir.⁷⁹³

Kaynaklar incelendiğinde sahabe murselini reddedenlerin ve hüccet olarak kullanılmaması gerekir diyenlerin başında Ebû İshâk el-İsferâyînî'nin zikredildiği görülmektedir. Hatta bazı kaynaklarda yalnızca onun bu görüşte olduğu dahi ifade edilmiştir.⁷⁹⁴ Fakat sahabe murselinin kabulü hususunda icmâ olduğu ve Ebû İshâk el-İsferâyînî'nin icmâa aykırı davrandığı yönündeki iddianın gerçeği yansıtmadığını belirtmeliyiz. Bu husus İbn Hacer el-Askalânî tarafından da dile getirilmiştir. Ebû İshâk el-İsferâyînî'nin bu konuda yalnız olmadığını belirten İbn Hacer, Ebû Bekr el-Bâkılânî'nin de bu görüşte olduğunu ifade etmiştir. O, Bâkılânî'nin *Takrib* adlı eserinde sahabe murseli de dâhil olmak üzere hiçbir mursel rivayeti kabul etmediğini açıkladığını nakletmiştir. Bâkılânî, sahabenin adâletini kabul etmekle beraber sahabenin tâbîinden de rivayette bulunduğunu bu nedenle de mursel olarak aktardığı rivayetlerin kabul

⁷⁹³ Alâî, *Câmiu't-Tahsîl*, s. 36.

⁷⁹⁴ Bedreddin İbn Cemâa, *Menhel*, s. 45-46; Alâî, *Munîfu'r-Rutbe*, s. 45; İbn Kesîr, *İhtisâru Ulûmi'l-Hadîs*, s. 139.

edilmemesi gerektiğini düşünmektedir. Fakat o, sahabenin, “hadisi sadece Hz. Peygamber’den veya başka bir sahabeden işittiysem rivayet ederim” demesi durumunda mursel rivayetiyle amel edilmesi gerektiğini de dile getirmiştir.⁷⁹⁵ Bâkılânî, İmam Şâfî’nin mursel rivayetleri kabul ettiği durumlar da dâhil olmak üzere, mursel rivayetleri asla kabul etmemektedir. Ayrıca o, tâbîinden işitilmiş olma ihtimalinin bulunduğu durumlarda sahabe murselini de kabul etmeyeceğini açıklamıştır.⁷⁹⁶

Benzer bir görüşün Gazzâlî tarafından da dillendirildiğine şahit olmaktadır. Nitekim Gazzâlî’ye göre ravi, sahâbi olsun tâbî olsun -fark etmez- şayet rivayette bulunduğu hadisi açıkça sahabeden aldığını açıklıyorsa veya âdeti olduğu üzere yalnızca sahabeden rivayette bulunan biriye o takdirde mursel rivayeti kabul edilmelidir. Eğer söz konusu durum belli değilse o vakit onun mursel rivayetleri kabul edilmemelidir. Zira sahabenin Hz. Peygamber’le sohbeti bulunmayan bedevilerden de rivayet etme ihtimalleri bulunmaktadır.⁷⁹⁷

⁷⁹⁵ Hacer el-Askalânî, **Nuket**, c. 2, s. 546-547.

⁷⁹⁶ Suyûtî, **Tedribu’r-Râvî**, s. 165.

⁷⁹⁷ Gazzâlî, **Mustasfa**, c. 1, s. 321.

İbn Battâl,⁷⁹⁸ bir grup âlim tarafından sahabe murselinin kabul edilmediğini açıklamıştır. Gerekçe olarak da sahabenin rivayet etmiş olduğu hadisi zabtı tam olmayan, sohbeti ve adâleti bilinmeyen bir bedeviden işitmiş olma ihtimalini zikretmiştir. Ayrıca o, zikrettiği bu görüşün İmam Şâfiî'ye ait olduğunu söylemiş ve Bâkillânî'nin de bu görüşü tercih ettiğini belirtmiştir.⁷⁹⁹ Kâdî Abdulcebbar'ın (415/1025) sahabenin “Kâle

⁷⁹⁸ Hüseyin Akgün, sahabe murselini kabul etmeyenler arasında İbn Battâl'ın da olduğunu belirterek, konuyla ilgili şu değerlendirmede bulunmuştur:

“Nitekim usûlcülerden Ebû İshâk el-İsferâyînî (ö. 418/1027), sahâbî murselinin delil olarak kullanılamayacağını, bunun zayıf olduğunu söylemiş, İbn Berhân (ö. 518/1124) el-Evsat adlı eserinde ona tâbi olmuştur. Ebû Bekr el-Bâkillânî (ö. 403/1012) ve İbn Battâl (ö. 449/1057) da bu görüştedirler.”
Bakınız: Hüseyin Akgün, **Mağribli Muhaddis İbnü'l-Kattân'ın Hadis Anlayışı**, Gece Kitaplığı Yayınları, Ankara 2014, s. 98.

Müellifin, bu görüşü isnat ettiği ilgili kaynaklar incelendiğinde, İbn Battâl'ın sahabe murselini kabul etmeyenlerle ilgili şu hususları zikrettiği görülmektedir:

"وقالت طائفة: لا تقبل مرسل الصحاب... هذا قول الشافعي، واختاره القاضي ابن الطيب".

“Bir grup, sahabe murselini kabul etmeyiz demişlerdir. Bu görüş Şâfiî'ye ait olup el-Kâdî İbni't-Tayyib de (Kadî Ebû Bekr Bâkillânî) bu görüşü tercih etmiştir.” Bkz. İbn Battâl, **Şerhu Sahihi'l-Buhârî**, c. 1, s. 169.

Yukarıda görüldüğü üzere İbn Battâl, sahabe murselini kabul etmediğini söylememektedir. O sahabe murselini kabul etmeyenler hakkında sadece bilgi vermekle yetinmektedir. Başta İbn Battâl'ın **Şerhu'l-Câmi'i's-Sahîh**'i olmak üzere, Akgün'nün kaynak olarak verdiği diğer eserlerde de yaptığımız araştırmada İbn Battâl'ın sahabe murselini kabul etmediğine dair bir bilgiye rastlayamadık. Aksine, İbn Battâl'ın bağlı bulunduğu mezheb göz önüne alındığında sahabe murselini kabul ettiği bile söylenilebilir. Zira Maliki mezhebinin büyük bir çoğunluğu sahabe murseli bir yana, diğer mursal rivayetleri bile kabul etmektedirler. Onun söz konusu şerhinde İmam Malik'in mursal rivayetlerine yapılan eleştirilere cevap vermesi de bu durumu destekler mahiyettedir. Bkz: İbn Battâl, **Şerhu Sahihi'l-Buhârî**, c. 9, s. 14.

Sonuç olarak, İbn Battâl'ın sahabe murselini kabul ettiğine dair bir bilgi yer almamaktadır. Dolayısıyla Akgün'nün aktardığı bu bilginin bir yanlış anlaşılardan kaynaklandığı düşünmekteyiz.

⁷⁹⁹ İbn Battâl, **Şerhu Sahihi'l-Buhârî**, c. 1, s. 169.

Rasûlullah” şeklinde rivayet ettikleri hadislerin kabul edilmesi gerektiğini, fakat irsal yaptıklarının bilinmesi durumunda bunun kabul edilmeyeceğini, bu görüşün de Şâfiî mezhebinde benimsenen görüş olduğunu söylediği nakledilmektedir. Fakat Şâfiî mezhebinde meşhur olan görüş sahabe murselinin kabulü yönündedir.⁸⁰⁰

Şâfiî fakihlerinden İbn Berhân (518/1124) *el-Vusûl ile 'l-Usûl* adlı eserinde Şâfiî mezhebinde sahabe murselinin hüccet olarak kabul edildiğini belirtmekte ve bu görüşü temellendirmeye gayret göstererek sıhhatine işaret etmeye çalışmaktadır.⁸⁰¹ Fakat onun *el-Evsaʔ* adlı eserinde Ebû İshâk el-İsferâyînî'nin sözünü sahih bulduğu ve tuhaf bir şekilde sahabe murseliyle ilgili şu değerlendirmeyi yaptığı nakledilmektedir:

"إن الصحيح أنه لا فرق بين مراسيل الصحابة - رضي الله عنهم - ومراسيل غيرهم"

*“Doğru olan; sahabe murseliyle diğer murseller arasında herhangi bir farkın olmamasıdır.”*⁸⁰²

Hanefî Fakihlerinden Ebu'l-Abbas es-Serûcî (710/1310) mursel hadisi hüccet olarak kabul etmeyenlerin sahabe murselini de hüccet olarak kabul etmediklerini söylemektedir. Ona göre sahabe murselini kabul edenler, hadisin Hz. Peygamber'den işitildiğini varsaymaktadırlar. Fakat hadisin Hz. Peygamber'den işitildiği bilinmiyorsa o takdirde rivayetin Hz. Peygamber'den işitildiğini varsaymak pek de mümkün görünmemekte ve ortaya iki ihtimal çıkmaktadır. Birinci ihtimal; rivayet edilen hadisin başka bir sahabeden işitilmesidir ki böyle bir durumda -sahabe âdil kabul edildiği için-

⁸⁰⁰ Hacer el-Askalânî, **Nuket**, c. 2, s. 547; Hilmî Kâmil Esad Abdulhâdî, **el-Hadîsu'l-Mursel Hakikatuhu ve Huciiyyetuhu**, el-Camiatu'l-Arabiyyetu'l-Arabiyyeti'l-Amirikiyye, Filistin, cilt: 1, s. 124.

⁸⁰¹ Ebu'l-Feth Ahmed b. Alî b. Berhân el-Bağdâdî, **el-Vuşûl ile 'l-Uşûl**, Thk. Abdulhamîd Ali Ebû Züneyd, Mektebetu'l-Mearif, Riyad 1974, 1. Baskı, c. 2, s. 177-182.

⁸⁰² Zerkeşî, **Nuket**, c. 1, s. 500-501; Hacer el-Askalânî, **Nuket**, c. 2, s. 548.

hadisin hüccet olarak alınmasında bir beis görülmemektedir. İkinci ihtimal ise hadisin bir tâbînden işitilmiş olma ihtimalidir. Böyle bir durumda ise senedden düşen ravinin mechul veya zayıf biri olması muhtemeldir. Bu nedenle de hüccet olarak kullanılması düşünülemez. Hadisin tâbîinden işitilmiş olma ihtimali bulunduğundan dolayı şüphe üzerine hüccet bina edilemeyeceği dile getirilmiş ve sahabe murselinin hüccet olarak kullanılamayacağı aktarılmıştır. Zerkeşî, her ne kadar sahabenin “kâle Rasûlullah” diye aktarmış olduğu rivayetlerde hadisin Hz. Peygamber veya sahabe dışındaki başka birinden işitilme ihtimali bulursa da bunun oldukça uzak bir ihtimal olduğunu, bu nedenle de zahiren hadise bir etkisinin olmayacağını söylemiştir. Hadisin tâbîinden işitilme ihtimalinin ise oldukça nadir olduğunu belirten Zerkeşî, sahabenin tâbîinden işittiği hadislerde bunu beyan ettiğini belirterek bu durumun zayıf bir ihtimal olduğunu söylemiştir.⁸⁰³

Sahabe murselinin kabulüyle ilgili icmâ iddiasına değinen Bulkînî (805/1403), bu konuda ihtilafın sabit olduğunu belirtmiştir. O, kim olduklarını belirtmemekle beraber Ebû İshâk el-İsferâyînî'nin yanı sıra bazı muhaddislerin de sahabe murseliyle ilgili farklı görüşler öne sürdüğünü dile getirmekte bu ihtilafın sebebini de sahabenin tâbîinden işitmiş olma ihtimaline bağlamaktadır. Ayrıca sahabenin tâbîinden rivayetleri hususunda Hatîb Bağdâdî'nin bir eser kaleme aldığına dikkat çeken Bulkînî, söz konusu eserde yirmi üç sahabenin tâbîinden rivayetine yer verildiğini belirtmiştir.⁸⁰⁴

Hadis âlimlerinden İbnu'l-Esîr (606/1210), mursel hadisin reddiyle ilgili; sahabe ve tâbîinin, açıkça sahabeden işittiklerini açıklamaları yahut adetleri gereği yalnızca sahabeden rivayette bulunduklarının bilinmesi durumunda mursel rivayetlerinin kabul

⁸⁰³ Zerkeşî, **Nuket**, c. 1, s. 508.

⁸⁰⁴ Ebû Hafs Sirâcuddîn Ömer b. Reslân el-Bulkînî eş-Şafîî, **Mehâsinu'l-İstîlâh fî Tazmîni İbni's-Salâh**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1999, s. 63.

edileceğini belirtmiştir. Söz konusu durum bilinmediği takdirde ise mursal rivayetlerin kabul edilmemesi gerektiği; zira bunların sahabe olmayan bedevilerden de rivayette bulunduklarını söylemiştir.⁸⁰⁵ Ayrıca bir diğer hadisçi olan İbnu'l-Kattân'ın sahabe mursalini zayıf kabul ettiği ve muttasıl olarak zikredilen bu tür hadislerin illetli olduğunu söyleyerek gerçekte bunların muttasıl değil munkatı olduklarını beyan ettiğini görmekteyiz. Örnek olarak Câbir b. Abdillâh'ın namaz vakitlerinin tayini ile ilgili aktarmış olduğu hadis gösterilebilir. Söz konusu rivayet; namazın farz kılınmasından sonra Cebrâîl'in (a.s.) Hz. Peygamber'e (s.a.v.) gelerek namaz vakitlerini bildirip öğretmesi ve Hz. Peygamber'e imamlık yapmasını konu edinmektedir.⁸⁰⁶ İbnu'l-Kattân Câbir b. Abdillâh'ın olaya şahit olmadığını, zira bu hadisenin İsrâ olayının akabinde Mekke'de gerçekleştiğini söylemiştir. Câbir b. Abdillâh'ın ise Ensar'dan olduğunu ve Medine'de Hz. Peygamber'e eşlik ettiğini belirten İbnu'l-Kattân, Câbir b. Abdillâh'ın, hadisi kimden aldığını belirtmediğini dolayısıyla da rivayetin mursal olduğunu söylemiştir.⁸⁰⁷ Ayrıca o, Ebû Hureyre'nin aktarmış olduğu ve Hz. Peygamber'in amcası Ebû Talib'e ölüm döşegindeyken kelime-i tevhid getirmesini telkin ettiği rivayeti de bizzat Hz. Peygamber'den işitilmediği gerekçesiyle eleştirmektedir. Ona göre, Ebû Hureyre olayı aktarırken: "Hz. Peygamber'in bana aktardığına göre o, ölüm anında amcasına şöyle dedi" şeklinde bir rivayette bulunmamıştır. Bu da hadisin mursal

⁸⁰⁵ Ebu's-Seâdât Mecduddîn el-Mubârek b. Muhammed İbnu'l-Esîr el-Cezerî, **Câmi'u'l-Usûl fi Ehâdisi'r-Resûl**, Thk. Abdulkâdir el-Arnaût, Mektebetu'l-Helvanî, Yy., 1969, c. 1, s. 118-119.

⁸⁰⁶ Ahmed b. Hanbel, **Musned**, c. 22, s. 408; Hâkim en-Nîsâbûrî, **Mustedrek**, c. 1, s. 310; İbn Hibbân, **Sahih**, c. 4, s.335; Nesâî, **Sunenu'l-Kubrâ**, c. 3, s. 496; Dârekutnî, **Sunen**, c. 1, s. 481,483; Taberânî, **Musnedu's-Şâmiyyîn**, c. 1, s. 211; Nesâî, **Sunen**, Mevâkît 9, c. 1, s. 251.

⁸⁰⁷ İbnu'l-Kattân, **Beyânu'l-Vehm**, c. 2, s. 467.

olduğunu göstermektedir. Zira Ebû Hureyre hadisi kimden işittiğini açıkça beyan etmemiştir.⁸⁰⁸

Zerkeşî, sahabe murseliyle ilgili örnekleri zikrettikten sonra birçok hadis imamı tarafından bu tür rivayetlerin tahrir edildiğini; ayrıca Buhârî ve Muslim'in sahihlerinde de sahabe murseline dair örneklerin bulunduğunu nakletmekte ve delil olarak kullanılması yönünde bir tür icmânın bulunduğunu aktarmaktadır. Ancak Zerkeşî, İbnu'l-Kattân dışında sahabe murseli türünden rivayetlere karşı çıkan ve bunları illetli sayan başka bir kimseyi görmediğini de dile getirmektedir.⁸⁰⁹ Bu da İbnu'l-Kattân'ın sahabe murselini zayıf kabul ettiği ve hüccet olarak görmediğini destekler mahiyettedir. Zaten İbnu'l-Kattân'ın *Beyânu'l-Vehm* adlı eserini tahkik eden Huseyn Âyt Saîd yukarıda aktarmış olduğumuz Câbir b. Abdillâh rivayeti ile ilgili İbnu'l-Kattân'ın yapmış olduğu itirazı yerinde bulmamakta ve bizzat Hz. Peygamber'den işitilmemiş olsa bile hadisin sahabe murseli kategorisinde olduğunu ve hüccet olarak kabul edilmesinde bir beis olmadığını belirtmektedir. Huseyn Âyt Saîd, sahabe murselinin reddi hususunda İbnu'l-Kattân'ın Ebû İshâk el-İsferâyînî'den etkilenmiş olabileceğini söylemektedir.⁸¹⁰

Zerkeşî, İbnu'l-Mevvâk'ın (642/1244) *Buğyetu'n-Nukkâd* adlı eserinde hocası İbnu'l-Kattân'a itiraz ederek onun, sahabe murseli olduğu halde birçok rivayeti bizzat Hz. Peygamber'den işitilmediği gerekçesiyle illetli görüp eleştirdiğini ve bu tutumunu doğru bulmadığını belirtmiştir. İbnu'l-Mevvâk, sahabenin âdil olduğuna dikkat çekerek hocasının ilgili tutumuna karşı çıkmış, sahabe murselinin sıhhatinde herhangi bir sorun olmadığını nakletmiştir.⁸¹¹ İbnu'l-Mevvâk, Cebrâîl'in (a.s.) Hz. Peygamber'e abdest ve

⁸⁰⁸ İbnu'l-Kattân, **Beyânu'l-Vehm**, c. 2, s. 471.

⁸⁰⁹ Zerkeşî, **Nuket**, c. 1, s. 505.

⁸¹⁰ İbnu'l-Kattân, **Beyânu'l-Vehm**, c. 2, s. 466-467.

⁸¹¹ Zerkeşî, **Nuket**, c. 1, s. 505-507.

namazı öğretmesi ile ilgili rivayeti aktaran Usâme b. Zeyd'in yaşının küçüklüğü gerekçe gösterilerek rivayetin mursal kabul edilip İbnu'l-Kattan tarafından zayıf görülmesini de eleştirmekte ve hadisin sahabe mursalı kategorisinde değerlendirilmesi gerektiğini söylemektedir. O, Usâme b. Zeyd'in bizzat Hz. Peygamber'den olayı işitmemiş olsa bile hadisi ya olaya şahit olan birinden ya da babasından işittiğini, bütün sahabilerin Allah tarafından ta'dil edildiğini dolayısıyla cerh ve ta'dil edilmelerine gerek olmadığını ve hadisin sıhhatine engel bir durumun bulunmadığını izah etmektedir.⁸¹²

Sahabe mursalini kabul etmeyenlerden birinin de Dârekutnî olduğu söylenebilir. Zira o, Buhârî ve Muslim'in *Sahih*'inde yer alan illetli hadislerin tespitine yönelik *Kitâbu't-Tetebbu'* adıyla bir eser kaleme almıştır. Bu eserde illetli olduğunu belirttiği 218 hadise yer vermektedir. Eser incelendiğinde sahabe murseline örneklik teşkil eden bazı rivayetlerin de illetli olduğunun belirtildiği görülecektir. Örneğin; Abdullah b. Zübeyr'in Hz. Peygamber'den rivayet ettiği bir hadis için; Abdullah b. Zübeyr'in hadisi bizzat Hz. Peygamber'den işitmediği gerekçe gösterilerek eleştirilmiştir.⁸¹³ İbn Hacer, Dârekutnî'nin bu eleştirisini doğru bulmamış, hadisin Hz. Peygamber'den bizzat işitilmediği varsayılabilir bile bunun sahabe mursalı kategorisinde değerlendirilmesi gerektiğinin altını çizmiştir.⁸¹⁴

⁸¹² Ebû Abduillâh Muhammed b. Ebî Yahyâ Ebî Bekr b. Halef İbnü'l-Mevvâk el-Merrâküşî, **Buğyetu'n-Nukkâdi'n-Nakale fîmâ Ehalle bihi Kitâbu "el-Beyan" ve Ağfelehu ev Elemme bihi Fema Temmemehu ve La Kemmeleh**, Thk. Muhammed Harşâfî, Mektebetu Edvâi's-Selef, Riyad 2004, 1. Baskı, c. 1, s. 150-151. İbnu'l-Kattân'ın mursal hadis yaklaşımına dair ayrıca bkz. Hüseyin Akgün, **"İbnu'l-Kattân'ın Hayatı ve Hadis Metodolojisi"**, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 2007, Cilt: 7, Sayı: 4, s. 394-397.

⁸¹³ Dârekutnî, **el-İlzâmât ve't-Tetebbu'**, s. 306

⁸¹⁴ İbn Hacer el-Askalânî, **Fethu'l-Bârî** c. 1, s. 378.

İbn Kesîr, Beyhakî'nin başta *es-Sunenu'l-Kebîr* olmak üzere bazı eserlerinde tâbiînin "An raculin mine's-Sahabe" diye rivayet ettikleri hadisleri mursel olarak isimlendirdiğini nakletmektedir. İbn Kesîr, 'onun bu isimlendirmesi bu tür rivayetleri hüccet olarak kabul etmediği anlamına geliyorsa o takdirde sahabe murselini de hüccet olarak kabul etmemesi gerekir' demektedir.⁸¹⁵ Beyhakî'nin *es-Sunenu'l-Kebîr*'ine yönelik eleştiri niteliğinde kaleme alınmış bir şerh olan Alâeddin İbnü't-Türkmânî'nin (750/1349) *el-Cevheru'n-Nakî 'alâ Suneni'l-Beyhakî* adlı eserinde Beyhakî'nin söz konusu uygulamasını eleştirdiği görülmektedir.⁸¹⁶ Fakat İbn Hacer el-Askalânî, onun eleştiri hususunda aşırıya kaçtığını söylemektedir.⁸¹⁷

İrâkî, Beyhakî'nin bu tür rivayetleri mursel olarak isimlendirmesini doğru bulmamakla beraber onun bu uygulamasının bu tür rivayetleri hüccet olarak da kabul etmediği anlamına gelmediğini zikretmektedir. O, Beyhakî'nin bu tür rivayetleri mursel olarak isimlendirmekle beraber onları sahabe murseli mesabesinde görüyor olabileceğini ve sahabe murselinde olduğu gibi bu tür rivayetleri hüccet olarak kabul ettiğinin mümkün olduğunu belirtmektedir.⁸¹⁸ Beyhakî, *Ma'rifetu's-Sunen ve'l-Âsâr*, isimli eserinde "an raculin mines'-Sahabe" lafzıyla rivayet edilen bir hadisle ilgili şu değerlendirmeyi yaptığını görmekteyiz:

"وَهَذَا إِسْنَادٌ صَحِيحٌ، وَأَصْحَابُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كُلُّهُمْ ثِقَةٌ، فَتَرَكُ ذِكْرَ أَسْمَائِهِمْ فِي الْإِسْنَادِ، لَا

يَضُرُّ إِذَا لَمْ يُعَارِضْهُ مَا هُوَ أَصَحُّ مِنْهُ."

⁸¹⁵ İbn Kesîr, *İhtisâru Ulûmi'l-Hadîs*, s. 140.

⁸¹⁶ Ebu'l-Hasen Alâuddîn b. Ali b. Osmân el-Mardînî İbnü't-Türkmânî, *el-Cevheru'n-Nakî 'alâ Suneni'l-Beyhakî*, Dâru'l-Fikr, Y.y. T.y., c. 1, s. 190-192.

⁸¹⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *Nuket*, c. 2, s. 564.

⁸¹⁸ İrâkî, *Takyîd*, s. 74; İbn Hacer el-Askalânî, *Nuket*, c. 2, s. 563.

“-Bu sahih bir isnaddır. Hz. Peygamber’in bütün ashabı sikadır. O halde kendinden daha sahih bir hadise muhalif olmadığı sürece sahabeden birinin adının senedde zikredilmemesinin bir zararı yoktur.”⁸¹⁹

Beyhakî’nin bu açıklamasından hareketle İbn Hacer, yukarıda zikretmiş olduğumuz hocası Irâkî’nin yormunu tasvip ettiğini belirtmiştir. Fakat İbn Hacer, Beyhakî’nin *Sunen*’inde bu sözüne muhalif davrandığını hüccet olarak almadığı bir hadis ile ilgili sebep olarak yalnızca sahabenin mechul bırakılmasını gerekçe olarak sunduğunu belirtmiştir. Biz burada İbn Hacer’in sözüne katılmadığımızı belirtmek istiyoruz. Zira Beyhakî’nin sözleri arasında bir muhalefet olduğu kanaatinde değiliz. Çünkü İbn Hacer, Beyhakî’nin, hadisi sadece ve sadece senedinde sahabe ismi zikredilmediği için hüccet olarak almadığını belirtmektedir. Bu nedenle de onun bu türden gelen bütün rivayetler karşısında bu tutumu benimsemiş olabileceğini söylemektedir.⁸²⁰ Hâlbuki Beyhakî’nin söz konusu rivayeti, sadece senedinde sahabe ravisinin zikredilmemesinden dolayı değil, başka nedenleri de göz önünde bulundurduğu için hüccet olarak kabul etmediği görülmektedir. Bu nedenlerden ilki rivayetin daha önce aktarılan sahih ve mevsûl hadislerle muhalif olması; ikincisi ise hadisin senedinde bulunan Davud b. Abdillâh el-Evdî’nin Buhârî ve Muslim tarafından kendisiyle ihticac edilmeyen biri olarak görülmesidir.⁸²¹ Dolayısıyla Beyhakî’nin *Ma‘rifetu’s-Sunen ve l-Âsâr*⁸²² ile *es-Sunenu’l-Kubrâ*⁸²³ adlı eserlerinde yapmış olduğu değerlendirmeler arasında bir muhalefet olduğu söylenemez. Zira o, senedinde sahabe ravisi zikredilmeyen hadisleri

⁸¹⁹ Beyhakî, *Ma‘rifetu’s-Sunen*, c. 3, s. 83.

⁸²⁰ İbn Hacer el-Askalânî, *Nuket*, c. 2, s. 563-564.

⁸²¹ Beyhakî, *Sunenu’l-Kubrâ*, c. 1, s. 294.

⁸²² Beyhakî, *Ma‘rifetu’s-Sunen*, c. 3, s. 83.

⁸²³ Beyhakî, *Sunenu’l-Kubrâ*, c. 1, s. 294.

kendilerinden daha sahih rivayetlere muhalif olmadığı sürece kabul etmektedir. Dolayısıyla bu sözler arasında zıtlıktan değil aksine bir paralellikten söz edilebilir.

İbn Hazm (456/1064), “sahabeden bir adam” veya “ Hz. Peygamber’in sahabelerinden biri bana şöyle rivayet etti.” şeklinde sahabenin isminin mechul bırakıldığı hadislerin kabul edilemeyeceği görüşündedir. Zira ona göre hadisin kabul edilebilmesi için hadisi rivayet eden ravinin rivayette bulunduğu sahabinin ismini açıkça zikretmesi gerekmektedir. İsmi açıkça zikredilen kişi araştırıldığında gerçekten de övgüye mazhar olan sahabelerden biri olduğu ortaya çıkarsa hadis kabul edilir. Aksi takdirde hadisle amel edilmez. İbn Hazm buna delil olarak da “*Etrafınızdaki bedevilerden münafık olanlar vardır. Medine halkından da münafıklık üzere olanlar vardır. Sen onları bilmezsin, onları biz biliriz.*”⁸²⁴ ayetini getirmektedir. Ona göre sahabe tabakası içinde münafıklar da vardı. Ayrıca Müslüman olduktan sonra irtidad eden sahabiler de bulunmaktaydı. Dolayısıyla senedden düşürülen ravinin nifakla tanınan yahut irtidad eden sahabilerden olmadığının tespiti için isminin açıkça zikredilmesi gerekmektedir.⁸²⁵ Her ne kadar sahabe murseliyle ilgili özel bir açıklama yapmamış olsa da onun bu görüşünden hareketle sahabe murselini de kabul etmeyeceği söylenebilir. Zira mechul hadiste sahabe ismi mechul bırakılmışken sahabe murselinde ise sahabe ismi hiç zikredilmemiştir. Kanaatimizce İbn Hazm’ın yukarıda zikrettiğimiz görüşünden hareketle sahabe murselini öncelikli olarak reddetmesi gerektiği söylenebilir.

Yukarıda zikrettiğimiz bilgiler göz önünde bulundurulduğunda sahabe murselini kabul etmeyenler sahabeyi âdil kabul etmekle beraber hadisin sahabe dışından başka

⁸²⁴ 9 Tavbe 101.

⁸²⁵ Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî, **el-İhkâm fî Usûli’l-Ahkâm**,

Thk. Ahmed Muhammed Şakir, Dâru’l-Âfaki’l-Cedide, Beyrut 1983, c. 2, s. 3.

birinden işitilmiş olabileceği ihtimalini göz önünde bulundurmaktadır. Onlara göre sahabenin şu kimselerden hadisi rivayet etmiş olabileceği ihtimal dâhilindedir:

1. Hadisin tâbînden işitilmiş olma ihtimali

2. Hadisin, sahabeliği ve adâleti net olarak bilinmeyen veya zabtı zayıf bir bedeviden işitilme ihtimalidir.

Bu ihtimal yabana atılmamalıdır. Kanaatimizce sahabeliği hususunda net bilgi olmayan veya sahabe olup olmadığı tartışmalı olan kimselerin mursel rivayetlerine ihtiyatlı yaklaşılmalı ve bu tür kimselerin mursel rivayetleri tabîn murseli kategorisinde değerlendirilmelidir. İbn Hacer el-Askalânî, sahabe biyografisiyle ilgili kaleme aldığı *İsâbe* adlı eserinin dördüncü kısmını, önceki eserlerde sahabi olmadığı halde yanlışlıkla sahabe olarak gösterilen kimselere ayırmıştır. Söz konusu kitap incelendiğinde tabînden olduğu halde yanlışlıkla sahabi olarak gösterilen kimselerin önceki kaynaklarda yer aldığı görülecektir. Bu nedenle sahabe murseliyle ilgili titiz davranmak ve sahabe olup olmadığı tartışmalı olan kimselerin mursel rivayetlerine ihtiyatlı yaklaşmak son derece önem arz etmektedir. Dolayısıyla gerekli araştırma ve inceleme yapıldıktan ve sahabe olduğunun tam olarak tespitinden sonra hadis hakkında bir yargıya varmak daha doğru olacaktır.

Bu ihtimalleri göz önünde bulunduranlar sahabenin rivayet ettiği hadisleri bizzat Hz. Peygamber'den veya başka bir sahabeden işittiğini beyan etmediği müddetçe sahabe murseliyle ihticac edilemeyeceğini söylemişlerdir. Yahut sahabenin, âdeti gereği yalnızca Hz. Peygamber'den veya başka bir sahabeden işittiklerini irsal ettiği biliniyorsa hadisle ihticac edilebilir. Aksi takdirde söz konusu ihtimallerin varlığı sahabe murseliyle ihticac etmemize engel teşkil etmektedir. Ayrıca sahabe murseliyle, ancak kendisine muhalif daha sahih bir hadisin bulunmaması durumunda amel edilebileceğini belirtenler de bulunmaktadır.

3.3.2. Hadisin, İslami Emirlerle Muhalif Davranan Bazı Sahabilerden

Aktarılmış Olma İhtimali

‘Sahabe murseliyle ihticac edilmemesi gerekir’ diyenlerin öne sürdüğü delillerden bir diğeri ise hadisin, İslami bazı emir ve yasaklara riayet etmediği bilinen ve İslam’a aykırı hal ve davranışlarda bulunan bazı sahabilerden işitilmiş olabileceği ihtimalidir.

Bu ihtimali dillendiren Karâfî (684/1285), ‘her ne kadar sahabenin sahabeden rivayette bulunduğu varsayılsa bile rivayette bulunulup senedden düşürülen sahabenin, cerhi gerektirecek veya adâleti ortadan kaldıracak bir fiil işleyen Mâiz gibi⁸²⁶ yahut Safvân b. Ümeyye’nin⁸²⁷ ridasını çalan sahabe gibi biri olması da muhtemeldir’ demektedir.⁸²⁸ Karâfî’nin söz konusu varsayımını aktaran Zerkeşî bunun zayıf bir görüş olduğunu da belirtmiştir.⁸²⁹ Fakat sahabe murselinin reddiyle ilgili genel itiraz noktası sahabenin, hadisi tâbiînden işitmiş olabileceği ihtimalidir. Bu konuyu dile getiren başta Ebû İshâk el-İsferâyînî olmak üzere sahabe murseline ihtiyatlı yaklaşan yukarıda isimlerini zikrettiğimiz diğer âlimlerin de temel iddiası; hadisin tâbiînden işitilmiş olabileceğidir. Bu iddianın doğruluğunu test etmek, pratikte sahabenin tâbiînden rivayetlerinin olup olmadığının tespitiyle mümkündür. Bu nedenle bir sonraki başlık altında sahabenin tâbiînden hadis rivayetine yer vermek yerinde olacaktır.

⁸²⁶ Maiz b. Mâlik el-Eslemî; Hz. Peygamber’e gelerek zina ettiğini itiraf eden sahabedir. Hayatıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız: İbn Sa’d, **Tabakâtu’l-Kubrâ**, c. 4, s. 241-242; Ebû Nuaym, **Ma’rifetu’s-Sahâbe**, c. 5, s.2570; İbn Hacer el-Askalânî, **İsâbe**, c. 5, s. 521-522.

⁸²⁷ Safvân b. Ümeyye’nin camide uzanırken ridasını çaldığına dair ilgili bazı rivayetler için bakınız: Ahmed b. Hanbel, **Musned**, c. 45, s. 608; Nesâî, **Sunenu’l-Kubrâ**, c. 9, s. 276; Taberânî, **Mu’cemu’l-Kebîr**, c. 8, s. 59.

⁸²⁸ İbnu’l-Mulakkin, **Mukni’**, c. 1, s. 138; İsnevî, **Nihâyetu’s-Sûl**, s. 278.

⁸²⁹ Zerkeşî, **Nuket**, c. 1, s. 508.

3.3.3. Sahabenin Tâbiûden Hadis Rivayeti

İbnu's-Salâh, sahabenin sahabeden rivayette bulunduğunu, bütün sahabiler âdil kabul edildiği için de sahabe murselinin mevsûl-musned hükmünde kabul edildiğini söylemektedir.⁸³⁰ Irâkî, onun, bu sözünün tartışılabilirliğini, bu nedenle de “sahabe genellikle sahabeden rivayet ederdi” şeklinde bir ifadenin daha doğru olacağını söylemiştir.⁸³¹ Burada Irâkî, sahabenin tâbiûden de rivayette bulunabileceğine dikkat çekmektedir. Hadis usûlünde sahabenin tâbiûden rivayeti daha çok “Rivâyetu'l-Ekâbiri ‘ani'l-Asâgir” adlı başlık altında incelenmiştir. Örneğin İbnu's-Salâh, bu başlık altına sahabenin tâbiûden hadis rivayet etmesini de dâhil etmiş örnek olarak da “Abâdile” unvanıyla şöhret bulan Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Amr b. Âs, Abdullah b. Abbas ve Abdullah b. Zubeyr gibi sahabilerin Ka‘b el-Ahbâr’dan hadis rivayet etmesini vermiştir.⁸³² Irâkî de bir isnad özelliği olarak “Rivâyetu'l-Ekâbiri ‘ani'l-Asâgir” adlı başlık altında sahabenin tâbiûden hadis rivayet ettiğine değinmiş, “Abâdile” unvanıyla şöhret bulanların yanı sıra Ebû Hureyre, Muâviye b. Ebî Sufyân ve Enes b. Mâlik gibi sahabilerin de Ka‘b el-Ahbâr’dan hadis rivayet ettiğini söylemiştir.⁸³³ Ayrıca İbn Kesîr, Hz. Ali ve Hz. Ömer’in yanı sıra bir grup sahabenin de Kâ‘b’tan hadis rivayet ettiğini aktarmıştır.⁸³⁴

⁸³⁰ İbnu's-Salâh, **Ulûmu'l-Hadîs**, s. 56.

⁸³¹ Irâkî, **Şerhu't-Tefsîr**, c. 1, s. 213-214.

⁸³² İbnu's-Salâh, **Ulûmu'l-Hadîs**, s. 308.

⁸³³ Irâkî, **Şerhu't-Tefsîr**, c. 2, s. 172.

⁸³⁴ İbn Kesîr, **İhtisâru Ulûmi'l-Hadîs**, s. 292.

Sahabenin tâbiünden rivayetiyle ilgili ilk kitap kaleme alanlardan birinin Hatîb Bağdâdî olduğu belirtilmiştir.⁸³⁵ *Rivâyâtus-Sahâbe ani't-Tâbiîn* adıyla kaleme alınan bu eserin günümüze ulaşmadığı bilinmektedir. Fakat kitapta yer alan rivayetler nakil yoluyla başka âlimlerce aktarıldığı için kitabın muhtevasının büyük bir kısmının günümüze ulaştığını söylemek mümkündür. Örneğin Irâkî, onun aktarmış olduğu hadislerden yirmi tanesine *et-Takyîd ve'l-İzâh* adlı eserinde yer vermiştir.⁸³⁶ Ayrıca İbn Hacer el-Askalânî de *Nuzhet's-Sâmiîn fî Rivâyeti's-Sahâbe mine't-Tâbiîn* adıyla Hatîb Bağdâdî'nin söz konusu eserini tâbiîn isimlerini esas alarak alfabetik şekilde tertib edip ihtisar ettiği bilinmektedir.⁸³⁷ Suyûtî de *Tedrîbu'r-Râvî* isimli eserinde “en-Nevu's-Sâminu ve's-Sebû'n” diyerek yeni bir nev' ilave etmiş ve başlık olarak da “Mâ Rava's-Sahâbe ani't-Tâbiîn ani's-Sahâbe” adını koymuştur. Anlaşılacağı üzere bu başlık altında “sahabe → tâbiîn → sahabe isnadıyla gelen rivayetlere yer verilmiş ve yedi merfû hadis

⁸³⁵ Alâî, Hatîb el-Bağdâdî'nin bu konuda bir kitap kaleme aldığını bildirmektedir. (Bkz: Alâî, **Câmiu't-Tahsîl**, s. 36.) Ayrıca Zehebî, Hatîb el-Bağdâdî'nin *Rivâyâtus-Sahâbe ani't-Tâbiîn/Mâ Rava's-Sahabe ani't-Tâbiîn* ismiyle bir kitap kaleme aldığını nakletmektedir. (Bkz: Zehebî, **Tezkiretu'l-Huffâz**, c. 3, s. 223; Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'**, c. 13, s. 428.) Irâkî, sahabenin tâbiünden rivayeti hususunda Hatîb el-Bağdâdî ve başkalarının da eser kaleme aldıklarını söylemektedir. (Bkz: Irâkî, **Takyîd**, s. 76.) Kettânî de (1857-1927) konuyla ilgili olarak Hatîb el-Bağdâdî'nin bir eser kaleme aldığını aktarmaktadır. (Bkz: Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî, **er-Risâletu'l-Mustetrafe li-Beyâni Meşhûri Kutubi's-Sunneti'l-Muşerreffe**, Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, Beyrut 1993, 5. Baskı, s. 163.)

⁸³⁶ Irâkî, **Takyîd**, s. 76-79.

⁸³⁷ Ebu'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed es-Sehâvî, **el-Cevâhir ve'd-Durer fî Tercemeti Şeyhi'l-İslâm İbn Hacer**, Thk. İbrahim Bâcıs Abdulmecid, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1999, 1. Baskı, c. 2, s. 680; Sehâvî, **Fethu'l-Muğîs**, c. 4, s. 167.

zikredilmiştir.⁸³⁸ Fakat bunlar farklı hadisler olmayıp Irâkî'nin *Takyîd*'inde yer verdiği yirmi merfû hadis arasında yer almaktadır.⁸³⁹

Yaptığımız araştırmalar neticesinde müstakil kitap şeklinde olmasa bile Hatîb Bağdâdî'den çok daha önce de bu durumun müstakil konu başlıkları altında ele alındığı müşahede etmiş bulunmaktayız. Örneğin İbn Ebû Hayseme (279/892-93) *et-Târîhu 'l-Kebîr* adlı eserinde “Men Haddese min Ashâbi'n-Nebiyî an Tabiyyin” adıyla müstakil bir konu başlığı açmış ve bu konu başlığı altında sahabenin tâbiînden rivayetlerine yer vermiştir.⁸⁴⁰ İbn Hacer el-Askalânî de İbn Ebû Hayseme'nin “Men Haddese mine's-Sahabeti ani't-Tabiîn” adıyla bir bab başlığı açtığını belirtmiştir.⁸⁴¹ Bu nedenle yeni veriler ortaya çıkana kadar sahabenin tâbiînden hadis rivayetine dair ilk müstakil başlık açan kişinin İbn Ebû Hayseme olduğu söylenebilir. Hatîb Bağdâdî'nin sahabenin tâbiînden rivayetlerini konu aldığı eserini telif ederken İbn Ebû Hayseme'nin *Tarih*'inden yararlanmış olması da son derece muhtemeldir. Zira Hatîb Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd* isimli eserinde onun kitabından daha faydalı bir kitaba rastlamadığını açıklamıştır.⁸⁴²

Aşağıda açmış olduğumuz başlık altında sahabenin tâbiînden rivayetlerini ele almaya çalışacağız.

⁸³⁸ Suyûtî, **Tedrîbu'r-Râvî**, s. 643-644.

⁸³⁹ Irâkî, **Takyîd**, s. 76-79.

⁸⁴⁰ Ebû Bekr Ahmed b. Ebî Hayseme Zuheyr b. Harb, **et-Târîhu 'l-Kebîr/ Târîhu İbn Ebî Hayseme**, Thk. Salâh Fethî Helel, el-Fârûku'l-Hadîse, Kahire 2006, 1. Baskı, c. 2, s. 864.

⁸⁴¹ Ebu'l-Fadl Şihâbuddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed Ahmed b. Hacer el-Askalânî, **et-Telhîsu'l-Habîr fî Tahrîci Ehâdîsi'r- Râfîi'l-Kebîr**, Thk. Ebû Asım Hasan b. Abbas b. Kutub, Muessesetu Kurtuba, Mısır 1995, 1. Baskı, c. 1, s. 37.

⁸⁴² Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî, **Târîhu Bağdâd**, Thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Dâru Garbi'l-İslâmî, Beyrut 2002, 1. Baskı, c. 5, s. 265.

3.3.4. Sahabenin Tâbiünden Merfû Rivayet Örnekleri

Sahabenin tâbiünden rivayetleri incelendiğinde bunlardan bir kısmının sahabe → tâbiîn → sahabe → Hz. Peygamber şeklinde merfû oldukları görülmektedir.

Sahabenin tabinden rivayet ettiği merfû hadisler Irâkî tarafından tespit edilmeye çalışılmış ve *et- Takyîd* adlı eserde bir araya getirilerek sıralanmıştır.⁸⁴³ Aynı hadisler İbn Hacer tarafından da *Nuzhet's-Sâmiîn* adlı eserde zikredilmiştir. Sahabenin tâbiünden hadis rivayet ettiği olgusunun somutlaşması açısından birkaç örneğin zikredilmesi yerinde olacaktır. Bu başlık altında Irâkî ve İbn Hacer'in eserlerinde zikrettikleri merfû

⁸⁴³ Sahabenin tâbiünden rivayet etmiş olduğu ve Irâkî'nin *Takyîd* adlı eserinde yer verdiği merfû hadislerle ilgili kaleme alınan bir tebliğ ve makale bulunmaktadır. Ayşe Esra Şahyar, “**Sahâbenin Tâbi'undan Hadis Rivâyeti**”, Hadis Tetkikleri Dergisi, 2010, cilt: 8, sayı: 1, yıl: s. 125-144. Yukarıda ismini verdiğimiz makalede Irâkî'nin *Takyîd* adlı eserinde yer alan konuyla ilgili merfû rivayetler tek tek ele alınıp incelenmiş, rivayetlerin geçtiği kaynaklar tespit edilmeye çalışılmıştır. Hadislerin ravileri ile ilgili bilgiler verilmiş, bazı hadislerin mevkûf olabileceği belirtilmiştir.

Sahabenin tâbiünden rivayet ettiği merfû hadislerle ilgili yapılan bir diğer çalışma ise; Mehmet Eren, **Bir İsnad Özelliği Olarak Sahabenin Tabiundan Rivayeti**, (İslam Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahâbe-II –Sahabe ve Rivayet İlimleri-) Kollektif (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016) s. 333-371 adlı çalışmadır. Bu çalışmada Irâkî'nin aktarmış olduğu yirmi hadise İbn Hacer el-Askalânî'nin İhtisarında yer verdiği yedi hadis daha eklenmiş ve toplamda yirmi yedi rivayet ele alınıp incelenmiştir. Söz konusu rivayetlerin gerçekte merfû olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmış ve konu açısından örnek olmaya elverişli olan ve olmayan rivayetler ayrı başlıklar altında sunulmuştur.

Bizler tekrara düşmemek adına rivayetleri tek tek ele alıp incelemek yerine örneklere kısaca değinmekle iktifa edip önemli gördüğümüz hususların altını çiziceğiz. Rivayetlerle ilgili ayrıntılı bilgi için ise yukarıda isimlerini zikrettiğimiz çalışmalara bakılması yeterli olur kanaatindeyiz. Fakat Henüz basılmamış olması münasebetiyle mezkûr araştırmacıların ulaşamadıklarını düşündüğümüz İbn Ebû Hayseme'nin (279/892-93) *et-Târihu'l-Kebîr*'inde yer verdiği sahabenin tâbiünden rivayetleri hakkında ilerde bilgi verilecektir.

hadislerden bazılarına değinecek, muhtasar şekilde işarette bulunulan metinlerin tamamını vermeye çalışacak ve konumuz açısından önemli görülen hususları ele alacağız.

3.3.4.1. Sehl b. Sa'd (91/712) Örneği

Sehl b. Sa'd şöyle demiştir: “Mervân b. el-Hakem'i (65/685) camide gördüm ve gidip yanına oturdum. Mervân, bize Zeyd b. Sâbit'in (45/665) kendisine şöyle haber verdiğini aktardı: Allah Rasûlü bana “Müminlerden oturanlarla Allah yolunda cihad edenler eşit olamazlar.”⁸⁴⁴ ayetini yazdırdı. O esnada İbn Umri Mektûm (15/636) çıkageldi ve şöyle dedi: “Ya Rasûlallah! Vallahi şayet cihada katılabilseydim ben de savaşırdım.” İbn Umri Mektûm'un gözleri görmüyordu. Bunun üzerine Allah vahiy indirdi. O esnada Peygamberin bacağı bacağıma değiyordu. Bacağıma o kadar ağırlık çöktük ki kırılacağından korktum. Sonra vahiy tamamlandı. Allah “Özür sahibi olanlar dışında” ayetini indirmişti.”

Söz konusu hadise hem Irâkî⁸⁴⁵ hem de İbn Hacer⁸⁴⁶ eserlerinde yer vermişlerdir. Suyûtî de sahabeinin tâbiînden rivayet ettiği merfû hadislerle örnek olarak bu hadisi zikretmiştir.⁸⁴⁷ Irâkî, bu hadisin aynı zamanda Buhârî,⁸⁴⁸ Nesâî⁸⁴⁹ ve Tirmizî⁸⁵⁰ tarafından da tahrir edildiğini belirtmiştir.⁸⁵¹

⁸⁴⁴ 4 Nisâ 95.

⁸⁴⁵ Irâkî, **Takyîd**, s. 76.

⁸⁴⁶ Ebu'l-Fadl Şihâbuddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed Ahmed b. Hacer el-Askalânî, **Nuzhet's-Sâmîin fî Rivâyeti's-Sahâbe mine't-Tâbiîn**, Thk. Tarık Muhammed el-Amûdî, Dâru'l-Hicre, Riyad 1995, 1. Baskı, s. 53-54.

⁸⁴⁷ Suyûtî, **Tedribu'r-Râvî**, s. 643.

⁸⁴⁸ Buhârî, **Sahih**, Kitabu'l-Cihad ve's-Siyer 31, c. 3, s. 1042.

⁸⁴⁹ Nesâî, **Sunenu'l-Kubrâ**, c. 6, s. 404.

⁸⁵⁰ Tirmizî, **Sunen**, Tefsiru'l-Kur'an 5, c. 5, s. 92.

⁸⁵¹ Irâkî, **Takyîd**, s. 76.

Senedin bizi ilgilendiren kısmı şu şekildedir:

Sehl b. Sa'd → Mervân b. el-Hakem → Zeyd b. Sâbit

Yukarıda görüldüğü üzere sahabe olan Sehl b. Sa'd⁸⁵², hadisi tâbîinden olan Mervân b. el-Hakem vasıtasıyla diğer bir sahabe olan Zeyd b. Sâbit'den⁸⁵³ aktarmaktadır. Zira Emevî halifesi Mervân b. el-Hakem'in hicretin ikinci senesinde dünyaya geldiği yahut Uhud Savaşı sırasında doğmuş olduğu aktarılmıştır. Her ne kadar Hz. Peygamber döneminde doğmuş olsa bile henüz hiçbir şey anlamayan küçük bir bebek iken Taife götürülmüştür. Çünkü babası Hz. Peygamber tarafından Taife⁸⁵⁴ sürülmüştür. Medine'ye gelmelerine ise ancak Hz. Osman'ın hilafete geldiği dönemde izin verilmiştir. Bu nedenle Hz. Peygamber'e mülâkî olmadığı aktarılmıştır.

Sehl b. Sa'd'ın Mervân'dan hadis rivayet edip etmediği de tespit edilmesi gereken önemli hususlardan biridir. Kaynaklar incelendiğinde Sehl b. Sa'd'ın rivayette bulunduğu kimseler arasında Mervân'ın da bulunduğunu görmekteyiz. İbn Abdilberr, sahabilerden Sehl b. Sa'd'ın Mervân'dan rivayette bulunduğunu söyledikten sonra Mervân b. el-

⁸⁵² Kaynaklarda Sehl b. Sa'd'ın Hz. Peygamberi gördüğü ve ondan hadis işitiği nakledilmekte ve Medine'de vefat eden en son sahabe olan Sehl b. Sa'd olduğu aktarılmaktadır. Hayatıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Ebû Nuaym, **Ma'rifetu's-Sahâbe**, c. 3, s. 1312-1313; İbn Abdilberr, **İstîâb**, c. 2, s. 665; İbnü'l-Esîr, **Usdu'l-Ğâbe**, c. 2, s. 320-321; İbn Hacer el-Askalânî, **İsâbe**, c. 3, s. 167; İbn Hibbân, **Sikât**, c. 1, s. 333; Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'**, c. 4, s. 432-433; Zehebî, **Târihu'l-İslâm**, c. 2, s. 1112.

⁸⁵³ Zeyd b. Sâbit'den rivayette bulunan kimseler arasında Mervân b. el-Hakem'in zikredildiği görülmektedir. Hayatıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Zehebî, **Târihu'l-İslâm**, c. 2, s. 408-411.

⁸⁵⁴ Kaynaklarda onun gizlenip Hz. Peygamber'i gizlice dinlediği ve Hz. Peygamber'in müşrikler, münafıklar ve kâfirler hakkında sahabelere aktardığı özel bilgileri ifşa ettiği, bundan dolayı da Taife sürgün edildiği aktarılmaktadır. Ayrıca onun, Hz. Peygamber'in hal ve hareketlerini taklid edip onunla dalga geçtiği de kaynaklarda yer almaktadır. Bkz. İbn Abdilberr, **İstîâb**, c. 359-360.

Hakem'in tercemesi altında yukarıda aktarmış olduğumuz hadise de yer vermiştir.⁸⁵⁵ İbnu'l-Esîr de Mervân'ın Hz. Peygamber'i görmediğini; zira babasının Taif'e sürgün edildiği sırada onun henüz küçük bir çocuk olduğunu, Hz. Osman'ın hilafete geldiği döneme kadar da babasıyla beraber Taif'de kaldığını aktarmıştır.⁸⁵⁶ Nevevî, Mervân'ın ne Hz. Peygamber'i gördüğünü ne de ondan hadis işittiğini; zira babasının sürgünü nedeniyle ancak Hz. Osman'ın hilafeti zamanında Medine'ye dönebildiklerini nakletmiştir.⁸⁵⁷ Ayrıca kaynaklarda Hz. Peygamber'i görüp görmediği, ondan hadis işitip işitmediği, sahabe olup olmadığı yönünde çeşitli tartışmaların da olduğunu belirtmeliyiz.⁸⁵⁸

Hadisi, *Sunen* isimli eserinde nakleden Tirmizî, hadisin başka tariklerle de rivayet edildiğine dikkat çekmiş ve hadisle ilgili şu değerlendirmeyi yapmıştır:

"هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ... وَفِي هَذَا الْحَدِيثِ رَوَايَةُ رَجُلٍ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، عَنْ رَجُلٍ مِنَ التَّابِعِينَ رَوَاهُ سَهْلُ بْنُ سَعْدٍ الْأَنْصَارِيُّ، عَنْ مَرْوَانَ بْنِ الْحَكَمِ وَمَرْوَانَ لَمْ يَسْمَعْ مِنَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ مِنَ التَّابِعِينَ."

⁸⁵⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Abdilberr, *İstîâb*, c. 3, s. 1387-1390; İbn Hacer el-Askalânî, *İsâbe*, c. 3, s. 167; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, c. 4, s. 464.

⁸⁵⁶ İbnu'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, c. 4, s. 368.

⁸⁵⁷ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ' ve'l-Luğât*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut Ty., c. 2, s. 87.

⁸⁵⁸ Mervân'ın Hz. Peygamberi gördüğünü ancak ondan hadis işitmediğini söyleyenler olmakla beraber onu görüp ondan hadis işittiğini belirtenler de vardır. İbn Hacer, sahabe olduğuna dair kesin bir görüş bildiren kimsenin olmadığını söylemektedir. İlgili ihtilaflar için bkz: İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, c. 57, s. 224-280; İbn Hacer el-Askalânî, *İsâbe*, c. 16, s. 203-205.

“ Bu, hasen-sahih bir hadistir... Bu hadiste Hz. Peygamber'in ashabından birinin tâbiünden rivayeti bulunmaktadır. Bu hadisi Sehl b. Sa'd el-Ensârî, Mervân b. el-Hakem'den rivayet etmiş, Mervân ise tâbiünden olup Hz. Peygamber'den hadis işitmemiştir”⁸⁵⁹

Buhârî şarihlerinden İbn Hacer, söz konusu hadisle ilgili değerlendirmede bulunurken Mervân'ın sahabe olmadığını ve aktarılan hadisin sahabenin tâbiünden rivayetine örneklik teşkil ettiğini açıklamaya çalışmıştır.⁸⁶⁰ Mervân'ın tâbiîn tabakasından olduğu diğer Buhârî şarihleri tarafından da dile getirilmiş ve söz konusu hadisin sahabenin tâbiünden rivayetine örnek olduğu belirtilmiştir.⁸⁶¹

3.3.4.2. es-Sâib b. Yezîd (91/712) Örneği

es-Sâib b. Yezîd, Abdurrahman b. Abd el-Kârî'nin şöyle haber verdiğini söylemiştir: “Hz. Ömer'den Rasûlullah'ın (s.a.v.) şöyle buyurduğunu işittim: “Kim - devamlı- okuduğu virdini veya bir bölümünü okumadan uyur, sonra da onu sabah ve öğle namazı arasında telafi edip okursa sanki onu gece okumuş gibi sevap kazanır.”

Söz konusu hadis, hem Irâkî hem de İbn Hacer tarafından sahabenin tâbiünden rivayet ettiği merfû hadislerle örnek olarak getirilmiştir.⁸⁶² Suyûtî de konuyla ilgili olarak şu açıklamayı yapmıştır:

كَسَائِبٍ عَنِ ابْنِ عَبْدِ عَنْ عَمْرٍ ... وَنَحْنُ ذَا قَدْ جَاءَ عِشْرُونَ أَثَرًا.

⁸⁵⁹ Tirmizî, **Sunen**, c. 5, s. 92

⁸⁶⁰ İbn Hacer el-Askalânî, **Fethu'l-Bârî** c. 8, s. 260.

⁸⁶¹ Aynî, **Umdetu'l-Kârî**, c. 18, s. 186; Kastallânî, **İrşâdu's-Sârî**, c. 5, s. 61.

⁸⁶² Irâkî, **Takyîd**, s. 76; İbn Hacer el-Askalânî, **Nuzhet's-Sâmîm**, s. 42.

“-Sahabenin tâbiünden rivayet ettiği merfû hadise örnek olarak- Sâib’in İbn Abd’tan onun da Ömer’den rivayet ettiği hadis verilebilir. Bu şekilde merfû olarak rivayet edilen yirmi hadis varid olmuştur.”⁸⁶³

Bu hadis, aynı tarikle Muslim başta olmak üzere Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce tarafından da tahrir edilmiştir.⁸⁶⁴

Senedin ilgili kısmı şu şekildedir:

es-Sâib b. Yezîd → Abdurrahman b. Abd el-Kârî → Hz. Ömer

Görüldüğü üzere bu merfû rivayeti sahabeden es-Sâib b. Yezîd⁸⁶⁵, tâbiünden Abdurrahman b. Abd el-Kârî (88/709) vasıtasıyla Hz. Ömer’den rivayet etmiştir. İbn Sa’d, Abdurrahman b. Abd el-Kârî’yi Medineli tâbiüler başlığı altında zikretmiştir. Kaynaklar incelendiğinde rivayette bulunduğu kimseler arasında Hz. Ömer’in olduğu görülmektedir.⁸⁶⁶ Ayrıca kendisinden rivayette bulunanlar arasında es-Sâib b. Yezîd’in olduğunu da belirtmeliyiz.⁸⁶⁷ Bunun yanı sıra es-Sâib’in tercemesi altında rivayette bulunduğu kimseler zikredilirken Abdurrahman b. Abd el-Kârî’ye de yer verilmiştir.⁸⁶⁸

⁸⁶³ Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî, **Elfiyyetu’s-Suyûtî fi İlmi’l-Hadîs**, Thk. Ahmed Muhammed Şakir, el-Mektebetu’l-İlmiyye, Yy. Ty., s. 118; Suyûtî, **Tedribu’r-Râvî**, s. 643.

⁸⁶⁴ Muslim, **Sahih**, Salâtu’l-Musafirîn 142, c. 1, s. 515; Ebû Dâvûd, **Sunen**, Salât 307, c. 2, s. 480-481; ; Tirmizî, **Sunen**, c. 1, s. 721; Nesâî, **Sunen**, Kiyâmu’l-Leyl 65, c. 3, s. 259; İbn Mâce, **Sunen**, İkâmetu’s-Salât 117, c. 2, s. 367.

⁸⁶⁵ İbn Hibbân, **Sikât**, c. 1, s. 335; Ebû Nuaym, **Ma’rifetu’s-Sahâbe**, c. 3, s. 1376-1378; İbn Abdilberr, **İstîâb**, c. 3, s. 576-577; İbn Asâkir, **Târîhu Dimaşk**, c. 20, s. 106-122; İbnu’l-Esîr, **Usdu’l-Ğâbe**, c. 2, s. 169; İbn Hacer el-Askalânî, **İsâbe**, c. 3, s. 22.

⁸⁶⁶ İbn Sa’d, **Tabakâtu’l-Kubrâ**, c. 5, s. 42.

⁸⁶⁷ Zehebî, **Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ**, c. 4, s. 516.

⁸⁶⁸ Mizzî, **Tehzîbu’l-Kemâl**, c. 10, s. 193-196.

Abdurrahman'ın sahabe olduğunu dile getirenler olmakla beraber çoğunluk, onun Medineli kibâr-ı tabîinden olduğunu ve Hz. Peygamber'den hadis işitmediğini söylemiştir.⁸⁶⁹ Nevevî, Muslim'in *Sahih*'inde geçen bu hadis için sahih olduğu yönünde değerlendirmede bulunduktan sonra hadisin isnadında faydalı bir nüktenin olduğunu; zira es-Sâib'in, hadisi Abdurrahman'dan rivayet ettiğini, böylelikle senedin sahabenin tâbiinden rivayetine örnek teşkil ettiğini dile getirmiştir.⁸⁷⁰

3.3.4.3. Câbir b. Abdillâh (78/697)

Câbir b. Abdillâh, Ummu Kulsûm bnt. Ebî Bekir'den rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber'in eşi Hz. Âişe şöyle demiştir: *“Bir adam Hz. Peygamber'e “Eşiyle cima yaptığı halde boşalamayan kimseye gusûl yapmak gerekir mi?” diye sordu. Hz. Âişe de orada oturuyordu. Hz. Peygamber: “-Hz. Âişeyi işaret ederek- Biz de öyle yapar sonra da yıkanırız.” cevabını verdi.”*

Bu hadis Irâkî, İbn Hacer ve Suyûtî tarafından sahabenin tâbiinden rivayetine örnek olarak verilmiştir.⁸⁷¹ Hadis, aynı tarikle Muslim tarafından da merfû olarak

⁸⁶⁹ İclî, *Târîhu's-Sikât*, s. 295; İbn Hibbân, *Sikât*, c. 2, s. 306; Ebu'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed b. Mehdî ed-Dârekutnî, *Zikru Esmâi't-Tâbiîn ve men badehum mimmen Sahhat Rivâyetuhû ani's-Sikâti inde'l-Buhârî ve Muslim*, Thk. Bûrân ed-Denâvî, Kemal Yusuf el-Hût, Muessesetu'l-Kutubi's-Sekâfiyye, Beyrut 1985, c. 2, s. 152; İbn Abdilberr, *İstîâb*, c. 2, s. 839; İbnu'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, c. 3, s. 366-367; İbn Hacer el-Askalânî, *İsâbe*, c. 5, s. 34; Alâî, *Câmiu't-Tahsîl*, s. 224.

⁸⁷⁰ Nevevî, *Minhâc*, c. 6, s. 29.

⁸⁷¹ Irâkî, *Takyîd*, s. 76; İbn Hacer el-Askalânî, *Nuzhet's-Sâmîm*, s. 77; Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî*, s. 644.

nakledilmiştir. Aynı hadisi Ebû Avâne (316/929), Dârekutnî, Tahâvî (321/933) ve Beyhakî de tahrir etmişlerdir.⁸⁷² Senedin bizi ilgilendiren kısmı şu şekildedir:

Câbir b. Abdillâh → Ummu Kulsûm bnt. Ebî Bekir → Hz. Âişe

Çokça hadis rivayet etmekle meşhur sahabilerden biri olan Câbir b. Abdillâh'ın,⁸⁷³ bu hadisi Hz. Ebû Bekir'in tâbiînden olan kızı Ummu Kulsûm (58/678) aracılığıyla Hz. Âişe'den aktardığı görülmektedir. Kaynaklar incelendiğinde Câbir b. Abdillâh'ın rivayette bulunduğu kimseler arasında Ummu Kulsûm bnt. Ebî Bekir'in yer aldığı da görülmektedir. İbn Asâkir, Câbir'in rivayette bulunduğu sahabilerin isimlerini zikrettikten sonra onun, tâbiînden Ummu Kulsûm bnt. Ebû Bekir'den de rivayette bulunduğuna dikkat çekmiştir.⁸⁷⁴ Zehebî de “قَدْ رَوَى عَنْ أُمِّ كَلْثُومِ بِنْتِ الصَّدِّيقِ، وَهِيَ تَابِعِيَّةٌ”⁸⁷⁵ diyerek Câbir b. Abdillâh'ın Ummu Kulsûm'den rivayette bulunduğunu ve Ummu Kulsûm'un ise tâbiîden sayıldığını nakletmiştir.⁸⁷⁵ Ummu Kulsûm, babası Hz. Ebû Bekir'in vefatından sonra dünyaya gelmiştir. Bu nedenle de kaynaklarda onun sahabe olmadığı açıkça ifade edilmiştir. Ayrıca yaptığımız araştırma neticesinde rivayette

⁸⁷² Muslim, **Sahih**, Hayz 89, c. 1, s. 272; Ebû Avâne Yakûb b. İshâk el-İsferâyînî, **Musnedu Ebî Avâne**, Thk. Eymen b. Arif ed-Dimaşkî, Daru'l-Marife, Beyrut 1998, 1. Baskı, c. 1, s. 243; Dârekutnî, **Sunen**, c. 1, s. 200; Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme b. Abdumelik el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî et-Tahâvî el-Hanefî, **Şerhu Me'âni'l-Âsâr**, Thk. Muhammed Zuhri en-Neccâr, Muhammed Seyyid Câdelhak, Âlemu'l-Kutub, Beyrut 1994, 1. Baskı, c. 1, s. 55; Beyhakî, **Sunenu'l-Kubrâ**, c. 1, s. 254.

⁸⁷³ İbn Abdilberr, **İstîâb**, c. , s. 219-220; İbnu'l-Esîr, **Usdu'l-Ğâbe**, c. 1, s. 307-308; Nevevî, **Tehzîbu'l-Esmâ'**, c. 1, s. 142-143; İbn Hacer el-Askalânî, **İsâbe**, c. 1, s. 546.

⁸⁷⁴ İbn Asâkir, **Târîhu Dimaşk**, c. 11, s. 208.

⁸⁷⁵ Zehebî, **Târîhu'l-İslâm**, c. 2, s. 797.

bulunduğu kimseler arasında ablası Hz. Âişe'nin yer aldığı ve kendisinden rivayette bulunanlar arasında ise Câbir b. Abdillâh'ın olduğu görülmektedir.⁸⁷⁶

İrâkî, sahabenin tâbiînden rivayet ettiği merfû hadislere örnek olarak toplamda yirmi rivayet zikretmektedir. İbn Hacer el-Askalânî ise Hatîb Bağdâdî'nin kaleme aldığı *Rivâyâtus-Sahâbe ani't-Tâbiîn* adlı eseri ihtisar ettiği *Nuzhet's-Sâmiîn* isimli eserinde 25 merfû hadise yer vermektedir. Eserdeki mevkûf rivayet sayısı ise 39'dur. Söz konusu eserde tâbiînden rivayette bulunan sahabe sayısı 22; sahabenin kendilerinden rivayette bulunduğu tâbiîn sayısı ise 5'i kadın olmak üzere toplamda 30'dur. Konuya örnek olarak getirilen rivayetlerden bazılarının örnek olmaya elverişli olmadığı tespit edilmiş, bu nedenle de merfû olduğu söylenen bazı hadislerin haddizatında merfû olup olmadığıyla ilgili çeşitli görüşlerin öne sürüldüğü aktarılmıştır. Bunun yanı sıra tâbiîn neslinden olduğu söylenen bazı ravilerin hangi tabakada yer aldığına dair çeşitli ihtilafların olduğu da unutulmamalıdır.⁸⁷⁷ Hatîb'ten önce bu konuyu *et-Târihu'l-Kebîr* adlı eserinde işleyen ve müstakil bir başlık altında sahabenin tâbiînden rivayetine yer veren İbn Ebû

⁸⁷⁶ İbn Abdilberr, *İstîâb*, c. 6, s. 383; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, c. 35, s. 381; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, c. 2, s. 449; İbn Hacer el-Askalânî, *İsâbe*, c. 8, s. 466-467; Ebu'l-Fidâ' İsmâîl b. Ömer b. Kesîr el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî, *et-Tekmîl fi'l-Cerhi ve't-Ta'dîl ve Ma'rifeti's-Sikât ve'd-Duafâ' ve'l-Mecâhîl*, Thk. Şâdî b. Muhammed b. Sâlim Âl Nu'mân, Merkezu'n-Nu'mân li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-İslamiyye, Yemen 2011, c. 4, s. 351.

⁸⁷⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz: Şahyar, *Sahâbenin Tâbi'ûndan Hadis Rivâyeti*, s. 125-144; Eren, *Bir İsnad Özelliği Olarak Sahabenin Tabiundan Rivayeti*, s. 333-371.

Hayseme⁸⁷⁸ ise bu başlık altında beşi merfû beşi mevkûf olmak üzere toplamda on rivayet zikretmektedir.⁸⁷⁹

Yukarıda örnek olarak aktardığımız rivayetlerde, bilhassa, sahabenin tâbîînden aktardığı merfû rivayetlere yer vermemizin sebebi; sahabenin tâbîînden rivayet ettiği hadislerin mevkûf olduğunu ve bu hususa dair merfû rivayetlerin bulunmadığı iddiasından kaynaklanmaktadır. Irâkî'nin belirttiğine göre bazı âlimler, sahabe → tâbîîn → sahabe → Hz. Peygamber isnadıyla rivayet edilen hiçbir hadisin olmadığı iddiasında bulunmuşlardır. Bu iddianın yerinde olmadığını ortaya koymak için Irâkî, sahabenin tâbîînden rivayet ettiği yirmi merfû hadise *Takyîd* adlı eserinde yer vermiştir.⁸⁸⁰ Ayrıca Hatîb Bağdâdî, bu konuda yirmi beş rivayet aktarmıştır.⁸⁸¹

Daha önce zikrettiğimiz gibi sahabe murselini reddedenlerin öne sürdükleri delillerden biri, sahabenin tâbîînden hadis işitmiş olma ihtimaliydi. Böylelikle rivayette irsal söz konusu olunca düşürülen kişinin sahabe veya tâbîîn olma durumu ortaya çıkmaktaydı. Düşürülen kişinin tâbîîn neslinden olma ihtimali ve bu kişinin zayıf mı yoksa sika mı olduğunun bilinmemesi hadisin hüccet olarak alınmasına engel teşkil etmekteydi. Dolayısıyla da buna göre sahabe murseli hüccet olarak alınmamalıydı.

Sonuç olarak sahabenin tâbîînden hadis rivayet ettiği bir vakıadır. Fakat sahabe murselini kabul edenler bu durumu inkâr etmemekte; aksine sahabenin tâbîînden de hadis

⁸⁷⁸ Sahabenin tâbîînden hadis rivayetini daha önce çalışan araştırmacılar İbn Ebî Hayseme'nin söz konusu eserine ulaşamadıkları için bu hususa ya hiç değinmemiş ya da bu kitabın bazı parçalarının Medine'de Mahmudiyye ve Fas'ta Karâviyyîn kütüphanelerinde bulunduğu bilgisine atıf yapmakla yetinmişlerdir. Bilgi için 798. dipnota bakınız.

⁸⁷⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz: İbn Ebû Hayseme, **Târîhu'l-Kebîr**, c. 2, s. 864-868.

⁸⁸⁰ Irâkî, **Takyîd**, s. 76-79.

⁸⁸¹ İbn Hacer el-Askalânî, **Nuzhet's-Sâmiîn**, s. 25-111.

rivayet ettiğini itiraf etmektedirler. Sahabenin tâbîinden hadis rivayeti ile ilgili özel çalışma yapanların konuyla ilgili yapmış oldukları tespitler de son derece dikkat çekicidir. Sahabenin tâbîinden rivayetine dair ilk müstakil eser kaleme alanların başında zikredilen Hatîb Bağdâdî, sahabenin tâbîinden rivayetinin son derece az ve nadir olduğunu ve nadir olana itibar edilemeyeceği görüşünü daha doğru bulduğunu belirtmiştir. Ayıca o, sahabenin başkalarından rivayette bulundukları takdirde bunu beyan ettiklerini de söylemiştir.⁸⁸² Sahabenin tâbîinden rivayetine dair çalışma yapanlardan bir diğeri ise Irâkî'dir. O, yukarıda da söylediğimiz gibi sahabenin tâbîinden merfû hadis aktarmadığını iddia edenlere karşı bir çalışma yürütmüş ve sahabenin tâbîinden aktardığı yirmi merfû rivayete *Takyîd* adlı eserinde yer vermiştir. Rivayetler zikredilmeden önce Irâkî, sahabenin tâbîinden yapmış olduğu rivayetlerin çoğunlukla ya mevkûf olduğunu ya da isrâiliyât türü rivayetleri kapsadığını veya hikâyelerden oluştuğunu söylemiştir.⁸⁸³

Konuyla ilgili araştırma yapan ve bu konuda çalışma yürüten bir diğer âlim ise İbn Hacer'dir. Hatîb Bağdâdî'nin sahabenin tâbîinden rivayetine dair kaleme aldığı eseri ihtisar eden İbn Hacer, sahabenin tâbîinden hadis rivayet ettiği gerekçesiyle sahabe murselinin reddedilmesini doğru bulmamıştır. Zira tâbîinden rivayet edildiği takdirde sahabenin bunu beyan ettiği söylenmiş, ayrıca bu tür rivayetlerin oldukça az olduğu beyan edilmiştir. Az olduğundan dolayı bu tür rivayetlerin araştırılıp bir araya getirildiğini söyleyen İbn Hacer, hocası Irâkî'nin bu tür rivayetleri bir araya getirdiğini belirtmiştir. O, sahabenin irsal ettiği hadisi, zayıf bir tâbîinden işitmiş olabilme ihtimalinin son derece nadir olduğunu ayrıca tâbîinden rivayette bulundukları takdirde bunu beyan edip açıkladıklarını söylemiştir.

⁸⁸² Hatîb el-Bağdâdî, **Kifâye**, c. 2, s. 187.

⁸⁸³ Irâkî, **Takyîd**, s. 76.

İbn Hacer, sahabenin tâbîinden rivayetine dair yaptığı araştırmaya değinmiş ve şöyle demiştir:

"وقد تتبعت روايات الصحابة - رضي الله تعالى عنهم - عن التابعين وليس فيها من رواية صحابي عن

تابعي ضعيف في الأحكام شيء يثبت. فهذا يدل على ندور أخذهم عن من يضعف من التابعين"

*"Sahabenin tâbîinden rivayetlerini araştırdım. Bu rivayetlerden ahkâmla ilgili sahabenin zayıf bir tâbîinden aldığı tespit edilen hiç bir şey yoktur. Bu durum, sahabenin zayıf kabul edilen tâbîîlerden hadis rivayetinin nadir olduğu anlamına gelmektedir."*⁸⁸⁴

Sahabenin tâbîinden aktardığı rivayetlerin büyük bir çoğunluğunun mevkûf olduğu ve çoğunlukla isrâiliyât ve benzeri hikâyelerden oluştuğu daha pek çok âlim tarafından dile getirilmiştir. Sahabenin tâbîinden rivayette bulunduğu takdirde bunu beyan ettiği ve bu durumun son derece nadir olduğu da ayrıca belirtilmiştir.⁸⁸⁵

Sahabenin tâbîinden rivayetleri incelendiğinde; pratikte sahabenin tâbîinden rivayet etmiş oldukları hadisleri beyan ettikleri ve rivayette bulundukları kişinin adını açıkça zikrettikleri görülmektedir.⁸⁸⁶ Ayrıca sahabenin tâbîinden rivayetlerinin büyük bir çoğunluğunun mevkûf olduğu, bu mevkûf rivayetlerin de büyük bir çoğunluğunun Ka'b el-Ahbâr'dan aktarılan isrâiliyât türünden haberleri içerdiği de görülmektedir.⁸⁸⁷ Zikrettiğimiz bu hususlar sahabe murselinin hüccet olduğunu kabul edenlerin tezlerini

⁸⁸⁴ İbn Hacer el-Askalânî, **Nuket**, c. 2, s. 548, 570.

⁸⁸⁵ Nevevî, **Mecmû'**, c. 1, s. 103; Bedreddin İbn Cemâa, **Menhel**, s. 45-46; Tîbî, **Hulâsa**, s. 74; İbn Kesîr, **İhtisâru Ulûmi'l-Hadîs**, s. 139; Zerkeşî, **Nuket**, c. 1, s. 501; Sehâvî, **Fethu'l-Muğîs**, c. 1, s. 192; Suyûtî, **Tedribu'r-Râvî**, s. 169.

⁸⁸⁶ Irâkî, **Takyîd**, s. 76-79; İbn Hacer el-Askalânî, **Nuzhet's-Sâmîin**, s. 25-111.

⁸⁸⁷ İbn Hacer el-Askalânî, **Nuzhet's-Sâmîin**, s. 25-111; İbn Ebû Hayseme, **Târî-hu'l-Kebîr**, c. 2, s. 864-868.

destekler mahiyettedir. Zira sahabe murselinin hücciyetini savunanlar, sahabenin, genellikle sahabeden rivayette bulunduğunu, tâbîinden rivayette bulundukları takdirde bunu beyan ettiklerini, tâbîinden rivayet edilen hadislerin büyük bir çoğunluğunun mevkûf rivayetlerden oluştuğunu ve bu rivayetlerin yine büyük bir çoğunluğunun ahkâmla ilgili meseleleri kapsamadığını söylemişlerdir.

Şimdiye kadar zikrettiğimiz değerlendirmeler göz önüne alındığında sahabe murselinin tâbîinden işitilme ihtimaline karşın reddedildiği ve hüccet olarak kabul edilmediği zikredilmektedir. Fakat sahabe murselinin hüccet olmadığını söyleyenler bile aşağıdaki durumlarda sahabe murselini hüccet olarak kabul edilebileceğini söylemişlerdir:

1. Kişinin yalnızca Hz. Peygamber ve sahabeden rivayette bulunduğunu belirtmesi (Rivayet etmiş olduğu hadisler hakkında böyle bir beyanı olan kimsenin mursel rivayetleri kabul edilmiştir.)
2. Hadisin başka bir sahabe vasıtasıyla aktarıldığının açıklanması
3. Adeti gereği yalnızca sahabeden irsalde bulunan biri olduğunun bilinmesi (Zira sahabenin bazen sahabe olup olmadığı tartışmalı olan kimselerden rivayette bulunmaları ihtimal dâhilindedir.)

3.4. SAHABE MURSELİ'NE DAİR FARKLI YAKLAŞIMLAR

Hz. Peygamber'i görme şerefine nail olduğu halde henüz temyiz çağına ulaşmayan ve ondan hadis işitmeyen kimseler, her ne kadar hadisçilerin tarifi esas alındığında sahabe olarak isimlendirilseler de bunların mursel olarak aktardıkları rivayetlerin sahabe murseli kategorisinde kabul edilip edilmeyeceği muhakkık âlimlerce tartışılmıştır.

İbn Hacer el-Askalânî, henüz temyiz çağına ulaşmayan kimselerin Allah Rasûlü tarafından görülmüş olmaları hasebiyle sahabe olarak isimlendirilebileceğini, fakat bu tür kimselerin hadis rivayeti açısından tâbiîn kategorisinde bulunduğunu belirtmiştir.⁸⁸⁸ Bu nedenle olsa gerektir ki Hz. Peygamber’den hadis işittiği kesin olarak bilinen sahabilerin “kâle Rasûlullah” şeklinde yapmış oldukları rivayetler muttasıl hükmünde kabul edilmiştir. Fakat sadece Hz. Peygamber’i görüp ondan hadis işitmeyen Mahmûd b. Rebî‘, Ebû Ümâme b. Sehl ve Ebu’t-Tufeyl gibi yaşı küçük olan sahabilerin “kâle Rasûlullah” şeklindeki rivayetlerinin ise muttasıl hükmünde değil mursel hükmünde olduğu vurgulanmıştır.⁸⁸⁹

İbn Hacer el-Askalânî, Hz. Peygamber’i görme şerefine nail olmak, kişinin mursel rivayetlerinin muttasıl kabul edilmesini gerektirecek seviyede onu sahabe statüsüne koyar mı?’ diye bir soru sormakta ve ‘doğrusu Ebû Hâtim er-Râzî (277/890) ve diğer imamların da teyid ettiği gibi bu tür kimselerin mursel rivayetlerinin sahabe murseli kategorisinde değil de diğer mursel rivayetler hükmünde kabul edilmesi gerektiğidir’ şeklinde beyanda bulunmaktadır. “Sahabe murseli makbuldür” sözünün ise hadis işitip onu tahammül etmesi olası olan sahabiler ve onların mursel rivayetleri için geçerli olduğunu dile getiren İbn Hacer, hadis tahammül edebilecek yaşta olmayan sahabilerin mursel rivayetlerinin ise Hz. Peygamber’den hadis işitmeyen Muhadramların rivayet ettiği hadislerle eş değer olduğunu belirtmiştir.⁸⁹⁰

İbn Hacer’e göre hadis tahammül edemeyecek kadar yaşı küçük olan kimseler, her ne kadar Hz. Peygamber’i görmüş olsalar bile mursel olarak rivayet ettikleri hadisler

⁸⁸⁸ İbn Hacer el-Askalânî, **İsâbe**, c. 1, s. 159.

⁸⁸⁹ Şemsuddin Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymaz ez-Zehebî, **el-Mûkızâ fî ‘İlmi Mustalahi’l-Hadîs**, Thk. Abdulfettâh Ebû Gudde, Mektebu’l-Matbûâtî’l-İslâmiyye, Halep 1991, c. 1, s. 59.

⁸⁹⁰ İbn Hacer el-Askalânî, **Nuket**, c. 2, s. 541.

sahabe murseli kategorisinde değerlendirilmezler. Ona göre bu tür kimselerin mursel rivayetleri tâbiîn murseli kategorisindedir. Bu nedenle temyiz çağına ulaşmadan önce Hz. Peygamber'in huzuruna getirilen Ubeydullah Adî b. el-Hiyâr ve Veda Haccî'nın yapıldığı sene dünyaya gelen Muhammed b. Ebî Bekr es-Sıddîk (38/658) gibi yaşı küçük sahabilerin mursel rivayetleri sahabe murselinin tanımı dışında tutulmuştur. Henüz temyiz yaşına ulaşmadan Hz. Peygamber'in huzuruna getirilen bu tür kimselerin mursel rivayetleri, diğer mursel rivayetlerle eşdeğer görülmüş ve sahabe murseli gibi makbul addedilmemiştir. Zira Hz. Peygamber'e ulaşip ondan hadis işiten sahabilerin tâbiînden rivayetleri son derece kısıtlı olup hadisi ya doğrudan Hz. Peygamber'den ya da başka bir sahabeden işittiği varsayılmakta ve mursel olarak rivayet ettikleri hadisler makbul görülmektedir. Fakat temyiz çağına ulaşmadan önce Hz. Peygamber'i gören kimselerin ise rivayette bulundukları şahıslar arasında tâbiîn tabakası çoğunluktadır. Bu da mursel olarak rivayet ettikleri hadislerde senedden düşürülen ravinin sahabe dışından biri olma ihtimalini güçlendirmektedir. Böyle bir durumda ise senedden düşürülen ravinin âdil ve sika biri olmama ihtimali doğmakta ve bu nedenle de mursel olarak rivayet ettikleri hadisler sahabe murseli kategorisinde değerlendirilmemektedir.⁸⁹¹ Örneğin Hz. Âişe'nin vahyin başlangıcıyla ilgili aktarmış olduğu rivayet⁸⁹² mevsûl hükmünde kabul edilirken yalnızca Hz. Peygamber'i görüp ondan hadis işitmeyen kimselerin rivayetleri ise mursel hükmünde kabul edilmektedir.⁸⁹³ Dolayısıyla Hz. Peygamber'i gördüğü halde yaşı küçük

⁸⁹¹ Burhânuddîn İbrâhîm b. Ömer el-Bikâî, **en-Nuketü'l-Vefiyye bima fi Şerhi'l-Elfiyye**, Thk. Mahir Yasin Fahl, Mektebetu'r-Ruşd, Riyad 2007, c. 1, s. 365-366.

⁸⁹² Tayâlisî, **Musned**, c. 3, s. 78; Ahmed b. Hanbel, **Musned**, c. 42, s. 113; Buhârî, **Sahih**, Kitabu't-Ta'bir 1, c. 6, s. 2561; Muslim, **Sahih**, Kitabu'l-Îman 252, c. 1, s. 139.

⁸⁹³ Ebu'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed es-Sehâvî, **et-Tavzîhu'l-Ebher li-Tezkireti İbni'l-Mulakkin fi İlmi'l-Eser**, Mektebetu Edvâi's-Selef, Riyad 1998, s. 39-42.

olduğu için ondan hadis işitmeyen birçok sahabenin Hz. Peygamber’den yapmış oldukları rivayetler tabîî murseli hükmünde kabul edilmiştir.⁸⁹⁴

Sehâvî, kendisi için yalnızca rü’yet tespit edilen ve gayr-i mümeyyiz iken Hz. Peygamber’in huzuruna getirilen Ubeydullah b. Adî ve Muhammed b. Ebî Bekr gibi yaşı küçük kimselerin Hz. Peygamber’den rivayet ettikleri hadislerin mursel olarak isimlendirildiğini beyan ettikten sonra bunların sahabe murseli gibi kabul edilmeyeceğini belirtmiştir.⁸⁹⁵ Ubeydullah b. Adî için her ne kadar Hz. Peygamber döneminde doğup mümeyyiz olmadan önce rü’yetin gerçekleştiği söylenmiş olsa da kendisine; “يَا بْنَ أَخِي،

“أَذْرَكَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟” “Hz. Peygamber’e yetiştin mi?” diye sorulduğunda “hayır” cevabını vermiştir. İbn Hacer el-Askalânî, “Hz. Peygamber’e eriştin mi?” sorusunu, ondan hadis işitip işitilmediğinin sorgulanması olarak yorumlamıştır. Ayrıca başka rivayetlerde “هَلْ رَأَيْتَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟” “Hz. Peygamber’i gördün mü?” şeklinde sorulduğu onun da bu soruya karşılık olarak “hayır” cevabı verdiği aktarılmıştır. İbn Hacer, onun bu cevabının henüz hatırlayacak yaşta iken yani mümeyyiz olduktan sonra Hz. Peygamber’i görmediği şeklinde anlaşılması gerektiğini söylemiştir.⁸⁹⁶ Sehâvî, hocası İbn Hacer’in yukarıda zikrettiğimiz söz konusu yorumuna değindikten sonra bu tür kimselerin mursel rivayetlerinin sahabe murseli kategorisinde kabul edilmediğine bu nedenle de hocası tarafından böyle bir yorumun yapıldığına dikkat çekmiştir.⁸⁹⁷

Sahabiler, yeni doğan çocuklarını Hz. Peygamber’e getirir, onlara ad koymasını ister ve hayır duasını alırlardı. Kimi zaman ise henüz temyiz yaşına ulaşmayan çocuklar

⁸⁹⁴ İbn Receb, *Şerhu İleli’t-Tirmizî*, c. 1, s. 199.

⁸⁹⁵ Sehâvî, *Fethu’l-Muğîs*, c. 1, s. 193-194.

⁸⁹⁶ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-Bârî* c. 7, s. 56.

⁸⁹⁷ Sehâvî, *Fethu’l-Muğîs*, c. 1, s. 193-194.

tahnîk⁸⁹⁸ için Allah Rasûlünün huzuruna getirilirdi. Yaşı küçük ve gayr-i mümeyyiz olan Abdullah b. el-Hâris b. Nevfel, Abdullah b. Ebî Talha el-Ensârî ve Hz. Peygamber'in tahnîkte bulunup dua ettiği diğer kimseler, ayrıca Hz. Peygamber'in vefatından üç ay önce doğan Muhammed b. Ebî Bekr gibi mümeyyiz olmamış yaşı küçük kimselerin sahabe sayılıp sayılmadığı tartışılmıştır. Kimileri Hz. Peygamber'e dair bir şeyler hatırlamaları durumunda (örneğin Hz. Peygamber'in, başını okşadığını hatırlayan kimse gibi) bunların sahabe sayılacağını; aksi takdirde bunların tâbî'n neslinin ilk tabakasından sayılması gerektiğini söylemişlerdir. Alâî'nin *Câmiu't-Tahsîl* adlı eserinde ravilerle ilgili yaptığı değerlendirmelerden anlaşıldığı kadarıyla onun, Hz. Peygamber'in tahnîkte bulunduğu bu tür kimselerin rivayetlerini mursel olarak kabul ettiği ve bu tür kimselerin Hz. Peygamber'le sohbetinin bulunmadığını belirttiği görülmektedir.⁸⁹⁹ Bazen de Hz. Peygamber'in tahnîkte bulunduğu bazı kimseler için rü'yeti bilinmemektedir diyerek bunları tâbî statüsünde kabul ettiği ve rivayet ettikleri hadisleri mursel olarak addettiği müşahade edilmiştir.⁹⁰⁰

Sehâvî bu tür gayr-i mümeyyiz çocuklara rü'yet nispet etmek doğru olmasa bile Hz. Peygamber'in onları görmüş olması hasebiyle bunların sahabe sayılabileceğini dile getirmiştir. Dolayısıyla burada her ne kadar hakiki anlamda bir sohbet söz konusu olmasa

⁸⁹⁸ Tahnik: Hurma gibi tatlı olan bir şeyin ağızda yumuşatılarak bebeğin damağına sürülmesidir. Bkz. Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm el-Herevî, **Ğarîbu'l-Hadîs**, Thk. Muhammed Abdulmuîd Han, Matbaatu Dâireti'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1. Baskı, Haydarâbâd 1964, c. 1, s. 170 Ebu's-Seâdât Mecduddîn el-Mubârek b. Muhammed İbnu'l-Esîr el-Cezerî, **en-Nihâye fî Ğarîbi'l-Hadîs ve'l-Eser**, Thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî, Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, el-Mektebetu'l-İlmiyye, Beyrut 1979, c. 1, s. 451; Nevevî, **Minhâc**, c. 3, s. 194; İbn Manzûr, **Lisânu'l-Arab**, c. 10, s. 416; Aynî, **Umdetu'l-Kârî**, c. 21, s. 83.

⁸⁹⁹ Alâî, **Câmiu't-Tahsîl**, s. 262; Irâkî, **Şerhu't-Tefsîr**, c. 2, s. 122

⁹⁰⁰ Alâî, **Câmiu't-Tahsîl**, s. 213; Ebnâsî, **Şeze'l-Feyyâh**, c. 2, s. 488; Irâkî, **Takyîd**, s. 293; Suyûtî, **Tedribu'r-Râvî**, s. 479; İbn Ammâr, **Miftâhu's-Saîdiyye** s. 315.

bile hükmi bir sohbetten söz edilebilir. Fakat Hz. Peygamber'in onları görmüş olması hasebiyle bu kimseler sahabe olarak sayılsalar bile rivayetleri mursel hükmünde kabul edilmiştir. Zira bunlar hadis rivayeti açısından tâbiîn tabakasından sayılmıştır.⁹⁰¹ Bu nedenle İbn Hacer el-Askalânî, sahabe murselini kabul eden cumhur ile sahabe murseli de dâhil olmak üzere mutlak anlamda mursel hadisleri red eden Ebû İshâk el-İsferâyînî arasında cerayan eden ihtilafın bu tür kimselerin rivayetlerini kapsamadığını söylemiştir. Zira temyiz yaşından önce Hz. Peygamber'i gören kimselerin mursel rivayetleri, Hz. Peygamber'i gören ve ondan hadis işiten kimselerin mursel rivayetleri gibi sahabe murseli kategorisinde değil; tâbiînün büyüklerinin (kibâr-ı tâbiînün) mursel rivayetleri statüsünde kabul edilmektedir. Hatta bu durumun “sahabe olduğu halde mursel rivayeti kabul edilmeyenler kimlerdir?” şeklinde bilmecelelere konu olduğu aktarılmıştır.⁹⁰² Dolayısıyla İbn Hacer bu tür kimseleri Hz. Peygamber'i görme şerefine eriştikleri için sahabe olarak kabul etse de bunların hadislerinin tâbiîn murseli hükmünde olduğunu beyan etmiştir.⁹⁰³ Eğer hadisi rivayet eden sahabenin, hadisi Hz. Peygamber'den işitip tahammül etmiş olması imkân dâhilinde ise mursel rivayeti hüccet olarak kabul edilmiştir. Eğer hadisi Hz. Peygamber'den işitip tahammül edebilecek yaşta değil ise hüküm açısından diğer mursel rivayetlerle arasında bir fark olmadığı belirtilmiştir.⁹⁰⁴

Suyûtî, Hz. Peygamber'i gören gayr-i mümeyyiz çocukların rivayet değeriyle ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

⁹⁰¹ Sehâvî, **Fethu'l-Muğîs**, c. 4, s. 79-80; Sehâvî, **Tavzîhu'l-Ebher**, s. 39-42.

⁹⁰² İbn Hacer el-Askalânî, **Fethu'l-Bârî** c. 7, s. 3-4; Sehâvî, **Fethu'l-Muğîs**, c. 4, s. 80; Merdâvî, **Tahbîr**, c. 5, s. 2151-2152; İbnu'n-Neccâr, **Şerhu'l-Kevkebi'l-Munîr**, c. 2, s. 581-582.

⁹⁰³ İbn Hacer el-Askalânî, **Nuzhetu'n-Nazar**, s. 49.

⁹⁰⁴ Muhammed Salih el-Gursî, **Nuketü'l-Gurer**, s. 335.

"وَمَنْ رَأَى النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - غَيْرَ مُمَيِّزٍ، كَمُحَمَّدِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ الصَّدِّيقِ، فَإِنَّهُ صَحَابِيٌّ، وَحُكْمُ

رِوَايَتِهِ حُكْمُ الْمُرْسَلِ لَا الْمَوْصُولِ، وَلَا يَجِيءُ فِيهِ مَا قِيلَ فِي مَرَاسِلِ الصَّحَابَةِ ؛ لِأَنَّ أَكْثَرَ رِوَايَةِ هَذَا أَوْ شَبْهِهِ عَنِ

التَّابِعِينَ بِخِلَافِ الصَّحَابِيِّ الَّذِي أَدْرَكَ وَسَمِعَ، فَإِنَّ اخْتِمَالَ رِوَايَتِهِ عَنِ التَّابِعِينَ بَعِيدٌ جِدًّا".

“Muhammed b. Ebî Bekr es-Sıddîk gibi temyiz çağından önce Hz. Peygamber’i gören kimseler sahabe sayılmakta, fakat mursel rivayetleri mevsûl hükmünde kabul edilmemektedir. Sahabe murseli için geçerli olan hususlar bunlar için uygulanmamaktadır. Zira Hz. Peygamber’i idrak edip ondan hadis işiten sahabilerin tâbîünden rivayette bulunması son derece uzak bir ihtimalken, aksine bu tür kimselerin çoğunlukla rivayetleri tâbîîn tabakasındandır.”⁹⁰⁵

Ayrıca Suyûtî, *Elfiyye* adlı eserinde sahabe murselinin mevsûl hadis hükmünde kabul edildiğini beyan ettikten sonra; “وَالَّذِي ... رَأَاهُ لَا مُمَيِّزًا لَا تَحْتَ ذِي” diyerek bu durumun henüz mümeyyiz olmadan önce Hz. Peygamber’i görenleri kapsamadığını ifade etmiştir.⁹⁰⁶ Zekerıyya el-Ensârî (926/1520) de mümeyyiz olmadan önce Hz. Peygamber’in huzuruna getirilen yaşı küçük kimselerin, mursel olarak rivayet ettikleri hadislerin sahih olmadığını ve hüccet olarak alınamayacağını aktarmıştır.⁹⁰⁷ Munâvî (1031/1622), Hz. Peygamber’i görüp ondan hadis işiten sahabilerin çoğunlukla sahabeden rivayette bulunduklarını; bunun aksine henüz mümeyyiz olmadan önce onu görenlerin ise çoğu rivayetlerinin tâbîünden nakledildiğini belirtmiştir. Munâvî, bundan dolayı da bu tür kimselerin mursel rivayetlerinin mevsûl hükmünde değil de mursel hükmünde kabul edildiğini ve sahabe murseli için geçerli olan hususların bu tür

⁹⁰⁵ Suyûtî, *Tedribu’r-Râvî*, s. 160.

⁹⁰⁶ Suyûtî, *Elfiyye*, s. 16.

⁹⁰⁷ Zekerıyya el-Ensârî, *Fethu’l-Bâkî*, c. 1, s. 204.

kimselerin mursel rivayetlerini kapsamadığını söylemiştir.⁹⁰⁸ Dolayısıyla henüz temyiz yaşına ulaşmadan önce Hz. Peygamber'in huzuruna getirilen küçük yaştaki çocukların mursel rivayetleri, sahabe murseli kategorisinde görülmemiş⁹⁰⁹ ve hüccet olarak kabul edilemeyeceği aktarılmıştır.⁹¹⁰

Yukarıda saymış olduğumuz hususlar göz önüne alındığında rivayet edilen bir hadisin sahabe murseli kategorisinde değerlendirilebilmesi için hadisi rivayet eden sahabenin Hz. Peygamber'i mümeyyizken görmüş olması şart koşulmaktadır. Bu nedenle olsa gerektir ki başta Yahyâ b. Maîn, Ebû Zur'a, Ebû Hâtim, Ebû Dâvûd ve İbn Abdilberr olmak üzere birçok bilgin bir kişinin sahabe olabilmesi için temyiz şart olduğunu dile getirmişlerdir. Sözü edilen âlimler tarafından Hz. Peygamber'in huzuruna isim koyulması için getirilen veya Hz. Peygamber'in başını okşadığı yahut tahnîk yaptığı kimseler sahabe sayılmamış bu tür kimseler tâbîî kategorisinde değerlendirilmiştir.⁹¹¹ Bu tür kimselere örnek olarak da şu isimler zikredilebilir:

- Muhammed b. el-Hâtîb b. el-Hâris
- Abdurrahman b. Osman et-Teymî
- Mahmud b. er-Rebî'

⁹⁰⁸ Zeynuddîn Muhammed Abdurraûf el-Munâvî, **el-Yevâkît ve'd-Durer şerhu Şerhi Nuhbeti'l-Fiker**, el-Murtazâ ez-Zeyn Ahmed, Mektebetu'r-Ruşd, Riyad 1999, c. 1, s. 506.

⁹⁰⁹ Tâhir el-Cezâirî, **Tevcîhu'n-Nazar**, c. 2, s. 561.

⁹¹⁰ Şemseddin Muhammed b. Muhammed el-Büdeyrî ed-Dimyâtî (İbnu'l-Meyyit), **Safvetu'l-Milh bi Şerhi'l-Manzûmeti'l-Beykûniyye fi'l-Mustalah**, Thk. Ebû Mâlik Muhammed b. Hamid b. Abdulvehhab, el-Mektebetu'l-İslâmî li İhyai't-Turas, Kahire 2005, s. 87.

⁹¹¹ Kanaatimizce tabakat kitaplarından kullanılan “له رؤية وليس له سماع” veya “له رؤية وليس له صحبة” tabirlerinin bazen bu durumu ifade etmek için kullanıldığını söylemek mümkündür.

- Ubeydullâh b. Ma‘mer
- Ubeydullâh b. el-Hâris b. Nevfel
- Abdullah b. Ebî Talha
- Muhammed b. Sâbit b. Kays b. Şemmâs
- Yahyâ b. Hallâd b. Râfî‘ ez-Zurakî
- Muhammed b. Talha b. Ubeydullâh
- Abdullah b. Sa‘lebe b. Suayr
- Abdullah b. Âmir b. Kurayz
- Abdurrahman b. Abd el-Karî⁹¹²

İbn Hacer el-Askalânî’nin sahabenin hayatına dair kaleme aldığı *İsâbe* adlı eserini dört kısma ayırdığı görülmektedir:

- Birinci kısım; Hz. Peygamber’den hadis rivayet etmiş olmaları nedeniyle sahabe olduğu bilinen kimseleri kapsamaktadır.

- İkinci kısım; Hz. Peygamber döneminde doğup, Hz. Peygamber vefat ettiğinde henüz temyiz çağına ulaşmamış küçük çocukları ihtiva etmektedir.

- Üçüncü kısımda hem cahiliye hem de, İslam dönemini idrak etmekle beraber Hz. Peygamber’le karşılaşmamış yani muhadram diye isimlendirilen kimseler ele alınmaktadır.

- Dördüncü kısım ise yanlışlıkla sahabe olduğu belirtilen kimserlere ayrılmıştır.

⁹¹² Ebnâsî, **Şeze’l-Feyyâh**, c. 2, s. 487; Irâkî, **Takyîd**, s. 292; Suyûtî, **Tedribu’r-Râvî**, s. 479; Ebû Şehbe, **Vasît**, s. 492.

Görüldüğü üzere İbn Hacer, eserinin ikinci kısmını Hz. Peygamber döneminde doğup da Hz. Peygamber vefat ettiğinde henüz mümeyyiz olmayan kimselere ayırmıştır. İbn Hacer, ashab-ı kiramın çocuklarını Hz. Peygamber'e ad koymasına veya tahnik için getirdiklerini belirtip bu konudaki rivayetlere dikkat çektikten sonra bu tür kimselerin Hz. Peygamber tarafından görülmüş olmaları kuvvetle muhtemel olduğundan dolayı sahabeye ilhak edildiklerini dile getirmiştir. Fakat bu tür kimselerin⁹¹³ Hz. Peygamber'den rivayet ettikleri hadislerin ise mursel olduğunu ve bu görüşün hadis ilmindeki muhakkik âlimlerce dile getirildiğini de ayrıca belirtmiştir.⁹¹⁴

Sonuç olarak, temyiz çağından önce Hz. Peygamber'i görenlerin sahabe olarak kabul edilmediğini dile getirenler bulunmaktadır. Hz. Peygamber'i görme şerefine nail oldukları için bunları sahabe olarak kabul edenler de, bu tür kimselerin hadis rivayeti açısından tâbiîn kategorisinde bulunduğunu belirtmişlerdir. Dolayısıyla temyiz çağından önce Hz. Peygamber'i gören kimselerin rivayet ettikleri mursel hadisler sahih görülmemiş ve bunların sahabe murseli kategorisinde olmadığı dile getirilerek, hüccet olarak alınamayacağı açıklanmıştır.

Buraya kadar zikrettiğimiz hususlar göz önüne alındığında sahabeyi iki kısma ayırıp değerlendirmek daha makul görünmektedir:

A. Hz. Peygamber'i görüp ondan hadis işiten ve işittiği hadisi tahammül edebilecek yaşta olanlar

⁹¹³ Çocuk yaştaki bu sahabilerin kimler olduğu isim isim İbn Hacer tarafından zikredilmiştir. Burada konunun uzamaması adına hepsinin teker teker zikretme gereği duymadık. Ayrıntılı bilgi için İbn Hacer'in bir alttaki dipnotta vereceğimiz ilgili kitabına bakılabilir. Ayrıca hem sahabe hayatına dair kaleme alınan eserler hem de merâsîl literatürü taranarak bu kimselerin kimler olduğu ve rivayet ettikleri hadislerin miktarı ve tespiti bir doktora çalışması yapılmayı gerektirecek kadar ehemmiyet arz etmektedir.

⁹¹⁴ İbn Hacer el-Askalânî, **İsâbe**, c. 1, s. 155-157.

Bu kısımda yer alan kimselerin bizzat Hz. Peygamber'den duymadığı halde “kâle Rasûlullah” şeklinde rivayet ettikleri hadisler, kanaatimizce sahabe murseli kategorisinde kabul edilmelidir. Zira bu tür kimselerin aktarmış olduğu hadisi ya direkt Hz. Peygamber'den ya da başka bir sahabeden duymuş olma imkânı kuvvetle muhtemeldir. Sahabe ise âdil kabul edilmektedir. Bundan dolayı da âlimlerin kahir ekseriyeti bu tür rivayetlerin musned hükmünde kabul edilmesi hususunda görüş birliği içinde olmuşlardır. Buna göre ‘Sahabe murseli hüccettir’ sözünün yukarıda zikrettiğimiz bu tür kimselerin mursal rivayetleri için geçerli olduğu söylenebilir.

B. Hz. Peygamber'i görme şerefine nail olduğu halde henüz temyiz yaşına ulaşmayan ve ondan hadis işitip tahammül edebilecek olgunluğa erişmeyenler.

Bu tür kimseler, temyiz yaşına ulaşmadığı için genellikle Hz. Peygamber'i gördüğüne dair bir şey hatırlamayan ve henüz bu durumu akletmeyen yaşı küçük kimselerden oluşmaktadır. Bu tür kimseler Hz. Peygamber tarafından görülmüş olmaları hasebiyle sahabeye dâhil edilmişlerdir. Çoğunlukla tâbiîn tabakasından rivayette bulunmuş olmaları, onların rivayet etmiş oldukları hadisleri tâbiînden işitmiş olma ihtimalini kuvvetlendirmiştir. Bu nedenle de kanaatimizce Hz. Peygamber'den rivayet ettikleri hadislerin tâbiîn murseli kategorisinde değerlendirilmesi daha isabetli olacaktır.

3.4. MUHADRAM OLARAK İSİMLENDİRİLEN KİMSELERİN

RİVAYETLERİ

Hem cahiliye hem de İslam dönemini idrak eden, fakat Hz. Peygamber'le mülâkâf olmamış kimselere muhadram denilir. Bu kimseler tâbiînden sayılmakla beraber, sahabe ve tâbiîn nesli arasında bir yerde kabul edilmiştir. Farklı tanımlamalar yapılmakla beraber, -ister Hz. Peygamber döneminde iman etmiş olsun isterse de Hz. Peygamber'in

vefatından sonra Müslüman olmuş olsun fark etmez- Hz. Peygamber'e mülâkî olmayan cahiliye ve İslam devrini idrak etmiş kimseler muhadram olarak isimlendirilmiştir.⁹¹⁵

Muhadramları zikretme nedenimiz, bazı kimselerce bunların sahabe sayıldığı algısının oluşabileceği ihtimaline binaendir. Sahabe olmadıkları halde sahabe hayatına dair kaleme alınan eserlerde bu tür kimselere neden yer verildiği sorusu akla gelebilir. Söz konusu soruya bu kimselerin sahabeyle aynı asırda yaşamış olmalarından dolayı bu kitaplarda yer aldıkları şeklinde cevap verilmiştir. Hatta hadis âlimleri arasında bu tür kimselerin sahabe sayılmadığı hususunda bir ittifaktan dahi söz edilebilir.⁹¹⁶

İmam Muslim bu kişilerden 20 tanesini zikretmiştir.⁹¹⁷ Kaynaklarda bu kimselerin tâbiünden kabul edildiği nakledilmiştir.⁹¹⁸ Muhadramundan sayılan kişilerin biyografileri kontrol edildiğinde bunların tâbiünden kabul edildiği ve sırf aynı çağda yaşamış olmaları hasebiyle sahabeyi ele alan eserlerde zikredildiklerinin belirtildiği görülmüştür.⁹¹⁹ Sehâvî bu kategoride yer alan kimselerin tâbiünün büyüklerinden (kibâr-ı tâbiünden) sayıldığını belirtmiş ve sahabe olmadıkları hususunda hadis âlimlerinin ittifak ettiğini söylemiştir.

⁹¹⁵ Hâkim, **Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs**, s. 44; İbnu's-Salâh, **Ulûmu'l-Hadîs**, s. 303; Nevevî, **Takrîb**, s. 95; Bedreddin İbn Cemâa, **Menhel**, s. 114; Tîbî, **Hulâsa**, s. 152; İbn Hacer el-Askalânî, **İsâbe**, c. 1, s. 156.

⁹¹⁶ İbn Hacer el-Askalânî, **İsâbe**, c. 1, s. 156;

⁹¹⁷ Hâkim, **Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs**, s. 44.

⁹¹⁸ İbnu's-Salâh, **Ulûmu'l-Hadîs**, s. 303; İbn Kesîr, **İhtisâru Ulûmi'l-Hadîs**, s. 137; Ebnâsî, **Şeze'l-Feyyâh**, c. 2, s. 525; Irâkî, **Takyîd**, s. 322-324; Irâkî, **Şerhu't-Tefsîr**, c. 2, s. 165.

⁹¹⁹ Örneğin imam Muslim'in muhadramdan zikrettiği kimseler arasında yer alan Ebû Recâ' el-Utâridî'yle (105/723) ilgili olarak Alâî onun cahiliye devrini idrak ettiğini, Hz. Peygamberi görmediğini, tâbiünün büyüklerinden sayıldığını ve sahabeyle aynı çağda yaşadıklarından dolayı sahabeyi ele alan eserlerde yer aldığını belirtmiştir. Bkz. Alâî, **Câmiu't-Tahsîl**, s. 248. İbn Hacer de bunların sahabe oldukları için değil sahabeyle aynı tabakada yer aldıkları için sahabeyi ele alan eserlerde yer bulabildiklerini belirtmiştir. Bkz. İbn Hacer el-Askalânî, **İsâbe**, c. 1, s. 156; İbn Hacer el-Askalânî, **Nuzhetu'n-Nazar**, s. 50.

Ayrıca Sehâvî, bunların Hz. Peygamber'den rivayet ettikleri hadislerin de mursel olduğu hususunda hadis âlimlerinin ittifakta bulunduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla bunların Hz. Peygamber'den aktarmış oldukları hadisler mursel kategorisinde değerlendirilmiş⁹²⁰; tâbiî murseli için dile getirilen ihtilaflar bu murseller için de söz konusu olmuştur.

Konuyla ilgili olarak şu hususa değinmek faydalı olacaktır. Müslüman olmadan önce Hz. Peygamber'i gören, ondan hadis işiten, fakat Hz. Peygamber'in vefatından sonra Müslüman olan kimseler de sahabe sayılmamış ve tâbiînden kabul edilmiştir. Zira bunlar Müslüman olduktan sonra Hz. Peygamber'i göremedikleri için sahabe olarak isimlendirilmemişlerdir. Müslüman olmadan önce hadis tahammül edip Müslüman olduktan sonra bu hadisi eda eden kimseler her ne kadar rivayet açısından tâbiînin büyüklerinden (kibâr-ı tâbiînden) sayılsalar da onların bu türden rivayetleri mursel değil mevsûldur.⁹²¹ Nitekim bu durumda olanların Müslüman olduktan sonra aktardıkları hadislerle ihticac edilmesi gerektiği hususunda herhangi bir ihtilafın olmadığı aktarılmıştır.⁹²² Tâbiî tabakasından kabul edilmekle beraber Hz. Peygamber'den aktarmış olduğu rivayeti muttasıl sayılanlar kimlerdir? şeklinde sorulan luğaz/bilmecenin cevabı; kâfir iken Hz. Peygamber'den hadis işiten ve Hz. Peygamber'in vefatından sonra Müslüman olup onu rivayet eden kimseleri kapsamaktadır.⁹²³ Bu nedenle de tabiînin doğrudan Hz. Peygamber'den rivayette bulunması şeklinde yapılan mursel tanımı için yukarıdaki husus göz önünde bulundurularak itiraz edilmiştir. Fakat bu itiraza, Hz. Peygamber'le karşılaşmamış olanlara tabiî denildiği; bu kişilerin ise hakikatte tabii olmadığı, sadece tabiî hükmünde kabul edildikleri dile getirilerek cevap verilmiştir.

⁹²⁰ Sehâvî, **Ğâye**, s. 241; Sehâvî, **Fethu'l-Muğîs**, c. 4, s. 160; Alâî, **Câmiu't-Tahsîl**, s. 10.

⁹²¹ Ebnâsî, **Şeze'l-Feyyâh**, c. 2, s. 493; Irâkî, **Şerhu't-Tefsîr**, c. 2, s. 121; Suyûtî, **Tedribu'r-Râvî**, s. 160;

Munâvî, **el-Yevâkît ve'd-Durer**, c. 1, s. 505-506; Ebû Şehbe, **Vasît**, s. 491.

⁹²² Zerkeşî, **Bahru'l-Muhît**, c. 6, s. 148.

⁹²³ Suyûtî, **Tedribu'r-Râvî**, s. 160.

Nitekim mursel rivayetler, senedinde düşürülen vasıtanın kim olduğunun bilinmemesine binaen reddedilmektedir. Burada ise senedde herhangi bir kopukluk olmadığı için hadis mursel değil de muttasıl kabul edilmiştir. Dolayısıyla da mursel için yapılan tarife herhangi bir halel gelmemektedir.⁹²⁴

⁹²⁴ Zerkeşî, **Nuket**, c. 1, s. 441.

SONUÇ

İslam dininin temel kaynaklarından biri de sünnettir. Sünnetin günümüze, doğru bir şekilde intikali için başta hadis âlimleri olmak üzere İslam ulemâsı tarafından büyük çabalar sarf edilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber'e nispet edilen söz ve haberlerin sıhhatini tespit etmek için hadis âlimleri birtakım prensipler geliştirmişlerdir. Bunun için de hadis usûlü denen bir ilim dalı ortaya çıkmıştır.

Hz. Peygamber'den aktarılan bir hadisin delil olmaya elverişli ve sahih kabul edilebilmesi için öne sürülen şartlardan biri de hadisin senedinde bir kopukluk olmamasıdır. Bu nedenle de senedinde inkıtâ bulunan hadisler zayıf kabul edilmiştir. Nitekim tabiîn murselinin zayıf kabul edilmesi de bu yüzdendir. Mursel hadislerle ilgili diğer çalışmalarda gördüğümüz eksikliklerden biri; mezheplerin mursel hadis yaklaşımlarının net bir şekilde ele alınmamasıdır. Bu nedenle de tezin ilk bölümünü mursel hadise ayırmış bulunmaktayız.

Bu bölümde öncelikli olarak Merâsîl literatürüne dair yaptığımız araştırma neticesinde mursel teriminin pratikte munkatı anlamında kullanıldığı tespit edilmiş ve konuyla ilgili olarak okuyucuya somut örnekler sunulmuştur. Mursel hadisin, senedinde inkıtâ bulunan diğer hadislerle münasebeti ve aralarındaki farklar da ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca başta hadisçiler olmak üzere Hanefî, Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerinin mursel hadise yaklaşımları müstakil başlıklar altında ele alınmış, mursel hadisin kabulünde ne gibi kriterlerin arandığı irdelenmiştir. Araştırma sonucunda mursel hadisin, hadis âlimleri tarafından zayıf kabul edilip hüccet olarak alınmaması gerektiğinin belirtildiği görülmüştür. Her ne kadar bazı mezheplerin mursel hadisi hüccet olarak kabul etmediği bazılarının ise herhangi bir şart öne sürmeksizin kabul ettiği nakledilmiş olsa bile pratikte bunun gerçeği yansıtmadığı ve her dört mezhebin de mursel hadise karşı toptancı bir bakış açısı sergilemediği görülmüştür.

Hanefî, Mâlikî, Şafîî ve Hanbelî usûlcülerin büyük bir çoğunluğu, bağlı oldukları mezheplerin öne sürmüş oldukları kriterleri bünyesinde barındıran mursel hadislerin hüccet olduğunu belirtmişlerdir. İmam Şâfiî'nin Saîd b. el-Museyyeb'in mursel rivayetlerine yaklaşımı irdelenmiş ve Saîd b. el-Museyyeb'e ait olmasa bile İmam Şâfiî'nin gerekli şartları taşıyan mursel rivayetleri kabul ettiği kanaatine ulaşılmıştır. Ayrıca tezimizde İmam Şâfiî'nin mursel hadisin kabulü hususunda icmâa muhalefet ettiği iddiası da araştırılmıştır. Yapılan araştırma neticesinde İmam Şafîî'den önce yaşamış bazı âlimlerin de mursel hadisin kabulüne itiraz ettiği görülmüş, böylece bu iddianın gerçeği yansıtmadığı tespit edilmiştir. Şia'nın mursel hadis yaklaşımına da değinilmiş, farklı görüş ve tartışmalar var olmakla beraber ravinin sika olması durumunda mursel hadisle amel edilebileceği kanaatinin Şia'da ağır bastığı kanaatine ulaşılmıştır.

Çalışmamızda ravilerin, hadisleri mursel olarak rivayet etme nedenleri sorgulanmış konuya dair somut örnekler ortaya koyulmuştur. Tespit edilebildiği kadarıyla ravilerin hadis irsâl sebeplerini kısaca şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Hadisin birçok kimse tarafından rivayet edilmiş olması
2. Ravinin rivayette bulunduğu şeyhinin ismini unutması
3. Hadisin müzakere amaçlı aktarılması
4. Hadis alınan kişinin zayıf kabul edilen biri olması
5. Ravinin şeyhine duyduğu güven
6. Ravinin senedi aktarmadaki tembelliği
7. Ravinin isnad hakkında şüphe duyması
8. Hadis aldığı kimsenin yaşça kendisinden küçük olması
9. Hadis şeyhinin oluşan kalabalık ve yoğunluktan kurtulmak istemesi

10. Hadis şeyhinin, kendisinden hadis rivayet edilmesine rıza göstermemesi

11. Aktarılan rivayetin siyer ve meğaziye dair olması

12. Senedin tezyin vazifesi gördüğü durumlar

13. Politik baskı

Ayrıca irsal ve vaslın teâruzu durumunda hangisinin tercih edileceğine kısaca temas edilmiş; sika olan ravilerin rivayetleri arasında bir teâruzun bulunması durumunda nasıl davranılması gerektiğiyle ilgili dört görüş okuyucuya sunulmuştur.

Birinci görüşte olanlar, vasıldan yana hüküm verilmesi gerektiğini söylerken ikinci görüşte olanlar irsalden yana hüküm verileceğini belirtmişlerdir. Üçüncü görüş, hadisi rivayet edenlerin çoğunluk durumunu esas almıştır. Dördüncü görüşte olanlar ise ravilerin hıfz durumunu göz önünde bulundurmuşlardır. Fakat yapılan araştırma neticesinde bunun genel geçer bir durum olmadığı; vaslın irsale ya da irsalın vasle tercih edilmesini gerektiren karinelerin bu tür durumlarda göz önünde bulundurulması ve her bir hadisin ayrı ayrı ele alınarak incelenmesi, böylece ulaşılan karineler neticesinde bir hükme varılmasının daha isabetli olacağı kanaatine ulaşılmıştır.

Tezimizin asıl konusu olan sahabe murseli; sahabenin ya yaşının küçüklüğü ya da aktarılan olay esnasında orada hazır bulunmayışından ötürü bir vasıta aracılığıyla aldığı hadisi, aradaki vasıtayı zikretmeksizin doğrudan Hz. Peygamber'e nispet etmesi şeklinde tanımlanmıştır.

Tabiîn murseli, senedinden düşürülen ravinin kim olduğunun bilinmemesinden ötürü zayıf kabul edilmektedir. Sahabe mursalinde de aynı durum söz konusu olduğu halde o, farklı bir muameleye tabi tutulmuş, mevsûl hükmünde olduğu belirtilerek hüccet olarak alınabileceği ifade edilmiştir. Hatta bazı âlimler tarafından bu konuda icmâ olduğu dahi dile getirilmiştir. Bu nedenle de sahabe murseliyle ilgili ne gibi yaklaşımların

olduğunu ortaya koymak ve bu konuda gerçekten bir icmânın olup olmadığını tespit etmek gerekmektedir. Fakat bundan önce, sahabe dönemindeki mursel rivayet olgusunun ortaya konulması ve sahabe murseline dair somut örneklerin sunulması gerekmektedir. Bu nedenle de tezimizde öncelikle, sahabede mursel rivayet olgusu ele alınmıştır. Daha sonra ise sahabe murseline örnek olabilecek bazı rivayetler okuyucuya sunulmuştur. Sahabe murselinin tespit edilme yolları irdelenmiş ve yapılan araştırma neticesinde bir hadisin sahabe murseli olduğunun tespiti için sahabenin anlattığı olay esnasında doğmamış olması veya oldukça küçük yaşta olması ya da anlattığı olaya şahit olmadığının bilinmesi yahut da anlattığı olayı bir başkasından işittiğini ikrar etmesi gibi kriterlerle tespit edilebileceği kanısına varılmıştır. Ayrıca ravinin Hz. Peygamberden hadis işitmediğinin saptanması veya sahabenin, hadisi aktarırken kullanmış olduğu lafız hadisin mursel olduğunu tespit etmede yardımcı olabilmektedir. Daha sonra sahabenin hadisleri mursel rivayet etme nedenleri tespit edilmeye çalışılmış ve yapılan inceleme sonucunda; o dönemde var olan güven ortamının yanı sıra sahabenin birbirlerine duydukları itimadın, hadisleri mursel olarak aktarmada en temel etken olduğu saptanmıştır. Kanaatimizce her ne kadar sahabe döneminde şüphe anında hadisin kaynağına dair sorgulama yapılmış olsa da isnad sisteminin henüz ortaya çıkmamış olması onların bu konuda mazur görülebileceklerini ortaya koymaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber'in hayatta olması, aktarılan hadislerin herhangi bir şüphe anında bizzat Hz. Peygamber'e doğrulatma imkânı tanımaktaydı. Bu imkânın da sahabeyi, hadisleri mursel olarak aktarmaya sevk eden etkenler arasında görülebileceği söylenebilir.

Yaptığımız araştırma neticesinde sahabe murseliyle ilgili iki temel yaklaşımın ön plana çıktığı müşahade edilmiştir. Söz konusu yaklaşımları şu şekilde belirtmek mümkündür:

1. Sahabe murselini hüccet olarak kabul edip onun mevsûl hükmünde kabul edilmesi gerektiğini ileri sürenler

2. Sahabe murselinin diğ er mursal rivayetlerden bir farkının bulunmadığını söyleyip hüccet olarak kullanılamayacağını belirtenler

Birinci grupta yer alanların, sahabe murselinin hücciyetine yönelik  ne sürdükleri en önemli delillerin bağında, sahabenin adil kabul ediliyor oluğu gelmektedir. Onlara göre sahabe, sahabeden rivayette bulunmaktadır. Buna göre senedden d ğ r len ravi sahabedir. Sahabenin tümü adil kabul edildiği için de kim olduğunun bilinmemesi, hadisin sıhhatine bir zarar vermemektedir. Sahabenin adil oluğundan kasıt ise onların bile bile kasten Hz. Peygamber'e yalan isnad etmeyecekleridir. Bu grupta bulunanlar, çoğunlukla sahabeyi öven ayet ve hadislerden hareketle bu kanıya varmığlardır. Aklen de bu durumun m ğahede edilebileceğini ortaya koymaya  alığan bu grup, ayrıca bu konuda icmâ olduğunu da dillendirmiğlerdir. Fakat sahabe murselinin kabulü hususunda özellikle de ehl-i sünnet âlimleri arasında genel bir kanaattan söz etmek mümkün olmakla beraber, icmâ iddiasının gerçeği yansıtmadığını belirtmeliyiz.

Sahabenin yalnızca sahabeden rivayette bulunduğu iddiası da eleğtiriye maruz kalmığtır. Zira sahabenin, bazen sahabe dığındaki birilerinden de rivayette bulunduğu m ğahede edilmiğtir. Nitekim sahabenin tabi nden rivayetine dair âlimler tarafından özel bağlıklar a ılmığ ve müstakil  alığmalar y r t lm ğt r. Fakat bu eleğtiriye cevap verilmiğ ve sahabenin yalnızca sahabeden irs lde bulunduğu, tabi nden rivayette bulundukları takdirde ise bunu beyan ettikleri ifade edilmiğtir. Ayrıca sahabenin tabi nden rivayetlerinin son derece az/nadir olduğu ve bunun itibara alınmaması gerektiği de belirtilmiğtir. Tabi nden rivayetlerinin son derece kısıtlı olduğu zikredilmiğ, bunların da çoğunlukla merfû rivayetler olmadığı, ahkâmla ilgili konuları kapsamadığı dile getirilip genellikle isrâiliyât türü rivayetlerden oluğtuğu s ylenilmiğtir. Tespit edebildiğimiz kadar bu eleğtirilere yönelik yukarıda verilen cevapların büyük ölçüde pratikle de uyuğtuğu g r lm ğt r. Zira her ne kadar sahabenin tabi nden de hadis rivayet

ettiği müşahede edilmiş olsa da sahabenin tabîinden hadis rivayetiyle ilgili kaleme alınan çalışmalar incelendiğinde, sahabenin bunu açıkça beyan ettiği görülmektedir.

Bu alanda eser kaleme alan âlimlerin çalışmaları neticesinde varmış oldukları sonuçlar ve yaptıkları analiz ve değerlendirmeler de konunun daha iyi anlaşılması noktasında son derece önem arz etmektedir. Bu konuda çalışma yürüten başta Hatîb Bağdâdî, Irakî, İbn Hacer ve Suyûtî gibi âlimler, sahabenin tabîinden de hadis rivayet ettiğini; fakat rivayet esnasında bu durumu açıkça beyan ettiklerini, ayrıca bu durumun oldukça nadir olduğunu ve tabîinden rivayet edilen hadislerin çoğunlukla isrâiliyât türü haberleri ihtiva ettiğini açıklamışlardır. Bu da sahabe murselini kabul edenlerin görüşlerini destekler mahiyettedir.

İkinci grup ise sahabe murselinin kabul edilmemesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Bu grupta yer alan âlimler, sahabenin adaletini reddetmemektedirler. Bunlar sahabenin adaletini kabul etmekle beraber mursel olarak rivayet ettikleri hadislerin kabul edilemeyeceğini ifade etmişlerdir. Zira onlara göre sahabenin, hadisi tabîinden yahut sahabe olup olmadığı belli olmayan bir bedviden işitmiş olma ihtimalleri bulunmaktadır. Bu nedenle de sahabe, hadisi bizzat Hz. Peygamber'den veya başka bir sahabiden işittiğini açıkça beyan etmedikçe mursel rivayeti kabul edilmemelidir. Dolayısıyla sahabe murselinin hüccet olarak kabul edilmeme nedeni; senedden düşürülen ravinin tabîin tabakasından olma ihtimaline binaendir.

Araştırmamız sonucunda sahabe murselini reddedenlerin onu kategorik olarak reddetmedikleri tespit edilmiştir. Zira onlar bazı durumlarda sahabe murselinin kabul edilebileceğini de belirtmektedirler. Tespit ettiğimiz söz konusu durumları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Kişinin yalnızca Hz. Peygamber ve sahabeden rivayette bulunduğunu belirtmesi (Rivayet etmiş olduğu hadisler hakkında böyle bir beyanı olan kimsenin mursal rivayetleri kabul edilmiştir.)

2. Sahabenin, hadisi başka bir sahabeden duyduğunu ikrar etmesi

3. Âdeti gereği yalnızca Hz. Peygamber'den yahut sahabeden işittiklerini irsalde bulunan biri olduğunun bilinmesi.

Ayrıca göz önüne alacağımız sahabe tarifinin de sahabe mursalinin kabulü veya reddi hususunda etkili olacağı unutulmamalıdır. Örneğin usûl âlimlerinin sahabe tarifi esas alındığında sahabe mursalinin hüccet olarak kabul edilmesinde yahut mevsûl hükmünde görülmesinde daha az problemler ortaya çıkacaktır. Fakat hadisçilerin tarifi esas alındığında problemler daha da artacaktır.

Sahabe mursalinin toptan kabul veya reddinden ziyade orta bir yolun benimsenmesi gerektiğini düşünmekteyiz. Bu nedenle de sahabeyi şu şekilde kategorize etmenin daha uygun olacağı kanaatindeyiz:

1. Hz. Peygamber'i görüp bu durumu hatırlayan ve ondan hadis işitip onu tahammül edebilecek yaşta olanlar.

Bu kısımda başta rivayetlerinin büyük bir kısmını Hz. Peygamber'den aktaran kibar-i sahabe ile Hz. Peygamber'i görüp ondan hadis işiten ve işittiği hadisi tahammül edebilecek yaşta olanlar yer almaktadır. Bu kısımda yer alan kimselerin bizzat Hz. Peygamber'den duymadığı halde “kâle Rasûlullah” şeklinde rivayet ettikleri hadisler sahabe murseli kategorisinde kabul edilmelidir. Zira bu tür kimselerin rivayetlerinin büyük çoğunluğu Hz. Peygamber'dendir. Bu nedenle de bunların, aktarmış oldukları hadisleri ya direkt Hz. Peygamber'den ya da başka bir sahabeden duymuş olma imkânları kuvvetle muhtemeldir. Sahabe ise âdil kabul edilmektedir. Bundan dolayı da âlimlerin

kahir ekseriyeti bu tür rivayetlerin mevsûl hükmünde kabulü hususunda görüş birliği içinde olmuşlardır. Dolayısıyla “sahabe murseli hüccettir” sözü kanaatimizce Hz. Peygamber’den hadis işitmiş, sahabeliği hususunda şüphe bulunmayan ve rivayetlerinin büyük çoğunluğunu diğer sahabilerden işittiği kuvvetle muhtemel olan bu tür kimselerin mursal rivayetleri için geçerli olmalıdır.

2. Hz. Peygamber’i görme şerefine nail olduğu halde henüz temyiz yaşına ulaşmayan ve ondan hadis işitip tahammül edebilecek olgunluğa erişmeyenler.

Bu tür kimseler, temyiz çağına ulaşmadığı için genellikle Hz. Peygamber’i gördüğüne dair bir şey hatırlamayan ve henüz bu durumu akletmeyen yaşı küçük kimselerden oluşmaktadır. Bunlar, Hz. Peygamber tarafından görülmüş olmaları hasebiyle sahabe tabakasına dâhil edilmişlerdir. Çoğunlukla tâbiîn tabakasından rivayette bulunmuş olmaları onların mursal olarak rivayet etmiş oldukları hadisleri tâbiînden işitme ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Bu sebepten ötürü de muhakkik âlimlerce Hz. Peygamber’den rivayet ettikleri hadisler, tâbiîn murseli kategorisinde değerlendirilmiş ve hüccet olarak kabul edilmeyeceği belirtilmiştir. Ayrıca temyiz çağından önce Hz. Peygamber’i görenlerin sahabe olarak kabul edilmediği de dile getirilmiştir. Hz. Peygamber’i görme şerefine nail oldukları için bunları sahabe olarak kabul eden bazı muhakkik âlimler de, bu tür kimselerin, hadis rivayeti açısından tâbiîn kategorisinde bulunduğunu belirtmişlerdir. Bu nedenle de temyiz çağından önce Hz. Peygamber’i gören kimselerin, rivayet ettikleri mursal hadisler tabiîn murseli kategorisinde değerlendirilmelidir. Kanaatimizce bu tür kimseler her ne kadar Hz. Peygamber’i görme şerefine nail oldukları için sahabe olarak isimlendirilseler bile bunların mursal rivayetleri, sahabe murseli kategorisinde değerlendirilmemelidir.

Sahabe murselini reddedenlerin öne sürmüş olduğu “hadisin, sahabeliği ve adâleti net olarak bilinmeyen veya zabtı zayıf bir bedviden işitilme ihtimali” kanaatimizce

yabana atılacak bir iddia değildir. Zira sahabe biyografileri incelendiğinde bazı kimselerin yanlışlıkla sahabe sayıldığı yahut tâbiîn tabakasında yer alan bazı kimselerin sahabe zannedildiği görülmektedir. İbn Hacer el-Askâlânî'nin *İsâbe* adlı eserinin dördüncü bölümünü bu hususa ayırmış olması da bu durumu destekler mahiyettedir. Zira o, söz konusu kısmı önceki eserlerde sahabe olmadığı halde yanlışlıkla sahabe olarak gösterilen kimselere ayırmıştır. Bu nedenle sahabe murseliyle ilgili titiz davranmak ve sahabe olup olmadığı tartışmalı olan kimselerin mursel rivayetlerine ihtiyatlı yaklaşmak son derece önem arz etmektedir. Zira bazı kimselerin, sahabe olduğu zannıyla tâbiînden mursel hadis rivayet ettiklerini, kimi zaman ise sahabenin karıştırılarak tâbiî zannedildiği ve böylece musned rivayetlerin mursel olarak algılandığı unutulmamalıdır. Dolayısıyla gerekli araştırma ve inceleme yapıldıktan ve sahabe olduğunun tam olarak tespitinden sonra hadis hakkında bir yargıya varmak daha doğru olacaktır. Bu nedenle de kanaatimizce sahabeliği hususunda net bilgi olmayan veya sahabe olup olmadığı tartışmalı olan kimselerin mursel rivayetlerine ihtiyatlı yaklaşılmalıdır.

Son olarak da sırf sahabeyi ele alan eserlerde yer aldığı için muhadram olarak isimlendirilen kimselerin rivayetleri çalışmamızda ele alınmış, onlara nasıl yaklaşılması gerektiği kısaca belirtmeye çalışılmıştır. Biyografileri kontrol edildiğinde bunların tâbiînden kabul edildiği ve sırf aynı çağda yaşamış olmaları hasebiyle sahabeyi ele alan eserlerde yer aldıkları tespit edilmiştir. Bu tür kimselerin tâbiînin büyüklerinden (kibâr-ı tâbiînden) sayıldığı belirtilmiştir ve sahabe olmadıkları hususunda hadis âlimlerinin ittifak ettiği dile getirilmiştir. Hz. Peygamber'den rivayet ettikleri hadislerin de mursel olduğu hususunda hadis âlimleri arasında bir ittifakın olduğu gözlemlenmiş ve Hz. Peygamber'den aktarmış oldukları hadislerin mursel kategorisinde olduğu söylenilmiştir. Bu nedenle de tâbiî murseli için dile getirilen ihtilaflar bu tür kimselerin mursel rivayetleri için de söz konusu olmuştur.

Sahabe murselinin kabulü ve reddiyle ilgili şimdiye kadar zikrettiğimiz hususlar göz önünde bulundurulduğunda sahabe murselinin kuvvet derecesine göre kendi içinde bazı mertebelere ayrıldığı söylenebilir. Bu mertebeleri şu şekilde sıralamak mümkündür.

1. Sahabenin hadisi kimden işittiğini beyan ettiği hadisler

2. Kişinin yalnızca Hz. Peygamber ve sahabeden rivayette bulunduğunu belirtmesi (Rivayet etmiş olduğu hadisler hakkında böyle bir beyanı olan kimsenin mursal türden gelen rivayetleri kabul edilmiştir.)

3. Hz. Peygamber'i gören ve ondan hadis işittiği bilinen kimselerin murselleri (Zira bu tür kimselerin hadisi ya Hz. Peygamber'den ya da başka bir sahabeden duymuş olması kuvvetle muhtemeldir.)

4. Âdetleri gereği yalnızca Hz. Peygamber veya sahabeden irsalde bulunan sahabilerin murselleri

5. Hz. Peygamber'i gördüğü halde ondan hadis işitip işitmediği tespit edilemeyenlerin murselleri (Bu tür kimselerin mursal olarak rivayet ettikleri hadisleri Hz. Peygamber'den yahut başka sahabeden duymuş olabileceğine hükmedilmiştir.)

6. Temyiz çağından önce Hz. Peygamber'i görüp hadis tahammül edebilecek yaşta olmayanların murselleri (Nitekim bu tür kimseler her ne kadar Hz. Peygamber'le karşılaşmış olmaları bakımından sahabe olma şerefine nail oldukları söylene de bunların murselleri tabîi mursal kategorisinde değerlendirilmiştir.)

7. Muhadram olarak isimlendirilenleri murselleri

8. Çok sayıda sahabe ile görüştüğü tespit edilen kibar-ı tabînin murselleri

9. Sigar-ı tabînden sika kimselerin murselleri

10. Tebe-i tabînden sika olan kimselerin murselleri

11. Yalnızca sika kimselerden irsalde bulunan kimselerin murselleri

12. Hıfz ve itkan sahibi sika kimselerin murselleri

13. Sika ve zayıf ayrımı yapmadan her önüne gelenden irsalde bulunan kimselerin murselleri

Bu maddelerin ilk altı tanesi sahabe murseliyle geri kalan ise tabii murseliyle ilgilidir.

Şunu da belirtmek isteriz ki her ne kadar sahabe murseli musned-muttasıl hükmünde kabul edilse bile herhangi bir taaruz esnasında var olan diğer karinelerde göz önünde bulundurularak senedinden sahabenin düşürülmediği hadis sahabe murseline tercih edilmelidir.

Sonuç olarak bu çalışma sahabe dönemindeki mursal rivayet olgusunu ortaya koymakta, sahabe murselinin tespit edilme yollarını sırlamakta, sahabe murseline somut örnekler vermekte ve sahabilerin, hadisleri mursal rivayet etme nedenlerini açıklığa kavuşturmaktadır. Sahabe murselinin toptan kabul veya reddinden ziyade orta bir yolun benimsenmesi gerektiği sonucuna varılan bu çalışmada sahabe murseline nasıl yaklaşılması gerektiği hususunda okuyucuya yeni bir bakış açısı sunulmakta ayrıca sahabe murseliyle ilgili daha önce yapılmış müstakil çalışmaların bulunmaması nedeniyle konuyla ilgili daha sonra yapılacak olan çalışmalara öncülük edeceği temenni edilmektedir.

Son olarak çalışmamızda bir takım teklif ve önerilerimizin bulunduğunu vurgulamak isteriz. İbn Abbas'ın Hz. Peygamber'den işitmiş olduğu hadis sayısı ile ilgili, farklı rakamlar zikredilmektedir. Kimileri bu sayıyı dört olarak verirken kimileri ise dokuz-on hadis olduğunu belirtmektedir. Ayrıca muteahhir bazı âlimler bu sayının yirminin altında olduğunu söylerken, diğer bazı âlimler de bu sayının kırktan fazla

olduğunu dile getirmişlerdir. Bu nedenle “İbn Abbas ve Mursel Rivayetleri” adıyla bir çalışmaya ihtiyaç olduğunu ve bu konuda müstakil birtakım çalışmaların yürütülebileceğini araştırmacıların dikkatine sunmak isteriz. Zira İbn Abbas’tan gelen bütün rivayetler tek tek ele alınıp incelendiğinde ve her bir hadisin bütün tarikleri bir araya toplanıp karşılaştırıldığında mursel rivayetlerinin tespit edilebileceği kanaatindeyiz. Bu hususun diğer sahabiler için de geçerli olduğunu, başta muksirun sahabiler olmak üzere genç sahabilerin mursel rivayetlerinin tespiti için de müstakil çalışmalara ihtiyaç duyulduğunu da okuyucuların dikkatine sunarız. Ayrıca temyiz çağından önce Hz. Peygamber’i gören sahabilerin tespiti, rivayet etmiş oldukları hadis sayısı ve rivayetlerinin hücciyet değeri ile ilgili müstakil çalışmalara ihtiyaç duyulduğu da belirtilmelidir. Kanaatimizce gerek sahabe hayatına dair kaleme alınan eserler gerek de merâsîl literatürü taranarak bunların kimlikleri ve rivayet ettikleri hadislerin miktarı tespit edilebilir.

KAYNAKÇA

A'zamî, M. Mustafa el-A'zamî, “**Sahabenin Tamamı Güvenilir İnsanlardır**” Çev. Enbiya Yıldırım, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:1, (Sivas 1996), s. 315-332.

Abdulaziz el-Buharî, Abdulaziz b. Ahmed b. Muhammed Alaaddin el-Buharî el-Hanefî, **Keşfu'l-Esrar an Usûli'l-Pezdevî**, Thk. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut 1997.

Abdurrezzâk es-San'ânî, Ebû Bekr Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, **Tefsiru Abdurrezzâk**, Thk. Mahmud Muhammed Abdeh, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1999.

Abdurrezzâk es-San'ânî, Ebû Bekr Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, **el-Musannef**, Dâru't-Te'sîl, 1. Baskı, Kahire 2015.

Acâc, Muhammed el-Hatîb, **es-Sunnetu Kable't-Tedvîn**, Dâru'l-Fikr, 3. Baskı, Beyrut 1980.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, **el-Musned**, Thk. Şuayb el-Arnaût-Adil Murşid ve dğr., Muesesetu'r-Risale, 1. Baskı, Beyrut 2001.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, **Kitâbu Fedâili's-Sahâbe**, Thk. Vasiyyullah b. Muhammed Abbas, Muessesetu'r-Risale, 1. Baskı, Beyrut 1983.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, **el-Musned**, Thk. Ahmed Muhammed Şakir, Dâru'l-Hadîs, Kahire 1995.

Ahmed Muhtâr, Abdulhamid Ömer, **Mu‘cemu’l-Luğati’l-Arabiye el-Mua’sire**, Alemu’l-Kutub, 1. Baskı, Y.y. 2008.

Akgün, Hüseyin, “**İbnu’l-Kattân’ın Hayatı ve Hadis Metodolojisi**”, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, Cilt: 7/Sayı: 4, (2007), s. 371-412.

Akgün, Hüseyin, **Mağribli Muhaddis İbnu’l-Kattân’ın Hadis Anlayışı**, Gece Kitaplığı Yayınları, Ankara 2014.

Akgündüz, Mehmet Sadık, “**İsâ b. Ebân’ın Sünnet Anlayışı**”, İstanbul: Fatih Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.

Alâî, Ebû Saîd Salâhuddîn Halîl b. Keykeldî el-Alâî, **Tâhkiku Munîfu’r-Rutbe li men Sebete lehu Şerîfu’s-Suhbe**, Thk. Abdurrahim Muhammed Ahmed el-Kaşkarî, Dâru’l-Âsime, 1. Baskı, Riyad 1989.

Alâî, Ebû Saîd Salâhuddîn Halîl b. Keykeldî, **Câmiu’t-Tahsîl fî Ahkâmi’l-Merâsîl**, Thk. Hamdi Abdulmecîd es-Selefi, Alemu’l-Kutub, Beyrut 1986.

Ali el-Kârî, Ebu’l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî, **Mirkâtu’l-Mefâtîh Şerhu Mişkâtî’l-Mesâbih**, Dâru’l-Fikr, Beyrut 2002.

Ali el-Kârî, Ebu’l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî, **Şerhu’ş-Şifâ’**, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut 2001.

Âmidî, Ebu’l-Hasen Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim es-Sa‘lebî el-Âmidî, **el-İhkâm fî Usûli’l-Ahkâm**, Thk. Abdurrezzâk Afîfî, el-Mektebetu’l-İslamî, 2. Baskı, Beyrut 1985.

Âşık, Nevzat, **Sahabe ve Hadis Rivayeti**, Akyol Neşriyat ve Matbaacılık, İzmir 1981.

Attâr, Hasen b. Muhammed b. Mahmûd el-Attâr eş-Şâfî, **Hâşiye alâ Şerhi'l-Celâl el-Mahallî alâ Cemi'l-Cevâmi**, Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, Beyrut Ty.

Aydınlı, Abdullah, **Hadis Istılahları Sözlüğü**, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 9. Baskı, İstanbul 2016.

Aynî, Ebû Muhammed Bedruddîn Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, **Umdetu'l-Kârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî**, Dâru ihyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut Ty.

Ayyâşî, Ebu'n-Nadr Muhammed b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ayyâşî es-Selemî es-Semerkindî, **Tefsîru'l-Ayyâşî**, Muessesetu'l-A'lemî li'l-Matbûât, 1. Baskı, Beyrut 1991.

Azîmâbâdî, Ebu't-Tayyib Muhammed Şemsu'l-Hak b. Emîr Alî ed-Diyânüvî el-Azîmâbâdî, **Avnu'l-Ma'bud Şerhu Suneni Ebi Dâvut mea Şerhi'l-Hafız İbn Kayyım el-Cevziyye**, Thk. Abdurrahman Muhammed Osman, el-Mektebetu's-Selefiyye, Medine 1968.

Bacak, Nigar, **İmamiyye Şiası'nda Sahabe Anlayışı**, Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Entistüsü, Doktora Tezi, 2009.

Bâcî, Ebu'l-Velîd Suleymân b. Halef el-Bâcî, **İhkâmu'l-Fusûl fî Ahkâmi'l-Usûl**, Thk. İmran Ali el-Arabî, Camiatu'l- Markib, 1. Baskı, Libya 2005.

Bağcı, H. Musa, **Hadis Tarihi ve Metodolojisi**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2012.

Bahrânî, Hâşim b. Suleymân b. İsmâîl b. Abdilcevâd el-Huseynî el-Bahrânî, **el-Burhân fî Tefsîri'l-Kur'ân**, Muessesetu'l-A'lemî li'l-Matbûât, Beyrut 2006.

Bakan, Tevhit, **Ashâb'ın Adâleti**, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Entistüsü, Doktora Tezi 1993.

Bedrân, Abdulkadir b. Ahmed b. Mustafa b. Abdurrahîm b. Muhammed Bedrân, **el-Medhal ilâ Mezhebi'l-Îmâm Ahmed b. Hanbel**, Thk. Muhammed Emin Denavî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut 1996.

Begavî, Ebu'l-Kâsım Abdullah b. Muhammed b. Abdilazîz b. el-Merzubân el-Begavî, **Mu'cemu's-Sahâbe**, Thk. Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Ceknî, Mektebetu Dâri'l-Beyan, 1. Baskı, Kuveyt 2000.

Belâzurî, Ebu'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-Belâzurî, **Cumelun min Ensâbi'l-Eşrâf**, Thk. Suheyl Zekkar, Riyâd Ziriklî, Dâru'l-Fikr, 1. Baskı, Beyrut 1996.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Alî b. Musa el-Husrevcirdî el-Horasânî el-Beyhakî, **Ma'rifetu's-Sunen ve'l-Âsâr**, Thk. Abdulmutî Emîn Kal'acî, Dâru'l-Vefâ, Kahire 1991.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Alî b. Musa el-Husrevcirdî el-Horasânî el-Beyhakî, **Menâkıbu's-Şâfiî**, Thk. Ahmed Sakr, Mektebetu Dâri't-Turas, 1. Baskı, Kahire 1970.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Alî b. Musa el-Husrevcirdî el-Horasânî el-Beyhakî, **es-Sunenu'l-Kubrâ**, Tkh. Muhammed Abdulkadir Atâ, Dâru'l-Kutubu'İlmiyye, 3. Baskı, Beyrut 2003.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Alî b. Musa el-Husrevcirdî el-Horasânî el-Beyhakî, **Delâilu'n-Nubuvve**, Thk. Abdulmu'tî Kal'acî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut 1988.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Alî b. Musa el-Husrevcirdî el-Horasânî el-Beyhakî, **Şu'abu'l-Îmân**, Thk. Abdulalî Abdulhamid Hamid, Mektebetu'r-Ruşd, 1. Baskı, Riyad 2003.

Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr, **el-Bahru'z-Zehhâr (Musnedu'l-Bezzâr)**, Thk. Adil b. Sa'd, Mektebetu'l-Ulumi ve'l-Hikem, 1. Baskı, Medine 1988.

Bikâî, Burhânuddîn İbrâhîm b. Ömer el-Bikâî, **en-Nuketü'l-Vefiyye bima fi Şerhi'l-Elfiyye**, Thk. Mahir Yasin Fahl, Mektebetu'r-Ruşd, Riyad 2007.

Bilgin, Recep, “**Said b. Müseyyeb'in Hayatı, Kişiliği ve Hadis İlmindeki Yeri**”, Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 5/Sayı: 9, (Aralık 2018/2), s. 550-559

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, **el-Câmiu's-Sahîh**, Thk. Mustafa Dîb el-Buğâ, Dâru İbn Kesîr, 3. Baskı, Beyrut 1987.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, **et-Târîhu'l-Kebîr**, Dâiretu'l-Maârifî'l-Osmâniyye, Haydarâbâd Ty.

Buhûtî, Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn b. Hasan b. İdris el-Buhûtî, **el-Minehu'ş-Şâfiyât**, Abdullah b. Muhammed, Dâru Kûnuzi İşbilya, Suudi Arabistan 2006.

Bulkînî, Ebû Hafs Sirâcuddîn Ömer b. Reslân el-Bulkînî eş-Şafîî, **Mehâsinu'l-İstılâh fî Tazmîni İbni's-Salâh**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1999.

Ca'berî, Burhânüddîn Ebû İshâk İbrâhîm b. Ömer b. İbrâhîm b. Halîl el-Ca'berî, **Rusûmu't-Tahdîs fî Ulûmi'l-Hadîs**, Thk. İbrâhîm b. Şerif el-Meylî, Dâru İbn Hazm, 1. Baskı, Beyrut 2000.

Cemâleddîn el-Kâsimî, Muhammed Cemâluddîn el-Kâsimî ed-Dimaşkî, **Kavâidu't-Tahdîs min Funûni Mustalahi'l-Hadîs**, Thk. Musatafa Şeyh Mustafa, Muessesetu'r-Risale, 1. Baskı, Beyrut 2004.

Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessâs el-Hanefî, **el-Fusûl fî'l-Usûl**, Vizaretu'l-Evkâfî'l-Kuveytiyye, 2. Baskı, Kuveyt 1994.

Cevherî, İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, **es-Sihâh**, Dâru'l-Ma'rife, 3. Baskı, Beyrut 2008.

Cuveynî, İmâmu'l-Haremeyn Ebu'l-Meâlî Ruknuddîn Abdulmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cuveynî en-Nîsâbûrî, **el-Varakât**, Dâru's-Semiî, Riyad 1996.

Cuveynî, İmâmu'l-Haremeyn Ebu'l-Meâlî Ruknuddîn Abdulmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cuveynî en-Nîsâbûrî, **Kitabu't-Telhîs fî Usûli'l-Fıkıh**, Thk. Abdullah Cevlem en-Nibâlî, Beşir Ahmed el-Umerî, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1. Baskı, Beyrut 1996.

Cuveynî, İmâmu'l-Haremeyn Ebu'l-Meâlî Ruknuddîn Abdulmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cuveynî en-Nîsâbûrî, **el-Burhân fî Usûli'l-Fıkıh**, Thk. Salih b. Muhammed b. Uveyde, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1997.

Çakan, İsmail Lütfî, **Hadis Usûlü**, M.Ü. İFAV Yayınları, 33. Baskı, İstanbul 2014.

Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân b. Ömer ed-Dânî, **Kitabun fî İlmi'l-Hadis**, Thk. Ali b. Muhammed el-Kindî el-Marar, Muessesetu Beynune, Ebû Dabi 2006.

Dârekutnî, Ebu'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed b. Mehdî ed-Dârekutnî, **Sunenu'd-Dârekutnî**, Thk. Şuayb el-Arnaût v.dğr., Muessesetu'r-Risale, 1. Baskı, Beyrut 2004.

Dârekutnî, Ebu'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed b. Mehdî ed-Dârekutnî, **el-İlzâmât ve't-Tetebbu'**, Thk. Ebû Abdurrahman Mukbil b. Hadî el-Vâdî', Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2. Baskı, Beyrut 1985.

Dârekutnî, Ebu'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed b. Mehdî ed-Dârekutnî, **Zikru Esmâi't-Tâbiîn ve men badehum mimmen Sahhat Rivâyetuhû ani's-Sikâti inde'l-Buhârî ve Muslim**, Thk. Bûrân ed-Denâvî, Kemal Yusuf el-Hût, Muessesetu'l-Kutubi's-Sekâfiyye, Beyrut 1985.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fadl ed-Dârimî, **es-Sunen**, Dâru't-Te'sîl, 1. Baskı, Kahire 2015.

Debûsî, Ebû Zeyd Abdullah b. Ömer b. Îsâ ed-Debûsî el-Hanefî, **Takvîmü'l-Edille fî Usûli'l-Fıkh**, Thk. Halil Muhyiddin el-Meys, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2001.

Demir, Abdulalim, **İmâmiyye Şîa'sı Hadis Kaynaklarına Göre Sahâbe Tasavvuru**, Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Entistüsü, Doktora Tezi, 2020.

Demir, Mahmut, **Hadis ve İdeoloji**, Otto Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2015.

Demirel, Serdar, **Ehl-i Sünnet ile İmâmiye Şiası Arası Karşılaştırmalı Hadis İlimleri**, Karınca-Polen Yayınları, İstanbul 2014.

Demirel, Harun Reşit, **Ehl-i Hadis ve Usûlcüler arasında Sahâbe Tanımı Tartışması**, (İslam Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahâbe -Sahâbe Kimliği ve Algısı-) Ensar Neşriyat, İstanbul 2013.

Demirel, Harun Reşit, **Adâlet Kavramı ve Şia'da Sahâbenin Adâleti Meselesi**, Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 2/Sayı: 3, (2015), s. 41-76.

Duman, Ali, Önder, Abdullah, **"Cessâs'a Göre Mürsel Haber ve Değeri"**, İslami İlimler Araştırmaları Dergisi, Sayı: 9 (Haziran 2021), s. 118-131.

Ebnâsî, Ebû İshak Burhâneddin İbrâhim b. Mûsâ b. Eyyûb el-Ebnâsî, **eş-Şeze'l-Feyyâh min Ulûmi İbni's-Salâh**, Tkh. Salâh Fethî Helel, Mektebetu'r-Ruşd, 1. Baskı, Riyad 1998.

Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebi Yahyâ Ebi Bekr b. Halef İbnu'l-Mevvâk el-Merrâküşî, **Buğyetu'n-Nukkâdi'n-Nakale fîmâ Ehalle bihi Kitâbu "el-Beyan" ve**

Ağfelehu ev Elemme bihi Fema Temmemehu ve La Kemmeleh, Thk. Muhammed Harşâfî, Mektebetu Edvâi's-Selef, 1. Baskı, Riyad 2004.

Ebû Avâne, Yakûb b. İshâk el-İsferâyînî, **Musnedu Ebî Avâne**, Thk. Eymen b. Arif ed-Dimaşkî, Daru'l-Marife, 1. Baskı, Beyrut 1998.

Ebû Dâvûd, Suleymân b. el-Eşas b. İshâk b. Beşîr b. Şeddad b. Amr el-Ezdî es-Sicistânî, **Risâletu Ebî Dâvûd ilâ Ehli Mekke fî Vasfi Sunenihî**, Thk. Muhammed b. Lutfî es-Sabbâğ, el-Mektebetu'l-İslamî, 3. Baskı, Beyrut 1984.

Ebû Dâvûd, Suleymân b. el-Eşas b. İshâk b. Beşîr b. Şeddad b. Amr el-Ezdî es-Sicistânî, **Merasîl**, Thk. Şuayb el-Arnaut, Muessesetu'r-Risale, Beyrut 1988.

Ebû Dâvûd, Suleymân b. el-Eşas b. İshâk el-Ezdî es-Sicistânî, **Suneni Ebî Dâvûd**, Thk. Şuayb el-Arnaût, Muhammed Kâmil Karabelelî, Dâru'r-Risaleti'l-Âlemiyye, Dimeşk 2009.

Ebû Hafs el-Kazvinî, Siracuddin Ömer b. Ali b. Ömer, **Meşihatü'l-Kazvinî**, Thk. Amir Hasan Sabrî, Dâru'l-Beşairi'l-İslamiyye, 1. Baskı, Yy. 2005.

Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî el-Gırnatî, **el-Bahru'l-Muhîd**, Thk. Sıdkî Muhammed Cemîl, Dâru'l-Fıkr, Beyrut 2010.

Ebû İshâk eş-Şîrâzî, Cemâluddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf, **el-Luma fî Usûli'l-Fıkh**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2. Baskı, Yy. 2003.

Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdillâh b. Ahmed b. İshâkb. Musa b. Mihrân, **Ma'rifetu's-Sahâbe**, Adil b. Yusuf el-Gazazî, Dâru'l-Vatan, 1. Baskı, Riyad 1998.

Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdillâh b. Ahmed b. İshâkb. Musa b. Mihrân, **Delâilu'n-Nubuvve**, Tkh. Muhammed Ravâs Kal'acî, Abdulber Abbas, Dâru'n-Nefais, Beyrut 1986.

Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdillâh b. Ahmed b. İshâkb. Musa b. Mihrân,
Hilyetu'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-Asfiyâ, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1996.

Ebû Şehbe, Muhammed b. Muhammed, **Difâ'ani's-Sunne ve Reddu Şubehi'l-Musteşrikîn ve kuttâbi'l-Muâsirîn**, Mecmau'l-Buhûsi'l-İslamiyye, 2. Baskı, Kahire 1985.

Ebû Şehbe, Muhammed b. Muhammed, **el-Vasît fi Ulum ve Mustalahi'l-Hadîs**, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Yy. Ty.

Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm el-Herevî, **Ğarîbu'l-Hadîs**, Thk. Muhammed Abdulmuîd Han, Matbaatu Dâireti'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1. Baskı, Haydarâbâd 1964.

Ebû Ya'lâ Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ b. Yahya b. İsa b. Hilal et-Temîmî el-Mevsilî, **el-Musned**, Thk. Huseyn Selim Esed, Dâru'l-Mem'mûn li't-Turâs, 1. Baskı, Dimeşk 1984.

Ebû Ya'lâ, Muhammed b. el-Huseyn b. Muhammed b. Halef b. el-Ferrâ', **el-Udde fi Usûli'l-Fıkh**, Thk. Ahmed b. Ali Seyr el-Mubârekî, 2. Baskı, Riyad 1990.

Ebû Yûsuf, Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd b. Habte el-Kûfî el-Ensârî, **el-Asâr**, Thk. Ebu'l-Vefâ, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut Ty.

Ebû Zur'a, Abdurrahman b. Amr b. Abdillâh ed-Dımaşkî, **Târîhu Ebi Zur'a ed-Dımaşkî**, Thk. Şukrullah Nimetullah el-Kucanî, Mecmau'l-Luğati'l-Arabiyye, Dımaşk Ty.

Ebu'l-Fadl Şihâbuddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed Ahmed b. Hacer el-Askalânî, **Nuzhet's-Sâmîûn fi Rivâyeti's-Sahâbe mine't-Tâbûn**, Thk. Tarık Muhammed el-Amûdî, Dâru'l-Hicre, Riyad 1995.

Ebu'l-Huseyn el-Basrî, Muhammed b. Alî b. Tayyib, **el-Mu'temed fi Usûli'l-Fıkh**, Thk. Halîl el-Meys, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut 1983.

Efendioğlu, Mehmet, **Sahabeye Yöneltilen Tenkidler**, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2011.

el-Gaffar, Abdurrasul Abdulhasan, **el-Kuleynî ve'l-Kâfî**, Muessesetu'n-Neşri'l-İslamî, 1. Baskı, Kum 1995.

el-Hulû, Seyyid Muhammed Ali, **et-Temhîd fi İlmi'd-Dirâye**, Matbaatu'n-Nûr, Yy. 2012.

Erdoğan, Mehmet, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005.

Erul, Bünyamin, “ÜSDÜ'l-GÂBE”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012.

Erul, Bünyamin, **Sahabenin Sünnet Anlayışı**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 10. Baskı, Ankara 2017.

el-Vureykât, Abdulkерim Ahmed, “Ravilerin Hadisleri Mursel Rivayet Etme Sebepleri”. Çev. Mehmet Turan, **Hadis Tartışmalarına Yeni Yaklaşımlar**, Ed. Enbiya Yıldırım, Sayfa Aralığı, 9-38, Ensar Neşriyat, İstanbul 2020.

Emîr es-San'ânî, Ebû İbrâhîm İzzuddîn Muhammed b. el-İmâm el-Mütevekkil-Alellâh İsmâîl es-San'ânî, **İsbâlu'l-Matar 'alâ Kasabi's-sukker**, Dâru İbn Hazm, 1. Baskı, Beyrut 2006.

Emîr es-San'ânî, Ebû İbrâhîm İzzuddîn Muhammed b. el-İmâm el-Mütevekkil-Alellâh İsmâîl es-San'ânî, **Tavzîhu'l-Efkâr li Me'ânî Tenkîhi'l-Enzâr**, Thk. Ebû Abdurram Salâh b. Muhammed b. 'Uveyde, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut 1997.

Emîr Pâdişah, Muhammed Emîn b. Mahmûd el-Huseynî el-Buhârî el-Mekkî, **Teysîru't-Tahrîr**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1983.

Eren, Mehmet, **Bir İsnad Özelliği Olarak Sahabenin Tabiundan Rivayeti**, (İslam Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahâbe-II –Sahabe ve Rivayet İlimleri-) Ensar Neşriyat, İstanbul 2016.

Ezherî, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed el-Herevî, **Tehzibu'l-Luğa**, Thk. Muhammed Avd Mur'ib, Dâru İhyai't-Turâsi'l-'Arabî, 1. Baskı, Beyrut 2001.

Fadlî, Abdulhadi el-Fadlî, **Usûlu'l-Hadis**, Merkezu'l-Gadîr, 2. Baskı, Beyrut 2009.

Fahreddin er-Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hasan b. Huseyn et-Teymî er-Râzî, **el-Mahsûl fî İlmi Usûli'l-Fıkıh**, Thk. Tâhâ Câbir Feyyaz el-Alvânî, Muessesetu'r-Risâle, 2. Baskı, Yy. 1997.

Fesevî, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Sufyân b. Cevvân el-Fârisî el-Fesevî, **el-Ma'rife ve't-Târîh**, Thk. Ekrem Ziya el-Ömerî, Muessesetu'r-Risale, Beyrut 1981.

Fîrûzâbâdî, Ebu't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed, **el-Kâmûsu'l-Muhît**, Muessesetu'r-Risale, 8. Baskı, Beyrut 2005.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî, **el-Menhul min Talikâti'l-Usûl**, Thk. Muhammed Hasan Heyto, Dâru'l-Fikr, Dîmeşk 1998.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî, **el-Mustasfa fî İlmi'l-Usûl**, Thk. Muhammed b. Süleyman el-Eşkar, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1997.

Gurayfî, Muhyiddin el-Mûsevî el-Gurayfî, **Kavâidu'l-Hadis**, Dâru'l-Edva, Beyrût 1986.

Gursî, Muhammed Salih b. Ahmed el-Gursî, **en-Nuketü'l-Gurer**, Dâru'l-Kadirî, 1. Baskı, Dîmeşk 2008.

Gül, Mutlu, **Hanefî Usûlünde Hadis Tenkidi**, M.Ü. İFAV Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2018.

Hacvî, Muhammed b. el-Hasen b. el-Arabî b. Muhammed el-Hacvî es-Seâlibî, **el-Fikru's-Sâmî fî Târîhi'l-Fıkhî'l-İslâmî**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut 1995.

Hacıoğlu, Nejla, ““el-Fusûl fî'l-Usûl” İsimli Eseri Bağlamında Cassâs'ın Hadis İlmindeki Yeri”, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.

Hâkim en-Nîsâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbü'rî, **Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs**, Thk. Seyyid Muazzam Huseyn, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2. Baskı, Beyrut 1977.

Hâkim en-Nîsâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbü'rî, **el-Medhal fî Usûli'l-Hadîs**, Muhammed Rağıb et-Tebbağ Mektebetuhu'l-İlmiyye, Halep 1932.

Hâkim en-Nîsâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbü'rî, **el-Mustedrek ale's-Sahîhayn**, Thk. Mustafa Abdulkâdır Atâ, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut 1990.

Halîl b. Ahmed, Ebû Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî el-Basrî, **Kitâbu'l-Ayn**, Thk. Mehdî el-Mahzûmî, İbrâhim es-Sâmerrâî, Yy., Ty.

Halîl İbrahim Mollâ Hâtır, “**el-Mursel inde'l-İmam eş-Şâfi'**” Mecelletu'l-Buhûsu'l-İslamiyye, Cilt: 1/Sayı: 4, (1978), s. 255-268.

Hallâl, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. Hârûn b. Yezid el-Hallâl, **es-Sunne**, Thk. Atıyye ez-Zehrânî, 1. Baskı, Riyad 1989.

Hansu, Hüseyin **Mu'tezile'de Sâhabe Algısı**, (İslam Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahâbe -Sahâbe Kimliği ve Algısı-) Ensar Neşriyat, İstanbul 2013.

Hârisî, Huseyn b. Abdissamed b. Muhammed el-Âmilî el-Hârisî, **Vusûlu'l-Ahyâr ilâ Usûli'l-Ahbâr**, Thk. Cafer el-Mucâhidî-Ataullah er-Rasûlî, Dâru'l-Kutubi'l-Vataniyye, Bağdâd 2015.

Hasan es-Sadr, Ebû Muhammed Sadruddîn es-Seyyid, **Nihâyetu'd-Dirâye**, Thk. Mâcid el-Garbâvî, Matbaa İtimad, Yy. Ty.

Hasan, Muzaffer Razk, “ el-Kavlu'l-Fasl fî'l-Amel bi'l-Hadisi'l-Mursel, **Mecelletu'l-Câmia'ti'l-İslâmiyye**, Medine 1984, Cilt: XVI, Sayı: 62.

Hatîb Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit, **el-Câmi li-Ahlâkı'r-Râvî ve Adâbi's-Sâmi**, Thk. Mahmud Tahhân, Mektebetu'l-Mearif, Riyad 1983.

Hatîb Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit, **el-Fakîh ve'l-Mütefakkih**, Thk. Ebû Abdurrahman Âdil b. Yusuf el-Garazî, Dâru İbni'l-Cevzî, Suudi Arabistan 2000.

Hatîb Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit, **el-Kifâye fî 'İlmi'r-Rivâye**, Thk. Mahir Yasin el-Fahl, Dâru İbni'l-Cevzî, Dammam 2011.

Hatîb Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit, **Takyîdu'l-İlm**, İhyau'-Sunneti'n-Nebeviyye, Beyrut Ty.

Hatîb Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit, **Târîhu Bağdâd**, Thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Dâru Garbi'l-İslâmî, 1. Baskı, Beyrut 2002.

Hissa binti es-Sagîr, **el-Hadîsu'l-Mursel beyne'l-Kabûli ve'r-Red**, Dâru İbn Hazm, 1. Baskı, Beyrut 2000.

Hikmet Gültekin, **Şia'da Hadis ve Nehcü'l-Belâğa**, Nuhbe Yayınları, Ankara 2018.

Hillî, Allame, İbnu'l-Mutahhar Cemâluddîn Ebi Mansûr el-Hasan b. Yûsuf, **Tehzîbu'l-Vusûl ila İlmi'l-Usûl**, Thk. Seyyid Muhammed Hüseyin er-Ridavî el-Keşmîrî, Muessesetu'l-İmam Ali, 1. Baskı, Londra 2001.

Hilmî Kâmil Esad, Abdulhâdî, **el-Hadîsu'l-Mursel Hakikatuhu ve Hucciyetuhu**, el-Camiatu'l-Arabiyyetu'l-Arabiyyeti'l-Amirikiyye, Filistin, cilt: 1, s. 107-163.

Hindî, Ebû Abdillâh Safiyyuddîn Muhammed b. Abdirrahîm el-Urmevî el-Hindî, **Nihâyetu'l-Vusûl ilâ İlmi'l-Usûl**, Thk. Salih b. Suleyman el-Yusuf-Sa'd b. Süleyman es-Suveyhî, el-Mektebetu't-Ticariyye, 1. Baskı, Mekke 1996.

Humeydî, Ebû Bekr Abdullah b. ez-Zubeyr el-Kureşî el-Humeydî, **Musnedu'l-Humeydî**, Thk. Hasan Selîm Esed ed-Dârânî, Dâru's-Sakâ, 1. Baskı, Dimeşk 1996.

Irâkî, Ebu'l-Fadl Zeynuddîn Abdurrahîm b. el-Huseyn b. Abdirrahmân b. Ebibekr b. İbrahim el-İrâkî, **Şerhu't-Tebsıra ve't-Tezkire**, Thk. Abudllatif el-Hemim, Mahir Yasîn Fahl, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut 2002.

Irâkî, Ebu'l-Fadl Zeynuddîn Abdurrahîm b. el-Huseyn b. Abdirrahmân b. Ebibekr b. İbrahim el-İrâkî, **et-Takyîd ve'l-İzâh Şerhu Mukaddimeti İbni's-Salâh**, Thk. Abdurrahman Muhammed Osman, Mektebetu'-Selefî, 1. Baskı, Medine 1969.

İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâluddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilber en-Nemerî, **el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb**, Thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Dâru'l-cîl, 1. Baskı, Beyrut 1992.

İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâluddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilber en-Nemerî, **Câmi'u Beyâni'l-İlm ve Fazlihî**, Thk. Ebu'l-Eşbâl ez-Züheyrî, Dâru İbni'l-Cevzî, Suudi Arabistan 1994.

İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilber en-Nemerî el-Endelusî, **et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta mine'l-Meânî ve'l-Esânîd**, Thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî-Muhammed Abdulkebîr el-Bekrî, Vizaretu Umumi'l-Evkaf veş-Şuûnil-İslamiyye, el-Mağrib 1967.

İbn Adî, Ebû Ahmed b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî, **el-Kâmil fî Duafâ'î'r-Ricâl**, Thk. Âdil Ahmed Abdulmevcud, Ali Muhammed Muavvaz, Abdulfettah Ebû Sünne, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Lübnan 1997.

İbn Akîl, Ebu'l-Vefâ Alî b. Akîl b. Muhammed b. Akîl el-Bağdâdî ez-Zaferî, **el-Vâdih fî Usûli'l-Fıkh**, Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Muessesetu'r-Risale, Beyrut 1999.

İbn Ammâr, Şemsuddin el-Mâlikî, **Miftâhu's-Saîdiyye fî Şerhi Elfiyyeti'l-Hadîsiyye**, Thk. Şadî b. Muhammed b. Salim Âl Numan, Merkezu'Numan, Yemen 2011.

İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh ed-Dımaşkî eş-Şâfîî, **Târîhu Medîneti Dımaşk**, Thk. Muhibbuddin Ebû Saîd Ömer b. Ğarame el-Amrevî, Dâru'l-Fıkr, Beyrut 1995.

İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh ed-Dımaşkî eş-Şâfîî, **Mu'cemu's-Şuyûh**, Thk. Vefâ Takıyyüddin, Dâru'l-Beşâir, 1. Baskı, Dımeşk 2000.

İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir b. Âşûr et-Tûnisî, **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**, ed-Dâru't-Tunusiyye, Tunus 1984.

İbn Aşûr, Muhammed Tâhir b. Aşûr et-Tûnisî, **Keşfu'l-Muğattâ mi'l-Meânî ve'l-Elfâzı'l-Vâkiati fi'l-Muvatta'**, Dâru's-Selam, Kahire 2007.

İbn Battâl, Ebu'l-Hasen Alî b. Halef b. Abdilmelik b. Battâl el-Bekrî el-Kurtubî, **Şerhu Sahihî'l-Buhârî**, Thk. Ebû Temim Yasir b. İbrahim, Mektebetu'l-İrşad, 2. Baskı, Riyad 2003.

İbn Berhân, Ebu'l-Feth Ahmed b. Alî b. Berhân el-Bağdâdî, **el-Vuşûl ile'l-Uşûl**, Thk. Abdulhamîd Ali Ebû Züneyd, Mektebetu'l-Mearif, 1. Baskı, Riyad 1974.

İbn Cemâa, Ebû Abdillâh Bedruddîn Muhammed b. İbrâhîm b. Sa'dillâh b. Cemâa el-Kinânî el-Hamevî eş-Şafîî, **el-Menhelu'r-Revî fî Ulûmi'l-Hadîsi'n-Nebevî**, Thk. Muhyuddin Abdurrahman Ramazan, Dâru'l-Fikr, Dimeşk 1986.

İbn Dakîku'l-îd, Ebu'l-Feth Takıyyuddîn Muhammed b. Alî b. Vehb el-Kuşeyrî el-Mısrî, **Şerhu'l-İlmâm bi Ehâdîsi'l-Ahkâm**, Thk. Muhammed Hallûf el-Abdullah, Dâru'-Nevâdir, 2. Baskı, Suriye 2009.

İbn Dureyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Dureyd el-Ezdî, **Cemheretu'l-Luğa**, Thk. Remzî Mûnîr Ba'lebekkî, Dâru'l-İlim li'l-Melâyîn, 1. Baskı, Beyrut 1987.

İbn Ebû Âsım, Ebû Bekr b. Ebi Asım Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî, **Kitâbu's-Sunne**, Muhammed Nasıruddin el-Elbanî, el-Mektebetu'l-İslamî, 1. Baskı, Beyrut 1980.

İbn Ebû Âsım, Ebû Bekr b. Ebi Âsım Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî, **el-Âhâd ve'l-Mesânî**, Thk. Bâsım Faysal Ahmed el-Cevâbire, Dâru'r-Raye, 1. Baskı, Riyad 1991.

İbn Ebî Hâtım, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ebi Hâtım Muhammed b. İdrîs el-Hanzelî er-Râzî, **Kitabu'l-Merâsîl**, Thk. Şükrullah Nimetullah Kûçânî, Muessesetu'r-Risale, 2. Baskı, Lübnan 1998.

İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ebi Hâtîm Muhammed b. İdrîs el-Hanzelî er-Râzî, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, Dairetu Mearifi'l-Osmaniyye, 1. Baskı, Haydarâbâd 1952.

İbn Ebû Hayseme, Ebû Bekr Ahmed b. Ebî Hayseme Zuheyr b. Harb, **et-Târîhu'l-Kebîr/ Târîhu İbn Ebi Hayseme**, Thk. Salâh Fethî Helel, el-Fârûku'l-Hadîse, 1. Baskı, Kahire 2006.

İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî, **el-Musannef fi'l-Ehâdîs ve'l-Âsâr**, Thk. Kemal Yusuf el-Hût, Mektebetu'r-Ruşd, Riyad 1989.

İbn Emîru Hâc, Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Halebî, **et-Takrîr ve't-Tahbîr**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2. Baskı, Yy. 1983.

İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerıyyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî, **Mucmelu'l-Luğa**, Thk. Züheyr Abdulmuhsin Sultân, Muessesetu'r-Risale, 2. Baskı, Beyrut 1986.

İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerıyyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî, **Mu'cemu Makayîsi'l-Luğa**, Thk. Abdusselam Muhammed Harun, Dâru'l-Fikr, Kahire 1979.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fadl Şihâbuddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed Ahmed, **Tehzîbu't-Tehzîb**, Matbaatu Daireti'l-Mearifi'n-Nizamiyye, 1. Baskı, Hindistan 1908.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fadl Şihâbuddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed Ahmed, **Nuzhetu'n-Nazar fi Tavzîhi Nuhbeti'l-Fiker**, Dâru'l-Âsâr, 1. Baskı, Kahire 2002.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fadl Şihâbuddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed Ahmed, **Ta'rîfu Ehli't-Takdîs bi-Merâtibi'l-Mevsûfîne bi't-Tedlîs (Tabakâtu'l-Müdekkisîn)**, Thk. Asım b. Abdillâh el- el-Kureyvîfî, Mektebetu'l-Menar, 1. Baskı, Amman 1983.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fadl Şihâbuddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed Ahmed, **Takrîbu't-Tehzîb**, Thk. Muhammed Avvame, Dâru'r-Reşîd, Suriye 1986.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fadl Şihâbuddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed Ahmed, **en-Nuket alâ Kitâbi'bni's-Salâh**, Rabî' b. Hadî Umeyr el-Medhalî, el-Camiatu'l-İslamiyye, 1. Baskı, Medine 1984.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fadl Şihâbuddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed Ahmed, **Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî**, Thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1960.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fadl Şihâbuddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed Ahmed, **el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe**, Adil Ahmed Abdulmevcud, Ali Muhammed Muavved, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut 1995.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fadl Şihâbuddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed Ahmed, **el-Metâlibu'l-Âliye bi-Zevâ'idî'l-Mesânîdi's-Semâniye**, Thk. Halid b. Abdurrahman b. Salim Bekr, Dâru'l-Âsime, Riyad 1998.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fadl Şihâbuddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed Ahmed, **et-Telhîsu'l-Habîr fî Tahrîci Ehâdîsi'r- Râfiî'l-Kebîr**, Thk. Ebû Asım Hasan b. Abbas b. Kutub, Muessesetu Kurtuba, 1. Baskı, Mısır 1995.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Abdillâh b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî, **Esmâu's-Sahâbeti'r-Ruvât ve mâ li-Kulli Vâhidin mine'l-Aded**, Thk. Mus'ad Abdulhamîd es-Sa'denî, Mektebetu'l-Kur'an, Kahire Ty.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî, **el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm**, Thk. Ahmed Muhammed Şakir, Dâru'l-Âfaki'l-Cedide, Beyrut 1983.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Bustî, **Sahîhu İbn Hibbân**, Thk. Şuayb el-Arnaût, Muessesetu'r-Risale, 2. Baskı, Beyrut 1993.

İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Hibbân b. Muaz Ebû Hâtim el-Bustî, **es-Sikât**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1998.

İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme b. el-Muğîre b. es-Sulemî en-Nîsâbü'rî, **Sahîhu İbn Huzeyme**, Thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî, el-Mektebetu'l-İslamî, Y.y. 2003.

İbn Kâni', Ebu'l-Huseyn Abdulbâki b. Kâni' b. Merzûk el-Umevî el-Bağdâdî, **Mu'cemu's-Sahâbe**, Thk. Sâlah b. Salim el-Misrâtî, Mektebetu'l-Gurebai'l-Eseriyye, 1. Baskı, Medine 1997.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dimaşkî el-Hanbelî, **İ'lâmu'l-Muvakkûn an Rabbi'l-Âlemîn**, Thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âlû Selmân, Dâru İbni'l-Cevzî, Suudi Arabistan 2002.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ' İsmâîl b. Ömer b. Kesîr el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimaşkî, **İhtisâru Ulûmi'l-Hadîs**, Thk. Mahir Yasin Fahl, Dâru'l-Meyman, 1. Baskı, Riyad 2013.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ' İsmâîl b. Ömer b. Kesîr el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimaşkî, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Dâru Hicr, Yy. 1997.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ' İsmâîl b. Ömer b. Kesîr el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimaşkî, **Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'Azîm**, Thk. Muhammed Huseyn Şemsuddin, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut 1998.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ' İsmâîl b. Ömer b. Kesîr el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimaşkî, **et-Tekmîl fî'l-Cerhi ve't- Ta' dîl ve Ma' rifeti's-Sikât ve'd-Duafâ' ve'l-Mecâhîl**, Thk. Şâdî b. Muhammed b. Sâlim Âl Nu'man, Merkezu'n-Nu'mân li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâtî'l-İslamiyye, Yemen 2011.

İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâîlî el-Makdisî, **Ravzatu'n-Nâzır ve Cunnetu'l-Munâzır fî Usûli'l-Fıkh alâ Mezhebi'l-İmâm Ahmed**, Muessesetu'r-Reyyân, Beyrut 2002.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, **es-Sunen**, Thk. Şuayb Arnaût-Âdil Murşid ve dğr., Dirasetu'l-Alemiyye, Beyrut 2009.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mûkerrem b. Alî İbn Manzûr el-Ensârî er-Rüveyfî el-İfrîkî, **Lisanu'l-Arab**, Dâru Sâdır, Beyrut 1993.

İbn Mende, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yahya b. Mende el-Abdî, **Kitâbu'l-İmân**, Thk. Ali b. Muhammed b. Nâsır el-Fakîhî, Muessesetu'r-Risale, 2. Baskı, Beyrut 1985.

İbn Muflih, Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Muflih b. Muhammed el-Makdisî er-Râmînî, **Usûlu'l-Fıkh**, Thk. Fehd b. Muhammed es-Sedhân, Mektebetu'l-Abîkân, 1. Baskı, Riyad 1999.

İbn Receb, Ebu'l-Ferec Zeynuddîn Abdurrahman b. Ahmed b. Receb b. el-Huseyn es-Selâmî el-Bağdâdî ed-Dimaşkî, **Şerhu İleli't-Tirmizî**, Thk. Hemmâm Abdurrahîm Saîd, Mektebetu'l-Menâr, Ürdün 1987.

İbn Receb, Zeynuddîn Abdurrahman b. Ahmed b. Receb el-Bağdâdî ed-Dimaşkî el-Hanbelî, **Şerhu İleli't-Tirmizî**, Thk. Hemmâm Abdurrahîm Saîd, Mektebetu'l-Menâr, Ürdün 1987.

İbn Ruşeyd, Ebû Abdillâh Muhibbüddîn Muhammed b. Ömer b. Muhammed el-Fihri es-Sebtî, **es-Senenu'l-Ebyen ve'l-Mevridu'l-Em'an fi'l-Muhâkeme Beyne'l-İmâmeyn fi's-Senedi'l-Mu'an'an**, Thk. Salâh b. Sâlim el-Mısrâtî, Mektebetu'l-Ğurebâi'l-Eseriyye, Medine 1996.

İbn Rüşd, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ruşd el-Kurtubî, **el-Mukaddimât ve'l-Mumehhidât**, Tkh. Muhammed Hucî, Dâru'l-Garbi'l-İslamî, 1. Baskı, Beyrut 1988.

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, **et-Tabakâtu'l-Kubrâ**, Thk. Muhammed Abdulkadir Ata, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut 1990.

İbn Şâhin, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osmân b. Ahmed b. Muhammed b. Eyyub İbn Şâhin el-Bağdâdî, **Nâsihu'l-Hadîs ve Mensûhuh**, Thk. Semîr b. Emîn ez-Züheyri, Mektebetu'l-Menâr, 1. Baskı, Zerkâ 1988.

İbn Teymiyye, Ebu'l-Berekât Mecdüddîn Abdusselâm b. Abdillâh b. el-Hadır el-Harrânî, Şihâddin Ebi'l-Mehâsin Abdulhalim b. Abdusselam, Ebu'l-Abbas Takıyyuddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî, **el-Musevvede fi Usûli'l-Fıkıh**, Thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmâil, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut 2007.

İbnu'l-Esîr, Ebu'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed İbnu'l-Esîr eş-Şeybânî el-Cezerî, **Usdu'l-Ğâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe**, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1989.

İbnu'l-Esîr, Ebu's-Seâdât Mecdüddîn el-Mubârek b. Muhammed el-Cezerî, **en-Nihâye fi Ğarîbi'l-Hadîs ve'l-Eser**, Thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî, Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, el-Mektebetu'l-İlmiyye, Beyrut 1979.

İbnu'l-Esîr, Ebu's-Seâdât Mecduddîn el-Mubârek b. Muhammed el-Cezerî, **Câmi' u'l-Usûl fi Ehâdîsi'r-Resûl**, Thk. Abdulkâdir el-Arnaût, Mektebetu'l-Helvanî, Yy. 1969.

İbnu'l-Meyyit, Şemseddin Muhammed b. Muhammed el-Büdeyrî ed-Dimyâtî, **Safvetu'l-Milh bi Şerhi'l-Manzûmeti'l-Beykûniyye fi'l-Mustalah**, Thk. Ebû Malik Muhammed b. Hamid b. Abdulvehhab, el-Mektebetu'l-İslamî li İhyai't-Turas, Kahire 2005.

İbnu'l-Mibred, Yusuf b. Hasan b. Ahmed b. Hasan b. Abdulhadî es-Salihî Cemaluddin el-Hanbelî, **Bahru'd-Dem fî men Tekelleme fihî'l-Îmâm Ahmed bi Medhin ev Zem**, Thk. Ruhiyye Abdurraman es-Suveyfi, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut 1992.

İbnu'l-Mukrî, Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm b. Alî el-İsfahânî, **el-Mu'cem li İbni'l-Mukrî**, Thk. Ebû Abdurrahman Adil b. Sa'd, Mektebetu'r-Ruşd, 1. Baskı, Riyad 1998.

İbnu'l-Mulakkin, Ebû Hafs Sirâcuddîn Ömer b. Alî b. Ahmed İbnu'l-Mulakkin el-Mısrî, **el-Mukni' fî Ulûmi'l-Hadîs**, Thk. Abdullah b. Yûsuf el-Cedî', Dâru Fevvaz, 1. Baskı, Suudi Arabistan 1992.

İbnu'l-Mulakkin, Ebû Hafs Sirâcuddîn Ömer b. Alî b. Ahmed İbnu'l-Mulakkin el-Mısrî, **et-Tavzîh li Şerhi'l-Câmi'i's-Sahîh**, Thk. Dâru'l-Felah li'l-Bahsi'l-İlmî ve Tahkîku't-Turas, Dâru'n-Nevâdir, 1. Baskı, Dımeşk 2008.

İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahman b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, **Telkîhu Fuhûmi Ehli'l-Eser fi Uyûni't-Târîh ve's-Siyer**, Şirketu Dâri'l-Erkam b. el-Erkam, Beyrut 1997.

İbnu'l-Humâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid es-Sivâsî el-İskenderî el-Hanefî, **Fethu'l-Kadîr**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2002.

İbnu'l-İrâkî, Ebû Zur'a Veliyyüddîn Ahmed b. Abdirrahîm el-İrâkî, **el-Gaysu'l-Hâmi' Şerhu Şerhi Cemi'l-Cevâmi'**, Thk. Muhammed Tâmir Hicâzî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2004.

İbnu'l-Kassâr, Ebu'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed İbnu'l-Kassâr el-Bağdâdî el-Mâlikî, **el-Mukaddime fî Usûli'l-Fıkh**, Thk. Mustafa Mahdûm, Dâru'l-Ma'leme, 1. Baskı, Riyad 1999.

İbnu'l-Kattân, Ebu'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Abdilmelik el-Kutâmî el-Fâsî, **Beyânu'l-Vehm ve'l-Îhâm**, Thk. Huseyn Âyt Saîd, Dâru Taybe, 1. Baskı, Riyad 1997.

İbnu'n-Neccâr, Ebu'l-Beka Takıyyuddîn Muhammed b. Ahmed b. Abdilazîz b. Ali İbnu'n-Neccâr el-Futûhî el-Hanbelî, **Şerhu'l-Kevkebi'l-Munîr**, Thk. Muhammed ez-Zuhaylî, Nezîh Hammâd, Mektebetu'l-Ubeykan, Riyad 1993.

İbnu's-Salâh, Ebû Amr Takıyyuddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Musâ eş-Şehrezûrî, **Ulûmu'l-Hadîs**, Thk. Nureddîn İtr, Dâru'l-Fikri'l-Muasır, Beyrut 1986.

İbnu't-Türkmânî, Ebu'l-Hasen Alâuddîn b. Ali b. Osmân el-Mardînî, **el-Cevheru'n-Nakî 'alâ Suneni'l-Beyhakî**, Dâru'l-Fikr, Yy. Ty.

İclî, Ebu'l-Hasan Ahmed b. Abdillâh b. Salih el-İclî, **Târîhu's-Sikât**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut 1984.

İsfahânî, Ebu's-Senâ Şemsuddîn Mahmûd b. Abdirrahmân b. Ahmed el-İsfahânî, **Beyânu'l-Muhtasar**, Thk. Muhammed Mazhar Beka, Dâru'l-Medenî, 1. Baskı, Suudi Arabistan 1986.

İsnevî, Ebû Muhammed Cemâluddîn Abdurrahîm b. el-Hasen b. Alî el-İsnevî eş-Şafîî, **Nihâyetu's-Sûl fî Şerhi Minhâci'l-Usûl**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut 1999.

Kâfiyeci, Muhammed b. Süleyman b. Sa'd b. Mesud er-Rumî el-Hanefî Ebû Abdillâh el-Kafiyeî, **el-Muhtasar fî İlmi'l-Eser**, Thk. Ali Zevin, Mektebetu'-Ruşd, 1. Baskı, Riyad 1987.

Kalaç, Rıdvan - Engin, Hayrullah, "**Mürsel ve Müdelles Rivâyetler - İbnu'l-Mibred El-Makdisî (ö.909/1503) Özelinde**". Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 7/ Sayı: 1, (Haziran 2020), s. 53-72.

Kâşânî, el-Mevlâ Muhammed Muhsin el-Faydi'l-Kâşânî, **el-Asfâ fî Tefsîri'l-Kur'an**, Merkezu'l-Ulum ve es-Sekâfetu'l-İslamiyye, Kum 2008.

Karâfî, Ebu'l-Abbas Şihâbuddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdirrahmân el-Mâlikî el-Karâfî, **Nefâisu'l-Usûl fî Şerhi'l-Mahsûl**, Thk. Adil Ahmed Abdulmevcud-Ali Muhammed Mavved, Mektebetu Nezar Mustafa el-Baz, Riyad 1995.

Karâfî, Ebu'l-Abbas Şihâbuddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdirrahmân el-Mâlikî el-Karâfî, **Şerhu Tenkihi'l-Fusûl fî İhtiyari'l-Mahsul fî'l-Usûl**, Dâru'l-Fikr, Beyrut 2004.

Kastallânî, Ebu'l-Abbas Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebîbekr b. Abdulmelik el-Kastallânî, **İrşâdu's-Sârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî**, el-Matbaatu'l-Kubrâ el-Emîriyye, 7. Baskı, Mısır 1905.

Kattân, Mennâ' Halîl, **Târîhu't-Teşrî'i'l-İslâmî**, Mektebetu'l-Mea'rif, 2. Baskı, Riyad 1996.

Kelvezânî, Ebu'l-Hattâb Mahfûz b. Ahmed b. el-Hasen el-Kelvezânî el-Hanbelî, **et-Temhîd fî Uşûli'l-Fıkıh**, Muhammed b. Ali b. İbrâhim, Dâru'l-Medenî, Cidde 1985.

Kettânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca‘fer el-Kettânî, **er-Risâletu’l-Mustetrafe li-Beyânî Meşhûri Kutubi’s-Sunneti’l-Muşerrefe**, Dâru’l-Beşâiri’l-İslamiyye, 5. Baskı, Beyrut 1993.

Kızılkaya, Rahile, **Çağdaş Hadis Tartışmaları ve Muvatta**, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2020.

Koçyiğit, Talât, **Hadîs Usûlü**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 8. Baskı, Ankara 2009.

Koçyiğit, Talât, **Hadîs Tarihi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 9. Baskı, Ankara 2014.

Koçinkağ, Mansur, “**İmâm Şâfi’ın Mürsel Hadis Anlayışı**”, Journal of Intercultural and Religious Studies Dergisi, Sayı: 7, (2014), s. 61-80.

Kuleynî, Ebû Ca‘fer Muhammed b. Ya‘kûb b. İshâk el-Kuleynî er-Râzî, **el-Kâfi**, Menşûrâtı’l-Fecr, 1. Baskı, Beyrut 2007.

Kummî, Mîrzâ Ebî’l-Kâsım el-Kummî, **el-Kavânînu’l-Muhkeme fi Usûlu’l-Mutkane**, Şrh. Rıdâ Huseyn Subhî, Dâru’l-Mahacceti’l-Beydâ, 3. Baskı, Beyrut 2010.

Kummî, Ebû’l-Hasen Alî b. İbrâhîm el-Kummî, **Tefsîru’l-Kummî**, Muessesetu’l-İmami’l-Mehdî, 1. Baskı, Kum 2014.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, **el-Câmi li-Ahkâmi’l-Kur’ân**, Thk. Ahmed el-Berdûnî-İbrahim Atfîş, Dâru’l-Kutubi’l-Mısriyye, 2. Baskı, Kahire 1964.

Kutluay, İbrahim, **Şîa’da Hadîs Usûlü**, Rağbet yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2020.

Kutluay, İbrahim, **İmâmiyye Şîası’na Göre Cerh ve Ta’dîl**, Rağbet Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2012.

Kutluay, İbrahim, **İmâmiyye'ye Göre Sahâbenin Adaleti Problemi**, (İslam Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahâbe -Sahabe ve Rivayet ilimleri-) Ensar Neşriyat, İstanbul 2016.

Lefte, Ali Hudayyir Haccî-Abduzzuhre, **el-Hadisu'l-Mursel Mefhûmuhu ve Esbâbuhu ve tatbikâtuhu Lede'l-İmâmiyye**, Mecelletu Merkezi Dirasâti'l-Kûfe, Cilt: 1/Sayı: 6, (2007), s. 87-104.

Ma'mer b. Râşid, Ebû Urve Ma'mer b. Râşid el-Basrî es-San'ânî, **el-Câmi'**, Thk. Habîburrahman el-A'zamî, el-Mektebetu'l-İslamî, 2. baskı, Beyrut 1983.

Mahmud et-Tahhân, Ebû Hafs Mahmud b. Ahmed b. Mahmud et-Tahhân, **Teyşîru Mustalahi'l-Hadis**, Mektebetu'l-Ma'arif, kahire 2010.

Makkarî, Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed b. el-Makkarî et-Tilimsânî, **Nefhu't-tîb min Gusni'l-Endelusi'r-Ratîb ve Zikru Vezîrihâ Lisâni'd-dîn İbni'l-Hatîb**, Thk. İhsan Abbas, Dâru Sâdır, 1. Baskı, Beyrut 1997.

Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Âmir el-Asbahî el-Medenî, **el-Muvatta**, Thk. Muhammed Fuad Abdulbaki, Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Berut 1985.

Mâmikânî, Abdullah el-Mâmikânî, **Mikbâsu'l-Hidaye fi İlmi'd-Dirâye**, Thk. Muhammed Rıdâ el-Mâmikânî, Muessesetu Âli'l-Beyt li İhyâi't-Turâs, 1. Baskı, Kum 1990.

Mâverdî, Ebu'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Bağdâdi el-Mâverdî, **el-Hâvi'l-Kebîr**, Thk. Ali Muhammed Muavvaz, Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1999.

Mâzerî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Ömer el-Mâzerî, **Îzâhu'l-Mahsûl min Burhâni'l-Usûl**, Thk. Ammâr et-Talibî, Dâru'l-Garbi'l-İslamî, Tunus Ty.

Merdâvî, Ebu'l-Hasen Alâuddîn Alî b. Suleymân b. Ahmed el-Merdâvî, **et-Tahbîr fî Şerhi't-Tahrîr**, Tkh. Abdurrahman b. Abdillâh el-Cibrîn, İvaz b. Muhammed el-Karanî ve Ahmed b. Muhammed b. Sâlih es-Serrâh, Mektebetu'r-Ruşd, 1. Baskı, Riyad 2000.

Merdâvî, Ebu'l-Hasen Alâuddîn Alî b. Suleymân b. Ahmed el-Merdâvî, **Tahrîru'l-Menkûl ve Tehzîbu İlmi'l-Usûl**, Thk. Abdullah Haşim, Hişam el-Arabî, Vizâretul Evkâf ve Şuûnil İslamiyye, Katar 2013.

Mîr Dâmâd, Muhammed Bâkır el-Huseynî el-Esterâbâdî, **er-Ravâşihu's-Semâviyye**, Thk. Gulamhuseyn Kayseriyyehâ-Nimetullah el-Celîlî, Dâru'l-Hadis, 1 baskı, Kum 2001.

Mizzî, Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf Ebu'l-Haccâc Cemâluddîn el-Mizzî, **Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâ'i'r-Ricâl**, Thk. Beşşar Avvad Maruf, Muessesetu'r-Risale, 1. Baskı, Beyrut 1980.

Moğultay b. Kılıç, Ebû Abdillâh Alâuddîn Moğultay b. Kılıç b. Abdillâh el-Bekcerî el-Misrî el-Hikrî el-Hanefî, **İkmâlu Tehzîbi'l-Kemâl fî Esmâ'i'r-Ricâl**, Thk. Ebû Abdurrahman Adil b. Muhammed, Ebû Muhammed Usame b. İbrahim, el-Faruku'l-Hadîse li't-Tibâati ve'n-Neşr, 1. Baskı, Kahire 2001.

Muhammed Ebû Zehv, **el-Hadîs ve'l-Muhaddisûn**, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire 1958.

Muhammed Mustafa el-A'zamî, **Menhecu'n-Nakd inde'l-Muhaddisin**, Mektebetu'l-Kevser, 3. Baskı, Suudi Arabistan 1990.

Muhammed Acâc el-Hatîb, **Usûlu'l-Hadis Ulumuhû ve Mustalahuhu**, Dâru'l-Fikr, Yy. 1971.

Muhammed Sâlih Câbir, Hatem Dâvud Bay, **Hucciyetu'l-Hadisi'l-Mursel inde'l-Îmâm Mâlik b. Enes**, Ulumu's-Şeriatî ve'l-Kânûn, Cilt: 33/Sayı: 2, (Ürdün 2006), s. 429-438.

Muhsin el-Emîn, Ebû Muhammed el-Bâkır Muhsin b. Abdilkerîm b. Alî el-Emîn el-Huseynî el-Âmilî, **A'yânu's-Şî'a**, Thk. Hasan el-Emîn, Dâru't-Ta'âruf lil Matbû'ât, Beyrut 1983.

Mustafa es-Sibâî, **es-Sunnetu ve Mekânetuhâ fi't-Teşrî'i'l-İslâmî**, el-Mektebetu'l-İslâmî, 3. Baskı, Dimeşk 1982.

Munâvî, Zeynuddîn Muhammed Abdurraûf el-Munâvî, **el-Yevâkît ve'd-Durer şerhu Şerhi Nuhbeti'l-Fiker**, el-Murtazâ ez-Zeyn Ahmed, Mektebetu'r-Ruşd, Riyad 1999.

Muslim, Ebu'l-Huseyn Muslim b. el-Haccâc b. Muslim el-Kuşeyrî, **el-Câmiu's-Sahîh**, Thk. Muhammed Fuad Abdulbakî, Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut Ty.

Müttakî el-Hindî, Alaaddin Alî b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kadîhân el-Müttakî el-Hindî, **Kenzu'l-Ummâl fi Suneni'l-Akvâli ve'l-Efâl**, Thk. Bekrî Hayyânî - Saffet Sekkâ, Muessesetu'r-Risale, Beyrut 1981.

Müzenî, Ebû İbrâhîm İsmâîl b. Yahyâ b. İsmâîl el-Muzenî el-Mısrî, **el-Muhtasar**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1990.

Necâşî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Alî b. Ahmed b. Abbas en-Necâşî el-Esedî el-Kûfî, **Ricâlu'n-Necâşî (Fihrisu Esmâ'i Musannifi's-Şî'a)**, Thk. Musa el-Beşîrî ez-Zencânî, Muessesetu'n-Neşri'l-İslâmî, 6. Baskı, Kum 1997.

Nemle, Abdulkarim b. Ali b. Muhammed en-Nemle, **el-Muhezzeb fi İlmi Usûli'l-Fikhi'l-Mukaren**, Metebetu'r-Ruşd, Riyad 1999.

Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî el-Horasânî en-Nesâî, **ed-Duafâ' ve'l-Metrûkûn**, Tkh. Mahmûd İbrâhim Zâyed, Dâru'l-Vaî, 1. Baskı, Halep 1976.

Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, **es-Sunen/el-Muctebâ**, Thk. Abdulfettah Ebû Ğudde, Mektebetu'l-Matbuâtî'l-İslamiyye, 2. Baskı, Halep 1986.

Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, **es-Sunenu'l-Kubrâ**, Dâru't-Te'sîl, 1. Baskı, Kahire 2012.

Nesefî, Ebu'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, **Medâriku't-Tenzîl ve Hağâ'iku't-Te'vîl**, Thk. Yusuf Ali Bedîvî, Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1.baskı, Beyrut 1998.

Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, **Mecmû' Şerhu'l-Muhezzeb**, Thk. Muhammed Necib el-Mutiî, Mektebetu'l-İrşad, Cidde Ty.

Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, **el-Minhâc fî Şerhi sahîhi Muslim b. Haccâc**, Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut 1972.

Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, **et-Takrîb ve't-Teysîr li Ma'rifeti Suneni'l-Beşîri'n-Nezîr**, Thk. Muhammed Osman el-Hışt, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1985.

Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, **Tehzîbu'l-Esmâ' ve'l-Luğât**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut Ty.

Paksoy, Kadir, “**Sahabe'nin Sayısı, Hadislerin Sayısı ve Hadis Hafızlarının Dehaları Hakkında Bazı Tespitler**”, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 31, (Haziran 1997), s. 228-248.

Pezdevî, Fahru'l-İslâm Alî b. Muhammed el-Pezdevî, **Usûlu'l-Bezdevî** (Kenzu'l-Vusûl ila Ma'rifeti'l-Usûl), Thk. Sait Bektaş, Dâru's-Sirac/Dâru'l-Beşairi'l-İslamiyye, 1. Baskı, Medine/Beyrut 2014.

Polat, Selahattin, **Mursel Hadis ve Delil olma Yönünden Değeri**, TDV Yayınları, Ankara 2010.

Râgıb el-İsfahânî, Ebu'l-Kâsım Huseyn b. Muhammed b. el-Mufaddal, **el-Mufredât fî Garîbî'l-Kur'ân**, Dâru'l-Ma'rife, 4. Baskı, Beyrut 2005.

Râmhurmiüzî, Ebû Muhammed İbn Hallâd el-Hasen b. Abdirrahmân b. Hallâd er-Râmhurmuzî el-Fârisî, **el-Muhaddisu'l-Fâsıl Beyne'r-Râvî ve'l-Vâî**, Thk. Muhammed Acâc el-Hafîb, Dâru'l-Fikr, 3. Baskı, Beyrut 1984.

Râzî, Ebû Abdillâh (Ebu'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer et-Teymî er-Râzî eş-Şafiî, **Mefâtihu'l-Ğayb**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut 2000.

Recrâcî, Ebû Ali Huseyn b. Ali b. Talha er-Recrâcî eş-Şûşâvî, **Ref'un-Nikâb an Tenkîhi's-Şihâb**, Thk Ahmed es-Serrâh-Abdurrahman b. Abdillâh el-Cibrîn, Mektebetu'r-Ruşd, Riyad 2004.

Rûyânî, Ebû Bekr Muhammed b. Hârûn er-Rûyânî, **Musnedu'r-Rûyânî**, Muessesetu Kurtuba, 1. Baskı, Kahire 1995.

Sehâvî, Ebu'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed es-Sehâvî, **el-İ'lân bi't-Tevbîh li-Men Zemme Ehle't-Târîh**, Muessesetu'r-Risale, 1. Baskı, Beyrut 1986.

Sehâvî, Ebu'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed es-Sehâvî, **el-Ğâye fî Şerhi'l-Hidâye fî İlmi'r-Rivâye**, Thk, Ebû Âiş Abdulmunim İbrahim, Mektebetu Evladi's-Şeyh li-Turâs, 1. Baskı, Yy. 2001.

Sehâvî, Ebu'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed es-Sehâvî, **el-Cevâhir ve'd-Durer fî Tercemeti Şeyhi'l-İslâm İbn Hacer**, Thk. İbrahim Bâcıs Abdulmecid, Dâru İbn Hazm, 1. Baskı, Beyrut 1999.

Sehâvî, Ebu'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed es-Sehâvî, **et-Tavzîhu'l-Ebher li-Tezkireti İbni'l-Mulakkîn fî İlmi'l-Eser**, Mektebetu Edvâi's-Selef, Riyad 1998.

Sehâvî, Ebu'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed, **Fethu'l-Muğîsbi-Şerhi Elfiyyeti'l-Hadîs li'l-İrâkî**, Thk. Ali Huseyn Ali, Mektebetu's-Sunne, Mısır 2003.

Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdulkerîm b. Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî, **Edebu'l-İmlâ' ve'l-İstimlâ'**, Thk. Max Weisweiller, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut 1981.

Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdulkerîm b. Muhammed b. Mansûr et-Temimî es-Sem'ânî, **et-Tahbîr fi'l-Mu'cemi'l-Kebîr**, Thk. Münîre Naci Salim, Riâsetu Dîvani'l-Evkâf, 1. Baskı, Bağdâd 1975.

Sem'ânî, Ebu'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr b. Ahmed et-Temîmî el-Mervezî es-Sem'ânî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, Tkh. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhim, Ebû Bilâl Ganîm b. Abbas, Dâru'l-Vatan, 1. Baskı, Riyad 1997.

Sem'ânî, Ebu'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr b. Ahmed et-Temîmî el-Mervezî es-Sem'ânî, **Kavâtiu'l-Edille fi'l-Usûl**, Thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmâil, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut 1999.

Semerkindî, Ebû Bekr Alâuddîn Muhammed b. Ahmed es-Semerkindî, **Mîzânu'l-Usûl fî Netâ'ici'l-'Ukûl**, Thk. Muhammed Zeki Abdulber, Metabiû Doha el-Hadise, Katar 1984.

Serahsî, Ebû Bekr Şemsu'l-Eimme Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl es-Serahsî, **Usûlu's-Serahsî**, Thk. Ebu'l-Vefa el-Afganî, Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Kahire 1953.

Sıbtu İbni'l-Acemî, Ebu'l-Vefâ Burhânuddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Halîl et-Trâblusî el-Halebî eş-Şafiî, **et-Tebyîn li-Esmâ'î'l-Mudellisîn**, Thk. Yahya Şefik Hasan, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut 1986.

Sıddîkî, M. Zübeyr, **Hadis Edebiyatı Tarihi**, Yeni Zamanlar Yayınları, İstanbul 2004.

Sirâcuddîn el-Urmevî, Mahmûd b. Ebî Bekr, **et-Tahsîl mine'l-Mahsûl**, Thk. Abdulhamîd Ali Ebû Zunejd, Muessesetu'r-Risale, 1. Baskı, Beyrut 1998.

Subhânî, Ca'fer es-Subhânî, **Usûlu'l-Hadis ve Ahkâmihî fi İlmi'd-Dirâye**, Dâru Cevâdi'l-Eimme, 1. Baskı, Beyrut 2012.

Subhî es-Sâlih, İbrâhîm el-Lubnânî, **Ulûmi'l-Hadîs ve Mustalahuhu**, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 15. Baskı, Beyrut 1984.

Suiçmez, Yusuf, **Şia Hadis Tarihi: Hz. Muhammed'in Söz ile Fııllerinin Şii İmamlara Nispeti**, Endûlûs Yayınları, İstanbul 2018.

Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî, **Tedribu'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî**, Thk. Muhammed Eymen b. Abdillâh eş-Şebrâvî, Dâru'l-Hadîs, Kahire 2004.

Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî, **Miftâhu'l-Cenne fi'l-İhticâc bi's-Sunne**, el-Câmi'atu'l-İslamiyye, Medine 1989.

Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî, **Elfiyyetu's-Suyûtî fî İlmi'l-Hadîs**, Thk. Ahmed Muhammed Şakir, el-Mektebetu'l-İlmiyye, Yy. Ty.

Sübkî, Ebu'l-Hasen Takıyyuddîn Alî b. Abdilkâfî b. Alî b. Temmâm b. Hamid b. Yahya es-Subkî, Ebû Nasr Tâcuddîn Abdulvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî es-Subkî, **el-İbhâc fî Şerhi'l-Minhâc**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1995.

Şâfîî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbas eş-Şâfîî, **er-Risale**, Thk. Ahmed Şakir, Mektebetu'l-Halebî, Mısır 1940.

Şahyar, Ayşe Esra, “**Sahâbenin Tâbi‘ûndan Hadis Rivâyeti**”, Hadis Tetkikleri Dergisi, cilt: 8, sayı: 1, (2010), s. 125-144.

Şakir Mahmut Abdulmunim, **İbn Hacer el-Askalanî Musannefâtuhu ve Dirasetun fi Menhecihi ve Mevaridihi fi Kitabihi'l-İsâbe**, Muessesetu'r-Risale, 1. Baskı, Beyrut 1997.

Şâtıbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtıbî el-Gırnâtî, **el-Muvâfakât**, Thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âlu Selmân, Dâru İbn Affan, Suudi Arabistan 1997.

Şehîdu'l-Evvel, Muhammed b. Cemâliddîn Mekkî el-Cizzînî el-Âmilî, **Zikra's-Şî'a fî Ahkâmi's-Şerî'a**, Muessesetu Âli'l-Beyt li İhyâi't-Turâs, 1. Baskı, Kum 1998.

Şehîdu's-Sânî, Zeynuddîn b. Alî b. Ahmed el-Âmilî, **ed-Dirâye fî İlmi Mustalahi'l-Hadîs**, Matbaatu'n-Numan, Necef Ty.

Şehîdu's-Sânî, Zeynuddîn b. Alî b. Ahmed el-Âmilî, **er-Riâye fî İlmi'd-Dirâye**, Thk. Abdulhuseyn Muhammed Ali el-Bekkâl, Mektebetu Ayetullah el-Mer'âşî en-Necefi, 3. Baskı, Kum 2012.

Şehîdu's-Sânî, Zeynuddîn b. Alî b. Ahmed el-Âmilî, **Şerhu'l-Bidâye fî İlmi'd-Dirâye**, Menşûrâtı Diyâi'l-Feyrûzâbâdî, 1. Baskı, Kum 1970.

Şerîf el-Murtazâ, **Tefsîru's-Şerif el-Murtadâ/Nefâisu'l-Tevîl**, Thk. Mucteba Ahmed el-Musevî, Muessesetu'l-A'lemî li'l-Matbûât, Beyrut 2008.

Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî es-San‘ânî el-Yemenî, **İrşâdu’l-Fuhûl ilâ Tahkîki’l-Hak min İlmi’l-Usûl**, Thk. Ahmed İzv İnaye, Dâru’l- Kitabi’l-Arabî, 1. Baskı, Dımeşk 1999.

Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî es-San‘ânî el-Yemenî, **Neylu’l-Evtâr Şerhu Munteka’l-Ahbâr min Ehâdîsi Seyyidi’l-Ahyâr**, Dâru’l-Hadis, Kahire 1993.

Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî es-San‘ânî el-Yemenî, **Fethu’l-Kadîr**, Dâru’l-Kelimi’t-Tayyib, 2. Baskı, Beyrut 1998.

Şık, Mehmet Sırrı, “**Malikî Mezhebi Fıkıh Usûlcülerine Göre Sünnetin Kaynağı Olarak Haber**”, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Entistüsü, Doktora Tezi, 2020.

Şinkitî, Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Muhtâr b. Abdilkâdir el-Cekenî eş-Şinkitî, **Muzekkire fî Usûli’l-Fıkh**, Mektebetu’l-Ulûmi ve’l-Hikem, Medine 5. Baskı, 2001.

Şîrâzî, Ebû İshâk Cemâluddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf eş-Şîrâzî, **et-Tabsire fî Usûli’l-Fıkh**, Muhammed Hasan Heyto, Dâru’l-Fıkr, Dımeşk 1983.

Taberânî, Ebu’l-Kâsım Suleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, **el-Mu‘cemu’l-Kebîr**, Thk. Hamdî Abdulmecîd es-Selefî, Dâru ihyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Yy. 1983.

Taberânî, Ebu’l-Kâsım Suleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, **el-Mu‘cemu’l-Evsat**, Thk. Târik b. İvazullah-Abdulmuhsin b. İbrâhîm el-Huseynî, Dâru’l-Haremeyn, Kahire 1995.

Taberânî, Ebu'l-Kâsım Suleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, **Musnedu's-Şâmiyyîn**, Thk. Hamdî Abdulmecîd es-Selefî, Muessesetu'r-Risale, 1. Baskı, Beyrut 1984.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd et-Taberî, **Tefsîru't-Taberî/Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân**, Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Dâru Hicr, 1. Baskı, Kahire 2001.

Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme b. Abdulmelik el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî el-Hanefî, **Şerhu Me'âni'l-Âsâr**, Thk. Muhammed Zuhri en-Neccâr, Muhammed Seyyid Câdelhak, Âlemu'l-Kutub, 1. Baskı, Beyrut 1994.

Tâhir el-Cezâirî, Tâhir b. Muhammed Sâlih b. Ahmed el-Cezâirî ed-Dımaşkî, **Tevcihu'n-Nazar ilâ Usûli'l-Eser**, Thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde, Mektebetu'l-Matbuâtî'l-İslâmiyye, 1. Baskı, Halep 1995.

Tanrıverdi, Mustafa, **Müdelles Hadîs ve Tedlîs Yapan Raviler**, Iğdır: Iğdır Üniversitesi, Sosyal Bilimler Entistüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.

Tayâlisî, Ebû Dâvûd Suleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd et-Tayâlisî, **el-Musned**, Thk. Muhammed Abdumuhsin et-Türkî, Dâru'l-Hicr, 1. Baskı, Mısır 1999.

Tîbî, Ebû Muhammed Şerefuddîn Huseyn b. Abdillâh b. Muhammed et-Tîbî, **el-Hulâsa fî Usûli'l-Hadîs**, Thk. Ebû Âsım eş-Şevâmî el-Eserî, el-Mektebetu'l-İslâmî, 1. Baskı, Kahire 2009.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre b. Musa b. Dahhâk et-Tirmizî, **el-Câmiu'l-Kebîr =Sunenu't-Tirmizî**, Thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Dâru Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1998.

Tuzcu, Recep, **Hanefi Usûlünde Hadis -Debûsî Örneği-**, M.Ü. İFAV Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2014.

Tûfî, Ebu'r-Rebî' Necmuddîn Suleymân b. Abdilkavî b. Abdilkerîm b. Saîd et-Tûfî el-Hanbelî, **Şerhu Muhtasari'r-Ravza**, Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî, Muesesetu'r-Risale, Beyrut 1987.

Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen b. Alî et-Tûsî, **et-Tibyân fî Tefsîri'l-Kur'ân**, Muessesetu Âli'l-Beyt li İhyai't-Turâs, 1. Baskı, Kum 2020.

Önemli, Kadri, **Ehl-i Sünnet ve Şia'da Sahâbe Anlayışı**, Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, Cilt: 8, Sayı: 3, (2021), s. 240-257.

Özdemir, Ahmet, **Hâricî/İbâdî Gelenekte Hadis Şerhçiliği**, İlâhiyât Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2021.

Veysel Özdemir, **Tedlîs Değerlendirmelerinde Usûl**, İlâhiyat Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2014.

Özsoy, İsmail, "FAİZ", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995.

Özüdoğru, Bekir, **İbnü'l- Hümâm'ın Fethu'l-Kadîr'de Hadis Usûlü Meselelerine Yaklaşımı**, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Entistüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.

Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ b. Hammad el-Ukaylî el-Mekkî, **ed-Duafâu'l-Kebîr**, Thk. Abdulmutî Emîn Kal'acî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1984.

Uzunpostalcı, Mustafa, "EBÛ HANÎFE", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1984.

Ünal, İsmail Hakkı, **İmam Ebû Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 5. Baskı, Ankara 2018.

Vâhidî, Ebu'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed b. Ali en-Nîsâbûrî, **el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd**, Thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd v.dğr., Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1994.

Vâkîdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkîd el-Vâkîdî el-Eslemî el-Medenî, **el-Megâzî**, Thk. Marsden Jones, Dâru'l-A'lemî, 3. Baskı, Beyrut 1989.

Yardak, Hasan, **Şia'da Sahih Hadis**, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Entistüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.

Yardım, Ali, “el-İSTÎÂB” **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001.

Yayatıcı, Serdar, **Saîd b. el-Müseyyeb ve Hadis İlmindeki Yeri**, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Entistüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

Yazıcı, Yunus, “**İsâ b. Ebân'ın Hadis-Sünnet Anlayışı**”, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Entistüsü, Doktora Tezi, 2017.

Yıldırım, Enbiya, **Ashâbın Adâletinin Aklî Temelleri**, (İslam Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahâbe-II –Sahabe ve Rivayet İlimleri-) Ensar Neşriyat, İstanbul 2016.

Yıldırım, Enbiya, **Hadis İlminin İncelikleri**, Ensar Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul 2021.

Yıldırım, Enbiya, **Hadis Problemleri**, Ensar Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 2019.

Yıldırım, Enbiya, **Hadiste Metin Tenkidi**, Rağbet Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2014.

Yıldız, Abdullah **Rivayetleri Açısından Bazı Sahabilerin Tartışılabilirliği**, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 11, Sayı: 6, (2003), s. 1-49.

Yücel, Ahmet, **Hadis Tarihi ve Usûlü**, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2010.

Zebîdî, Ebu'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Bilgrâmî el-Huseynî, **Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs**, Dâru'l-fikr, 1. Baskı, Beyrut 1994.

Zeharânî, Ebû Yasir Muhammed b. Matar ez-Zeharânî, **İlmu'r-Ricâl ve Neşetuhu min Karni'l-Evvel ilâ Nihayeti'l-Karni't-Tasi'**, Dâru'l-Hicre, Riyad 1996.

Zehebî, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymaz ez-Zehebî, **Tezkiretu'l-Huffâz**, Dâru'l- Kutubu'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut 1998.

Zehebî, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymaz ez-Zehebî, **Mîzânü'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl**, Thk. Ali Muhammed el-Becavî, Dâru'l-Marife, 1. Baskı, Beyrut 1963.

Zehebî, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymaz ez-Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'**, Dâru'l-Hadis, Kahire 2006.

Zehebî, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymaz ez-Zehebî, **Târihu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm**, Thk. Beşar Avvad Ma'ruf, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Baskı, Beyrut 2003.

Zehebî, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymaz ez-Zehebî, **el-Mûkıza fî 'İlmi Mustalahi'l-Hadîs**, Thk. Abdulfettâh Ebû Gudde, Mektebu'l-Matbûâti'l-İslâmiyye, Halep 1991.

Zekeriyyâ el-Ensârî, Ebû Yahyâ Zeynuddîn Zekeriyyâ b. Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Misrî eş-Şafîî, **Minhatu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî el-Musemma Tuhfetu'l-Bârî** Thk. Süleyman b. Derî', el-Âzimî, Mektebetu'r-Ruşd, 1. Baskı, Riyad 2005.

Zekeriyyâ el-Ensârî, Ebû Yahyâ Zeynuddîn Zekeriyyâ b. Muhammed b. Zekeriyya el-Ensârî es-Suneykî, **Fethu'l-Bâkî bi-Şerhi Elfiyyeti'l-'Irakî**, Thk. Abdullatif el-Humeym -Mâhir Yâsin Fahl, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut 2002.

Zekeriyyâ el-Ensârî, Ebû Yahyâ Zeynuddîn Zekeriyyâ b. Muhammed b. Zekeriyya el-Ensârî es-Suneykî, **Ğâyetu'l-Vusûl ilâ Şerhi Lubbi'l-Usûl**, Dâru'l-Kutubi'l-Arabiyyeti'l-Kubrâ, Mısır Ty.

Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Ömer b. Ahmed el-Havârizmî ez-Zemahşerî, **Esâsu'l-Belâğa**, Thk. Muhammed Basıl U'yunu's-Sud, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Lübnan 1998.

Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf 'an Hakâ'iki Ğavâmizi't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl**, Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, 3. Baskı, Beyrut 1987.

Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedruddîn Muhammed b. Bahâdır ez-Zerkeşî, **en-Nuket alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh**, Zeynelâbidîn b. Muhammed b. Belâferîc, Edvâu's-Sunne, Riyad 1998.

Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedruddîn Muhammed b. Bahâdır ez-Zerkeşî, **el-Bahru'l-Muhîr fî Usûli'l-Fıkh**, Dâru'l-Ketbî, Kahire 1994.

Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedruddîn Muhammed b. Bahâdır ez-Zerkeşî, **Teşnîfu'l-Mesâmi bi-Cemi'l-Cevâmi**, Thk. Seyyid Abdulazîz-Abdullah Rebî', Mektebetu Kurtuba, Kahire 1998.

Zerkeşî, Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed ez-Zerkeşî el-Mısrî, **Şerhu'z-Zerkeşî alâ Muhtasari'l-Hırakî**, Thk. Abdulmunim Halil İbrahim, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2002.

Ebû Abdillâh Bedruddîn Muhammed b. Bahâdır ez-Zerkeşî, **Âişe Hz. Aişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler**, Çevr. Bünyamin Erul, Kitâbiyât Yayınları, 3. Baskı, Ankara 2007.

Zeylaî, Ebû Muhammed Cemâluddîn Abdullah b. Yûsuf b. Muhammed ez-Zeylaî el-Hanefî, **Nasbu'r-Râye li-Ehâdisi'l-Hidâye**, Thk. Muhammed Avvame, Muessestu'r-Reyyân, Beyrut 1997.

Zeynüddin el-Aynî, Ebi Muhammed Abdurrahim b. Ebi Bekr b.el-Aynî, **Şerhu Elfiyyeti'l-Hadîs li'l-Îrâkî fi Ulumi'l-Hadîs**, Thk Şâdî b. Muhammed b. Salim Al-i Numan, Merkezu'n-Nu'man li'l-Buhus ve'd-Dirâsâti'l-İslamiyye ve Tahkîki'-Turâs ve't-Terceme, 1. Baskı, Yemen 2011.

Zurkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilbâkî b. Yûsuf ez-Zurkânî, **Şerhu'l-Muvatta'**, Thk. Taha Abdurrauf Sa'd, Mektebetu's-Sekafetu'd-Diniyye, 1. Baskı, Kahire 2003.

ÖZET

Sahabe murseli gerek yurt içinde, gerekse de yurt dışında müstakil olarak ele alınıp incelenmeyen bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Mursel hadis ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde sahabe murseline kısaca temas edilmekle yetinildiği görülmektedir.

Senedinde bulunan inkıtâ nedeniyle hadisçiler tarafında mursel hadis zayıf kabul edilmiştir. Fakat aynı illet sahabe murselinde de bulunmasına rağmen hadis muttasıl hükmünde kabul edilmiş ve hadisin hüccet olarak kullanılmaya elverişli olduğu belirtilmiştir. Tezimizde sahabe murselinin neden böyle bir ayrıcalığa tabi tutulduğu irdelenmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla bu çalışmada sahabe murseli konu edinilmekte, sahabe murselini kabul veya reddedenlerin ne gibi deliller öne sürdükleri ele alınıp incelenmektedir. Sahabe döneminde var olan mursel rivayet olgusu ortaya koyulmaya çalışılmakta ve elde edilen veriler neticesinde sahabe murseline nasıl yaklaşılması gerektiği sorgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Sünnet, Münkatı‘, İrsal, Mürsel Hadis, Sahabe, Sahabe Mürseli

ABSTRACT

The hadith category called ‘Companions’ *mursal*’ (*mursal al-ṣaḥābī*) is a topic that has not been researched independently, both in Turkey and abroad. General studies on the *ḥadīth mursal* usually only briefly touch upon the *mursal* of the Companions.

The *ḥadīth mursal* is considered weak by the hadith scholars because of the interruption (*inqiṭāʿ*) found in its narration chain. However, although the same problem is present in the companions’ *mursal*, this type has been treated by most scholars as contiguous (*muttaṣil*) and it has been considered suitable to be used as evidence in religious matters. This dissertation tries to examine the reasons why the *ḥadīth mursal* has been subjected to such a privilege treatment. Accordingly, in this study, the subject of the Companions’ *mursal* is discussed in detail, and the arguments put forward by those who accept or reject its evidentiary value are assessed. In the dissertation, the phenomenon of *mursal* reports that existed in the period of the Companions is described and as a result of the data obtained, how to approach to the *mursal* of the Companions is questioned and discussed.

Keywords: Hadith, Sunnah, *Munqatiʿ*, *Irsāl*, *Mursal* Hadith, Companions, Companions’ *Mursal*